

**Б.Н.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда

УДК: 811.111:811.512.154(043.3)

БАЙГОБЫЛОВА ГУЛЬНАРА АКЕНОВНА

**КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНИН МЕНТАЛДЫК
СЕМАНТИКАСЫНДАГЫ «ЖҮРӨК/HEART» КОНЦЕПТИ**

530003 Котормо жана котормо таануу
профили «Котормонун теориясы жана практикасы»

Философиянын доктору (PhD) илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертация

Илимий жетекчиси:
ф.и.д., профессор Ч.К.Найманова

Бишкек – 2026

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ.....	4
1-БАП. ЛИНГВОМАДАНИЯТТЫК ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗИ	13
1.1 Тил менен маданияттын өз ара байланышы.....	13
1.2. Менталдуулук жана концепт когнитивдик лингвистиканын категориялары катары.....	17
1.3. Дүйнөнүн концептуалдык жана тилдик сүрөтү.....	23
1.4. Кыргызстанда когнитивдик лингвистиканын өнүгүшү.....	29
1.5 «Жүрөк» жана «Heart» концепттерин изилдөөнүн методдору.....	35
1.6 «Жүрөк» концепти философияда, динде, мифологияда жана фольклордо...	43
1.7 Концепт котормо таануунун объектиси катары.....	49
1-баптан алынган тыянактар.....	55
2-БАП. «ЖҮРӨК» ЖАНА «HEART» КОНЦЕПТТЕРИНИН БАЗАЛЫК БЕЛГИЛЕРИ.....	60
2.1 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин мотивациялоочу белгилери.....	60
2.2 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин түшүнүктүк белгилери.....	81
2.3 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин категориялык белгилери.....	107
2-баптан алынган тыянактар.....	114
3-БАП «ЖҮРӨК» ЖАНА «HEART» КОНЦЕПТТЕРИНИН ОБРАЗДЫК, СИМВОЛДУК ЖАНА ПРОВЕРБИАЛДЫК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ.....	121
3.1 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин образдык белгилери.....	121
3.1.1 Жансыз табияттын образдык белгилери.....	122
3.1.2 Жандуу табияттын образдык белгилери.....	141
3.2 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин символдук белгилери.....	162

3.3 Жүрөк/Heart компоненттүү провербиалдык бирдиктердин когнитивдик семантикалык анализи.....	175
3.4 «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгү.....	183
3-баптан алынган тыянактар.....	196
ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ.....	207
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....	214
ТИРКЕМЕЛЕР.....	245
Тиркеме №1. Мотивациялоочу белгилердин этимологиялык сөздүктөрдө берилиши.....	245
Тиркеме №2 Түшүнүктүк белгилердин түшүндүрмө сөздүктөрдү берилиши..	247
Тиркеме №3 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жансыз табияттын образдык белгилери.....	249
Тиркеме № 4 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жандуу табияттын образдык белгилери.....	251
Тиркеме №5. «Жүрөк» компоненттүү фразеологиялык бирдиктердин котормо эквиваленттүүлүгү боюнча бөлүштүрүлүшү.....	255
Тиркеме №6. «Heart» компоненттүү фразеологиялык бирдиктердин котормо эквиваленттүүлүгү боюнча бөлүштүрүлүшү.....	263

КИРИШҮҮ

Азыркы тил илими антропоборбордук, маданияттык жана когнитивдик мамилелердин ролу артып, ушундан улам жаңы илимий парадигманын бекемделиши менен мүнөздөлөт. Демек, тилдик көрүнүштөр адамдын же тилдик аң-сезимдин контекстинде каралат. Эң актуалдуу маселелердин катарына «тилдеги адам», «адам жана улуттук маданият», «жеке жана жамааттык аң-сезим», «адамдын тили» сыяктуу маселелер кирет. Бул маселелер гуманитардык илимдин ар кайсы тармактарынын өкүлдөрүнүн биргелешкен аракети менен чечилет.

Ар бир улуттун маданияты дүйнө таанымынын системасын калыптанган каада-салттарга, үрп-адаттарга, ритуалдарга, жөрөлгөлөргө, коомдук жетишкендиктерге жана тарыхый өзгөчөлүктөргө таянуу менен өз тилинде бекемдейт. Маданий фактыларга кайрылуу өз эне тилине жаңы көз караш менен карап чыгууга мүмкүндүк берет. Салыштырма изилдөөлөр болсо ар кандай тилдик системаларда чагылдырылган дүйнө сүрөттөрүн көрүүгө жардам берет.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу эки башка түзүлүштөгү тилдерде «Жүрөк» концептин когнитивдик жана салыштырма жактан комплекстүү изилдөө зарылдыгы менен аныкталат. «Жүрөк/Heart» концептинин когнитивдик белгилерин, образдуу-метафоралык реализацияларын, символдук мүнөздөмөлөрүн жана паремиологиялык репрезентацияларын изилдеп, кыргыз жана англис тилдик дүйнө таанымдарына салыштырма анализ жүргүзүү базалык соматикалык түшүнүктөрдү концептуалдаштыруунун универсалдуу жана этноспецификалык механизмдерин аныктоого мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн жыйынтыктары концептуалдык лингвистика теориясынын өнүгүшүнө жана маданият аралык коммуникацияны жакшыртууга салым кошот.

Мындан тышкары, тема котормо таануу үчүн да актуалдуу. Маданий концепттерди бир тилден экинчи тилге берүү заманбап котормо теориясынын борбордук маселелеринин бири болгону менен, кыргызча-англисче тил жубунда бул маселе концептуалдык деңгээлде системалуу изилдене элек. Кыргыз котормо таануусунун теориялык базасы негизинен кыргызча-орусча көркөм котормонун материалында калыптанган. Соматикалык концептин фразеологиялык

бирдиктерин эквиваленттүүлүк типтери боюнча бөлүштүрүү жана аларды маданий-спецификалык бирдиктерди берүү стратегиялары менен байланыштыруу котормочулук практика үчүн зарыл болгон эквиваленттүүлүк картасын түзүүгө мүмкүндүк берет.

Теманын изилдениш деңгээли. «Жүрөк» концепти жана анын ар кандай тилдердеги эквиваленттери мурда да бир катар диссертацияда лингвистикалык изилдөөнүн объектиси болгон. Мисалы: Данилова Р.Р., Сапегина И.А., Ардаширова Р.Б., Кондратьева О.Н., Романова Е.А., Зибров Д.А., Цримова З.Р., Чич Б.Л., Шейхова Р.О., Савченко В.А., Асылбекова Ч.А., Султангубиева А.А. жана башкалар. Пименова М.В. «Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ» аттуу монографиясында жүрөк концептин абдан терең жана кеңири изилдеген.

Ошондой эле «Жүрөк» концепти Александрова Е.В., Мусабеева У.А., Культурсынова Р.Б., Четин О., Дарибаева А.А., Байрханова К.С., Рахимжанов К.Х., Акошева М.К., Кабилов У.М., Губарева С.А., Мишанова С.Г., Жолос Л.М., М.Ш. Алдиева жана башка авторлордун макалаларында каралган.

Бирок азыркы тил илиминде «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин түзүлүшүн алардын базалык, образдуу-метафоралык, символдук белгилерин жана паремиологиялык материалды лингвомаданий аспектиде комплекстүү салыштырып талдаган эмгектер жок.

Изилдөөнүн объектиси – кыргыз жана англис тилдеринде «Жүрөк» жана «Heart» концепттерин вербалдаштыруучу тилдик бирдиктер жана алардын котормо эквиваленттери.

Изилдөөнүн предмети – бул концепттердин когнитивдик белгилери (мотивациялоочу, түшүнүктүк, категориялык, образдык, символдук, паремиологиялык) жана «жүрөк/heart» компоненттүү фразеологиялык бирдиктердин котормо эквиваленттүүлүгү.

Изилдөөнүн максаты – “Жүрөк/Heart” концептинин когнитивдик белгилерин, образдуу-метафоралык репрезентацияларын, символдук мүнөздөмөлөрүн, паремиологиялык репрезентацияларын жана фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгүн салыштыруунун негизинде кыргыз

жана англис тилдик дүйнө таанымдарында ал концепттин вербалдашуусунун өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана сүрөттөө болуп саналат.

Коюлган максатка ылайык иште **төмөнкү милдеттер** аткарылат:

- Изилдөөнүн теориялык негизин, тактап айтканда, тилдик дүйнө таанымды жана концептуалдык дүйнө таанымды, концептти мультидисциплинардык изилдөөлөрдүн лингвистикалык объектиси катары жана «Жүрөк» концептин философияда, маданиятта, тилде карап чыгуу.
- Кыргыз жана англис тилдик дүйнө таанымдарында «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин базалык когнитивдик белгилерин алардын мотивациялоочу, түшүнүктүк жана категориялык белгилерин талдоо аркылуу аныктоо жана системага салуу.
- Кыргыз жана англис тилдик дүйнө таанымдарында «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин образдуу-метафоралык реализацияларына салыштырма анализ жүргүзүү.
- Кыргыз жана англис тилдик дүйнө таанымдарында «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин символдук белгилерине салыштырма анализ жүргүзүү.
- Концептуалдаштыруунун маданий-спецификалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн кыргыз жана англис макал-лакаптарында «Жүрөк» концептинин паремиологиялык репрезентацияларын изилдөө.
- «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгүн А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын төрт баскычтуу типологиясынын негизинде талдап, аныкталган эквиваленттүүлүк типтерин Х.Ф. Айхеланын сактоо – алмаштыруу стратегиялары жана Ж. Хаустун ачык/жашыруун котормо модели боюнча чечмелөө аркылуу эки тилдин ортосундагы концептуалдык асимметриянын котормодо чагылышын аныктоо.

Иштин жаңы илимий натыйжалары:

- Изилдөөнүн натыйжасында кыргыз жана англис лингвомаданияттарында «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин базалык когнитивдик белгилери, анын ичинде алардын мотивациялоочу, түшүнүктүк жана категориялык

мүнөздөмөлөрү аныкталып, системага салынды. Алынган натыйжалар салыштырылып жаткан тилдерде бул концепттердин структуралык-мазмундук өзгөчөлүгүн аныктоого мүмкүндүк берди.

- Кыргыз жана англис лингвомаданияттарында каралган концепттердин метафоралык туюндурулушунун өзгөчөлүгүн ачып көрсөткөн «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин образдык бөлүгүнө комплекстүү анализ жүргүзүлдү.
- Кыргыз жана англис лингвомаданияттарында бул концепттердин символдук репрезентациясынын өзгөчөлүгүн ачып көрсөткөн «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин символикалык бөлүгүнө комплекстүү анализ жүргүзүлдү.
- Биринчи жолу кыргыз жана англис макал-лакаптарында «Жүрөк» концептинин паремиологиялык репрезентацияларына салыштырма анализ жүргүзүлүп, концептуалдаштыруунун универсалдуу жана маданий-спецификалык белгилери аныкталды.
- «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктери биринчи жолу А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын эквиваленттүүлүк типологиясы, Х. Ф. Айхеланын маданий-спецификалык бирдиктерди берүү стратегиялары жана Ж. Хаустун ачык/жашыруун котормо модели боюнча комплекстүү классификацияланып, эки тилдин ортосундагы концептуалдык асимметриянын котормодо чагылышы аныкталды.

Иштин теориялык мааниси. Алынган натыйжалар азыркы тил илиминин когнитивдик лингвистика, маданият аралык коммуникация, лингвомаданият таануу, паремиология жана котормо таануу сыяктуу багыттарындагы изилдөөчүлөр үчүн илимий кызыкчылык туудурат. Ошондой эле адамдык факторду эске алуу менен эне тили болбогон тилди окутуу методикасын иштеп чыгууга байланышкан милдеттерди чечүүдө колдонулушу мүмкүн.

Иштин практикалык баалуулугу. Изилдөөнүн натыйжаларынын «Жалпы тил илими», «Лингвомаданият таануу», «Этнолингвистика», «Паремиология», «Котормо теориясы» жана «Салыштырма типология» сыяктуу теориялык курстарда, ошондой эле когнитивдик лингвистика, тилдик дүйнө таануу жана

концептология боюнча атайын курстарда колдонулушу мүмкүн. Муну менен бирге, изилдөөнүн материалдары котормочуларды даярдоодо, эки тилдүү паремиологиялык жана концептуалдык сөздүктөрдү түзүүгө, ошондой эле маданий-спецификалык бирдиктерди которуунун практикалык маселелерин чечүүгө өбөлгө түзөт.

Методология жана изилдөө ыкмалары

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизин когнитивдик лингвистика боюнча эмгектер (А.П. Бабушкин, С.Г. Воркачев, В.И. Карасик, В.В. Колесов, В.А. Маслова, М.В. Пименова, Ю.С. Степанов, К.З. Зулпукаров, М.Дж. Тагаев, З.К. Дербишева, У. Камбаралиева ж.б.), психолингвистика боюнча эмгектер (А.А. Залевская), лингвомаданияттын символдору боюнча эмгектер (С.С. Аверинцев, А.Н. Веселовский, В.В. Виноградов, В.М. Жирмунский, А.Ф. Лосев), миф жана фольклор теориясы боюнча эмгектер (С.С. Аверинцев, А.Н. Веселовский, В.М. Жирмунский, В.В. Иванов, Е.М. Мелетинский, А.А. Потебня, Н.И. Толстой, О.М. Фрейденберг ж.б.), лингвомаданият таануу боюнча эмгектер (Н.Д. Арутюнова, В.В. Колесов, Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов, П.К. Кадырбекова ж.б.), котормо таануу боюнча эмгектер (В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, С. Влахов, С. Флорин, К.Х. Джидеева, В.И. Шаповалов, Т. Абдиев ж.б.) түздү. Концепттин белгилерин көркөм тексттерден ажыратып алууда текст лингвистикасы (текст таануу) боюнча белгилүү теоретиктердин эмгектериндеги жоболор жана корутундулар таяныч болду (М. Хэллидей, И.Р. Гальперин, Л.М. Лосева, С. Омуралиева, А.А. Бекбалаев, С.Дж. Мусаев, Т.С. Маразыков, ж.б.).

Изилдөө ыкмалары: концептуалдык анализ ыкмасы, дистрибутивдик ыкма, салыштыруу ыкмалары, сөздүктөгү дефинициялардын анализи, сүрөттөөчү-сандык ыкма ж.б. Изилдөөнүн негизин Санкт-Петербург – Кемерово концепттердин түзүлүшүн изилдөө мектебинин комплекстүү ыкмасы түзөт.

Изилдөөнүн котормо таануу аспектиси А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын фразеологиялык эквиваленттүүлүктүн төрт баскычтуу типологиясына, Х.Ф. Айхеланын маданий-спецификалык бирдиктерди берүү стратегияларынын классификациясына (сактоо – алмаштыруу шкаласы) жана Ж. Хаустун

ачык/жашыруун котормо моделине таянат. Котормо анализинде салыштырма ыкма, эквиваленттүүлүктүн деңгээлин аныктоо ыкмасы жана котормо трансформацияларын (калькалоо, аналог, сүрөттөөчү котормо) классификациялоо ыкмасы колдонулду.

Изилдөөнүн материалы жана аны тандоо критерийлери. Изилдөөнүн эмпирикалык базасын эки тилдин лексикографиялык, фразеологиялык, паремиологиялык жана көркөм тексттик булактарынан тандалып алынган «жүрөк/heart» компоненттүү бирдиктер түздү. Тандоо бирдиги катары концепттин ачкыч сөзү (жүрөк, heart) же анын сөз жасоо уясынын компоненти катышкан тилдик бирдик алынды. Ар бир бирдик эң аз дегенде бир авторитеттүү лексикографиялык булакта же тастыкталган текстте катталууга тийиш; булактарда тастыкталбаган бирдиктер талдоого киргизилген жок, орфографиялык дублеттер бир бирдикке келтирилди. Материал төмөнкүдөй топторго бөлүнөт:

Сөздүк дефинициялары. Мотивациялоочу белгилерди аныктоо үчүн 8 этимологиялык сөздүк (алтай, түрк, чуваш жана герман тилдери боюнча) – 36 мотивациялоочу белги; түшүнүктүк белгилерди аныктоо үчүн 5 кыргыз жана 5 англис түшүндүрмө сөздүгү – 42 түшүнүктүк белги. Ар бир белгинин сөздүктөр боюнча таралышы 1- жана 2-тиркемелерде көрсөтүлдү.

Эркин жана туруктуу сөз айкаштары – жалпысынан 180 бирдик: «жүрөк» компоненттүү 95 бирдик төрт кыргыз фразеологиялык сөздүгүнөн (Осмонова Ж., Конкобаев К., Жапаров Ш., 2015; Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 1980; Мусаева В.И., 2016; Эгембердиев Р., 2016), «heart» компоненттүү 85 бирдик беш англис сөздүгүнөн (Cambridge, Merriam-Webster, Oxford Learner's, Collins, Longman).

Паремиологиялык бирдиктер. Эки өз алдынча корпус түзүлдү: англис корпусу – 100 бирдик (Буковская М.В. ж.б., 1990; Bohn H.G., 1899; Apperson G.L., 1929); кыргыз корпусу – 84 бирдик (Давлетбакова Д.Т., 2000; Закиров С., 1972; Ибраимов М., 2006; «Эл адабияты» сериясы, 10-том, 2001; Койчуманов Ж., Кадыров Ы., 2012); жалпысынан «жүрөк/heart» компоненттүү 184 паремиологиялык бирдик. Иште макал – жалпылоочу мүнөздөгү, аяктаган ойду

билдирген сүйлөм, лакап – синтаксистик жактан аяктабаган образдуу мүнөздөмө катары түшүнүлөт.

Көркөм жана корпустук тексттердеги контексттер. Англис материалы XIX-XX кылымдардын англис жана америка адабиятынын чыгармаларынан (Project Gutenberg санарип китепканасынын басылмалары боюнча) жана British National Corpus (BNC) корпусунан алынды; кыргыз материалы негизинен Manas UdS Corpus (cqrweb.manas.edu.kg) корпусунан алынып, кыргыз классикалык поэзиясы менен прозасынын булактары, «Кыргыз поэзиясынын антологиясы», «Семетей» эпосу жана элдик ырлар менен толукталды.

Картотеканын көлөмү жана тандоонун салыштырмалуулугу. Эки тандалма үч параметр боюнча салыштырылды: *жанр* – эки тилде тең лексикографиялык, паремиологиялык жана тексттик катмарлар камтылды, бирок тексттик катмардын ички түзүлүшү айырмаланат: англис тилинде көркөм чыгармалар менен корпустук материал тең салмактуу колдонулса, кыргыз тилинде корпустук материал басымдуулук кылат; *мезгил* – көркөм материал эки тилде тең негизинен XIX–XX кылымдардын тексттерин камтыйт; *көлөм* – картотека 3500 мисалды (1800 кыргыз жана 1700 англис) камтып, тандоо белгинин ишенимдүү актуалдашуусу үчүн жетиштүүлүк принциби боюнча жүргүзүлдү; ар бир белги тобу боюнча бирдиктердин саны тиркемелердеги таблицаларда салыштырмалуу түрдө берилди.

Жалпысынан талдоого 36 мотивациялоочу, 42 түшүнүктүк, 7 категориялык тип, 194 образдык белги (69у эки тилде тең, 59у «Жүрөк», 66сы «Heart» концептине гана таандык), 6 символдук функция жана 184 паремиологиялык бирдик тартылды.

Коргоого коюлуучу диссертациянын негизги жоболору

- Кыргыз жана англис тилдик дүйнө таанымдарында «Жүрөк» жана «Heart» концепттери мотивациялоочу, түшүнүктүк жана категориялык мүнөздөмөлөрдүн ар кандай деңгээлде актуалдашуусунан көрүнгөн базалык когнитивдик белгилердин структуралык-мазмундук өзгөчөлүгүнө ээ. Бул өзгөчөлүктөр салыштырылып жаткан лингвомаданияттарда жүрөктү физикалык орган жана руханий-эмоционалдык борбор катары түшүнүүнүн маданий-спецификалык айырмасы менен шартталган.

- «Жүрөк» жана «Heart» концепттери маданий-спецификалык метафоралардын (стихиялык, артефактык, зооморфтук, антропоморфтук, эмотивдик) колдонулушунда образдуу репрезентациянын универсалдуу түрлөрү менен мүнөздөлөт. Бул жүрөктү концептуалдаштыруудагы адамзаттык тажрыйбанын жалпылыгын жана анын тилдик туюндурулушунун улуттук өзгөчөлүгүн чагылдырат.

- «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин символдук белгилери универсалдуу компоненттер (сүйүү, эрдик, жашоо күчү) менен, ошондой эле дүйнө таанымдын улуттук өзгөчөлүгүн чагылдырган символдоштуруунун маданий-спецификалык айырмачылыгы менен мүнөздөлөт.

- Кыргыз жана англис макал-лакаптарында «Жүрөк» концептинин паремиологиялык репрезентациялары универсалдуу белгилерди (эмоционалдык жашоонун борбору, моралдык сапаттар) жана эки башка улуттун салттуу баалуулуктары менен жашоо образына байланышкан маданий-спецификалык өзгөчөлүктөрдү көрсөтөт.

- «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгүнүн деңгээли эки лингвомаданияттагы концептуалдык асимметриянын өлчөмү болуп саналат: универсалдуу денелик метафораларга негизделген бирдиктер толук жана жарым-жартылай эквиваленттер аркылуу берилип, Х.Ф. Айхела боюнча сактоо стратегияларына жана Ж. Хаус боюнча жашыруун котормого туура келсе, улуттук-спецификалык бирдиктер (лакуналар, жалган эквиваленттер) ачык котормону, калька менен түшүндүрмөнү же сүрөттөөчү котормону талап кылат.

Иштин апробациясы

Изилдөөнүн натыйжалары 3 эл аралык жана 1 улуттук илимий-практикалык конференцияда, 3 илимий семинарда автор тарабынан жасалган докладдарда баяндалып, 8 макалада жарыяланган.

Иштин түзүлүшү жана көлөмү

Диссертация киришүүдөн, үч баптан, ар бир бап боюнча тыянактардан, жалпы корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана алты

тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү – 268 бет, анын ичинен негизги тексттин көлөмү – 213 бет. Текстте 10 таблица берилген.

Колдонулган адабияттардын тизмеси 331 аталышты камтыйт: орус тилинде 180, кыргыз тилинде 51, латын графикасында 100 булак. Тизме эки бөлүктөн турат: илимий адабият – 228 аталыш; изилдөөнүн материалынын булактары – 103 аталыш, алар төрт бөлүмгө бөлүнөт: I. Лексикографиялык жана маалымдама булактары (29); II. Макал-лакаптардын жыйнактары (11); III. Көркөм тексттер жана эпос (61); IV. Тилдик корпустар (2).

Тиркемелер төмөнкүлөр:

Тиркеме №1. Мотивациялоочу белгилердин этимологиялык сөздүктөрдө берилиши;

Тиркеме №2. Түшүнүктүк белгилердин түшүндүрмө сөздүктөрдө берилиши;

Тиркеме №3. «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жансыз табияттын образдык белгилери;

Тиркеме №4. «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жандуу табияттын образдык белгилери.

Тиркеме №5.

Тиркеме №6.

1-БАП. ЛИНГВОМАДАНИЯТТЫК ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗИ

1.1 Тил менен маданияттын өз ара байланышы

Тилдин, маданияттын жана адамдын өз ара тыгыз байланышы тил илиминин жаңы тармагы – лингвомаданияттануунун калыптанышына алып келди. Лингвистиканын бул тармагы XX кылымдын акыркы чейрегинде антропологиялык парадигманын натыйжасында пайда болгон жана В. Гумбольдт, Ф.И. Буслаев, А.А. Потебня, Э. Сепир сыяктуу белгилүү изилдөөчүлөрдүн аттары менен байланышкан.

Бул илимдин маңызын аныктоодо изилдөөчүлөр ар кандай аспектилерге басым жасашат. В.В. Красных лингвомаданияттанууну маданияттын тилде жана дискурста көрүнүшүн, чагылдырылышын жана бекемделишин изилдеген, дүйнөнүн улуттук көрүнүшүн, тилдик аң-сезимди жана менталдык-тилдик комплекстин өзгөчөлүктөрүн караган дисциплина деп аныктайт (Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: лекционный курс. М.: Гнозис, 2002. 3-б.). В.В. Воробьев аны тил менен маданияттын өз ара байланышын системалык ыкмалар аркылуу изилдеген комплекстүү дисциплина катары мүнөздөп, тилдик жана маданий мазмундардын бирдигин бир бүтүн структуранын бирдиктери катары кароону сунуштайт (Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. М.: Изд-во РУДН, 1997. 37-б.). В.Н. Телия бул илимдин антропологиялык багытын баса белгилеп, анын борбору маданият феномени болуп саналарын белгилейт (Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996. 122-б.), ал эми В.А. Маслова лингвомаданияттанууну лингвистикадагы антропоборбордук парадигманын продукту деп аныктайт (Маслова В.А. Лингвокультурология. М., 2001. 8-б.). Бул аныктамалар лингвомаданий изилдөөлөрдүн лингвистикалык, маданияттануулук жана психологиялык аспектилерди бириктирген комплекстүү мүнөзүн көрсөтөт.

Лингвомаданияттанууну изилдөөдө «тил» жана «маданият» түшүнүктөрүн кеңири карап чыгуу өзгөчө мааниге ээ. Тил коммуникативдик каражат гана эмес, ал

маданиятты муундан муунга өткөрүүчү негизги механизм. Ал коомдук ишмердүүлүктүн натыйжасы жана коомдун айырмалоочу өзгөчөлүгү болуп саналат. А.А. Леонтьев тилдин коомдук тажрыйбанын ажырагыс бөлүгү экенин белгилеп, ар бир адам тилди башкалар менен баарлашуунун натыйжасында гана өздөштүрөрүн айтат (Леонтьев А.А. Что такое язык. М.: Педагогика, 1976. 4-б.). Е.С. Кубрякова тилдин адамдын аң-сезимин өмүр бою калыптандыраарын жана коллективдик билимди объективдештирерин баса белгилейт (Кубрякова Е.С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования. М.: Знак, 2012. 73–74-бб.).

Лингвوماданияттанууда маданият түшүнүгү салттуу аныктамаларга караганда кеңири түшүндүрүлөт. Т.А. Попованын аныктамасы боюнча ал адамдар тарабынан жаратылган материалдык, идеалдык, коомдук жана технологиялык дүйнөнү камтыйт (Попова Т.В. Основы культурологии: учеб. пособие. М.: МИЭТ, 2013. 6-б.). Маданий нормалар жана баалуулуктар генетикалык жол менен мурасталбастан, тарбия жана билим берүү аркылуу берилет (Ошол эле жерде, 7-б.). В.А. Маслованын пикири боюнча маданият – көрсөтмөлөр менен буйруктардын, баалуулуктар менен нормалардын системасына негизделген ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүнүн жыйындысы, башка маданияттар менен диалогдо гана «жашай алган» коллективдин мурастык эси (Маслова В.А. Лингвокультурология. М.: Академия, 2001. 7-б.).

Тил менен маданияттын байланышын илимий негизде биринчи жана эң терең изилдеген В. фон Гумбольдт болгон. Ал тилди элдин идеяларынын жалаң гана изи эмес, «керемет түрдө тыбыштарда бекемделген элдин биригишкен руханий энергиясы» деп аныктады (Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. 349-б.). Бул аныктама тилди жөн гана коммуникация каражаты эмес, элдин дүйнөнү кабыл алуусунун жана маданий өзүн таануусунун жолу катары кароонун негизин түзгөн. Гумбольдттун концепциясы боюнча, тил ар дайым улуттук дүйнө таанымды жана улуттук маданияттын өзгөчөлүгүн чагылдырат, ал эми тилдердеги айырмачылык – алардын дүйнө көрүүсүнүн өзгөчөлүгү (Ошол эле жерде). Ал тил менен ой жүгүртүүнүн органикалык байланышын баса белгилеп, тилдин жаралышы адамзаттын ички керектөөсү менен

шартталганын, тил адам табиятынын өзүндө жайгашканын жана анын руханий күчтөрүн өнүктүрүү менен дүйнө таанымын калыптандыруу үчүн зарыл экенин көрсөткөн (Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1984. 51-б.). Гумбольдт элдин руху менен тилинин ажырагыстыгын да баса белгилеп, тил өздүк мүнөзү менен бирге улуттун мүнөзүн алып жүрөрүн айткан (Ошол эле жерде, 68-б.).

Гумбольдттун жоболору XX кылымдын 30-жылдарында иштелип чыккан Э. Сепир – Б. Уорф теориясынын негизин түзгөн. Бул лингвистикалык салыштырмалуулук гипотезасына ылайык, тилдин структурасы анын ээсинин ой жүгүртүүсүн жана чындыкты кабыл алуу жолун аныктайт. Э. Сепир маданиятты коомдун «эмне кылышы жана эмне жөнүндө ойлонушу», тилди болсо ошол коомдун «кантип ойлонушу» катары мүнөздөдү (Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: пер. с англ. М.: Прогресс: Универс, 1993. 193–194-бб.). Б. Уорф адам табиятты эне тили көрсөткөн багытта бөлүштүрөрүн, дүйнө аң-сезимде калейдоскоптук таасирлердин агымы катары пайда болуп, аны тилдик система уюштуруарын белгилеген (Whorf B.L. Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology Press, 1956. 212–213-бб.). Сепир – Уорф гипотезасы радикалдуу формасы үчүн сынга алынса да, анын тилдин ой жүгүртүүгө жана маданиятка тийгизген таасири жөнүндөгү негизги жоболору лингвомаданияттануу үчүн актуалдуу бойдон калууда.

Заманбап лингвомаданияттанууда тил маданиятка карата көп функциялуу феномен катары эсептелет. В.А. Масловага ылайык, тил – маданияттын шарты, негизи жана продукт (Маслова В.А. Лингвокультурология. М.: Академия, 2001. 8-б.); бул формула тил менен маданияттын ортосундагы мамилелердин татаал мүнөзүн чагылдырат. Тилдин ар бир функциясын изилдөөчүлөр ар тараптан ачып беришет. Тил маданияттын ташуучусу катары анда сакталган улуттук кенчтерди муундан муунга өткөрөт (Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. 15-б.) – бул функция ааламдашуу шарттарында өзгөчө маанилүү. В.Н. Топоров тилди маданияттын негизи, анын куруучу

материалы, эң маанилүү бөлүктөрүнүн демиургу жана маданияттын өнүгүүсүнүн чыныгы катышуучусу деп мүнөздөйт (Топоров В.Н. Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре – SVET // Языки культуры и проблемы переводимости. М.: Наука, 1987. С. 184–252.). Д.С. Лихачев тилдин концентрациялоочу функциясын баса белгилеп, тилди «улуттун маданиятынын белгилүү концентраты» деп атайт (Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия литературы и языка. 1993. Т. 52, № 1. 3–9-бб.). В.И. Карасиктин пикиринде, тилдин социалдык маңызы коллективдүү жана жеке тилдик аң-сезимде жайгашат, ошондуктан тилдик коллектив да, жеке адам да тилдеги маданияттын ташуучулары болуп саналат (Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 4-б.).

Тил менен катар маданияттар аралык өз ара аракеттенүү процесстерин изилдөө да өзгөчө орунду ээлейт. М.М. Бахтин бул жөнүндө: башка улуттун маданиятына биз ал өзүнө бербеген суроолорду беребиз, ал эми ошол маданият берген жооптору аркылуу бизге өзүнүн жаңы жактарын жана маанилик тереңдиктерин ачат деп жазган (Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. 20-б.). Бул жобо маданияттар аралык коммуникацияда тилдин ролун түшүнүү үчүн фундаменталдык мааниге ээ. Ар бир улуттук маданият өзүнчө шарттарда калыптанып, дүйнөгө өзүнүн көз карашын түзөт, ал эми тил бир эле учурда маданияттын курамдык бөлүгү жана аны кийинки муунга өткөрүүнүн формаларынын бири болуп, символдорду, салттарды, жүрүм-турум үлгүлөрүн, ишенимдерди жана баалуулуктарды берет (Дербишева З.К. Язык и этнос: монография. М.: ФЛИНТА: Наука, 2017. 19-б.).

Тилдин, маданияттын жана ой жүгүртүүнүн ортосундагы татаал байланышты З.К. Дербишева мындайча белгилейт: сөздөр нерселердин өзүн эмес, адамдын аларды маданияты менен шартталган дүйнө таанымынын призмасы аркылуу көрүүсүн чагылдырат (Ошол эле жерде, 22-б.). К. Леви-Стростун концепциясына ылайык, тилди маданияттын продукту, бөлүгү жана шарты катары кароого болот, анткени инсан өз тобунун маданиятын тил аркылуу гана үйрөнөт (Леви-Строс К. Структурная антропология. М.: Наука, 1985. 54-б.); Дербишева да маданият

билимди топтоо, сактоо жана келечектеги муунга өткөрүү мүмкүнчүлүгүнө тилдин жардамы менен гана ээ болорун ырастайт (Дербишева З.К. Язык и этнос: монография. М.: ФЛИНТА: Наука, 2017. 22-б.). Т.В. Попова тилди маданияттын күзгүсү катары сүрөттөйт: ар бир тил өз маданиятынын дүйнөгө болгон көз карашын, баалуулуктарын жана ой жүгүртүү жолдорун чагылдырат, ал эми маданият адамдын ой жүгүртүүсүнө тилдин өзгөчөлүктөрү аркылуу таасир этет (Попова Т.В. Основы культурологии: учеб. пособие. М.: МИЭТ, 2013. 16–17-бб.). А.А. Леонтьев Гумбольдттун идеяларына таянып, тилдин экиликтүү табиятын ачып берет: тил – жеке адам менен коом ортосундагы көпүрө, ал жеке адамдын ой жүгүртүүсүнө кызмат кылып, аны коомдук билим жана тажрыйба менен байланыштырат (Леонтьев А.А. Что такое язык. М.: Педагогика, 1976. 56-б.).

Каралган изилдөөлөр лингвوماданияттануу гуманитардык илимдин эволюциясынын натыйжасы экенин көрсөтөт. Тил бир эле учурда белгилер системасы, коммуникация каражаты жана элдин коллективдик тажрыйбасын топтоочу маданий феномен катары көп аспектүү табиятка ээ. Гумбольдттун, Сепир – Уорфтун жана Бахтиндин теориялык салымдары тилди дүйнө көрүнүшүн калыптандыруунун негизи жана маданияттар аралык диалогдун каражаты катары түшүнүүгө мүмкүндүк берди.

1.2. Менталдуулук жана концепт когнитивдик лингвистиканын категориялары катары

Когнитивдик илим XX кылымдын экинчи жарымында калыптанган илимдер аралык багыт катары адамдын менталдык процесстерин, ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн жана бул ишмердүүлүктү мүнөздөгөн процесстерди жана алардын натыйжаларын изилдейт (Зулпукаров К.З. Психолингвистические модели и теории восприятия речи в условиях кыргызско-русского билингвизма. Бишкек, 2023. 26-б.). Когнитивдик илимдин негизги багыттарынын бири болгон когнитивдик лингвистика тилдик процесстерди окуп үйрөнүүгө ой жүгүртүүнүн тилдик жана тилдик эмес ар түрдүү формаларын тартуу менен, тил илиминдеги салттуу изилдөөлөрдүн чегин кеңейтти. Өзүнүн предмети боюнча когнитивдик

лингвистика – тилди колдонуу жана өздөштүрүүдө, аң-сезимдеги менталдык процесстерди изилдөө максатын алдыга койгон илимдер аралык жаңы багыт (Абдразакова Г.Ш. Когнитивдик лингвистика: Концепт жана негизги түшүнүктөр: окуу куралы. Бишкек, 2015. 7-б.). Менталдык процесстер бул дүйнөнүн сүрөтүн өзгөчөлөнтүп курууну камсыз кылган ой жүгүртүү процесстеринин жыйындысы, алар жеке адамдын, белгилүү бир жамааттын, уруунун, же улуттун айлана-чөйрө, процесстер, жана объекттер жөнүндөгү өзгөчөлөнгөн дүйнө таанымын түшүндүрөт.

Когнитивдик лингвистика боюнча жазылган эмгектерге Дж. Лакофф, Р.Лангакер, М.Джонсон, Н.Хомский, В.Гумбольдт, Л.Вайсгербер, Э.Сепир, Б.Уорф, Э.Бенвенист, ж.б. батыштын белгилүү окумуштуулары менен катар орустун тилчилери, Н.Ф. Алефиренко, Н.Д. Арутюнова, В.И.Карасик, Ю.Н. Караулов, Е.С. Кубрякова, М.В.Пименова, Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, В.А. Маслова, В.Н. Телия жана башкалардын тилди ой-жүгүртүү процесси жана аң-сезим менен байланыштырып карап, дүйнө таанымды когнитивдик аспектиде изилдөөгө арналган изилдөөлөрү кирет. Кыргыз тил илиминде К.З. Зулпукаров, З.К.Дербишева, М.Ж.Тагаев, У.Ж.Камбаралиева, Г.Ш.Абдразакова, Б.Эргешова, ж.б.дын изилдөөлөрү ар кандай улуттардын дүйнө көрүшүнүн өзгөчөлүктөрү, ал билимдердин топтолушу, сакталышы ж.б. ушул сыяктуу маселелерди камтыйт.

Когнитивдик лингвистиканын өнүгүшү менталдуулук түшүнүгүнүн тил илиминдеги маанисин өзгөртүп, аны изилдөөнүн жаңы багыттарын ачты. Менталдуулук когнитивдик лингвистиканын негизги түшүнүктөрүнүн бири болуп саналат. Ал жеке аң сезимге, улуттук аң-сезимге тиешелүү категория. Менталдуулук термининин илимге кирүүсү XX кылымда Францияда пайда болгон теория менен байланыштуу.

Менталдуулук теориясынын негиздөөчүлөрүнүн бири Э. Дюркгейм менталдуулуктун астында «коллективдүү аң сезимсиздикти» түшүнгөн (Дюркгейм Э. Социология и теория познания // История психологии / под ред. П.Я. Гальперина. М.: МГУ, 1992. 273–297-бб.), ал эми Марсель Мосс аны «ой жүгүртүү образы» деп билген (Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии.

М.: КДУ, 2011. 134–140-бб.). Менталдуулук «өзүнчө өзгөчөлүктү көрсөткөн, адамдардын жетиштүү чоң коомдоштугунун жүрүм-турумунун (анын ичинде сүйлөө жүрүм-турумунун) ыкмаларын детерминациялаган» касиетке ээ (Пименов Е.А. Некоторые особые направления этногерменевтики // Этногерменевтика: фрагменты языковой картины мира. Кемерово: Кемеровский гос. ун-т, 1999. 61–65-бб.).

Гуманитардык илимдерде эки термин – менталитет жана менталдуулук ырааттуу колдонулат. Менталитет сөзү латын тилиндеги *mentalis* сөзүнөн келип чыккан жана бир улуттун коомдук жана психологиялык өзгөчөлүгүн түшүндүрөт. З.Дербишеванын айтымында менталитет «белгилүү бир жеке адамга, социалдык же этникалык топко мүнөздүү аң сезимдин когнитивдик стереотиптеринин жыйындысы менен аныкталган чындыкты кабылдоонун жана түшүнүүнүн өзгөчө ыкмасы» (Дербишева З.К. Язык и этнос: монография. М.: ФЛИНТА: Наука, 2017. 29-б.). Бир улуттун дүйнө көрүшүнүн өзгөчөлүктөрү – ал улуттун узак тарыхый өнүгүүсүнүн жыйынтыгы.

Менталитет ар кайсы окумуштуулардын сүрөттөөсү боюнча ар башка аталыштарга ээ болуп келет. Алардын ичине «архетип» (К. Юнг), «элдин руху» (Л. Вайсгербер, В. Вунд, В. фон Гумбольдт), «жан принциби» (О. Шпенглер), «социалдык мүнөз» (Э. Фромм) кирет.

Тилтанууда менталдуулуктун маселелери белгилүү лингвисттердин (В. фон Гумбольдт, А. Вежбицкая, В.В. Колесов, Дж. Лакофф, В.А. Маслова, М.В. Пименова, ж.б.) эмгектеринде анализденген. Бул окумуштуулардын айтымында тилдин маалыматтарында, анын категориялары жана формаларында улуттук менталдуулуктун белгилерин тапса болот. Тилтанууда бул аң сезим категориясынын өзүнүн аныктамалары бар. «Менталдуулук – бул коомдогу белгилүү бир топко мүнөздүү болгон жана аларга дүйнөнү жана өздөрүн кабыл алууга жана түшүнүүгө мүмкүндүк бере алган жалпы акыл-эс куралдарынын, психологиялык жабдыктардын топтому» (Попова Т.В. Основы культурологии: учеб. пособие. М.: МИЭТ, 2013. 85-б.).

В. фон Гумбольдт тилдин улуттун өзгөчөлүгү менен тыгыз байланышта экенин белгилеп, «тилде биз ар дайым тилдин өз алдынча касиетин улуттун мүнөзүнөн кабыл алынган касиет менен айкалышкан абалын табабыз» дейт (Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры: пер. с нем. / под ред. Г.В. Рамишвили. М.: Прогресс, 1985. 371-б.). В. фон Гумбольдттун концепциясы боюнча ар түрдүү тилдердин ээлери дүйнөнү өз улуттук тилдеринин призмасы аркылуу ар түрдүүчө көрүшөт: «Тил – бул тышкы көрүнүштөр дүйнөсү менен адамдын ички дүйнөсүнүн ортосунда жаткан дүйнө» (Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1984. 304-б.). Тилдин маалыматтарына таянуу менен ушул тилде сүйлөгөн элдин дүйнө сүрөтүн сыпаттоого мүмкүнчүлүк бар.

В.А. Маслова тилдин жана менталдуулуктун байланышын белгилеп, тилдин «улуттук менталдуулуктун өзгөчө белгилерин туюнткан» касиетин көрсөтөт жана ал дүйнө жөнүндө билимди жана аны таанып билүү тажрыйбасын сактайт (Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие. М.: Наследие, 1997. 39-б.). Ушул теориялык база азыркы когнитивдик лингвистиканын негизги изилдөө бирдиги катары концептти кароого алып келди.

Концепт когнитивдик лингвистиканын борбордук түшүнүгү жана менталдуулуктун тилдик экспликациясынын башкы формасы болуп эсептелет. Бул термин орус тилинин лингвистикасына XX кылымдын башында киргизилгени менен, 90-жылдарга чейин анын ордуна «түшүнүк» (понятие) термини колдонулган. Когнитивдик лингвистиканын өнүгүшү менен концепт терминин зарылдыгы байкалды, себеби түшүнүк термини психикалык негиздин ар түрдүүлүгүн жана субъективдүү мүнөзүн толук камтый албайт (Песина С.А. Философия языка: учеб. пособие. М.: ФЛИНТА, 2016. 227-б.).

Концепттин так аныктамасы жок болгондуктан ар кандай илимдер өз түшүндүрмөлөрүн беришет. М.В.Пименова бул терминдин аныктамаларынын көптүгүн бул терминдин бир канча илимде колдонулгандыгы жана ал түшүнүктүн татаалдыгы жана көп тараптуулугундан деп билет (Пименова М.В.

Концептуальные исследования. Введение: учеб. пособие. М.: ФЛИНТА: Наука, 2018. 176-б.).

«Концепт» жана «түшүнүк» терминдеринин ортосундагы айырмачылыкты белгилеп, В.Н.Телия концепттин нерсенин белгилерин гана эмес, улуттун ал нерсенин маңызы жөнүндөгү топтогон бардык маалыматын чагылдырарын айткан. (Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996. 96-б.). М.В.Пименова түшүнүк нерселерди жалпыланган формада чагылдырган ой, ал эми концепт андан көлөмдүү мазмунга ээ деп аныктайт. (Пименова М.В. Введение в концептуальные исследования: учеб. пособие. Кемерово: Кузбассвуиздат, 2006. 49–50-бб.). В.А.Масловага ылайык түшүнүк маанилүү белгилерди гана камтыса, концепт эмоционалдык, экспрессивдик, баалуулук ореолу менен курчалган идеялардын, билимдин, ассоциациялардын тоңгогу. (Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие. М.: Флинта: Наука, 2004. 37–38-бб.). Ю.С.Степанов концептти маданияттын кичирейтилген модели деп эсептейт. Анын түшүндүрмөсүндө концепт логикалык белгилерди гана эмес, жаркын деталдар, илимий, психологиялык жана эмоционалдык кубулуштарды камтыйт. (Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая плёнка цивилизации. М.: Языки славянских культур, 2007. 19–20-бб.).

В.А.Маслова концептти изилдөөнүн үч негизги жолун белгилейт: маданият менен байланышта кароо (Ю.С.Степанов), когнитивдик семантиканын бирдиги катары (Н.Д.Арутюнова), жана сөз менен чындыкты байланыштыруучу катары (Д.С.Лихачев, Е.С.Кубрякова). (Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. 2-е изд. Мн.: Тетра Системс, 2005. 256-б.). М.В.Пименова болсо концепттерди изилдөөнүн психологиялык (С.А. Аскольдов-Алексеев, Д.С. Лихачев), логикалык (Н.Д. Арутюнова), философиялык (В.В. Колесов), маданияттык (Ю.С. Степанов), интегративдик (С.Х. Ляпин) жолдорун атайт (Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение: учебное пособие. М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. 10-б.).

Концептти изилдөөдө эки негизги көз караш, когнитивисттик жана лингвомаданияттык, калыптанган. Когнитивисттер (М.В.Пименова, Е.С.Кубрякова, З.Д.Попова, И.А.Стернин ж.б.) концептти менталдык түзүлүш, аң-сезимдин бирдиги деп аныктайт. Попова жана Стернин концептти «коомдун таанып билүүсүнүн натыйжасы болгон менталдык категория» деп белгилешет. (Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. 34-б.). Н.Болдыревдин ою боюнча концепт адамдын психикасында калыптанып, анын иш-аракетин жана дүйнө таанымын билимдин бирдиктери катары чагылдырат. (Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. М.: Изд-во филол. ф-та МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. 43-б.).

Кубрякова концептке «адамдын психикасында чагылдырылган эс тутумдун оперативдүү мазмун бирдиги, менталдык лексика» деп аныктама берет. [Кубрякова 1996, с. 90). А.П.Бабушкин концептти аң-сезимдин ресурстарын жана адамдын билими менен тажрыйбасын камтыган маалыматтык бирдик деп эсептейт. (Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической сематике языка. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. 90-б.).

Лингвомаданияттык көз карашты бөлүшкөн изилдөөчүлөр (Н.Д.Арутюнова, Ю.С.Степанов, В.Н.Телия ж.б.) концептти адамдын менталдык дүйнөсүндөгү маданияттын ячейкасы, маданияттын негизги бирдиги деп аныктайт. Арутюнованын ою боюнча концепт адам менен дүйнөнүн ортосундагы ортомчу маданий катмарды түзөт. (Арутюнова Н.Д. Введение. Логический анализ языка. Ментальные действия. М.: Наука, 1993. 3–6-бб.). В.А.Маслова концептти маданият категорияларында чагылдырылган вербалдашкан түшүнүк деп эсептейт. (Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2004. 72-б.).

Бул эки көз караш тыгыз байланышта. Концепт менталдык элемент катары адамдын аң-сезиминде түзүлүп, башка адамдардыкы менен биригип, коомдун концептосферасын түзөт. Концептосфера термини тил илимине Д.С.Лихачев тарабынан киргизилген, жана Попова жана Стернин аны «белгилүү бир улуттун

концепттердин топтому, ой-жүгүртүүсүнүн маалыматтык базасы» деп аныктайт. (Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. 36-б.). В.И.Карасиктин айтымында маданияттын бирдиги катары алынган концепт, жеке адамдын менчигине айланган улуттун тажрыйбасы. Демек, когнитивдик багыт жеке адамдын аң-сезиминен маданиятка, ал эми лингвомаданияттык багыт маданияттан жеке адамдын аң-сезимине карай багытталат. (Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 117-б.).

Ошентип, менталдуулук жана концепт когнитивдик лингвистиканын негизги категориялары болуп саналат. Менталдуулук тилдин категориялары жана формаларында чагылдырылат, концепт болсо менталдуулуктун лингвистикалык экспликациясынын башкы каражаты катары кызмат кылат. Бул эки түшүнүктүн өз ара байланышы когнитивдик лингвистиканын теориялык базасын түзөт жана тилдик дүйнө сүрөтүн изилдөөгө концептуалдык-методологиялык негиз берет.

1.3. Дүйнөнүн концептуалдык жана тилдик сүрөтү

«Тилдик дүйнө сүрөтү» жана «концептуалдык дүйнө сүрөтү» түшүнүктөрү когнитивдик лингвистикада жана лингвомаданият таануу илиминде борбордук орунду ээлейт. Концептуалдык дүйнө сүрөтү адам аң-сезиминде сезим органдары жана ойлоо процессинин натыйжасында калыптанган бардык мүмкүн болгон мазмундардын системасы. Ал эми тилдик дүйнө сүрөтү концептуалдык дүйнө сүрөтүнүн тилдик белгилер аркылуу чагылдырылышы.

Ю.Д. Апресян (1995), В.Н. Телия (1996), В.А.Маслова (2001) А.Д. Шмелев (2002), Е.С. Кубрякова (2004), З.Д.Попова,И.А.Стернин (2007) У.Ж.Камбаралиева (2010), Ы.А.Темиркулова (2010), М.В.Пименова (2011), П.К. Кадырбекова (2011), З.К.Дербишева (2012), А.А.Калмурзаева (2013), Г.Ш.Абдразакова (2015), С.Ибраимов (2004) Е.И.Зиновьева (2016), В.И.Карасик (2019) жана башка изилдөөчүлөр тилдик дүйнө сүрөтүн объективдүү дүйнөнүн даана чагылдыруусу эмес, адамдын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн жана маданий тажрыйбасынын натыйжасы субъективдүү образ катары аныкташат. Бул образ айлана-чөйрөнүн

өзгөчөлүктөрү менен гана эмес, берилген элдин тарыхый өнүгүүсүнүн спецификасы, маданий салттары, баалуулуктары менен шартталат.

Тилдик дүйнө сүрөтүнүн теориялык негиздери В. фон Гумбольдттун тилдин ички формасы жөнүндөгү концепциясынан жана А.А. Потебнянын тил менен ойлоонун байланышына арналган эмгектеринен баштап калыптана баштаган. XX кылымда Сепир-Уорф гипотезасы тилдин түзүлүшү ой жүгүртүүнүн жолун аныктарын далилдеп, тилдик дүйнө сүрөтүн изилдөөнүн методологиялык негизин бекемдеди. Маданий специфика айрыкча лексикада айкын көрүнөт: ар бир тил айлана-чөйрөнү өзүнчө мүчөлөп, чындыктын ар кандай бөлүктөрүн бөлүп көрсөтөт. Дал ушул принциптен улам бир концепттин эки башка тилдик маданияттагы вербалдашуусун салыштыруу ал элдин дүйнөнү кандай кабыл алышын ачып берет.

Б.Л.Уорф Америкадагы түпкүлүктүү элдердин тилдериндеги сүйлөмдөрдүн түзүлүшүнүн өзгөчөлүгүн изилдеп, полисинтетикалык тилдерге кирген нутка, шоуни жана квакиутл тилдериндеги сөздөрдүн сүйлөмдөрдөгү ордун, ээ менен баяндоочтун жоктугун жана сүйлөмдүн бир сөз катары биригип жазылышын белгилеген (Whorf B.L. Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology Press, 1956. 242-б.).

Й.Л.Вайсгербер Моану аралында жашаган элдердин адамдарды, жаныбарларды, кокос жаңгактарын же каноэлерди санаш үчүн ар башка сандарды колдоноорун жазат. Ал эми Британдык Колумбиядагы индей тилдеринде сандардын дифференциацияланышы саналып жаткан нерсе, жаныбар же кишилердин көлөмүнө жана калыбына жараша болот. (Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа. М.: Едиториал УРСС, 2004. 89-б.)

Европанын көп элдери үчүн оң кол тарап (right) – *туура*, сол кол тарап (left) – *туура эмес* дегенди түшүндүрсө, Кытай тилинде *туура*, *так* сөзү бут жана сызык иероглифтери менен көрсөтүлөт, жана «сызыктан ашпаган, качан токтош керек экенин билген адам» мааниси аркылуу түшүндүрүлөт. Стивен Левинсондун эмгегинде Австралиянын гуугу йимитирр (Guugu Yimithirr) тилинде мейкиндикти белгилөөчү сөздөр (оң жак, сол жак, алды, арты ж.б.) жок болгондуктан, бир

нерсенин ордун же кыймылын абсолюттук жол менен гана сүрөттөйт экени жазылган. Мисалы, «кайык батыш тарапка чайпалды», «акула түндүн тараптан келди» (Сериков А.Е. Культурный релятивизм, лингвистическая относительность и пространственная семантика // Вестник Самарской гуманитарной академии. Сер. Философия. Филология. 2011. № 2 (10). 48–67 бб.).

Якут тилинде кардын аталышы анын жааган убагына: (өксүөн хаар (күзгү жамгыр аралаш кар), кыстык хаар (кышкы), тулук хаар (жазгы); тазалыгына: симмин хаар (жаңы жааган), манан хаар (аппак); тыгыздыгына: кыйыр, чигди хаар (тапталган); катуулугуна: сомунах (жумшак), тонот (тоңгон); катмарына: хаар сыата (жумшак үстүңкү катмар), көмүрүө хаар (астыңкы катмардагы тийилбеген кар) ж.б. касиеттерине жараша ар түрдүү болот (Кузьмина А.А. Концепт «снег» в языковой и фольклорной картине мира коренных народов Якутии // Современные исследования социальных проблем. 2022. Т. 14, № 2. 295–322 бб.).

Кыргыз тилдик дүйнө сүрөтү көп кылымдар бою аймактын географиялык өзгөчөлүктөрү, көчмөндүк жашоо образы, ислам дини, оозеки элдик чыгармачылык, ж.б. факторлордун таасири астында калыптанган.

Көчмөндүк жашоо образы мейкиндик жана убактыга өзгөчө мамилени калыптандырган. Кыргыз тилинде тоо рельефинин өзгөчөлүктөрүн белгилеген көп сөздөрдү жолуктурууга болот. Мисалы, тоо ойдундарынын түрлөрү төмөнкү сөздөр менен белгиленет: чаткал, кокту, колот, буйгат, баткал, бөйрөк, кайкы, ойпоң, быткыл, коңул, копшут, кезең, ой, ойдуң, салаа, кептеш, өтөк.

Тоо ойдундарын мынчалык майдалап бөлүп атоонун себеби алар мал чарбачылыгы менен алектенген кыргыздардын чарба ишмердиги үчүн маанилүү болгондугу менен түшүндүрүлөт (Стернин И.А. Основные направления и перспективы развития когнитивных исследований в Кыргызской Республике // Вестник КРСУ. 2015. Т. 15, № 2. 200–204 бб.).

Кыргыз тилинде убакыт да өзгөчө жолдор менен белгиленген. Кыргызча жыл мезгилдери мергенчилик менен байланышта болсо (чын куран, бугу, кулжа, теке ж.б.), сутканын бөлүктөрү жарык-караңгы, күндүн жайгашкан ордуна жараша

аталган. Мисалы, *таң каракчы, таң атуу*, түш, бешим, күүгүм, иңир ж.б. (Дербишева З.К. Кыргызский этнос в зеркале языка: монография. Бишкек, 2012).

Кыргыз маданиятында суу өзүнүн физикалык касиеттеринен ашып, тазалык жана жашоону камсыз кылуудагы маанилүү ролу ырым-жырымдарда, фольклордо жана күнүмдүк сөз айкаштарындагы символдук мааниде колдонулуп келет. Кыргыз тилинде суу сөзү коомчулуктун сууга байланыштуу түшүнүктөрүн жана баалуулуктарын чагылдырган «кара суу», «кызыл суу», «айдың суу», «мүрөк суу» сыяктуу сөз айкаштарында маданий маанини билдирсе, «тирүү суу», «өлүү суу», «таттуу суу» сыяктуу сөз айкаштары кыргыз элинин сууга карата эмоционалдык жана баалоочу мамилесин чагылдырып, суунун жан берүүчү жана дарылоочу касиеттерине болгон терең сенимдерди көрсөтөт. (Kalieva K.A., Naimanova Ch.K., Baygobylova G.A. [ж.б.]. Representation of the Concept “Water” in Literature: An Eco-Feminist Perspective. BIO Web of Conferences. 2024. Vol. 107. Art. 05005) З.К.Дербишева суу концептинин ар түрдүү интерпретациялык сегменттерде колдонулушун сүрөттөйт, мисалы, оозуна кара суу келүү, суу сепкендей болуу, сууга түкөн чычкандай, арасынан суу өтпөө, суудан кургак чыгуу, суудай билүү ж.б. (Дербишева З.К. Кыргызский этнос в зеркале языка: монография. Бишкек, 2012. 146–150-бб.)

Кыргыз тилинде салттуу экономикада мал чарбачылыгынын борбордук ролун чагылдырган мал чарбачылыгы менен байланышкан өнүккөн лексика системасы бар. Мисалы, төөлөр көчмөн турмуш кечирген кыргыз элине транспорттун негизги түрү катары гана кызмат кылбастан, ошондой эле сүт, эт жана жүндүн булагы болгон. Кыргыз тилинде төөлөрдүн жашына жана жынысына жараша өзгөчө аталыштарынын болушу, төөлөр кыргыз эли үчүн өтө маанилүү болгондугунун далили болуп саналат. Тукум алуу үчүн колдонулган эркек төө ‘буура’ деп аталса, бычылган эркек төө ‘атан’ деп аталат. Алты жашар ургаачы төө ‘инген’, беш жашар төө ‘каймал’, бир жаштан беш жашка чейинки төө баласы ‘тайлак’, ал эми бир жашка чейинкилер ‘бото’ деп аталат. ‘Нар’ күчтүү эркек төөнү (бактриан) билдирсе, ‘желмаян’ тез жүгүрүүчү төөнү билдирет. (Kalieva K.A.,

Naimanova Ch.K., Baygobylova G.A. [ж.б.]. Water as a Commodity Based on Epic “Manas”: A Semiotic Perspective. BIO Web of Conferences. 2024. Vol. 107. Art. 04020)

Кыргыз маданиятындагы туугандык системасы тилде деталдуу иштетилген, себеби көчмөн жашоо маданияты болгон кыргыздар үчүн карым-катнаш өтө маанилүү роль ойногон. Кыргыз тили туугандык деңгээлдерин гана эмес, ошондой эле линияларды (атасынын жана энесинин), муундарды, жашты да айырмалайт. Мисалы, эркектерге колдонулуучу туугандык аталыштар: ата, чоң ата, таята, уул, небере, жээн, таяке, байке, ага, ини, күйөө бала, куда, куда бала, жезде, бөлө, таяке, аяш ата, күйөө, кайын ата, кайын ага, кайни, өкүл ата, өкүл бала, бажа ж.б.; аялдарга колдонулуучу аталыштар: апа, эне, чоң апа, чоң эне, таене, эже, карындаш, синди, келин, жеңе, кудагый, кудача, таеже, аяш апа, таажеңе, аял, кайын эне, кайын эже, кайын синди, балдыз, өкүл эне, өкүл кыз, абысын ж.б. (Сыдыков А.Н., Мусаева Ч.Ж. Кыргыз жана орус тилдериндеги туугандык терминдердин которулушунун өзгөчөлүктөрү // Бишкек мамлекеттик университетинин Жарчысы. №3(69) 2024. 114-117-бб.)

Кыргыз тилдик дүйнө сүрөтүндө табият жандуу катары кабыл алынат. Тоолор, дарыялар, көлдөр географиялык аталыштарды гана эмес, ошондой эле алар менен байланышкан тилде туюнтулган мифологиялык түшүнүктөрдү да алат. Мисалы: Ысык-Көл, Сары-Челек, Дубана көлдөрү, Сулайман-Тоо, Какшаал-Тоо, Алтын-Казык тоолору, Жети-Өгүз, Чычкан, Ак-Буура, Падыша-Ата дарыялары.

Англис тилдик дүйнө сүрөтү ар кандай тарыхый, маданий жана географиялык факторлордун таасири астында калыптанган. Улуу Британиянын аралдык абалы, деңиз соодасы, колониалдык экспансия, өнөр жай революциясы, протестант дини – бул факторлордун баары англис тилинин жана ойлоонун өзгөчөлүктөрүн калыптандырууга таасирин тийгизген.

Англиянын аралдык абалы мейкиндик жана чек аралар жөнүндө өзгөчө түшүнүктөрдүн калыптанышына көмөктөшкөн. Табигый чек ара, коргоо чеби жана бир эле учурда башка өлкөлөргө алып барган жол болгон деңиз англис тилинин көптөгөн деңиз метафораларында чагылдыруу тапкан. Деңиз терминологиясы жашоонун ар кандай сфераларына киргизилип, бай метафоралар системасын

түзгөн: «to navigate through difficulties» (кыйынчылыктардан өтүү), «to be in the same boat» (бир кемеде болуу), «fish out of water» (өзүн), «go with the flow» ж.б. (Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. 80-б.).

Англиянын колониалдык тарыхы англис тилинин эл аралык мамилелердин тилине айланышына, өзүнө ар кандай тилдердин жана маданияттардын элементтерин сиңирүүсүнө алып келген. Бул англис тилин лексика жагынан өзгөчө бай кылды, бирок бир эле учурда синонимия жана полисемия көйгөйлөрүн түзгөн. Ар кандай тилдердин (латын: wall, bishop, butter; француз: chancellor, clergy, armour, герман: water, child, young) таасири көп катмарлуу лексикалык системанын калыптанышына алып келди. Мисалы, бир эле түшүнүктү билдирүүчү синонимдердин топтому түзүлгөн:

- Герман тилдеринен: begin, holy, foe, freedom
- Француз тилинен: commence, saint, enemy, liberty
- Латын тилинен: initiate, sacred, hostile, independence

Бул көп катмарлуу лексикалык система англис тилинде өзгөчө стилистикалык дифференциация мүмкүнчүлүктөрүн түзүп берет. (Baugh A.C., Cable Th. A History of the English Language, Fifth Edition. London: Pearson Education Inc., 2002. 87-б.)

Протестанттык этика англис тилдик дүйнө сүрөтүн калыптандырууга олуттуу таасирин тийгизген. Индивидуализм, алдын ала аныкталуу, эмгектин жана ийгиликтин маанилүүлүгү идеялары тилде тиешелүү концепттер жана алардын тилдик репрезентациялары аркылуу чагылдыруу тапкан. Англис ой жүгүртүүсүнүн прагматизми тилдеги абстрактуулукка караганда конкреттүү, практикалык мааниниге басым койгон (Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. Translated by Talcott Parsons. Abingdon: Taylor & Francis, 2005. 198-б.).

Өнөр жай революция жана илимий-техникалык өнүгүү англис тилинде техникалык терминдердин жана илимий түшүнүктөрдүн өнүккөн системасынын калыптанышына көмөктөшкөн. Англис тили илим жана технологиялардын тилине айланып, бул анын азыркы абалына чагылдырылды жана анын өнүгүүсүнө таасирин тийгизүүнү улантууда. Англис тилдик дүйнө сүрөтүндө чындыктын ар

кандай аспекттерин детализациялоого болгон умтулуу лексикалык системада айкын көрүнөт. Мисалы, англис тилинде саякат маанисин алып жүргөн бир канча сөз бар: *voyage* – деңиз саякаты, *trip* – кыска саякат, *tour* – кызыктуу жерлерди көрүүнү камтыган саякат, *jaunt* – көңүл ачуучу сейил; *passage* – узун саякат, *trek* – узун кыйын саякат; *to commute* – күнүгө кайталанган сапар, *to route* – белгилүү багытта жүрүү, ж.б. (Ахмад А.О. Сопоставительный анализ лексических межъязыковых лакун русского и английского языков // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2017. № 3 (69), 2-том. 60–62 бб.).

Ошондой эле англис тилинде *lawyer* «юрист, адвокат» деген сөздөн башка, адвокаттык кесиптин түрлөрүнүн дагы бир нече аталыштары бар (*attorney, barrister, solicitor, counsel, counsellor, advocate*). Орус тилинде болсо мындай бардык аталыштарга бир гана *адвокат* сөзү дал келет Бул мисалдар англис тилдик дүйнө сүрөтүндө социалдык жана кесиптик ролдорду айырмалоого болгон өзгөчө көңүл бурууну көрсөтөт (Самигулина Ф.Г. Языковая и концептуальная картины мира: коммуникативный аспект // Вестник РУДН. Сер. Вопросы образования: языки и специальность. 2010. № 3. 82–86 -бб.).

Англис тилдик дүйнө сүрөтүнүн маанилүү өзгөчөлүгү идиоматикалыктын жогорку деңгээли болуп саналат. Англис тили фразеологизмдер менен идиомалардын көптүгү англисче сүйлөгөн адамдардын ойлоосунун образдуу жана метафоралуу болгондугун чагылдырат. Бул идиомалардын басымдуу көпчүлүгү деңиз соодасы, кесип-өнөрчүлүк, спорт жана күнүмдүк турмуш сферасынан келип чыккан, бирок азыркы учурда алар кеңири метафоралык маанилерде колдонулат.

1.4. Кыргызстанда когнитивдик лингвистиканын өнүгүшү

Кыргызстанда когнитивдик лингвистика XX кылымдын 90-жылдарынан тартып жигердүү өнүгүп, дүйнөлүк илимий мектептердин теориялык мурасын өздөштүрүп, аны кыргыз тилинин материалына ыңгайлаштырды. Бул изилдөөлөрдү системалуу баалоо максатында аларды изилдөөнүн объектиси, методу жана тил материалы боюнча беш топко бөлүп кароо орундуу: 1) теориялык-методологиялык негизди калыптандырган эмгектер; 2) жаратылыш, мейкиндик

жана эмгек концепттери; 3) маданий, теологиялык жана эмоционалдык концепттер; 4) антропоморфтук жана аксиологиялык концепттер; 5) соматикалык жана зооморфтук концепттер.

1. Теориялык-методологиялык негизди калыптандырган эмгектер

Кыргызстандагы когнитивдик изилдөөлөрдүн теориялык таянычын калыптандырган изилдөөчүлөрдүн ичинде М.Дж. Тагаев, К.З. Зулпукаров, З.К. Дербишева, У.Ж. Камбаралиева, П.К. Кадырбекова жана Г.Ш. Абдразакова башкы орунда турат. М.Дж. Тагаев орус жана кыргыз тилдериндеги морфемика менен сөз жасоону антропоморфтук парадигмага таянып, полипарадигмалдык сыпаттоо методун иштеп чыкты (Тагаев М.Дж. Полипарадигмальное описание морфемики и словообразования (на материале русского и кыргызского языков). Бишкек: КРСУ, 2004. 282-б.). К.З. Зулпукаровдун лингвистикалык семантика боюнча фундаменталдык эмгектери кийинки концептуалдык изилдөөлөр үчүн методологиялык таяныч болуп кызмат кылды. У.Ж. Камбаралиева убакыт/время концептинин компоненттерин жана когнитивдик белгилерин аныктап, анын номинативдик, паремиологиялык жана ассоциативдик талааларын түзүп, орус жана кыргыз тилинде сүйлөгөндөрдүн убакытты кабыл алуусундагы өзгөчөлүктөрдү докторлук деңгээлде салыштырды; ошондой эле «Когнитивдик тил илими» окуу куралында концептти «ойлонуучу коддун базалык бирдиги» катары терең аныктады (Камбаралиева У.Ж. Когнитивдик тил илими. Бишкек: “Avrasya press”, 2019. 35-б.). П.К. Кадырбекова «толеранттуулук» концептинин немис жана кыргыз тилдериндеги салыштырма анализин жүргүзүп, эки тилдеги кайрылуу формаларынын окшоштугун жана айырмачылыгын, табу менен эвфемизмдин мамилесин аныктады (Кадырбекова П.К. Лингвокультурологические и лингвокогнитивные аспекты межкультурной коммуникации (на материале немецкого и кыргызского языков): монография. Бишкек: Издательство КНУ им. Ж. Баласагына, 2012). Г.Ш. Абдразакованын «Когнитивдик лингвистика: концепт жана негизги түшүнүктөр» окуу куралы (Бишкек, 2015) кыргыз аудиториясы үчүн концептуалдык лингвистиканын теориялык аппаратын системалаштырып, жаш изилдөөчүлөргө методологиялык колдонмо болду. М.И. Лазариди алты эмоциялык

абалдын номинативдик-функционалдык талааларын чечмелеп берип, эмоциялык концепттерди изилдөөнүн талаа теориясы аркылуу ыкмасын сунуштады (Лазариди М.И. Психические состояния в полевом описании: номинативно-функциональный аспект: монография. 4-чыгар. Бишкек, 2011). З.К. Дербишеванын «Основы лингвокогнитивного сравнения языков» (2019) монографиясы концептти анализдөөнүн эки этаптуу ыкмасын сунуштап, 6 универсалдык концептти (убакыт, бакыт, дос, конок, тоо, суу) кыргыз жана орус тилдерин салыштыруу аркылуу изилдеп, эки элдин дүйнө сүрөттөрүнүн принципалдуу айырмачылыктарын чечмеледи. Ошондой эле ал «Когнитивно-концептуальный подход к изучению кыргызского языка» (Вестник КРСУ. 2017. Т. 17, № 9. 111–115-бб.) макаласында ушул мамилени тилди изилдөөнүн жана окутуунун ажырагыс бирдиги катары негиздеди.

2. Жаратылыш, мейкиндик жана эмгек концепттери

Бул топтогу иштерди жалпы мүнөздөгөн нерсе кыргыз жана орус тилдерин паремиологиялык анализ менен ассоциативдик эксперименттин айкалышы аркылуу салыштыруу. З.К. Дербишеванын «Кыргыз тил маданиятынын уютку концепттери» монографиясы кыргыздардын улуттук концептосферасынын өмүр, өлүм, тоо, жылкы, боз үй, комуз, сөз, арбак, ынтымак, бакыт, арман жана башка 25 уютку концептин 7 функционалдык топко бөлүп, ассоциативдик-когнитивдик анализ аркылуу ачып берди. Бул кыргыз тилдик дүйнө сүрөтүн системалуу изилдеген биринчи ири монографиялык эмгек (Дербишева З.К. Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры: моногр. Бишкек, 2012). Г.А. Абыканова суу/вода концептинин орус жана кыргыз тилдериндеги семантикалык-когнитивдик анализинде этимологиялык сөздүктөр менен ассоциативдик эксперименттин натыйжаларын айкалыштырып, суу концептинин жашоо булагы, тазалыктын символу, коркунучтуу стихия, алтын-байлык ж.б. 13 когнитивдик белгисин аныктады (Абыканова Г.А. Концепт «Вода/суу» в русском и кыргызском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2012). У.Н. Камардинова Абыканованын методологиясын улантып, суу концептинин аккан/акпаган дихотомиясын кыргыз адабий тексттери (Б. Алыкулов, Р. Шүкүрбеков, Т.

Сатылганов, Женижоктун чыгармалары) аркылуу ачып берди. Ошондой эле концепттин борбор–жакабел оппозициясынын алкагында когнитивдик-тилдик мазмунун системалуу чечмеледи (Камардинова У.Н. “Суу” концептинин когнитивдик-тилдик мазмуну: филол. илимд. канд. дис. автореф. Бишкек, 2015). А.К. Тентимишованын «Эмгек» концептинин менталдык-тилдик мазмунуна арналган диссертациясы аталган концептти фразеологизмдер, афоризмдер, макал-лакаптар жана учкул сөздөр аркылуу изилдеп, провербиалдык каражаттарда 32 когнитеманы жиктеди; 182 катышуучуга жасалган ассоциативдик эксперимент 51 ассоциатты аныктады (Тентимишева А.К. “Эмгек” концептинин менталдык-тилдик мазмуну: филол. илимд. канд. дис. автореф. Бишкек, 2017).

3. Маданий, теологиялык жана эмоционалдык концепттер

Бул топко маданий баалуулуктарды, теологиялык жана эмоционалдык абалдарды когнитивдик анализ аркылуу изилдеген иштер кирет. А.А. Калмурзаева «Теологические концепты в провербиально-языковой картине мира» эмгегинде когнитемалык жалпылоо ыкмасын колдонуп, орус жана кыргыз тилдериндеги 1250 паремияны изилдеп, кудай/бог концептинин 69 когнитемасын аныктады; 170 студентке жасалган ассоциативдик эксперименттин жакынкы периферияда «жүрөктү жылытат» жана «жүрөккө жакын» ассоциаттары жүрөк концептинин теологиялык семантикасы менен тыгыз байланышын ачты (Калмурзаева А.А. Теологические концепты в провербиально-языковой картине мира: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2013). Е.И. Жоломанова орус тилиндеги сүйүү жана жек көрүү концепттеринин номинативдик-функционалдык талааларын изилдеп, вербалдык каражаттардан тышкары жүрөктүн урушунун тездеши, мимика, дене табынын жогорулашы сыяктуу физиологиялык реакциялардын сезимди туюнтуудагы ролун белгиледи. Бул байкоо жүрөк концептинин виталдык жана эмотивдик белгилеринин ортосундагы байланышка кошумча теориялык контекст берет (Жоломанова Е.И. Антропоцентризм В. Гумбольдта и эмоциональный концепт «любовь» в русском языке // AUCA Academic Review. 2008. 97–103-бб.). Р.К. Ормокеева «Страх/Коркуу» концептине арналган диссертациясында (2016) ушул эмоционалдык концептке морфемалык-сөз жасоочулук, этимологиялык жана

паремиологиялык анализдерди айкалыштырып, орус жана кыргыз тилдериндеги макалдарда 8 жалпы когнитема аныктады, жана 154 студентке жүргүзүлгөн ассоциативдик эксперимент коркунуч объекттеринин кыргыз аң-сезиминдеги иерархиясын ачты (Ормокеева Р. К. «Страх / Коркуу» концепти орус жана кыргыз тилдерин пайдалануучулардын менталдык аң-сезиминде: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2016). Г.Ж. Болотакунова «Таң калуу» психикалык абалынын номинативдик-функционалдык талаасынын өзөгүн жана перифериясын сыпаттап, аталган талаанын лексикалык жана синтаксистик типтерин (субстантивдик, жөндөмөлүк, тактоочтук-предикаттык, метафорикалык моделдери) орус тилинин материалында чечмеледи (Болотакунова Г.Ж. Таң калуу психикалык абалынын тилдеги номинативдик-функционалдык талаасы: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2016). Д.Б. Мадаминаова «Традиция/Салт» концептинин орус жана кыргыз тилдериндеги репрезентацияларын лингвоэтномаданияттык аспектке изилдеп, концепттин номинанттарынын классификациясын берип, кыргыз жана орус элдеринин улуттук-маданий үрп-адаттарынын айырмачылыктарын жана сактап калуунун жолдорун аныктады (Мадаминаова Д.Б. Традиция концепти орус жана кыргыз тилдеринде: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2020).

4. Антропоморфтук, аксиологиялык жана башка концепттер

Бул топко адамдын образын, маданий баалуулуктарды жана социалдык категорияларды изилдеген иштер кирет. Э.Т. Төлөкова «Бала» концептин лингвомаданияттануу аспектисинде изилдеп, баланын жашын туюндурган лексиканы наристе жана өспүрүм деп экиге бөлүп, аларга компоненттик жана лингвомаданий талдоо жүргүзгөн; кыргыздардын балага карата эркелетүү, жалынуу лексикасынын улуттук өзгөчөлүктөрдүн тилде чагылдырылышын көрсөттү (Төлөкова Э.Т. Кыргыз тилиндеги “бала” концепти (лингвомаданият таануу илиминин аспектиси боюнча): филол. илимд. канд. дис. автореф. Бишкек, 2012). Г.Б. Чолпонкулова «Сөз» концептин кыргыз жана түрк тилдеринде 587 кыргыз жана 216 түрк паремиясынын материалы аркылуу изилдеп, концепттин когнитивдик белгилерин баалуулугуна карата 16 топко бөлдү; фразеологизмдер аркылуу оң жана терс, айтылбай калган сөз, ушак, кеңеш когнитивдик белгилерин

аныктады (Чолпонкулова Г.Б. Кыргыз жана түрк тилиндеги концептуалдык талдоонун негиздери (Сөз концептинин негизинде): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2015). М.Е. Дарбанов «Адам» концептинин когнитивдик мазмунун түшүнүктүк, этимологиялык, деривациялык, синтаксистик, проverbsиалдык, мифтик-магиялык, семиотикалык жана текст түзүүчүлүктү камтыган 8 аспектиде изилдеп, паремиялык анализ аркылуу когнитемаларды 4 топко топтоду (Дарбанов М.Е. Дүйнөнүн когнитивдик-тилдик сүрөтүндөгү «адам» концепти: филол. илимд. д-ру дис. автореф. Бишкек, 2021).

5. Соматикалык жана зооморфтук концепттер

Денени белгилеген сөздөргө жана жаныбарларга негизделген концепттерди изилдеген иштер ушул диссертациялык иш үчүн эң жакын методологиялык прецедент катары кызмат кылат. Ы.А. Темиркулова «глаз/көз» жана «лицо/бет» концепттерин орус жана кыргыз тилдериндеги маданий-маанилик мейкиндикте системалык-структуралык жана когнитивдик лингвистиканын методдорун айкалыштырып изилдеп, эки тилдин концептосфераларын салыштырып, бет концептинин жер жүзү, тоонун бети сыяктуу кыргыз тилиндеги метафорикалык кеңейүүлөрүн аныктады (Темиркулова Ы.А. Языковая картина мира в русско-кыргызском культурно-смысловом пространстве (на материале концептов «глаз/көз» и «лицо/бет»): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2010). А.Р. Бутешова «жизнь/өмүр» концептин кыргыз–орус салыштырмасында изилдеп, орус тилинде 9, кыргыз тилинде 6 түшүнүктүк белги аныктады; эки тил үчүн бирдей болгон жол, суу, от, убакыт, мугалим сыяктуу образдык белгилерди жана улуттук-спецификалык айырмачылыктарды системалуу чечмеледи (Бутешова А.Р. Концепт «Жизнь» в русской и кыргызской языковой картине мира: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2012). С.М. Амиралиев «Ит» концептинин номинативдик-функционалдык талаасын макал-лакаптарда, табышмактарда жана фразеологизмдерде изилдеп, паремиологиялык анализ аркылуу 60 когнитеманы аныктап, аларды 21 топко бириктирди. Ошондой эле Ч. Айтматовдун «Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт» повестин жана 124 окуучуга жасалган ассоциативдик эксперименттин материалдарын талдады (Амиралиева С.М. Тилдин менталдык

семантикасындагы кинологиялык концепттер: филол. илимд. канд. дис. автореф. Бишкек, 2014). Асылбекова Ч.А. кыргыз тилиндеги соматикалык бирдиктерге жана жүрөк концептинин айрым аспектилерине токтолду (Асылбекова Ч.А. Лингвосемантические аспекты соматических фразеологизмов в немецком и кыргызском языках : дис. ... канд. филол. наук. Бишкек, 2021).

Жыйынтыктап айтканда, каралган иштерден көрүнүп тургандай Кыргызстанда концептти изилдөө абстракттуу (традиция, эмгек, сөз), соматикалык (баш, бет, көз), теологиялык (кудай), антропоморфтук (адам, бала), эмоционалдык (коркуу, таң калуу, сүйүү), зооморфтук (ит) жана аксиологиялык (жакшылык-жамандык) концепттерди кыргыз, орус, өзбек, немис, англис, түрк жана кытай тилдеринде камтыган. Басымдуу көпчүлүгүндө паремиологиялык анализ, фразеологиялык изилдөө жана ассоциативдик эксперимент айкалыштырылган. Бирок жүрөк концептин кыргыз жана англис тилдеринде, структуралык жактан принципалдуу айырмаланган бул тил жупта, жети баскычтуу системалуу ыкма аркылуу толук изилдеген докторлук деңгээлдеги иш азырынча жок. Ушул боштукту жабуу ушул диссертациялык иш кыргызстандык когнитивдик лингвистикага кошкон конкреттүү салымы болуп саналат.

1.5 «Жүрөк» жана «Heart» концепттерин изилдөөнүн методдору

Концепт көп кырдуу түшүнүк болгондуктан аны изилдөөнүн универсалдуу методунун жоктугу эч кимди таң калтырбайт. Н.Д.Арутюнова, С.Г.Воркачев, В.З.Демьянков, А.А.Залевская, В.И.Карасик, В.В.Колесов, Е.С.Кубрякова, З.Д.Попова, И.А.Стернин, Р.М.Фрумкина, В.А.Маслова сыяктуу окумуштуулар концепттин ар бир катмарын толук изилдөө үчүн түрдүү ыкмаларды сунушташат. В.А.Маслованын айтымында Е.Бартминский тарабынан сунушталган профилдөө теориясы, С.М.Прохорова иштеп чыккан вертикалдык синтакситтик талаа теориясы, Л.О.Чернейко жана В.Долинский сунуштаган ысымдын (гештальттардын) терең, ачык айтылбаган мүнөздөмөлөрүн аныктоо үчүн жүргүзүлгөн концептуалдык анализ теориясы, О.С.Ахманова жана И.В.Гюббенеттин вертикалдык контекст теориясы, Ч.Филмوردун фреймдик

семантикасы, Дж.Лакоф менен М.Джонсондун метафора жана метонимия теориясы, Р.Шенк менен Р.Абельсондун сценарийи, М.Минскийдин фрейми, М.Э.Рош менен Дж.Лакофтун когнитивдик прототиптери сыяктуу заманбап методдор дүйнөнү лингвистикалык категориялаштыруунун жана концептуалдаштыруунун негизин түзөт» (Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2008. 56-б.).

Азыркы убакта кеңири колдонулуп жаткан ыкмалардын бири компоненттик анализ. Ал сөздүн маанисин эң кичинекей семантикалык бөлүктөргө (семаларга) бөлүп изилдөө ыкмасы. Бул метод сөздүн маанисин структуралык элементтерге ажыратып, ар бир сөздүн курамындагы дифференциалдуу белгилерди аныктоого жардам берет. (Стадульская Н.А. Компонентный анализ значения слова как способ выявления содержания концепта // Вестник Челябинского государственного университета. 2012. № 32 (286). Филология. Искусствоведение. 71-чыг. 112–117 бб.)

Концептуалдык анализ – бул 1990-жылдардан баштап лингвомаданияттаанууда активдүү өнүгө баштаган маданий концепттерди терең изилдөө ыкмасы. Бул анализдин негизги өкүлдөрү Ю.С. Степанов жана А. Вежбицкая: биринчиси концептти этимологиясынан тартып азыркы актуалдуу катмарына чейин «катмарлуу» түзүм катары изилдесе, экинчиси «ачкыч сөздөр» аркылуу маданий универсумду изилдөө методикасын иштеп чыккан.

Концептуалдык анализ тил ээлеринин дүйнө таанымын, маданий баалуулуктарын жана когнитивдик процесстерин тил аркылуу изилдөөгө багытталган, ал эми лингвокультуралык концепт термини көптөгөн башка терминдерди алмаштырып, азыркы лингвистикада негизги түшүнүк болуп калыптанган. (Серова И.Г. Концептуальный анализ в лингвокультурологии: методы и возможности // Вопросы когнитивной лингвистики. № 1 (010) 2007. 15-22 бб.)

З.К.Дербишева «Основы когнитивного сравнения языков» аттуу монографиясында концептти анализдөөнүн эки этаптуу ыкмасын сунуштайт. Биринчи этапта концепттин уютку сөзүн белгилөө, анын номинативдик талаасын

жана деривациялык уясын түзүү, ал концепттин фразеологиялык бирдиктерде, макал-лакаптарда, метафораларда жана текстте колдонулушун талдоо. Экинчи этап, когнитивдик анализ, концепттин түшүнүктүк өзөгүн, семантикалык, когнитивдик, образдык-символикалык, маданий жана баалуулук аймактарын табууну ичине алат. (Дербишева З.К. Основы лингвокогнитивного сравнения языков. М.: ФЛИНТА: Наука, 2019)

Концептти изилдөө үчүн жүргүзүлгөн ассоциативдик эксперимент тил ээлеринин аң-сезиминде бекемделген концепттин образдуу мүнөздөмөлөрүн аныктоо ыкмасы болуп кызмат кылат. Эксперимент катышуучуларына стимул-сөзгө ассоциацияларды жазуу сунушталат. Алынган маалыматтар иштетилип, стимул-сөзгө болгон реакциялардын жыштыгы боюнча бул түшүнүктүн башка сөздөр менен байланышы жана тилдеги маанилик мазмуну жөнүндө корутунду чыгарылат. Ассоциативдик эксперименттин натыйжаларын чечмелөө өтө оңой иш эмес, бирок бирдей типтеги реакциялардын жыштыгы тил ээлеринин аң-сезиминдеги концепттин жалпы түшүнүгү жөнүндө маалымат берет. Бир концепт жөнүндөгү түшүнүктөр ар түрдүү маданияттарда дал келбеши мүмкүн, жана ал тенденцияны ар башка тилдердеги бирдей концепттин ассоциативдик талаасын салыштырганда так көрүүгө болот. (Василенко С. С. Ассоциативный эксперимент как способ исследования концепта в лингводидактических целях // Язык и культура. 2019. № 48. 76–86 бб.)

З.Д. Попова менен И.А. Стернин сунуш кылган семантикалык-когнитивдик изилдөөнүн этаптарына: концепттин номинативдик талаасын куруу, тилдик каражаттардын семантикасын талдоо жана сүрөттөө, когнитивдик интерпретация жасоо жана тил ээлеринин колдонушун текшерүү. Концептти объективдештирген тилдик бирдиктердин семантикасын изилдөө концепттердин мазмунуна жетүүгө мүмкүндүк берет. Семантикалык-когнитивдик ыкма маанинин мазмунунан концепттин мазмунуна өтүүнү көздөйт, себеби когнитивдик интерпретация жүргүзүлбөгөн изилдөө лингвистикалык семантиканын алкагында гана калат. «Тилден концептке» карай болгон изилдөө жолу эң ишенимдүү жол жана тилдик каражаттарды талдоо концепттин белгилерин эң жөнөкөй жана натыйжалуу жол

менен аныктоого мүмкүндүк берет. (Рыжкина А.А. О методах анализа концепта // Вестник ОГУ №11 (172). 2014. 117-120 бб.)

Айтылган методдордон сырткары этимологиялык, дефинициялык, паремиологиялык, контекстуалдык, дистрибутивдик анализ, интервью ж.б. көптөгөн ыкмалар колдонулуп келет. Бирок бир концептти изилдөөдө бир гана ыкма колдонуу мүмкүн болбогондуктан, бир канча ыкмалардын бирикмеси колдонулат.

Каралып жаткан иш Санкт-Петербург жана Кемерово концептуалдык изилдөө мектептери тарабынан иштелип чыккан ыкма аркылуу изилденди. Сунушталган ыкма М.В. Пименованын (Пименова М. В. Концепты внутреннего мира (русско-английские соответствия): автореф. дис. ... докт. филол. наук / М.В.Пименова. Санкт-Петербург 2001) доктордук диссертациясында, ошондой эле көптөгөн кандидаттык диссертацияларда (Сергеева, 2004; Мешкова, 2005; Сидорова, 2010; Богданова, 2011; Командакова, 2012; Бакирова 2020 ж.б.) сыноодон өткөн. Кыргызстанда дагы бул ыкма доктордук жана кандидаттык диссертацияларда кеңири колдонулуп келет. (А.Р. Бутешова, Давлеталиева Н.К., Темиркулова Ы.А. ж.б.)

Бул комплекстүү ыкма концепттердин ар түрдүү белгилерин объективдештирүүчү конструкциялардын маанисин өтө так чечмелеп бере алгандыгы менен өзгөчөлөнөт. Тандалган методикага ылайык «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин негизги жана жардамчы концептуалдык белгилерин анализдөө бир канча этап аркылуу ишке ашат.

Концепттин образдык жана символдук белгилерин ажыратып алууда көркөм текст бул этаптардын негизги эмпирикалык булагы катары каралды: аталган белгилер сөздүктөрдө толук катталбагандыктан, алар негизинен көркөм тексттеги актуалдашуусу аркылуу аныкталат. Текст лингвистикасында текст маалыматтуулук, когезия, континуум, модалдуулук сыяктуу категорияларга ээ, мазмундук жана структуралык жактан бүтүндүгү менен мүнөздөлгөн кептик-чыгармачылык процесстин туундусу катары аныкталат (Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 18-б.), ал эми тексттин

бирдиктерин бириктирген когезия семантикалык категория катары каралат (Halliday M.A.K. Cohesion in English. London: Longman, 1976. 4-б.). Ушул жоболорго жана кыргыз текст таануусунда иштелип чыккан көркөм текстти талдоо принциптерине (А.А. Бекбалаев, С. Омуралиева, С.Дж. Мусаев, Т.С. Маразыков, Г.А. Мадмарова) таянуу менен «жүрөк/heart» компоненттүү бирдиктердин контексттик колдонулуштары талдоого тартылып, концепттин белгилери сөздүк дефинициялардан гана эмес, алардын көркөм тексттеги актуалдашуусунан да аныкталды.

Изилдөөнүн биринчи этабында «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин ачкыч сөздөрү жана ар бир концепттин номинантынын бир катар тектеш сөздөрү аныкталат. Андан кийин изилдөөнүн эң маанилүү бөлүктөрүнүн бири болуп саналган тилдик материал чогултулат. Ага концепттин репрезентанттарынын ачкыч сөздөрү менен бирге сөз жасоо уясынын компоненттери да колдонулган эркин жана туруктуу сөз айкаштары кирет.

Кийинки этап «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин этимологиясын изилдөөгө арналат. Ал үчүн англисче жана кыргызча этимологиялык жана тарыхый-этимологиялык сөздүктөр изилденип, берилген концепттердин мотивациялоочу белгилери аныкталат. Ю.С.Степановдун түшүндүрмөсүндө «Бул белгилер сөздүн ички формасы, башкача айтканда башка белгилердин пайда болуп, кармалып турган негизи, менен байланышкан.» (Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. М.: Языки славянской культуры, 2007. 18-б.) Андан соң тилдик материалдан тиешелүү мисалдар табылып, каралып жаткан мезгилдин дүйнө сүрөтүндөгү белгилердин актуалдуулугу жөнүндө тыянактар чыгарылат.

Изилденип жаткан иште англис тилиндеги онлайн этимологиялык сөздүктөрү колдонулду. Кыргыз тилиндеги этимологиялык сөздүктөрдүн жетишсиздигинден, түрк, алтай жана чуваш тилдеринин сөздүктөрү колдонулду. Эки тилдеги эң көп кездешкен мотивациялоочу белгилерден «Жүрөк» концептинин «ашказан» белгиси, байыркы адамдардын ички органдардын орду жана функцияларын туура түшүнбөгөндүгүн, жана ичилген тамак жүрөктө иштетилет деп элестеткендигин далилдейт. Мисалы, Төлөгөн Касымбековдун «Келкел»

романында «*Энвер паша ... бир кур ындыны өчүп, кымыз жүрөгүнө барбай кыңырылып отурду*» деп жазылган. Бул сүйлөмдө жүрөк ашказандын функциясын аткаргандыгы көрсөтүлгөн. *HEART* лексемасынын «ашказан» мааниси англисче этимологиялык сөздүктөрдө берилбегендигине карабастан, *heartburn* (зарна болуу) сөзү жүрөк менен ашказандын байланышын белгилейт.

Британия корпусундагы «Heart» концептинин шаардын борбору (*heart of London*), сүрөттүн ортосу (*heart of paintings*), иштин чордону (*heart of the matter*), теориянын негизи (*heart of his theory*), роза гүлүнүн өзөгү (*heart of a rose*) сыяктуу маанилеринин көптүгү, ал концептин негизги мотивациялоочу белгиси «борбор/чордон/өзөк» экенин тастыктайт. «*The heart of darkness is the core of fire.*» (BNC)).

Изилдөөнүн төртүнчү этабында берилген концепттердин репрезентант-сөздөрүнүн кыргыз жана англис тилдеринин түшүндүрмө сөздүктөрүндөгү аныктамаларын талдоонун негизинде, ал концепттердин түшүнүктүк белгилери сүрөттөлөт. Тилдик материалдан ал белгилер табылып, алардын жыштыгы аныкталып, алардын азыркы кыргыз жана англис дүйнө сүрөттөрүндөгү орду белгиленет. Негизи бир концептин мотивациялоочу жана түшүнүктүк белгилери бири бирине туш келет. Е. С. Кубрякова концептуалдык структуранын тынымсыз өнүгүүсүнө жана анын «оперативдүү кыймылдуулугуна» көңүл бурат. Анын айтымында бул структура сырткы маалыматтын таасири астында, ошондой эле аны ой жүгүртүүчү адамдын өздөштүрүүсү жана кайра иштетүүсүнүн натыйжасында дайыма өзгөрүп турат (Кубрякова, Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва: Наука, 1988. 141–172 бб.) В. В. Колесов коомдун өнүгүүсүнүн ар кандай этаптарында концептум, башкача айтканда негизги түйүн, жаңы «маданий» маанилерди ичине алып, чоңоюп өсөөрүн белгилеген. (Колесов, В. В. Ментальные характеристики русского слова в языке и в философской интуиции // Язык и этнический менталитет. Петрозаводск : ПГУ, 1995. 13–24 бб.)

Бешинчи этапта баалык-баалуулук, темпоралдык (убакыт), дименсионалдык (өлчөм, көлөм, салмак белгилери), мейкиндиктик, колоративдик (түс)

квалитативдик (сапат) жана квантитативдик (сан) белгилерин камтыган категориялык белгилер аныкталат.

Изилдөөнүн жыйынтыгында «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин категориялык белгилеринен *ак жүрөк* (колоративдик), *кош жүрөк* (квантитативдик), *heavy heart* (дименсионалдык), *жумшак жүрөк* (квалитативдик), *heart is a desert island* (мейкиндиктик), *heart of gold* (баалуулук) сыяктуу белгилер табылды.

Кийинки этапта жандуу жана жансыз табияттын образдык концептуалдык белгилерин аныктоо үчүн чогултулган тилдик материалга талдоо жүргүзүлөт.

Образдык белгилер – концептуалдык метафоралардын негизинде жаткан белгилер. Дж.Лакоффтун айтымында метафоралардын табигый тилде колдонулушунун себеби, алардын адамдын концептуалдык системасынын метафорасын түзгөнүндө. (Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: пер. с англ. / под ред. А.Н. Баранова. М.: Едиториал УРСС, 2004. 29-б.) Изилдөөнүн бул бөлүгүндө «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин сөздүн өзүндө, фразаларда, паремияларда метафоралык жана метонимиялык функциялары анализденди, жана стихиялык (*pour out one's heart*), заттык (жүрөгү жарылуу), артефактык (курч жүрөк), тамактык (*sweetheart*), соматикалык (жүрөгүнө тамак барбайт), зооморфтук (жүрөгүндө жалы бар), перцептивдик (*heart listens*), вегетативдик (*fruit of my heart*), виталдык (жүрөгү өлгөн), эмотивдик (*happy heart*), антропоморфтук (*heart teaches*) жана башка белгилер табылды.

Изилдөөнүн жетинчи этабында символдук сөздүктөрдүн жана лингвистикалык материалдын анализинин негизинде «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин символдук белгилери аныкталат.

Жүрөк адамзаттын маданиятында эң күчтүү жана универсалдуу символдордун бири. Ал биринчи кезекте сүйүү, сезим жана эмоциялардын символу катары кабыл алынат. Дүйнөнүн дээрлик бардык маданияттарында жүрөк адамдын ички дүйнөсүн, жан дүйнөсүн жана эмоционалдык абалын билдирет. Ошондой эле жүрөк жашоонун, жандуулуктун жана энергиянын символу, анткени ал организмдин жашоо үчүн зарыл болгон кан айлануу системасынын борбору.

Көркөм чыгармаларда, поэзияда жана искусствода жүрөк сүйүүнүн, жоготуунун, кубанычтын жана кайгынын метафорасы катары колдонулат. Азыркы учурда жүрөк символу социалдык тармактарда жана заманбап маданиятта да кеңири жайылган.

Иштин аягында аныкталган белгилер сандык маалыматтар менен чогуу жалпы таблицаларга бириктирилет. Ал таблицаларга карап алардын жыштыгы, тилдик материалдагы актуалдуулугу, ал белгилердин эки тилдеги эквиваленттүүлүгү жана улуттук өзгөчөлүктөр аныкталат. (Колесов В.В., Пименова М.В. Концептология: учебное пособие. Кемерово: Кемеровский государственный университет, 2012. 150–163-бб.)

Көрүп тургандай бул комплекстүү ыкма «Жүрөк» жана «Heart» концепттерин изилдөөнү ар тараптан жүргүзүүгө жана алардын структурасын түзгөн белгилердин бардыгын аныктоого мүмкүндүк берет. Ошондой болсо да концепттин бул ыкма камтыбаган тараптары дагы жок эмес. Ошондуктан кошумча метод катары паремиологиялык анализ дагы жүргүзүлдү.

Иштеги таблицаларда келтирилген сандык маалыматтар талдоого алынган тандалмадагы бирдиктердин санын чагылдырат жана статистикалык ыкмалар менен иштетилген эмес; «+» / «-» белгилери тиешелүү белгинин булакта бар же жок экенин көрсөтөт.

Белгилерди классификациялоонун принциптери. Киришүүдө баяндалган материалды тандоо критерийлеринин негизинде аныкталган бирдиктер төмөнкү принциптер боюнча классификацияланат. Биринчиден, белгилер сөздүк дефинициясынын семантикалык компоненттери боюнча бөлүнүп чыгарылып, андан кийин жалпы семасы боюнча когнитивдик моделдерге бириктирилет (мисалы, «ички», «борбор», «жан», «кайраттуулук», «кыймылдуу»); топтун аталышы дефинициялардын жалпы семасы боюнча аныкталат. Экинчиден, бир нече белгини айкалыштырган бирдиктер доминанттуу мааниси боюнча бир гана топко киргизилип, кайталап эсептөөгө жол берилбейт; чектеш учурлар сөздүк дефинициясы жана контексттик колдонулушу боюнча текшерилет. Үчүнчүдөн,

ар бир белгинин булактар боюнча таралышы тиркемелердеги таблицаларда көрсөтүлүп, натыйжалардын текшерилүүчүлүгү камсыз кылынат.

1.6 «Жүрөк» концепти философияда, динде, мифологияда жана фольклордо

Жүрөк – маданияттагы, диндеги, философиядагы жана мифологиядагы эң байыркы жана универсалдуу символдордун бири. Анын мааниси физикалык органдан тышкары, адам жашоосунун символикалык, эмоционалдык, моралдык жана руханий аспектилерин камтыйт. Ар кандай маданияттарда жүрөк сезимдердин, сүйүүнүн, эрктин жана акылдын борбору катары чечмеленет. Бул образ диний окууларда, философиялык ой жүгүртүүлөрдө жана мифологиялык баяндарда бекем орун алган. Философия, дин, мифология жана фольклор контекстинде жүрөк жөнүндөгү ар кандай көз караштарды салыштыруу маданий айырмачылыктарды гана эмес, кылымдар бою адам коомдорун бириктирген универсалдуу элементтерди да терең түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Байыркы Греция философиясы жүрөктүн борбордук органдын статусу жөнүндөгү дискурстун башталышы болуп саналат. Эмпедокл кан төрт элементтин (от, суу, жер, аба) аралашмасынан тургандыктан анын жүрөккө чогулушу адамдын дүйнөнү таанып-билүүсүн камсыздайт деп ырастады. Аристотель бул позицияны системага айландырып, жүрөктү таанып-билүүнүн, сезүүнүн жана кыймылдын борбору, ал эми мээнин функциясын – жүрөктүн жылуулугун муздатуу менен гана чектелет деп аныктады (Oleksowicz M. Aristotel on the heart and brain // European Journal of Science and Theology. 2018. № 3. 77–94-бб.). Байыркы Мисирде ушундай эле ой кеңири жайылгандыгы мумиялоодо жүрөк денеде сакталып, мээ алынып салынгандыгынан байкалат. Жүрөк адамдын жанынын жана аң-сезиминин чыныгы мекени деп эсептелген. «Өлүктөрдүн китебинде» жүрөк Маат таразасында чындыктын жүнү менен салыштырылып, адеп-ахлактык сот өкүмүнүн негизи болгон (Bestetti R.B., Restini C.B., Couto L.B. Development of Anatomophysiologic Knowledge Regarding the Cardiovascular System: From Egyptians to Harvey // Arq Bras Cardiol. 2014. 103(6): 538–545 бб.).

Орто кылымдардагы христиан философиясы бул мурасты улантып, бирок жаңы маани берди. Фома Аквинский жүрөктү адамдын ички дүйнөсүнүн символу

гана эмес, Кудайга болгон сүйүүнүн жана эрктин орду катары чечмелеп, адамдын ички дүйнөсүнүн акыл, жүрөк жана эрктин биримдигинен түзүлөрүн айткан (Хаврак А.П. Философия: курс лекций: учеб. пособие для вузов. М., 2005. 391-б.). Лебедеженко А.А. XI–XX кылымдардагы орус диний-философиялык ой жүгүртүүсүн изилдеп, бул агымда жүрөк адамдын руханий жашоосунун борбору катары эсептелээрин баса белгилеген (Лебедеженко А.А. Философия сердца в истории русской религиозно-философской мысли XI–XX вв.: автореф. дис. ... канд. филос. наук. М., 2010).

Жаңы заман философиясы жүрөктүн маанисин жаңы нурда чечмеледи. Паскаль «жүрөктүн акыл билбеген себептери бар» деп жазып, интуитивдик билимди рационалдуу эсептөөдөн жогору койду. Ал үчүн жүрөк адамды Кудай менен байланыштыруучу орган, рационалдуулук жетпеген жерде иш кылган сезимдик акыл (Pascal B. *Pensées*. New York: E.P. Dutton & Co, 1958. 79-б.). Кант жүрөктү моралдык сезимдин метафорасы катары колдонуп, адамдын аракетин категориялык императивге ылайык жөнгө салуучу ички инстанция катары карады (Кант И. *Критика практического разума*. М.: Юрайт, 2021. 34-б.). Сартр экзистенциалисттик позициядан жүрөктү эркин тандоонун жана өзүн өзү аныктоонун символуна айландырды. Анын «Бытие и ничто» аттуу эмгегинде жүрөктөн чыккан сезимдер чыныгы болмуштун ажырагыс бөлүгү (Сартр Ж.-П. *Бытие и ничто*. М.: АСТ, 2020. 89-б.).

Индуизм философиясында жүрөк Атман (адамдын чыныгы маңызы) жана Брахман (дүйнөлүк абсолют) жолуккан ыйык мейкиндик. Чхандогья упанишадасында жазылгандай, жүрөктүн лотосунун борборунда Брахмандын өлбөс нуру жайгашкан. Жүрөктүн деңгээлдери тышынан ичине карай: эмпирикалык акыл (Ман), интеллект (Буддхи), жеке «мен» (Дживатман) жана жогорку рух (Параматман) (Чхандогья упанишада. 3-китеп. М.: Наука: Ладомир: Восточная литература, 1992. 81-б.). Буддизмде жүрөк «бодхичитта», же боорукердикке жана руханий ойгонууга умтулуу менен байланышкан; жүрөктүн тазаланышы нирванага жетүүнүн шарты. Буддисттик «кансин» (байкоочу жүрөк) түшүнүгү жетиштүү билимдин бүтүн катмарын гана эмес, бүт дүйнөнү бир ойдо

камтый ала билүүнү билдирет (Трубникова Н.Н. Созерцание сердца. (кансин) по учению школы Тэндай (XI–XII вв.) // Вопросы философии. 2011. № 10. 130–141-бб.).

Кытай даосизминде акылман адамдын жүрөгү тазаланган сайын тогуз тешик ачылып, ал тешиктер аркылуу чындыкты кабыл алат (Воробьева М.В. Образ сердца в восточной традиции (на примере философии Древнего Китая) // Вестник Русского Христианского Гуманитарного Института (РХГА) 4/2001. СПб., 2001. 328-334-бб.). Жүрөгүн кумардан бошотуп, тынчтыкка жеткен даанышмандын жүрөгү дүйнөнүн жана адамдын арасындагы Дао агымын сезүүгө жетишет. Ошентип, Чыгыш философиясынын үч чоң традициясы, индуизм, буддизм жана даосизм, жүрөктү космостук байланыш чекити, индивидуалдык менен универсалдуулуктун учурашкан жери катары мүнөздөйт.

Бул философиялык эволюцияда эки параллель линия айкын байкалат. Батыш (грек→христиан→протестант) багытында жүрөк бара-бара адамдын жеке, ички, автономдуу руханий дүйнөсүнүн символуна айланды. «The heart has its reasons» деген Паскалдын формуласы ушул жолдун жемиши. Дал ушул маданий шарттар англис тилдик дүйнө сүрөтүндө жүрөктүн «жеке адамдын ички чындыгы» семантикасын калыптандырды. Чыгыш линиясында (Индия, Кытай) жүрөк макрокосмос жана микрокосмос ортосундагы байланыш чекити, абсолюттук менен жолукчу жай. Бул агым Кыргызстандагы суфий таасирлери аркылуу кыргыз маданиятына да кирген.

Христиан теологиясынын жүрөк концептине тийгизген таасири англис тилдик маданиятты калыптандыруудагы эң маанилүү факторлордун бири. Ратцингер (кийинчерээк Рим папасы Бенедикт XVI) белгилегендей, христиан дининде жүрөк адамдын толук болмушунун борбору, ал аркылуу адам Кудай менен баарлашат (Ratzinger J. Introduction to Christianity. San Francisco: Ignatius Press, 1990. 54-б.). Библиядагы «Blessed are the pure in heart: for they shall see God» (Matt. 5:8) аяты жүрөктүн тазалыгын руханий жетилүүнүн индикаторуна айландырды. Католик теологиясында «Sacred Heart» (Ыйык Жүрөк) культу Ыйса Машайактын адамзатка болгон чексиз сүйүүсүнүн символу катары сакталып, мистикалык

теологиянын маанилүү бөлүгүн түзөт (Croiset J. Sacred heart of Jesus. London: Burns & Lambert, 1863. 276-б.). Протестант реформациясы жүрөктүн маанисин жеке адамдын Кудай менен болгон жеке мамилесинде экендигин баса белгилеген, жана Молтмандын эсхатологиялык теологиясы ушул жолду улантат (Moltmann J. Theology of Hope. London: SCM Press, 2002). Дал ушул протестанттык жеке адамдын «жүрөк сот» маанисинин күчөшү англис тилинде «to follow one's heart», «heart knows», «heart sees» моделдеринин жогорку жыштыкта колдонулушун шарттады.

Ислам теологиясынын жүрөк концептине кошкон салымы анын маңызы боюнча дагы тереңирээк. Куранда «калб» (قلب) адамдын руханий, интеллектуалдык жана моралдык жашоосунун борбору экени айгинеленет. Насыровдун Ал-Газали жөнүндөгү изилдөөсүндө көрсөтүлгөндөй, «калб» сөзүнүн этимологиясы «айлануу, өзгөрүү» дегенди билдирет. Жүрөк статикалык орган эмес, дайыма Кудайга карай же андан алыстоого умтулган динамикалык ички дүйнө (Nasr S.H. The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity. San Francisco, 2004. 25-б.). Ислам дини жүрөктү тазалоо руханий өнүгүүнүн негизи экенин баса белгилейт, анткени тазаланган жүрөк гана Алланын эркин чындап түшүнүп, ага жакындаша алат. Пайгамбардын хадисинде мыкты айтылгандай «Адамдын денесинде бир мүчө бар, эгер ал таза болсо, бүт дене таза болот, эгер ал бузулса, бүт дене бузулат. Бул мүчө жүрөк» (Сахих аль-Бухари. Т. 1. М.: Эксмо, 2017. Хадис 52. 65-б.). Куран жүрөктүн метафораларына абдан бай: ишенген адамдын жүрөгү нур чачкан шам чырак (24:35), ишенбегендики деңиздин түбүндөгү караңгылык (24:40); «Көздөр сокур эмес, көкүрөктөгү жүрөктөр сокур» (22:46). Ушул метафоралар кыргыз тилине кирип, «жүрөктүн көзү», «жүрөктүн нуру» сыяктуу туруктуу туюндурмаларды жараткан.

Суфий традициясы «Жүрөк» концептин философиялык жана диний синтездин чокусуна чыгарды. Ал-Газали өзүнүн эмгегинде жүрөктү руханий, интеллектуалдык жана моралдык деңгээлде изилдеп, жүрөктүн тазалыгы адамды периштелерге жакындатарын, нафска берилиши жаныбарлар деңгээлине түшүрөрүн далилдеди (Насыров И. Р. Ал-Газали. О сердце человека, знании

рациональном и религиозном и о причине ограниченности людей в Богопознании (ма‘рифат). Фрагменты из «Возрождения религиозных наук» (Ихйа’ ‘улум ад-дин) // История философии. М.: ИФ РАН, 2009. № 14. 207–239-бб.). Суфий традициясында жүрөк – Кудайдын жарыгын чагылдырган күзгү, «Алланын үйү» болгондуктан, аны дайыма күнөөлөрдөн тазалап туруу зарыл (Ал-Газали Ыйман илимдерин кайра жандандыруу Ихйа’ ‘улум ад-дин. М.: Нуруль Иршад, 2007. 232-б.). Заманбап ислам теологиясы жүрөктүн төрт негизги абалын аныктайт: саламат жүрөк (калб салим), ооруулуу жүрөк (калб марид), өлүк жүрөк (калб майит) жана жарык жүрөк (калб мунир) (Olatoye R.M. Towards understanding the islamic concept of the Heart and its relationship with man’s intention/actions // Proceedings of the 1st Annual International Interdisciplinary Conference. 2013. 183–189-бб.). Ушул исламдык дискурс кыргыз тилиндеги «таза жүрөк», «ак жүрөк», «кара жүрөк» туюндурмалары менен түздөн-түз байланышып, кыргыз тилдик дүйнө сүрөтүндөгү жүрөктүн моралдык колоративдик семантикасынын тамырын негиздейт.

Дүйнөлүк мифологиядагы жүрөк образдарын талдоодо үч универсалдуу тема айкын байкалат: жүрөк жашоо күчүнүн сактагычы, жүрөк адеп-ахлактык өлчөм, жүрөк баатырлык күчтүн өткөрүлүп бериле тургандыгы. Байыркы Мисирдин «Өлүктөрдүн китебинде» жүрөк (иб) Маат таразасында чындыктын жүнү менен салыштырылат, жана ал жүндөн оор болуп чыкса адам акыретте жок кылынат. Бул сюжет жүрөктүн адеп-ахлактык сот өкүмүнүн объектисине айланышынын эң байыркы жазылган мисалы. Байыркы Мисирден христианчылыкка чейин бул идея «таза жүрөк –бул бейиш» формуласы катары сакталып келди жана Батыш тилдик дүйнө сүрөтүнө сиңип калды.

Скандинавиялык мифологияда Сигурд ажыдаар Фафнирдин жүрөгүн жеп, жаныбарлардын тилин жана келечекти билүү жөндөмүнө ээ болот (Сага о Волсунгах. М.-Л.: Academia, 1934). Хеттердин мифологиясында чагылгандын кудайы Тешуба жүрөгүн жоготуп, кудайлык күчүн толук жоготот; жүрөк кайтарылганда гана кудай калыбына келет (Луна, упавшая с неба. Древняя литература Малой Азии. М. : Худож. лит., 1977). Грек мифологиясында Дионистин жүрөгү Титандар анын денесин жеп жибергенде да бузулбастан сакталат, жана

жүрөк кудайлык маңыздын концентраты, өлбөстүктүн далили экенин айгинелейт (Лосев А.Ф. Мифология греков и римлян. М.: Мысль, 1996). Ацтек цивилизациясында жүрөк курмандыгы эң ыйык ритуал болгон. Алар Уицилопочтлиге (күн жана согуш кудайы) берилген адамдын жүрөгү дүйнөлөр ортосундагы тең салмактуулукту колдоп, жаратылыштын жаңыланышын камсыздайт деп ишенишкен.

Кыргыз мифологиясы жана фольклору жүрөк концептинин өзгөчө катмарын ачып берет. «Манас» эпосунда Чыйырды кош бойлуу кезинде жолборстун жүрөгүнө талгак болушу, Манастын келечектеги тайманбас мүнөзүнүн, жолборстой эрдигинин белгиси. Бул сюжет жүрөк жегендик аркылуу касиет алуу мотивинин кыргыз маданиятындагы варианты. Ал Скандинавиялык Сигурд мотиви менен типологиялык жакындыкты, бирок маданий автономиялуулукту көрсөтөт. «Манас» эпосундагы баатырлардын мүнөздөмөлөрүндө жүрөктүн «катуу зат» метафоралары, коргошун жүрөк, таш жүрөк, кайраттуулуктун эталону катары колдонулат жана кыргыз паремиологиясынын «баатырдык билекте эмес, жүрөктө» деген когнитемасынын мифологиялык тамыры болуп саналат.

Орус жана славян фольклорунда да жүрөк мистикалык мааниге ээ. «Аленушка жана Иванушка» жомогунда каардуу жыландын адамдын жүрөгүн сорушу, анын ийгилигин, жашоо энергиясын жана рухий маңызын уурдоонун символу катары каралат. Бул образ «жүрөктүн (же кандын) сорулушу = жандын өлүшү» деген жалпы мифологиялык ой жүгүртүүнүн Славян версиясы. Мындай мотивдер кыргыз жана англис тилдеринде жүрөктүн «жашоо күчүнүн сактагычы» семантикасы менен байланышын тастыктайт.

Каралган материалдын негизинде кыргыз жана англис тилдик дүйнө сүрөттөрүндөгү «Жүрөк» концептинин семантикасы жөнүндө мындай жыйынтык чыгарсак болот. Англис тилинде жүрөктүн «адамдын автономдуу ички дүйнөсү», «адеп-ахлактык тазалык», «интуитивдик акыл» семантикасы грек (жүрөк = таанып-билүү борбору), христиан (жүрөк = руханий жашоонун борбору), протестант (жүрөк = жеке Кудай менен мамилесинин жери) жана жаңы заман философиясынын (жүрөк = эркин тандоонун символу) бирдикте иштеп чыккан

маданий мурасы. Кыргыз тилинде жүрөктүн «баатырдык», «ислам руханияты», «сөзгө сезгичтик», «моралдык колоративдик оппозиция» семантикасы «Манас» эпосунун баатырдык дүйнө таанымы, ислам теологиясынын жүрөктү руханий тазалыктын жана Кудайга жакындыктын орду катары аныктоосу жана оозеки маданияттын жогорку баалуулугунан келип чыгат. Ушул маданий тамырларды билбей туруп, кыргыз жана англис тилдериндеги «жүрөк» белгилеринин айырмачылыгын толук чечмелөөгө мүмкүн эмес.

1.7 Концепт котормо таануунун объектиси катары

Эки башка түзүлүштөгү тилдердин концепттерин салыштырма-типологиялык изилдөө котормо таануу үчүн түздөн-түз теориялык мааниге ээ, анткени бир лингвомаданияттын концептин экинчи тилге которуу котормонун эң татаал милдеттеринин бири болуп саналат. Салыштырма типология менен котормо таануунун ортосундагы байланыш концептуалдык деңгээлде айкын көрүнөт: булак тил менен котормо тилинин дүйнө сүрөттөрүндөгү айырмачылыктарды алдын ала аныктоо адекваттуу котормо стратегиясын тандоонун негизи болуп кызмат кылат. Ушул себептен азыркы котормо таануу өзүнчө тилдик бирдиктерди гана эмес, алардын артында турган концептуалдык структураларды берүү маселесин алдыңкы планга чыгарууда.

В. фон Гумбольдтун жана Э. Сепир – Б. Уорфтун тил менен ой жүгүртүүнүн ажырагыстыгы жөнүндөгү жоболору котормо теориясындагы «которулуучулук» (переводимость) маселесинин теориялык негизин түзөт. Эгерде ар бир тил дүйнөнү өзгөчө бөлүштүрсө, анда бир тилдин концепти экинчи тилде толук эквивалентке ээ болбошу мүмкүн. Лингвистикалык салыштырмалуулук гипотезасынын радикалдуу чечмелениши которулбастык тезисине алып келет, бирок азыркы котормо таануу салыштырмалуу которулуучулук принцибин карманат: ар кандай мазмун которулушу мүмкүн, бирок ар дайым бирдей тилдик каражаттар менен эмес жана ар дайым жоготуусуз эмес. Ушундан улам котормо таануу принципалдуу которулуучулук менен которулбастыктын ортосундагы тең салмактуулукту издейт жана бул маселе концептуалдык деңгээлде айрыкча курч коюлат.

Которулуучулук маселесинин лексикалык-семантикалык өңүтү «эквивалентсиз лексика» жана «лакуна» түшүнүктөрүндө конкреттештирилет. В.Н. Комиссаров эквивалентсиз лексика деп котормо тилинде туруктуу дал келүүсү жок бирдиктерди атайт (Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) . М.: Высшая школа, 1990). Тилдер аралык лакуналар орус жана англис тилдеринин материалында атайын салыштырма изилдөөнүн объектиси болгон (Ахмад А.О. Сопоставительный анализ лексических межъязыковых лакун русского и английского языков // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2017. № 3 (69), 2-б. 60–62-бб.). Ушул эле багытта С. Влахов менен С. Флорин «реалия» түшүнүгүн иштеп чыгып, бир элдин турмуш-тиричилигине, маданиятына жана тарыхына гана таандык, башка тилде так дал келүүсү жок бирдиктерди бөлүп көрсөтүшкөн жана аларды берүүнүн ыкмаларын (транскрипция, калька, жакындаштырылган жана сүрөттөөчү котормо) системалаштырышкан (Влахов С.И., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Р.Валент, 2009). Реалиялар теориясы кийин иштелип чыккан маданий-спецификалык бирдиктер концепциясынын түздөн-түз мурункусу болуп эсептелет. «Жүрөк» концепти үчүн бул түшүнүктөрдүн мааниси чоң: кыргыз элдик медицинасы жана ырым-жырымдары менен байланышкан «жүрөк көтөрүү», «жүрөгү түшүү» сыяктуу бирдиктер так эле этнографиялык реалиялардын катарына кирет.

Эквиваленттүүлүк категориясы котормо таануунун борбордук категориясы катары XX кылымдын орто ченинде калыптанган. Ю. Найда «формалдык» жана «динамикалык» эквиваленттүүлүктү ажыратып, экинчисин котормо окурманына түп нусканын окурманы алган таасирге тете таасир жаратуу катары аныктаган (Nida E.A. Toward a Science of Translating. Leiden: E.J. Brill, 2021). Дж. Кэтфорд формалдык дал келүү (formal correspondence) менен тексттик эквиваленттүүлүктү (textual equivalence) ажыратып, котормо жылыштарынын (translation shifts) теориясын сунуштаган (Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. London: Oxford University Press, 1965). Орус котормо таануу мектебинде Я.И. Рецкердин мыйзам ченемдүү дал келүүлөр теориясы туруктуу эквиваленттерди, варианттык

дал келүүлөрдү жана котормо трансформацияларын ажыратып, кийинки типологиялардын пайдубалын түзгөн (Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. М.: Международные отношения, 1974).

Бул багытты В.Н. Комиссаров эквиваленттүүлүктүн беш деңгээлдүү теориясында жалпылаган: коммуникация максатынын, кырдаалды сүрөттөөнүн, айтымдын, билдирүүнүн жана тилдик белгилердин деңгээлдери (Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высшая школа, 1990). Деңгээлдик модель эквиваленттүүлүктү «бар/жок» деген бинардык категория катары эмес, градациялык шкала катары кароого мүмкүндүк берет: фразеологиялык бирдикти которгондо коммуникация максаты сакталып, бирок образдык негиз жоголушу ыктымал. Соматикалык фразеологияны талдоо үчүн мына ушул градациялык мамиле методологиялык жактан баалуу, анткени «Жүрөк/Heart» концептинин бирдиктери эквиваленттүүлүктүн ар кандай деңгээлдеринде дал келет.

Фразеологиялык бирдиктердин эквиваленттүүлүгүнө карата атайын типологияны А.В. Кунин иштеп чыккан: ал толук эквивалентти, жарым-жартылай эквивалентти, калькалоону жана сүрөттөөчү (описательный) котормону ажыратат (Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. М.: Высшая школа; Дубна: Феникс, 1996). Л.К. Байрамова контрастивдик лингвистиканын алкагында бул мамилени эки тилдин материалын системалуу салыштырууга ылайыкташтырып, эквиваленттүүлүктү маани, образдык негиз (ички форма), структуралык-грамматикалык модель жана лексикалык курам боюнча аныктоону негиздеген (Байрамова Л.К. Введение в контрастивную лингвистику: учеб. пособие для студентов вузов. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1994. 119 с.). Ушуга ылайык эквивалент – эки тилде тең туруктуу дал келүү болгондо, калька – образ сакталып, бирдик булак тилдин үлгүсү боюнча курулганда, аналог – маани бирдей болуп, образ башка болгондо, ал эми сүрөттөөчү котормо – котормо тилинде дал келүүчү бирдик такыр жок болгондо колдонулат. Иште ушул шкаланын төмөнкү варианты колдонулат: толук

эквивалент – жарым-жартылай эквивалент – фразеологиялык аналог – лакуна. Калькалоо жана сүрөттөөчү котормо мында өз алдынча тип эмес, котормо тилинде дал келүүчү бирдиги жок лакуналарды берүүнүн ыкмалары катары каралат. Так ушул А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын төрт баскычтуу типологиясы «Жүрөк/Heart» концептинин бирдиктерин талдоонун негизги куралы катары кабыл алынды (3.4-параграфты кара).

Маданий концепттерди берүү маселеси котормо таануунун заманбап багыттарында өзгөчө орунду ээлейт. Испан котормо таануучусу Х.Ф. Айхела (Javier Franco Aixelá) «маданий-спецификалык бирдиктер» (culture-specific items) түшүнүгүн киргизип, аларды булак тексттеги функциясы жана коннотациялары котормо тилине берилгенде котормо көйгөйүн жараткан бирдиктер катары аныктайт (Aixelá J.F. Culture-specific Items in Translation // Translation, Power, Subversion. Multilingual Matters, 1996. 52–78-бб.). Ал мындай бирдиктерди берүүнүн он бир стратегиясын «сактоо» (conservation) менен «алмаштыруунун» (substitution) ортосундагы шкалага жайгаштырат. Сактоо тобуна кайталоо (бирдикти өзгөртүүсүз калтыруу), орфографиялык адаптация (транскрипция, транслитерация), лингвистикалык (маданий эмес) котормо, тексттен тышкаркы түшүндүрмө (шилтеме, глоссарий) жана текст ичиндеги түшүндүрмө кирет: мисалы, «Манас» эпосундагы «коргошун жүрөк» бирдигин lead heart деп калькалап, ага «коргошундай оор жана бекем жүрөк» деген түшүндүрмө кошуу – так ушул сактоо стратегияларынын көрүнүшү. Алмаштыруу тобун синонимия, чектелген универсалдаштыруу (окурманга тааныш башка маданий бирдик менен алмаштыруу), толук универсалдаштыруу (маданий боёкту алып салуу), натурализация (котормо маданиятынын өз бирдигине алмаштыруу), түшүрүп калтыруу жана автономдук жаратуу түзөт: ошол эле бирдикти жалпы steadfast heart деп берүү толук универсалдаштырууга, ал эми аны англис маданиятынын lionheart бирдиги менен алмаштыруу натурализацияга туура келет. Демек, стратегия тандоо – булак маданияттын өзгөчөлүгүн сактоо менен котормо окурманына жеткиликтүүлүктүн ортосундагы компромисс.

Бул компромисстин маданий-этикалык өлчөмүн Л. Венути бөтөндөштүрүү (форенизация) жана жакындаштыруу (доместикация) түшүнүктөрү аркылуу ачкан (Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. New York: Taylor & Francis, 2004. 366 p.). Доместикация котормо текстти котормо тилинин маданий нормаларына толук баш ийдирип, котормочуну «көрүнбөс» абалга келтирет; форенизация, тескерисинче, булак маданияттын бөтөндүгүн атайылап сактайт. Венути англис тилдүү котормо салтындагы доместикациянын үстөмдүгүн сынга алып, форенизацияны маданий айырманы урматтоонун этикалык позициясы катары негиздейт. «Жүрөк» концептинин баатырдык маанилери («эр жүрөк», «жүрөгү тоо») үчүн бул тандоо принципалдуу мааниге ээ: доместикация аларды жалпы brave, courageous семантикасына сиңирип, кыргыз дүйнө таанымына таандык образдык негизди жоготот, ал эми форенизациялык мамиле ошол образдуулукту англис окурманына жеткирүүгө умтулат. Венутинин дихотомиясы Айхеланын сактоо – алмаштыруу шкаласы менен түздөн-түз дал келет: сактоо стратегиялары форенизацияга, алмаштыруу стратегиялары доместикацияга ыктайт.

Немис окумуштуусу Ж. Хаус (Juliane House) котормонун сапатын баалоо моделин иштеп чыгып, «ачык котормо» (overt translation) менен «жашыруун котормонун» (covert translation) айырмасын негиздеген (House J. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. 66–71-бб.). Ачык котормодо текст булак маданиятка байланган бойдон калат жана окурман анын котормо экенин сезет – мындай ыкма адабий, ыйык жана маданий тексттерге мүнөздүү. Жашыруун котормодо текст котормо тилинде түп нуска катары иштейт жана бул үчүн «маданий чыпка» (cultural filter) колдонулуп, эки коомдун социомаданий нормаларынын айырмасы эске алынат. Хаустун модели М.А.К. Хэллидейдин функционалдык лингвистикасына таянат: булак текст менен котормо текст регистрдин үч параметри – талаа (field: сөз эмне жөнүндө), тон (tenor: катышуучулардын мамилеси) жана режим (mode: байланыш каналы) – боюнча, ошондой эле жанры жана функциясы боюнча салыштырылат (Halliday M.A.K., Hasan R. *Cohesion in English*. London: Routledge, 1976). Бул жоболор «Жүрөк/Heart»

концептин берүү үчүн методологиялык жактан маанилүү: «Манас» эпосундай маданий тексттердеги улуттук-спецификалык маанилер (баатырдык, эмотивдик абалдар) ачык котормону талап кылса, эки маданиятта тең универсалдуу маанилер (сүйүү, тазалык, жашоо күчү) жашыруун котормо жана маданий чыпка аркылуу берилиши мүмкүн.

Котормо таануунун жалпы теориялык жоболору менен катар кыргыз котормо таануусунун тажрыйбасы да бул иш үчүн олуттуу мааниге ээ. Кыргызстанда котормо илими башынан эле көркөм котормонун, биринчи кезекте кыргызча-орусча поэтикалык котормонун материалында калыптанган: К.Х. Джидеева поэтикалык котормону улуттук адабияттардын өз ара баюусунун каражаты катары караган (Джидеева К.Х. Поэтический перевод и взаимообогащение литератур. Фрунзе, 1972). В.И. Шаповалов кыргыз ыр маданиятын которуунун теориясын иштеп чыгып, «Манас» эпосун орус тилине которуунун поэтикасын жана котормочулардын чыгармачылык методологиясын системалуу изилдеген (Шаповалов В.И. Контексты перевода: статьи разных лет. Бишкек: Просвещение, 2004). Т. Абдиев котормо таануунун түшүнүктөрүн жана терминологиясын кыргыз тилинде системалаштырып, бул илим боюнча кыргызча алгачкы окуу китебин жараткан (Абдиев Т. Котормо таануу илимине киришүү. Бишкек, 2008). Демек, кыргыз котормо таануусунда кыргызча-орусча тил түгөйүндөгү көркөм котормонун бай тажрыйбасы топтолгон, бирок кыргызча-англисче түгөйүндө концепттик деңгээлдеги котормо маселелери азырынча системалуу иштелип чыга элек. Бул жагдай «Жүрөк/Heart» концептинин котормо аспектисин изилдөөнүн актуалдуулугун дагы бир жолу тастыктайт.

Ошентип, каралган концепциялар котормо таануунун концептке болгон мамилесинин эволюциясын чагылдырат: которулуучулук маселесинен (В. фон Гумбольдт, Э. Сепир, Б. Уорф) реалиялар менен лакуналар теориясына (С. Влахов – С. Флорин), эквиваленттүүлүктүн деңгээлдик моделдерине (Ю. Найда, Дж. Кэтфорд, Я.И. Рецкер, В.Н. Комиссаров), андан ары маданий-спецификалык бирдиктерди берүүнүн стратегияларына (Х.Ф. Айхела, Л. Венути) жана котормонун сапатын функционалдык баалоого (Ж. Хаус) чейин. Ушул серептин

негизинде бул иштин котормо таануу боюнча жумушчу аппараты катары үч компонент тандалып алынды: 1) А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын эквиваленттүүлүктүн төрт баскычтуу типологиясы – фразеологиялык бирдиктерди классификациялоонун негизи; 2) Х.Ф. Айхеланын сактоо – алмаштыруу стратегияларынын шкаласы – котормо чечимдерин сүрөттөөнүн куралы; 3) Ж. Хаустун ачык/жашыруун котормо модели – маданий чыпканын иштешин чечмелөөнүн алкагы. Калган концепциялар талдоонун теориялык фонун түзөт. Бул алкактын «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктерине системалуу колдонулушу 3.4-параграфта берилет.

1-баптан алынган тыянактар

Лингвомаданияттануунун теориялык негиздерин талдоо тилдин жана маданияттын өз ара байланышынын татаалдыгын жана көп кырдуулугун көрсөттү. Бул илимий багыттын идеялык башаттары XVIII кылымдагы В.Гумбольдттин эмгектеринде негизделип, XX кылымдагы Э.Сепир жана Б.Уорфтин лингвистикалык салыштырмалуулук гипотезасы, ошондой эле М.М.Бахтиндин маданияттар аралык диалог концепциясы аркылуу өнүгүп келген. Бул теориялык салымдардын жалпылыгы тилди жөн гана коммуникациянын каражаты катары эмес, элдин дүйнө таанымын калыптандыруучу, маданий тажрыйбаны топтогон жана муундан муунга өткөргөн негизги механизм катары түшүнүүдө.

Заманбап лингвомаданияттануу тилди маданияттын шарты, негизи жана продукту катары комплекстүү кароону сунуштайт. Тил маданияттын ташуучусу жана муундан муунга өткөрүүчүсү, анда улуттук дүйнө сүрөтү, баалуулуктардын, символдордун, салттардын жана ишенимдердин системасы бекитилет. Тилдик дүйнө көрүшү концепти лингвомаданияттануунун борборуна айланып, адамдын дүйнөнү өз эне тилинин структурасы жана лексикасы аркылуу кабыл алышын жана түшүнүшүн көрсөтөт. Ааламдашуу шарттарында лингвомаданияттануунун теориялык жана методологиялык аппараты тил аркылуу маданияттын вербалдык актуалдашуусун изилдөөгө, улуттук концептосфераларды салыштырууга, тилдик бирдиктердин маданий маркирленгендигин анализдөөгө мүмкүндүк берет.

Менталдуулук жана концепт когнитивдик лингвистиканын борбордук категорияларына кирет жана алар тилдин жана ой жүгүртүүнүн, маданияттын жана аң-сезимдин өз ара байланышын изилдөөнүн негизин түзөт. Менталдуулук теориясы XX кылымда Э.Дюркгейм жана М.Мосстун эмгектеринен баштап өнүгүп, улуттук аң-сезимдин өзгөчөлүктөрүн түшүндүрүүчү категория катары калыптанган. Менталдуулук жөн гана психологиялык же философиялык абстракция эмес, ал тилдин лексикасында, грамматикалык структураларында жана фразеологиялык системасында конкреттүү чагылдырылат.

Концепт түшүнүгү менталдуулуктун тилдик экспликациясынын башкы формасы катары когнитивдик лингвистиканын борбордук объектиси. «Түшүнүк» терминине караганда концепт семантикалык көлөмү жагынан кеңири болуп, логикалык белгилерди гана эмес, эмоционалдык, экспрессивдик, баалуулук компоненттерин, маданий ассоциацияларды жана улуттук тажрыйбаны камтыйт. Концептти изилдөөдө эки негизги багыт — когнитивисттик жана лингвомаданияттык — бири-бирин толуктап, концепттин ар тараптуу табиятын ачууга мүмкүндүк берет. Концептосфера — улуттун концепттеринин топтому — жеке адамдын аң-сезиминен коллективдүү маданиятка чейинки татаал өз ара байланыштын натыйжасы болуп, тилдик дүйнө сүрөтүн изилдөөнүн концептуалдык-методологиялык негизин түзөт.

Тилдик дүйнө сүрөтү концептуалдык дүйнө сүрөтүнүн тилдик белгилер аркылуу бекитилген бөлүгү болгондуктан, ал ар бир элдин чындыкты кабыл алуу жана түшүнүү өзгөчөлүктөрүн чагылдырат. Гумбольдт, Потебня жана Сепир-Уорфтун теориялык негиздеринен улам өнүккөн бул түшүнүк тилдин объективдүү дүйнөнүн даана чагылдыруусу эмес, элдин тарыхый өнүгүүсү, маданий салттары, баалуулуктар системасы жана дүйнө көз карашы менен шартталган субъективдүү образ экендигин көрсөтөт.

Кыргыз жана англис тилдик дүйнө сүрөттөрүнүн салыштырмалуу анализи алардын калыптанышына таасир эткен факторлордун айырмачылыгын ачык көрсөтөт. Кыргыз тилдик дүйнө сүрөтү көчмөндүк жашоо образы, тоо рельефи, мал чарбачылыгы, туугандык системасы жана табиятка болгон сыйлуу мамиле аркылуу

мүнөздөлсө, англис тилдик дүйнө сүрөтү аралдык абал, деңиз соодасы, колониалдык тарых, өнөр жай революциясы жана протестанттык этиканын таасири астында калыптанган. Лексикалык системалардагы бул айырмачылыктар ар бир элдин өз маданиятында эмнени эң маанилүү катары кабыл алганын жана бул маанилүүлүк тилде кандай туюнтулганын далилдейт.

Кыргызстанда когнитивдик лингвистиканын калыптанышы жана өнүгүшү концептти изилдөөнүн кеңири жайылышына алып келди. М.Дж.Тагаев, К.З.Зулпукаров, З.К.Дербишева, У.Ж.Камбаралиева, П.К.Кадырбекова, Г.Ш.Абдразакова сыяктуу белгилүү окумуштуулардын эмгектери бул илимий багыттын негизин түзүп, концепттин аныктамаларын, анализдөө методдорун жана классификациясын иштеп чыгууга олуттуу салым кошту.

Акыркы жылдарда Кыргызстанда концепттерди изилдөө ар түрдүү категориялар боюнча кеңейип, абстракттуу, соматикалык, теологиялык, антропоморфтук, зооморфтук, табигый, психологиялык, социалдык жана маданий концепттер кыргыз, орус, өзбек, түрк, англис, кытай, немис тилдеринде талданды. Бул изилдөөлөрдө паремиологиялык анализ, фразеологиялык изилдөө, ассоциативдик эксперимент, этимологиялык жана семантикалык талдоо, текстологиялык ыкмалар системалуу колдонулуп, концепттердин номинативдик-функционалдык талааларын түзүү, когнитивдик белгилерин аныктоо, түшүнүктүк, образдык жана баалуулук компоненттерин чечмелөө ишке ашырылды.

Кыргызстандагы когнитивдик изилдөөлөрдүн жыйынтыктары кыргыз элинин улуттук дүйнө сүрөтүнүн өзгөчөлүктөрүн, менталитетинин өзгөчө белгилерин, маданий баалуулуктарын так көрсөттү. Бул изилдөөлөрдүн теориялык жана практикалык мааниси зор, анткени алар кыргыз тил илиминде дүйнө элесинин тилде чагылуу өзгөчөлүктөрүн аныктоого жардам берип, лингвомаданияттануу, салыштырмалуу тилтаануу, таржымачылык жана маданияттар аралык коммуникация маселелерин чечүүгө олуттуу салым кошту.

Концепттин көп кырдуулугу анын изилдөөсүнүн универсалдуу методунун жоктугун шарттайт. Заманбап когнитивдик лингвистикада концептти изилдөөнүн көптөгөн ыкмалары калыптанган: компоненттик жана концептуалдык анализ,

семантикалык-когнитивдик ыкма, ассоциативдик эксперимент, ошондой эле этимологиялык, дефинициялык, паремиологиялык, контекстуалдык анализдер. Каралып жаткан изилдөө Санкт-Петербург жана Кемерово концептуалдык мектеби тарабынан иштелип чыккан комплекстүү ыкма аркылуу жүргүзүлдү, ал жети этаптан турат: концепттин ачкыч сөздөрүн аныктоо, этимологиялык изилдөө, түшүнүктүк белгилерди сүрөттөө, категориялык белгилерди аныктоо, образдык белгилерди талдоо, символдук белгилерди аныктоо жана аныкталган белгилерди сандык маалыматтар менен таблицаларга бириктирүү.

«Жүрөк» концепти дүйнө маданияттарынын философиялык, диний, мифологиялык жана фольклордук салттарында универсалдуу жана фундаменталдык түшүнүк болуп саналат. Диний традицияларда жүрөк адамдын руханий жашоосунун жана Жаратуучу менен байланышынын борбору катары эсептелет. Христиан теологиясында жүрөк адамдын толук болмушунун борбору, Ыйык жүрөк культу Ыйса Машайактын адамзатка болгон сүйүүсүнүн символу катары түшүндүрүлөт. Ислам теологиясында «калб» Куранда руханий, интеллектуалдык жана моралдык жашоонун борбору болуп эсептелет. Суфий традициясында жүрөк Кудайдын жарыгын чагылдырган күзгү, Алланын үйү катары сүрөттөлүп, анын төрт негизги абалы аныкталат.

Дүйнөлүк философияда жүрөк кылымдар бою адам табиятын түшүнүүнүн борбордук темасы болуп келген. Байыркы Грециядан баштап Эмпедокл кандын адамдын дүйнө таануусундагы маанисин, Аристотель жүрөктү эң негизги таанып-билүү жана сезүү органы катары баса белгилешкен. Чыгыш философиясында жүрөк рухий агартуунун борбору катары өзгөчө мааниге ээ. Мифология жана фольклордо жүрөк жашоонун, акылмандыктын, сезимдердин жана рухий күчтүн булагы катары символдуу мааниге ээ. Байыркы Мисир мифологиясындагы жүрөктү өлчөө ритуалы адеп-ахлактык сот өкүмүнүн негизин түзгөн. Дүйнө мифологияларында жүрөк баатырлардын жашоо күчүнүн булагы катары көрсөтүлөт. Ошентип, «Жүрөк» концепти философияда жан жана акыл, динде сүйүү жана тобо кылуу, мифтерде жана фольклордо эрдик, курмандык жана адамдын ички күчү менен байланышкан көп кырдуу, универсалдуу символ катары

ар кандай маданий жана тарыхый контексттерде адамдын тажрыйбасынын тереңдигин жана ар түрдүүлүгүн ачып берет.

Концептти котормо таануунун объектиси катары кароо маданий бирдиктерди которуунун теориялык алкагын түздү. Гумбольдт – Сепир – Уорфтон которулуучулук маселеси котормонун принципалдуу чектерин белгилеп, азыркы котормо таануу карманган салыштырмалуу которулуучулук принцибин негиздеди: ар кандай мазмун которулушу мүмкүн, бирок ар дайым бирдей тилдик каражаттар менен эмес жана ар дайым жоготуусуз эмес. Бул маселенин лексикалык-семантикалык өңүтү «эквивалентсиз лексика», «лакуна» (В.Н. Комиссаров) жана «реалия» (С. Влахов – С. Флорин) түшүнүктөрүндө конкреттештирилип, кыргыз элдик медицинасы жана ырым-жырымдары менен байланышкан «жүрөк көтөрүү», «жүрөгү түшүү» сыяктуу бирдиктердин этнографиялык реалиялардын катарына кирерин көрсөттү. В.Н. Комиссаровдун деңгээлдик модели эквиваленттүүлүктү градациялык шкала катары кароого мүмкүндүк берсе, А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын төрт баскычтуу типологиясы фразеологиялык бирдиктерди салыштыруунун куралын берди, ал эми Х.Ф. Айхеланын сактоо – алмаштыруу стратегиялары менен Ж. Хаустун ачык/жашыруун котормо модели маданий-спецификалык бирдиктерди берүүнүн стратегиялык деңгээлин аныктады.

Кыргыз котормо таануусунда кыргызча-орусча түгөйдөгү бай тажрыйба (К.Х. Джидеева, В.И. Шаповалов, Т. Абдиев) топтолгону менен, кыргызча-англисче түгөйүндө концепттик деңгээлдеги котормо маселелери системалуу иштелип чыга электиги аныкталып, бул иштин актуалдуулугун дагы бир жолу тастыктады.

2-БАП. «ЖҮРӨК» ЖАНА «HEART» КОНЦЕПТТЕРИНИН БАЗАЛЫК БЕЛГИЛЕРИ

2.1 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин мотивациялоочу белгилери

В.А. Маслованын айтымында, концепттин негизги түшүнүгү же концепттин өзөгү борбордо, ал эми маданият, каада-салттар, элдик жана жеке тажрыйба чагылдырылган бөлүгү четте болгон тегерек катары элестетсек болот. Бул модель концепттин көп катмардуу табиятын көрсөтүп, анын структуралык уюмдашуусун түшүндүрөт. (Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2004. 62-б.)

Концепттин өзөгү, анын эң баштапкы маанилери этимологиялык сөздүктөрдө берилет. Мына ошол баштапкы маанилер концепттин мотивациялоочу белгилерин алып жүрөт. Мотивациялоочу белги – дүйнөнүн белгилүү бир үзүндүсүн атоо үчүн негиз болгон белги, башкача айтканда, сөздүн ички формасы. Бул белгилер сөздүн семантикалык өнүгүүсүнүн башталышында турат жана концепттин баштапкы маанисин түзөт. (Пименова М.В. Концепт Сердце. Образ. Понятие. Символ: монография. Кемерово: КемГУ, 2007. 18-б.)

Этимологиялык сөздүктөрдү талдоо аркылуу концепттин баштапкы образынын метонимикалык жана метафоралык маанилеринин көбөйүшүн байкоого болот. Бул процесс концепттин семантикалык эволюциясын көрсөтүп, анын маданий контекстте кантип өзгөрүп өнүккөндүгүн ачып берет.

«Жүрөк» жана «Heart» концептинин мотивациялоочу белгилерин изилдөө үчүн 8 этимологиялык сөздүк каралып, төмөнкү 5 негизги топко кире турган 36 белги табылды:

1. «Ички, ичтеги» тобу

Бул топ концепттин мейкиндиктик локализациясын билдирет, жүрөктүн организмдин ичинде жайгашуусун көрсөтөт.

2. «Борбор» тобу

Жүрөктүн борбордук ролун, анын организмдин жана сезимдердин борбору катары каралышын чагылдырат.

3. «Жан» тобу

Жүрөктүн руханий жана психологиялык аспектилерин билдирет, анын адамдын жан дүйнөсү менен байланышын көрсөтөт.

4. «Кайраттуулук, эр жүрөктүүлүк» тобу

Концепттин эмоционалдык-волевдик мүнөздөмөлөрүн камтыйт, жүрөктүн батылдык жана күч белгиси катары каралышын чагылдырат.

5. «Кыймыл» тобу

Жүрөктүн физиологиялык функциясын, анын тынымсыз согушун жана организмдеги динамикалык процесстерди билдирет.

Кыргыз тили түрк тилдеринин курамына, анын ичинде кыргыз-кыпчак же тоо-алтай тобуна кирет. Жүрөк сөзү түрк тилинде *jürek*, өзбекче *jurāk*, татар тилинде *jürak*, казакча *žürek*, алтай тилдеринде *d'ürek*, башкырча *jörek*, түркмөнчө *jürek*, якутча *süreq*, тува тилинде *čürek*, хакасча *čürāk*, азербайжан түркчөсүндө *ürek*, бардык тилдердеги биринчи мааниси *жүрөк*. (Этимологический словарь тюркских языков. М.: Наука, 1989)

Англис тили индоевропа тил бүлөсүнүн герман бутагындагы батыш тобунун, англо-фриз топчосунун тили. Англис тилиндеги *heart* сөзү эски англисчеде *heorte*, немисче *herz*, исландия тилинде *hjarta*, ирландия тилинде *crídh*, швед тилинде *hjerter*, армянча *sirt*, орус тилинде *сердце*, латын тилинде *cordis*, бардыгы грек тилиндеги *kardia* сөзүнөн келип чыккан.

Жүрөк кан-тамыр системасы өнүккөн бардык жаныбарларда бар. (*Yet Love is better than Life, and what is the **heart of a bird** compared to the heart of a man?* (Wilde, *The Nightingale and the Rose*)). Ал көкүрөктүн ортоңку бөлүгүндө перикард капчыгында жайгашкан ичи көңдөй булчуң орган. Жүрөк дененин ичинде жайгашкан, ал көкүрөк жарылганда көрүнөт (*Жан чыккан соң, көкүрөгүмдү жоо канжар менен жаргыла да **жүрөгүмдү** алгыла.* (Т.Касымбеков, *Manas* UdS)), (*In his left side was a terrible lacerated wound, exposing the **heart**.* (James, *Lost Hearts*)).

«Ички, ичтеги» когнитивдик моделинин колдонулушу «Жүрөк» концептинин семантикалык өнүгүүсүндө негизги роль ойнойт. Бул модель жүрөктү дене ичинде жашыруун, коргоолуу органдын мейкиндиктик мамилесин мүнөздөп, андан ары метафоралык жолдо адамдын эң интимдүү, терең сырларын жашыруу

үчүн колдонулат. Мисалы, «*жүрөгүндө сактоо, жүрөгүнүн тереңинде*» сыяктуу фразалар ушул мейкиндиктик мүнөздөмөнүн негизинде пайда болуп, жүрөктү руханий жана психологиялык мазмундарды камтуучу ички аалам катары концептуалдаштырат. Ошентип, физиологиялык «ичкилик» семантикалык жактан психологиялык «ички дүйнө» түшүнүгүнө өтүп, «Жүрөк» концептинин маданий-тилдик образын байытат.

«Жүрөк» концептинин «ички, ичтеги» когнитивдик модели *терең* сын атоочу жана анын дериваттары (*Анын жүрөгүнүн эң терең жеринен Жыпар жылбагыдай орун алды.* (С.Карачев, «Эркисиз күндөрдө»)), жана *түпкүр* зат атоочу аркылуу актуалдашат (*Ал жүрөктүн түпкүрүндө жатат да.* (Ч.Айтматов, *Manas UdS*)).

Жүрөк көкүрөктүн ортосунда, өзүнүн кабынын ичинде жайгашкан. Ал ар түрдүү сезимдерден өз кабынан чыгат (*Этим кызып, боюм дүркүрөп, жүрөгүм кабынан чыкчудай толкуп кетти.* (М.Элебаев, «Узак жол»)), ал эми тынчтанганда кайра кабына келет (*Кабылдын жүрөгү кабына келе түшкөн экен.* (М.Элебаев, «Кыйын кезең»)).

Англис тилиндеги «Heart» концептинин «ички, ичтеги» белгиси *depth* зат атоочу (*The poorly clad girls who went blowing by her window evenings, hurrying home from some of the shops of the West Side, she pitied from the **depths of her heart**.* (Dreiser, *Sister Carrie*)), жана *down* тактоочу аркылуу вербалдашат (***Down in his heart he knew it for just that.*** (Dwight M. Wiley, *Her memory. Short stories from life*)).

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин «ички, ичтеги» когнитивдик моделинин варианты катары *ашказан, боор, ичеги, өт жана башкаларды* камтыган «ички органдар» белгисин бөлүп көрсөтсөк болот. «Heart/Жүрөк – ашказан» белгиси эки тилге тең мүнөздүү жана терең тарыхый тамырларга ээ.

Кыргыз тилинин этимологиялык сөздүктөрүндө жүрөк сөзүнүн маанилери катары *ашказан, курсак, өт* берилет (Дыбо А.В. *Этимологический словарь базисной лексики тюркских языков.* Астана: Prosper Print, 2013). Англисче *heart* сөзүнүн этимологиясына карасак, грек тилиндеги *kardia* сөзүнүн ашказан мааниси берилген, латынча *cardiacus* – ашказанга тийиштүү, бретон тилиндеги *kalon*

(жүрөк) эски французча *cauldun* (ичеги-карын) сөзүнөн келип чыккан. (<https://www.etymonline.com>)

Аристотель жүрөктү тамак сиңирүү системасынын элементи деп эсептеген. Анын ою боюнча тамак сиңирүү процесси тамакты канга айландырган бир катар химиялык реакциялар аркылуу өтөт, ал эми кандын өзү организм үчүн азык. (Oleksowicz M. Aristotle on heart and brain // European Journal of Science and Theology. 2018. 183–189-66.)

Кыргыз тилинде «Жүрөк» концептинин ички органдар менен байланышы көптөгөн лексикалык жана фразеологиялык бирдиктерде чагылдырылган. Мисалы, «жүрөккө тамак барбайт» деген туюнтма эмоциялык стресстин тамак-ашка болгон таасирин билдирет:

«Энвер паша кабагы бүркөлүп, бир жагы бул көлтөйгөн түркөн Мойдунду көргөндө эле көңүлүнө жакпай, итиркейи келип, же анысын тышка чыгара албай, бир кур ындыны өчүп, **кымыз жүрөгүнө барбай** кыңырылып отурду.» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

Бул мисалда жүрөк эмоциялык абалдын физиологиялык сезимдер аркылуу берилишин көрсөтүп, ички органдардын функциясы менен тыгыз байланышын тастыктайт. «Жүрөк айлануу» же «жүрөк айнуу» деген сөз айкаштары катуу стресстен, коркуудан, толкундануудан ж.б. сезимдерден же тамактан уулануудан кускусу келүү дегенди билдирет:

«Эмне жатасың? — деп ороңдоп бир тийди. Беккул жантайып жаткан бойдон ыңгыранып, **жүрөгү айнып**, кускусу келип турган немедей кабагын чытып» (М.Элебаев, «Узак жол»).

Англис тилинде да ушул сыяктуу когнитивдик байланыш байкалат. Мисалы, адабий чыгармалардагы мисалдарда жүрөк ачка органга теңелет: «*But I always woke and found it an empty mockery; and I was desolate and abandoned – my life dark, lonely, hopeless – my soul athirst and forbidden to drink – my **heart famished** and never to be fed*» (Ch.Bronte, Jane Eyre).

Англисче *HEARTBURN* лексемасынын сөздүктөрдөгү мааниси «ашказан тамак-ашты сиңире албагандыктан, көкүрөктүн астыңкы бөлүгүндө күйүү сезими»

же башкача айтканда зарна болуу: «*All my abdominal bloating symptoms disappeared as well as the indigestion and **heartburn** that I always used to suffer with*» (Collins Dictionary).

Hearty сын атоочунун бир мааниси ‘ток’ же ‘тойгуза турган’ болуп эсептелет: «*I have ten thousand florins a year without Greek, I **eat heartily** without Greek.*» (M.W.Shelley, Frankenstein, or The Modern Prometheus).

«Heart» концептинин «ички орган» белгисин камтыган дагы бир мааниси «калта» герман тилдеринин этимологиялык сөздүктөрүндө берилген жана аялдардын репродуктивдик органы маанисин да камтыйт. Болгарча *dolno syertse* (төмөнкү жүрөк) «жатын», сербче *detsa ot srtsa* (жүрөктөн чыккан бала) «өз, биологиялык бала», орусча *носит под сердцем* жана англисче *carry (in heart)* ‘кош бойлуу болуу’ маанилери «Heart» концептинин аял органына же репродуктивдүү системага тиешелүүлүгүн көрсөтөт. (Руссо М.М. Исчезающие и возникающие органы // Лингвистика и методика преподавания иностранных языков. 2013. Вып. 5. 173–199 бб.) (*Now the sweetness of that sick child, looking ever to her in love, patience, and gratitude, was as honey to her soul, and she **carried her in her heart** as well as in her arms, a precious burden.* (Arthur, An Angel in Disguise))

Жүрөктүн өлкө белгиси кыргыз тилинде *дем алуу* этиши (*Келчи кана сагынычтык тарасын, күткөн жүрөк демин кенен ала алсын.* (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»)), ал эми англис тилинде *sigh* зат атоочу менен вербалдашат (*I hope that **sigh** is from the **heart** and that you repent of ever having been the occasion of discomfort to your excellent benefactress.* (Ch.Bronte, Jane Eyre)).

«Heart» концептинин негизги мотивациялоочу белгилеринин бири «борбор, чордон, бир нерсенин ортосу». «Борбор» когнитивдик моделинин колдонулушу жүрөктүн кан айлануу системасынын борбору болуудан улам, адамдын бардык жашоо процесстеринин жана сезимдердин борбору катары каралышына алып келет.

Этимологиялык сөздүктөрдө көрсөтүлгөндөй, эски Ирландия тилинде *cride*, славянча *serda* сөздөрү ‘борбор, чордон’ деген маанини берет. Ар нерсенин

борбору, негизи, эң маанилүү бөлүгү англис тилинде *HEART* лексемасы аркылуу вербалдашат:

- сүрөттүн ортосу (*At the **heart of these paintings** lies Burkhardt's deep ties to Abstract Expressionism.* (BNC)),
- жалындын ортосу (*He threw more wood on the fire as his brother stone instructed him to do from the very **heart of the fire**, and then the trickster waited until his brother was red hot in the coals.* (BNC)),
- табияттын ичи (*A ye! dreams unfulfilled—gnawing, luring, idle phantoms which beckon and lead, beckon and lead, until death and dissolution dissolve their power and restore us blind to **nature's heart**.* (Dreiser, *Sister Carrie*)),
- убакыттын же периоддун ортосу (*Our dynamic American landscape of fabulously interwoven ethnicities has struggled for generations to devise a workable definition of itself a challenge and debate at the **heart of the quincennial anniversary** of Christopher Columbus' first voyage to this hemisphere.* (BNC)).

Англис тилиндеги «core» сөзү латын тилинен келип чыккан жана «бир нерсенин эң маанилүү, борборлук бөлүгү» дегенди билдирет. Бул сөз жаратылыштагы объекттердин ички структурасын сыпаттоодо кеңири колдонулат. Өсүмдүктөрдүн анатомиясында «Heart» деген түшүнүк алардын эң маанилүү, жашоочу бөлүгүн билдирет. Бул метафора адабиятта поэтикалык образдарды түзүүдө активдүү колдонулат.

Мисалы, Оскар Уайлддин «Булбул менен роза» чыгармасында роза жүрөгүнүн образы өзгөчө поэтикалык күчкө ээ:

*«But the thorn had not yet reached her heart, so the **rose's heart** remained white, for only a Nightingale's heart's-blood can crimson the heart of a rose»* (Wilde, *The Nightingale and the Rose*).

Дарактардын анатомиясында «Heart» алардын өзөгү, күчтүү, туруктуу бөлүгү деп түшүнүлөт. Бомон жана Флетчердин чыгармасында карагай тобурчагынын образы күч жана туруктуулукту билдирет:

«Cracks the strong hearts of pines, whose cable-roots held out a thousand storms...» (Beaumont and Fletcher, *Philaster, Or, Love Lies a Bleeding*).

Кыргыз тилиндеги бир гана этимологиялык сөздүктө «Жүрөк» концептинин «борбор» мааниси берилген, жана жүрөк сөзүнүн бир нерсенин маанилүү бөлүгү катары колдонулган мисалдар кездешет. (*Ысык-Көлүм – ырысымдын жүрөгү, Ысык-Көлүм – түндө жылдыз түнөгү*. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)).

Жүрөк адамдын эң маанилүү физиологиялык органы гана эмес, анын психологиялык, эмоциялык жана руханий жашоосунун негизги элементи болуп саналат. Этимологиялык сөздүктөрдөгү берилген маалыматтар «Жүрөк» концептинин репрезентантынын «жан» мааниси бар экенин тастыктайт. Бул семантикалык байланыш кокусундан эле пайда болгон эмес – ал көп кылымдар бою калыптанган когнитивдик тажрыйбанын натыйжасы.

«Жан» когнитивдик моделинин колдонулушу «Жүрөк» концептинин эң сакралдүү жана мистикалык аспекти чыгарылат. Бул модель жүрөктү жандын жайгашкан жери, руханий энергиянын булагы катары концептуалдаштырып, материалдык дене менен руханий жандын ортосундагы көпүрө катары көрсөтөт. «Жүрөк» концептинин өлүм жана жашоонун чеги болгон аралык абалдарынын чыгарылышы өзгөчө орунду ээлейт. Бул семантикалык байланыш эки тилге тең мүнөздүү.

Кыргыз поэзиясында «Жүрөк» жана «Ажал» концепттеринин ортосундагы мамиле өзгөчө лиризм менен берилет. Шайыр Мамбетайпованын чыгармасында жүрөк адамдын жашоосун камсыз кылган эң баалуу, эң маанилүү орган катары сүрөттөлөт, жүрөктүн ажал тарабынан алынышы адамды өлүмгө алып келээри айтылат.

«Ар бирин өлчөйм мүнөттү. Аягын, ажал, жүрөктү» (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»).

Англис адабиятында «Heart» концептинин психологиялык жана руханий аспекти дагы да терең ачылат. Клэр Перринин чыгармасында «Жүрөк» жана «Жан» концепттеринин ортосундагы органикалык байланыш айкын көрүнөт:

«*Topham awoke again in the dark small hours when man's vitality is at its lowest ebb; awoke with that familiar depression, as of a chill hand **gripping his heart** – **squeezing his very soul***» (C. W. Perry, Faithful to the end).

Бул мисалда жүрөктү кысуу жандын кысылышы менен параллелдүү түрдө сүрөттөлгөн. Муздак колдун жүрөктү кысышы физикалык сезим эмес, руханий азап катары берилет. Автор «Жүрөк» жана «Жан» концепттерин бири-бирине байланыштырып, адамдын толук инсандык жашоосунун бирдиктүүлүгүн көрсөтөт.

«Жүрөк» менен «Жан» көп учурда синоним катары колдонулгандыктан, «жүрөк-жан» мотивациялоочу белгини эки тилде тең синонимдик фразалардан көрө алабыз. Кыргыз тилиндеги мисалдар кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгүнөн (Осмонова Ж., Конкобаев К., Жапаров Ш., 2015) алынды:

- жүрөгү / жаны жок «*Болуптур эмесе, **жүрөгү жок** коркоктор*», «*Сенде **жан жок** тура, кун мурун эле титирейсиң*»,
- жүрөгү / жаны алкымына / оозуна келүү / кептелүү / тыгылуу / капталуу «*Жылдызкандын **жүрөгү оозуна кептелет***», «*«Ошондон бери **жаным алкымыма келип**, жаман болуп жүрөм*»,
- жүрөгү / жаны күйүү «***Жүрөгү күйүп** өрттөнүп, жаны ачып, жаман болду дейт*», «*Мени келебай кылбагыла, – деп Баяздын **жаны күйүп** айтты*»,
- жүрөгү / жаны ордуна келүү «*Баланын **жаны өз ордуна келгендей** болуп, көшүлүп уктап кетти*», «*Балдардын үндөрү Султанмуратка ошондо гана угулуп, катуу кырсык болгонунан билди да, **жүрөгү ордуна келди***»,
- жүрөгү / жаны түтөө «*Кемсинген букаралардын **жүрөгүнүн башынан түтүн** чыгып тургандай түрлөрү бар*», «*Билбейм -этпейм. Аны силер билип корккула! – деп, Баяз **жаны түтөйт***»,
- pour one's heart / soul out «*So, while Martin **poured out his heart** to her, elated with the first success his chosen work in the world had received, she paid heed to his bare words only, gazing now and again about the room, shocked by what she saw*» (Dickens, Martin Eden), «*Sorry for **pouring my soul out** like that. I've been keeping those feelings bottled up for a long time*». (The Free Dictionary),

- bless one's heart / soul «*Why, **bless your heart** alive, my dear, how late you are*» (Dickens, A Christmas Carol), «*You decided to come see us after all. Well, **bless my soul!***» (Merriam-Webster's Dictionary),
- poor heart / soul «*Mercy on him, **poor heart!** I bepited him, so I did, when he used to hug his pillow, and call it his dear Madam Sophia*» (The Free Dictionary), «*These **poor souls** have suffered enough after losing their father*» (Collins Dictionary).

Англис тилинде *heart and soul* көп учурда «толугу менен» маанисинде бирликте колдонулат:

«*And I read pity there, the tenderness of woman, the love, **the heart and the soul** of Unga.*» (J.London, The son of the wolf)

Кыргыз жана англис тилдеринин маданий дискурсунда «Жүрөк» концепти адамдын бүтүндөй психологиялык дүйнөсүнүн борборлук элементи катары көрсөтүлөт. Бул концептуалдык структура адамдык сезимдердин, тажрыйбалардын, каалоолордун жана ниеттердин интеграциялоочу борбору болуп гана эсептелбестен, ошондой эле инсандын инсандык табиятынын жана кулк-мүнөзүн көрсөтүүчү функцияны дагы камтыйт.

Түрк тилдеринин этимологиялык сөздүгүндө «Жүрөк» концептинин эмоциялык структурасында ачуулануу жана боорукердик сезимдери приоритеттүү орун ээлейт. Бул семантикалык доминанта кыргыз адабиятындагы көркөм чыгармаларда айкын көрүнөт:

«*Канымгүлдүн өзү үчүн да, баласы үчүн ызаланган **жүрөгү** бирде жазыксыз мокотууга чыдабай **өрттөнө күйүп**, бирде кандайдыр коркунуч күткөнсүп, тынчы кетип, солкулдады*» (Ч.Айтматов, Manas UdS)

Бул мисалда «Жүрөк» концептинин эмоциялык интенсивдүүлүгү «от» метафорасы аркылуу берилип, физиологиялык жана психологиялык реакциялардын бирдиктүүлүгү көрсөтүлгөн.

Англис тилинин лексикографиялык материалдары «Heart» концептинин эмоциялык спектринин кеңдигин тастыктайт. Бул белгилер түшүндүрмө

сөздүктөрдүн материалында туруктуу маанилер катары катталгандыктан, алардын толук талдоосу 2.2-параграфта берилет.

Исламдык эпистемологиялык традицияда жүрөк интеллектуалдык функциялардын жайгашкан жери катары каралат. Куранда адамдын түшүнүү органы (мудрик) жүрөктө жайгашкандыктан, жүрөккө акыл касиети берилген деп эсептелет (Насыров, И. Р. Ал-Газали. О сердце человека, знании рациональном и религиозном и о причине ограниченности людей в Богопознании (ма‘риф) // История философии. М.: ИФ РАН, 2009. № 14. 214-215-бб.).

«Жүрөк» концептинин «интеллект» жана «акыл-эс» мотивациялоочу белгилери бир катар когнитивдик процесстерди билдирүүчү этиштердин семантикалык структурасында актуалданат.

- Түшүнүү процесси: «*The **heart** understands when it is confronted with contrasts*» (Dreiser, Sister Carrie),
- Билүү процесси: «*Whether it be the tinkle of a lone sheep bell o'er some quiet landscape, or the glimmer of beauty in sylvan places, or the show of soul in some passing eye, the **heart** knows and makes answer, following*» (Dreiser, Sister Carrie),
- Угуу процесси: «*When the distraction of the tongue is removed, the **heart** listens*» (Dreiser, Sister Carrie).
- Кыргыз тилинде дагы ушул сыяктуу когнитивдик функция байкалат: «*Үндөрдүн бирине бири жалгануусун **жүрөгү менен угуп**, кыял эргүүсүнө берилип кетти*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- Сүйлөө процесси: «***Heart** and body were having their say*» (Dreiser, Sister Carrie). Кыргыз поэзиясында бул функция метафоралык түрдө берилет: «*Ырда деп **жүрөк зырпылдайт**, станок менен тең болуп*» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- Көрүү процесси: «*Little use to argue that of such is not the kingdom of greatness, but so long as the world is attracted by this and the human **heart** views this as the one desirable realm which it must attain, so long, to that heart, will this remain the realm of greatness*» (Dreiser, Sister Carrie).

Кыргыз поэзиясында жүрөктүн көрүү функциясы философиялык терендик менен берилет: «Өзүң – азиз, көздүү эле жүрөгүң, өргө карай көздүүлөрдү сүрөдүң. Ай-ааламды **жүрөк менен көрчү элең**, айтыштарда жалын элең, өрт элең» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы).

Жүрөк концепти адамдын адеп-ахлактык жана руханий жашоосунун борборлук элементи катары каралат. Бул семантикалык структура диний жана дүйнөлүк маданий традицияларда терең тамырларга ээ. Исламдык дискурста жүрөк адамдын руханий абалынын көрсөткүчү болуп эсептелет. Куранда: «Такыбалардын жүрөктөрү хрусталдай тунук, ал эми күнөөкөрлөрдүн жүрөктөрүн дат баскан, алар чындыкты кабыл албайт» деп айтылат (Gadjieva A.A. From bilingualism to translingua: pro and contra // Proceedings of the III International Scientific Conference. Moscow: RUDN, 2017).

«Жүрөк» концептинин моралдык сапаттары эки тилде тең баалык-баалоолук белгилер аркылуу актуалдашат. Англис тилиндеги «жакшы/жаман» дихотомиясы моралдык баанын негизги параметрин түзөт:

«*He gave her the money out of a **good heart** – out of a realisation of her want*» (Dreiser, Sister Carrie), «*They must be **bad-minded and hearted**, she imagined. Still, a place had been offered her*» (Dreiser, Sister Carrie).

Асыл таштар же баалуу металлдардын «Жүрөк» концептинде колдонулушу анын баалуулук белгилерин күчөтүү функциясын аткарат:

«*He had a **heart of pure gold***» (BNC), *The **silver heart** left the office, swinging and banging itself independently against the office furniture as it indignantly departed*» (O. Henry, The Romance of a Busy Broker)

Эстетикалык-гигиеналык баалоо эки тилге тең мүнөздүү жана «таза/кир» сын атоочтору аркылуу актуалданат.

«*Менин **жүрөгүм таза** эле. Жапаш менен бирге өмүр сүрүп, эл үчүн эмгек сиңирсем дечү элем*» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015)

«*It shows, I think, that although the tramp is physically grotesque, he is actually **pure at heart**, like a 'ruined temple' which, although a wreck and a complete mess, is still arguably sacred and a place of purity*» (BNC)

Кыргыз тилинде адамдын моралдык сапаттарынын баалоосу «ак/кара» колоративдик белгилери аркылуу берилет, бул маданий-лингвистикалык өзгөчөлүктү түзөт.

Позитивдүү баалоо: «*О, ак жүрөк, ичкен ашына кара санабаган, куйтулукту билбеген макулугум!*» (Т.Касымбеков, Manas UdS)

Негативдүү баалоо: «*Кокондо туруп, бүткүл тайпанын көңүлүнө медрес болуп, чыйралтып, касам урган Насирдинге да, кара жүрөк залым жарымпашага каршы күрөш алпара беришибиз ылайык*» (Т.Касымбеков, Manas UdS)

«Кайраттуулук, эр жүрөктүүлүк» когнитивдик моделинин колдонулушу «Жүрөк» концептинин социалдык жана этикалык мааниде өнүгүүсүн шарттайт. Бул модель жүрөктү адамдын мүнөзүнүн күчү, кайраттуулугу жана эрдигинин символу катары концептуалдаштырып, моралдык баалуулуктарды чагылдырат.

Түрк элдеринин маданий традициясында эр жүрөк, душманга каршы тайманбастан чабышып, өлүмгө тике караган баатырлар жогору бааланган. Бул семантикалык компонент улуттук маданий кодунун маанилүү элементин түзөт: «*Мындай кысталаңда каниги эр жүрөктөр кантишчү эле, мына ошол эр жүрөк азаматтардын өлүмдү тике караган токтоолугун гана, эмне үчүн жан кыйып жаткандыгын жакшы билген тунук акылын гана, бүгүлбөгөн кайратын гана эсиңерге салам, балдар*» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

«Жүрөк» концептинин «кайраттуу, эр жүрөктүү» белгиси этимологиялык сөздүктөрдө негизги төрт маанисинин бири болуп эсептелет. Бул семантикалык топ көптөгөн тилдерде дериватология аркылуу кеңири чагылдырылган. Мисалы: *жүрөктүү / жүрөксүз / жүрөксүнүү*, (кыргызча), *жүректі / жүрексиз* (казакча), *yürekli* (түркчө), *yüräksis* (уйгурча), *йөрәклелек* (татарча), *журхен* (башкырча) – кайраттуулук.

Кыргыз тилинде *ЖҮРӨК* лексемасы адамдын тайманбастыгын, эрдигин билдирүүчү негизги символ болуп эсептелет. Адамда жүрөктүн болушу анын кайраттуулугунун кепилдиги катары түшүндүрүлөт. Мисалы, «Манас» эпосунда:

«*Кылыч сууруп кындатып, Жүрөктүүсүн эрлерин, Олуязада эр эле Бакай канга сындатып*» («Манас», Manas UdS)

Ал эми тескерисинче, жүрөгү жок адам коркок деп эсептелет:

«**Жүрөк жок менде, коёндукундай да жүрөк жок!** – деп өзүн жекирди ошондо» (Ч.Айтматов, Manas UdS)

Кайраттуулук менен коркоктуктун жүрөктүн көлөмү, саны, заттык сапаттары аркылуу баалануучу бай образдык системасы (жүрөгү тоо, кош жүрөк, жүрөгү курч ж.б.) түшүндүрмө сөздүктөрдө туруктуу маанилер катары катталган, ошондуктан ал 2.2-параграфта түшүнүктүк белгилердин классификациясында толук каралат

Англис тилинин этимологиялык сөздүктөрдүн анализи, *HEART* лексемасынын «кайраттуулук, эрдик» мааниси кыргыз тилиндегидей кеңири жайылбагандыгын көрсөттү.

«Courage» сөзү латынча «cor» (жүрөк) уңгусунан келип чыкканы менен, анын семантикалык мааниси тарыхый мезгилде түбөлүктүү өзгөргөн. Байыркы англис тилинде «courage» «ички сезим, табият» дегенди билдирген. «Эрдик» мааниси 14-кылымда гана пайда болуп, орто кылымдарда ал сөз «текебердик, ишенимдүүлүк» маанисинде колдонулган. Эски англисчеде «-ful» суффикси менен жасалган «heartful» сөзү «такыба, олуттуу» маанисин берсе, анын антоними «heartless» «көңүлсүз» деп которулган. Орто кылымдарда бул сөз «кайратсыз, акылсыз, жалкоо» дегенди билдирип, кийинчерээк «таш боор, ырайымсыз» маанисин алган. Голландияча *harteloos*, немисче *hezlos* сөздөрү да ошондой эле мааниге ээ.

Сөздүктөрдөгү маалыматтарга караганда, англис тилиндеги «Heart» концептинин «кайраттуулук, тайманбастык» белгиси негизинен «have heart to/for» «take heart from» фразеологиялык бирдиктери аркылуу берилет, ал «бир нерсе кылууга күчү же эрки жетүү» жана «кайраттануу, демденүү» дегенди билдирет. Бул маанини Британия корпусунан алынган мисалда көрө алабыз: «*But we can **take heart from** the Celtic and Leeds results and carry a lot of optimism with us into the first leg in Germany.*» (BNC)

«Hearten» жана «dishearten» этиштери да айтылган семантикалык талаага таандык. Биринчиси «шыктандыруу, кайрат берүү» маанисин берсе, экинчиси «көңүлүн түшүрүү, рухий жактан сындыруу» дегенди билдирет. Драйзердин «Sister Carrie» чыгармасында бул так көрсөтүлгөн: «*When she arrived at the house at the end*

*of the day, weary and **disheartened**, she discovered that Drouet had been there»* (Dreiser, Sister Carrie)

Бул этиштердин колдонулушу англис тилиндеги «Heart» концептинин психологиялык жана эмоционалдык аспектилерин ачып көрсөтүп, анын кыргыз тилиндеги «Жүрөк» концептине караганда башкача нюанстарга ээ болгондугун тастыктайт.

Медициналык энциклопедия маалыматтары боюнча, адамдын жүрөгү бойго бүткөнүнө 4 жума болгондон тартып өмүрүнүн аягына чейин эч токтобостон согул турат. (Большая медицинская энциклопедия. Т. 5. М.: АРИА-АиФ; Калининград: Мастерская «Коллекция», 2012) «Кыймыл – бул жашоо» деген белгилүү макалда айтылгандай жүрөк дайыма кыймылда, жана көптөгөн этимологдор жүрөк сөзүнүн «йүр-» (жүрүү, басуу, кыймылдоо) этишинен келип чыкканына ишенишет.

«Кыймыл» когнитивдик моделинин колдонулушу «Жүрөк» концептинин динамикалык табиятын баса белгилеп, жашоо процесстерин метафоралык түрдө мүнөздөө үчүн колдонулат. Бул модель жүрөктүн ритмдүү согушун жашоонун ритминин, эмоционалдык абалдын көрсөткүчү жана психологиялык кыймылдуулуктун белгиси катары концептуалдаштырат. Мисалы, «жүрөгү тез согот», «жүрөгү токтоду», «жүрөгү калтырайт» сыяктуу фразалар ушул кыймылдуулук мүнөздөмөсүнүн негизинде пайда болуп, жүрөктү адамдын эмоционалдык абалын чагылдыруучу индикатор катары көрсөтөт.

Кыргыз тилинде «Жүрөк» концептинин «кыймыл» когнитивдик белгиси көптөгөн этиштер аркылуу берилет:

- козголуу «*Кандайча кабар угам деп, Каналуу **жүрөк козголду***» (Арман ырлары),
- болкулдоо «*Жылкычысын чакырып, Боконо **жүрөк болкулдап**, Көкүрөгү кирилдеп, Тула бою дирилдеп*» («Манас», Manas UdS),
- солкулдоо «*Тээ байыркы көөнө замандан бери келе жаткан тамашанын эң кызыгы, **жүрөк солкулдаткан**, буун титиреткен кубанычы да, коркунучу да ушу*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),

- ыргалуу «*Ошого өзү ыктоо, ойгонсо да көзүн ачпай, былк этпей күүгө кошулуп жүрөгү ыргалып, көңүлү жубанып, кубанычтуу түш көрүп жаткандай жүзү нурлана уурту асте жымыйып жата берет*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- делбирөө «*Кайта анын эт-жүрөгү делбиреп кетти*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- титирөө «*Себеби эненин азабында – ойго келбес кырсыктар ээрчиген, жүрөктөрдү титиреткен бүтүндөй дүйнөнүн азабы жатат*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- калтылдоо «*О, атаңдын көрү! Адам баласы деген ушубу?!*» деген өкүнүч *жүрөгүн калтылдатты*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- туйлоо «*Алда нени элестете, кубангандан эненин жүрөгү туйлап, жүзү нурданып кетти*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- талпынуу «*Топчубайды ала келди бекен?..*» деп, *эт-жүрөгү куштай талпынды*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- тыбыроо «*Сезимтал жүрөк дирил какты, тыбырады*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- желпинүү «*Эриккен куштай элпинип, Эт жүрөгүм желпинип*» (Сүйүү ырлары),
- айлануу «*Оозунун ичи ысып - күйүп, кан даамданып, опколжуп жүрөгү айланды*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- оодарылуу «*Жаш селки сени санасам, Оодарылат жүрөгүм*» (Сүйүү ырлары)),
- аңтарылуу «*Ардагым эске түшкөндө, Аңтарылат жүрөгүм*» (Арман ырлары)),
- толкуу «*Кулпунуп жердин көркүнөн, Козголду жүрөк толкуду*» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
- алеп-желеп болуу «*Амандын колун өөп, жүрөгү алеп-желеп болуп, төөнүн таманындай катуу учураган алаканына жүзүн басат*» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

Англис тилинде «Heart» концептинин кыймыл белгиси төмөнкү этиштер менен актуалдашат:

- quake «*The wondrous shock of feeling had come like the earthquake which shook the foundation of Paul and Silas's prison; ...then vibrated thrice a cry on my startled ear, and my **quaking heart** and through my spirit*» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- thrill «*The **heart was thrilled**, the mind astonished, by the power of the preacher; neither were softened*» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- shiver «*Unlike the head-jutting ectothermic desert lizard, who warms his head first, the hibernating homeotherms would **shiver** and warm the **heart** first, then pass warm blood outwards to the body and brain*» (BNC),
- tremble «*And for those trembling starts that followed her course; they made my **heart tremble**, my veins glow when I viewed them*» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- flutter «*As yet I have never fallen off a roof, although I have experienced the odd **flutter of the heart** when a ladder slips*» (BNC).

Ошондой эле жүрөктүн секирүү, ыргуу сценарийи эки тилде тең кенири колдонулат:

«Сүйүү аталган ырымды сенден көрдүм, **Ыргып чыгып** ыйлаган жүрөгүмдөн» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)

«*My **heart leaped** with joy at the sound*» (Doyle, The Adventures of Sherlock Holmes), «*I'm very unfit and my **heart** nearly **jumped** out of my skin*» (BNC), «*I wonder if I can get some advice from you, he began, and received an acquiescence of willingness that made his **heart bound***» (J.London, Martin Eden), «*I hardly tried now to rebuke the **spring my heart** made, finding failure in its scope*» (Browning, Childe Roland to the Tower Game)

Жүрөктүн көөдөндүн ичиндеги кыймылы адам табиятынын универсалдуу касиети болгондуктан, анын лингвистикалык чагылдыруусу эки тилде тең окшош мүнөздө көрүнөт. Эки тилде тең жүрөк

- вертикаль боюнча жогоруга:

«Кишимдин бетин өпкөндө Маматтын **көтөрүлдү жүрөгү**» (фольк. Manas UdS), (Кемпирдин сөзүнө да, жардан ылдый караса **жүрөктөрү алкымына тыгылып**, түпкүрдөгү буурул толкуп үрөй учуруп, ошого ыйлап турду» (Ч.Айтматов, Manas UdS),

«My **heart was in my mouth** when I opened the letter» (Cambridge dictionary), (She gazed ahead through a long reach of future days strung together like pearls in a rosary, every one like the others, and all smooth and flawless and innocent, and her **heart went up** in thankfulness (M. E. Wilkins Freeman, A New England Nun),

- жана төмөнгө:

«Түбүнө барсан тебетейиң түшөт, үстүнө чыксаң **жүрөгүң түшөт**». (Т.Касымбеков, Manas UdS), «Эмне экени түшүнүксүз бир күн кечке тынчсызданган, зарыгып ичтен тына күткөн Борктун жүрөгү болуп жаткандарды көрүп, **ылдыйлай түштү**, өзүн ашкере санаакорлугу үчүн жемеледи» (Ч.Айтматов, Manas UdS),

«Randolph's **heart sank**, after all, he thought that he deserved a red nose after all the hard work he did last night, helping the other reindeers to deliver presents» (BNC),

- айлана боюнча:

«Эми чыдагыдай эмесмин, ошо дорбунуку го, **жүрөгүм айланып**, ичим аңтарылып келатат» (Ч.Айтматов, Manas UdS),

- ичинен сыртын карай:

«Ай, үйдө ким бар? Чылапчын алып чык, **жүрөгүм аңтарылып кетти!**» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015),

- алдынан үстүн көздөй кыймылдайт:

«Жаш селки сени санасам, **Оодарылат жүрөгүм**» (Сүйүү ырлары).

Ошондой эле ар түрдүү сезимдерден жүрөктүн көлөмүнүн чоңоюп / кичирейиши да белгиленет:

«Тоо бийик эмести, **жүрөгү көөдөнүнө батпай**, тыпырай кагып, аны сайын тынчын алып өйкөдү» (Т.Касымбеков, Manas UdS), «Муну укканда Бостондун жүрөгү кысыла түштү» (Ч.Айтматов, Manas UdS),

«*How his **heart swelled** in his bosom!*» (T.S. Arthur, An Angel in Disguise), «*She walked into the wholesale district, but as the thought of applying came with each passing concern, her **heart shrank***» (Dreiser, Sister Carrie).

Каралган сөздүктөрдө эң аз кездешкен маанилерден HEART лексемасынын «эс» (Etymology Dictionary) жана ЖҮРӨК лексемасынын «көңүл» (Древнетюркский словарь. Л.: Наука, 1969) белгилерин белгилесек болот.

«Эс» мааниси бир гана фразеада сакталган: «*She knew its dull, little round **by heart.***» (Dreiser, Sister Carrie)).

Ал эми «жүрөк-көңүл» белгисин синонимдик фразалардан көрүүгө болот. Колдонулган мисалдар кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгүнөн алынды (Осмонова Ж., Конкобаев К., Жапаров Ш., 2015):

- жүрөгү жибүү – көңүлү жибүү:

«Ушунун себебин Жаманкулдан көрүп, **жүрөгү жибип**, ичи-тышы бирдей даалдаган жигитти анык боорундай көрүп жүрөт». «Дашанын **көңүлү жибип**, Ашырга ишеничи, урматы артылды»,

- жүрөгүндө кири жок – көңүлүндө кири жок:

«Анын **жүрөгүндө** кенедей да **кири жок**», «**Көңүлүндө кири жок** жаш балача кубанып, ал башкарма мүчөлөрүн кыдырата карап алды»,

- жүрөгү айнуу – көңүлү айнуу:

«Эмнегедир **жүрөгүм айнып** турат, – деп, чекесин басты», «Көзү чымырап, **көңүлү айнып** барып токтоду»,

- жүрөгү агаруу – көңүлү агаруу:

«Курумбай кудасына берген сөзүн жокко чыгарган Осмонкулга эми **жүрөгү агарбай** калган», «Бир кездеги үзөңгү кагышып бирге жүргөндөрү эсине түшүп, **көңүлү агарып**, бала сыяктуу каңырыгы түтөдү»,

- жүрөгү алып учуу – көңүлү алып учуу:

«Турсун кубанып, **жүрөгү алып учуп**, апкаарый түштү», «Бегайымдын **жаны алып учуп**, бүткөн бою дүрүлдөп, акылдай баштады». (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 1980)

Төмөнкү таблицада (Таблица №1) «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин мотивациялоочу белгилери берилди (Этимологиялык сөздүктөрдүн анализи 1-тиркемеде).

Таблица №1. Мотивациялоочу белгилер

№	Мотивациялоочу белгилер	Жүрөк	Heart
1	жүрөк	+	+
2	көкүрөк / көөдөн	+	+
3	ички органдар	+	+
4	курсак	+	+
5	ашказан	+	+
6	боор	+	+
7	өт	+	+
8	көк боор	+	+
9	ичеги	+	+
10	тамак сиңирүү системасы	+	+
11	калта	-	+
12	жан	+	+
13	рух	+	+
14	энергия	+	-
15	борбор	+	+
16	өзөк	-	+
17	тайманбастык/эрдик	+	+
18	эрк	+	+
19	ишенимдүүлүк	-	+
20	чечкиндүүлүк	+	+
21	эмгекчилдик	+	-
22	каалоо	-	+
23	сезим, эмоция	+	+
24	сүйүү	-	+
25	ачуулануу	+	+
26	тынчсыздануу	-	+
27	боорукердик	+	-
28	акыл	+	+
29	интеллект	+	+
30	ойлонуу	+	+
31	эс тутум	-	+
32	көңүл	+	+
33	кыймылдоо, басуу	+	-
34	титирөө, согуу	+	+
35	секирүү	-	+
36	адеп-ахлак	+	-

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин мотивациялоочу белгилерин сегиз этимологиялык сөздүктүн негизинде талдоо, эки концепттин тең өзөгүн түзгөн баштапкы физиологиялык образ мезгил өткөн сайын метонимиялык жана метафоралык жол менен байып, руханий-психологиялык мазмунга ээ болуп кеңейгендигин ачык көрсөттү. Изилдөөнүн жүрүшүндө табылган белгилер «ички, ичтеги», «борбор», «жан», «кайраттуулук, эр жүрөктүүлүк» жана «кыймылдуу» деген беш когнитивдик моделге бириктирилип, алардын ар бири концепттин семантикалык эволюциясынын өзүнчө бир катмарын түзөрү аныкталды.

Берилген таблицада (Таблица №1) жалпыланган салыштыруу төмөнкүдөй сүрөттү берет: каралган 36 мотивациялоочу белгинин 23ү эки концептте тең катталып, алар эки тилдин ортосундагы жалпы концептуалдык уюткуну түзөт. Бул жалпы өзөккө жүрөктүн кан айландыруучу орган катары аныкталышы, көкүрөктө жайгашуусу, ички органдар менен байланышы, ошондой эле анын жандын, сезимдин, акыл-эстин жана эрктин борбору катары каралышы кирет. Мындай дал келүүлөр «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин негизинде адамзатка орток болгон дене аркылуу дүйнөнү таануу тажрыйбасы жатканын, башкача айтканда, концептуалдаштыруунун универсалдуу физиологиялык пайдубалын тастыктайт.

Ошону менен бирге таблица эки концепттин маданий-тилдик өзгөчөлүктөрүн да айкын көрсөттү. Беш белги бир гана «Жүрөк» концептине таандык болуп чыкты: энергия, эмгекчилдик, боорукердик, кыймылдоо/басуу жана адеп-ахлак. Бул белгилер түрк дүйнөсүнүн маданий кодун чагылдырат. Айрыкча жүрөк сөзүнүн «йүр-» (жүрүү, басуу, кыймылдоо) этишине барып такалышы – кыймыл семасынын «Жүрөк» концепти үчүн этимологиялык жактан баштапкы, түпкүлүктүү белги экенин далилдейт. Ошондой эле жүрөктүн эмгекчилдик, боорукердик, адеп-ахлак сыяктуу адамдын мүнөзүн жана этикалык сапаттарын билдирүүчү белгилери түрк тилдеринде жүрөктүн жөн гана орган эмес, инсандын адеп-ахлактык өзөгү катары түшүнүлөрүн көрсөтөт. Эр жүрөктүүлүк семасы эки тилде тең катталганы менен, кыргыз тилинде ал жүрөктүү / жүрөксүз / жүрөксүнүү сыяктуу бай дериваттар аркылуу актуалдашып, эпикалык-баатырдык салт менен ажырагыс байланышта өнүккөн.

Тескерисинче, сегиз белги бир гана «Heart» концептинде катталды: калта, өзөк, ишенимдүүлүк, каалоо, сүйүү, тынчсыздануу, эс тутум жана секирүү. Бул белгилер герман-англис тилдик дүйнө таанымынын өзгөчөлүктөрүн ачат. Ушулардын ичинен «калта» белгиси өзгөчө көңүл бурууга татыктуу, себеби ал герман тилдеринин сөздүктөрүндө аялдын репродуктивдик органы (жатын) маанисине чейин кеңейип, кош бойлуулукту билдирүүчү фразеологияда сакталып калган. «Өзөк» жана «борбор» белгилери байыркы *cride*, *serda* сөздөрүнө жана *core* лексемасына барып такалып, жогоруда каралган жалындын, табияттын, мезгилдин ортосу, розанын, карагайдын жүрөгү сыяктуу образдарда актуалдашат; алардын негизинде өнүккөн *heart of the city*, *heart of the matter* тибиндеги продуктивдүү конструкциялар түшүнүктүк белгилердин курамында кийинки параграфта талданат. Ал эми «эс тутум» семасы *by heart* фразасында, б.а. жаттоо процессинде актуалдашат.

Сандык жактан алганда, «Heart» концепти каралган сөздүктөрдө бир аз кенири инвентарга ээ (31 белги), «Жүрөк» болсо 28 белги менен катталды. Бирок сөздүктөрдө катталган белгилердин саны менен концепттин тирүү сүйлөө жана көркөм тилдеги продуктивдүүлүгүн айырмалап кароо зарыл: кыргыз тилинин фразеологиясы жана оозеки чыгармачылыгы жүрөккө байланыштуу образдарга (жүрөк айлануу, жүрөгү оозуна келүү, жүрөгү түтөө, жүрөгү тоо ж.б.) өзгөчө бай экендиги талдоонун жүрүшүндө келтирилген мисалдардан ачык көрүнөт. Демек, сөздүктөрдө белгиленген мотивациялоочу белгилердин катталышы менен алардын кептеги реалдуу колдонулушу бирдей эмес деп айтууга негиз бар: адабий колдонууда (мисалы, жүрөктүн секирүүсү же тазаланышы сыяктуу сценарийлерде) эки тил бири-бирине жакындашат.

Жыйынтыктап айтканда, этимологиялык деңгээлде «Жүрөк» жана «Heart» концепттери адамдын дүйнөнү дене аркылуу таануу тажрыйбасына негизделген орток өзөктөн өнүп чыккан, бирок ар бир тилде өз алдынча багытта тереңдеген. Кыргыз тилинде концепт кайраттуулук, кыймыл жана адеп-ахлактык өзөк маанилерине карай өнүксө, англис тилинде ал борбордук-структуралык, репродуктивдик жана рационалдык-когнитивдик маанилерге карай кеңейген.

Аныкталган мотивациялоочу белгилердин кайсынысы тилдин азыркы абалында сакталып, кайсынысы жоголгонун жана кандай жаңы белгилер пайда болгонун текшерүү үчүн кийинки параграфта түшүндүрмө сөздүктөрдүн материалынын негизинде концепттердин түшүнүктүк белгилери талданат.

2.2 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин түшүнүктүк белгилери

Концепттин мазмунун ачууда, анын тилдик туюнтуусунун өзгөчөлүгүн аныктоодо түшүндүрмө сөздүктөрдүн материалдары изилдөөчүгө чоң мүмкүнчүлүктөрдү берет. Түшүнүктүк белгилер концепттин репрезентантынын сөздүктөрдөгү маанилеринин семантикалык компоненттерине таянат. (Пименова М.В. Концепт Сердце. Образ. Понятие. Символ. Кемерово: КемГУ, 2007)

Биз караган кыргыз тилиндеги түшүндүрмө сөздүктөрдүн бардыгы «Жүрөк» концептинин төмөнкү маанилерди берет:

1. адамдардын, жаныбарлардын сол жак көөдөнүндө жайгашкан булчундуу баштыкча түрүндөгү кандын айланышын тейлеп турган борбордук орган
2. жүрөктүн сырткы тушу
3. адамдын ички дүйнөсүн: оюн, тилегин, ички сезимин, кайгысын, ниетин, жалпы эле көңүлүн билдирүү иретинде колдонулат
4. эрдикти, баатырдыкты, кайраттуулукту, тайманбастыкты, эргүү сезимин билдирүүдө колдонулат
5. бир нерсенин эң негизгиси, борбору, чордону

Ал эми англис тилинде сөздүктөрдөгү HEART лексемасынын түшүндүрмөлөрү бир аз айырмаланганы менен маанилери төмөндөкүдөй.

1. The organ that pumps blood through the entire circulatory system.
2. The area that is the approximate location of the heart in the body; the breast
3. The vital center and source of one's being, emotions, and sensibilities
4. The seat of the intellect or imagination
5. Emotional constitution, basic disposition, or character
6. Love, affection, capacity for sympathy or generosity, compassion

7. Courage; resolution, fortitude, the firmness of will or the callousness required to carry out an unpleasant task

8. The central part of a place, the core of a plant, fruit, or vegetable

9. The most important or essential part, the repository of one's deepest and sincerest feelings and beliefs

10. A conventional two-lobed representation of the heart, usually colored red or pink.

Кыргыз тилиндегидей эле англис тилинде жүрөктүн биринчи мааниси кан айландыруучу орган. Медициналык энциклопедияда айтылгандай адамдын жүрөгү саатына 4200 жолу жыйрылып, 300 литр канды айландырат, жана жүрөктүн соккон дабышы клапандырынын жабылышынан келип чыгат. Большая медицинская энциклопедия. Т.5. Калининград: Мастерская Коллекция; Москва: АРИА-АиФ, 2012)

Тил илиминде жүрөк менен байланышкан лингвистикалык каражаттар эмоционалдык абалды чагылдыруучу маанилүү компонент болуп эсептелип, жүрөктүн согушун билдирүүчү сөздөр адамдын ички дүйнөсүнөн кабар берүүчү орчундуу көркөм каражаттар болуп саналат.

Кыргыз тилинде жүрөктүн «кан айландыруучу орган» түшүнүктүк белгиси төмөнкүдөй акустикалык метафоралар аркылуу көрсөтүлөт:

- кагуу «*Азыр эле анын **жүрөгү кагып**, сүйүп турган!*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- дүкүлдөө «*Канат ачпай, азыраак эле кечиге калса **жүрөгү дүкүлдөп**, эмнегедир оюна алда нелер келе калат да корконунан ыйлагысы келип, ызага муунуп кетет*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- лакылдоо «*Ойгонуп кетсе, кудум түшүндөгүдөй жүрөгү лакылдап, кара терге түшүп кетиптир*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- дикилдөө «*Эмнегедир **жүрөгү дикилдеп** тез-тез кагып, кайышып атты*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- тикилдөө «*Жаан күчөй берди, мен болсом саманга көмүлүп, так колтуктун астында **тикилдеген жүрөктү** сезип жаттым*» (Ч.Айтматов, Manas UdS).

Кыргыздардын байыркы дүйнө көрүшүндө жаныбарлардын жүрөгүндө «дүлөй» деп аталган кичинекей дөмпөк пайда болот. Мындай шишиктин жоктугу аттын аргымак экендигинин белгиси. «Жүрөктүн дүлөйү» деген сөз айкашы өзү да жүрөк алдындагы бөлүк деп которулат.

«Heart» концептинин кан айландыруучу функциясын көрсөткөн зат атоочтор (pulse, throb, hammer) жана этиштер (beat, tattoo, thump) төмөнкүлөр:

- pulse «*It is not that the hand is heavy and will fall down when released; it is not that the **heart and pulse** are still; but that the hand was open, generous, and true; the heart brave, warm, and tender; and the pulse a man's*» (Dickens, A Christmas Carol),
- throb «*As your head falls back upon the pillow you think – in a whisper be it spoken – how pleasant in these night solitudes would be the rise and fall of a softer breathing than your own, the slight pressure of a tenderer bosom, the quiet **throb of a purer heart**, imparting its peacefulness to your troubled one, as if the fond sleeper were involving you in her dream*» (Nathaniel Hawthorne The Haunted Mind),
- hammer «*With my **heart beating like a heavy hammer** of disordered action, I rose out of my chair*» (Dickens, Great Expectations),
- beat «*She could not help but feel a little choked for breath - a little sick as her **heart beat** so fast*» (Dreiser, Sister Carrie),
- tattoo «*Meantime the hellish **tattoo of the heart** increased*» (Poe, The Tell-Tale Heart)),
- thump «*Isn't it good to know you can sprint effortlessly for a bus, you can run up a flight of stairs without your **heart thumping?***» (BNC).

Жүрөктүн кадимки ритми – бул адамдын эмоционалдык жана физиологиялык абалынын нормалдуу, тынч, баланстуу болушунун белгиси болуп эсептелет. Жүрөктүн согушунун жыштыгы адамдын эмоционалдык абалына түз пропорционалдуу өзгөрөт. Коркуу, толкундануу, сүрдөө, кубаныч сыяктуу күчтүү эмоциялар жүрөктүн тез урушуна алып келет:

«Ошол замат сүйүнүп, ошол замат **жүрөгү дүкүлдөп**, ошол замат атага деген мээримди делебесин козгоду» (Ч.Айтматов, Manas UdS)

«My **heart beat violently**, almost painfully, and sweat trickled down my face» (BNC)

Ал эми эмоционалдык абалдын стабилдешүүсү жүрөктүн согушунун жайлашына себеп болот:

«Көңүлү жай адамдын **жүрөгү акырын кагат** шүгүр... – деди Курманжан» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

Жүрөктүн өтө жай урушу алсыздыктын, оорунун көрсөткүчү болуп эсептелет:

«Сол колтугуна колун салды Момун, **жүрөгү** аран эле **бүлкүлдөп** турган» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

«And so, my good friend, if you have any affaire la, said the old General, taking a pinch of snuff with his trembling white old hand, and then pointing to the spot of his robe de chamber under which his **heart** was still **feebly beating**» (Ch.Bronte, Shirley).

Жүрөктүн токтошу өлүмдүн белгиси катары интерпретацияланат:

«Көптөн күткөн той күнү азага айланып, «Анам, Айдай кызым, Жанарам» деген кырчындай жигиттин **жүрөгү токтоп**, муздак жердин кучагынан орун алды» (Manas UdS),

«Акбалбан колтугуна колун салып, биртке гана жылуулук турган экен, **жүрөк булк этпейт**, абайлап чалкасынан оодарды да, эки колун сундуруп, чепкенин айкарасынан жаап, ордуна турду» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

Жүрөктүн токтошу ошондой эле күтүлбөгөн окуя, чоочулоонун кесепети болушу мүмкүн: «My pulse stopped: my **heart stood still**; my stretched arm was paralysed» (Ch.Bronte, Jane Eyre).

«Жүрөк» концептинин экинчи маанилүү белгиси «көкүрөк, жүрөктүн тушу» анын көкүрөктүн борбордук бөлүгүндө жайгашуусу менен аныкталат. Бул топографиялык мүнөздөмө эки тилдин көркөм адабият системасында да бирдей концептуалдык структураны түзөт жана көптөгөн символдук маанилерди камтыйт.

Колду жүрөк тушуна коюу жестинин полифункционалдуу мүнөзү адабиятта көп кырдуу эмоционалдык абалдарды чагылдырат:

- Сый-урмат жана чын ыкластуулуктун чагылдырылышы катары бул жест көбүнчө салтанаттуу учурларда колдонулат.

Мисалы, «*Мырза Сали арстанадан Калкожону бери коштон, Калкожо келип ийиле Мадамин-бектин колун алып, сыга-сыга кармап, өтө урмат белгисин кылып, өз жүрөгүн тарта басып көрүштү*» (Т.Касымбеков, Manas UdS)

Бул сүйлөмдө колун көкүрөккө коюу социалдык этикеттин маанилүү элементи катары көрсөтүлгөн.

Англис адабиятындагы параллелдүү мисалда да бул жест ошондой эле функцияны аткарат.: «*Could one really **put one's hand on one's heart** and swear that the Ponting case would not have happened if Harold Wilson had been Prime Minister?*» (BNC)

- Үмүтсүздүк жана эмоционалдык кайгы-капа да ушул жест аркылуу чагылдырылат: «*And she **put her hand to her heart** with a passionate gesture of despair, burying her face for a moment on the bed*» (Thackeray, Vanity Fair). Бул мисалда көрсөтүлгөндөй, колун көкүрөккө коюу психологиялык дискомфорттун көрсөткүчү болуп эсептелет.
- Толкундануу же чарчоонун белгиси катары колду жүрөккө коюу физиологиялык стресстин индикатору болуп саналат. Мындай контекстте айтылган жест организмдин шашылыш реакциясынын тышкы көрүнүшү катары баяндалат:

«*The steps,*» he gasped, ***pressing one hand over his heart***, «*too much for me*» (Th. T. Hoynes, The Unanswered Call)

- Текебердик жана чыдамсыздык эки колду жүрөккө кайчылаштырып коюу менен көрсөтүлөт:

«*Whilst the girl stood still, half smiling, with her **hands clasped over her heart**, ... with an appearance of menace and of unappeasable hunger and longing*» (M.R. James, Lost Hearts)

Жүрөккө кысуу жести эмоционалдык байланыштын эки түрүн чагылдырат:

- Боор ооругандыктын белгиси:

«*And she **pressed** the little boy **to her heart***» (Maugham, Of Human Bondage) Бул жест энелик сезимдин жана камкордуктун символу.

- Сүйүүнүн экспрессиясы:

«Мындай карай калсам, Жамийла Даниярды бек кучактап, бир оокумга аны **жүрөгүнө кысып** алган экен» (Ч.Айтматов, Manas UdS),

«*His first caress had been cool, pitiful; but the next could not be, now that, by her burning little kiss on his hand, by her **pressure of it to her heart**, he knew she loved him*» (Galsworthy, The Apple Tree)

Жүрөккө жакын жерге тагылуучу же кийилүүчү буюмдардын символикасы өзгөчө семантикалык маанига ээ.

«*You will **wear** it to-night **next your heart**, and as we dance together it will tell you how I love you*» (Wilde, The Nightingale and the Rose). Бул сүйлөмдө кызыл розанын жүрөккө жакын тагылуусу сүйүү сезимдеринин материалдык объектификациясы катары көрсөтүлгөн.

«Жүрөк» жана «Heart» концептилеринин универсалдуу белгилеринин бири – «сезимдердин топтолгон жери». ЖҮРӨК лексемасынын семантикалык структурасы адамдын ички дүйнөсүнүн бардык спектрин камтыйт, жана ал адамдын оюн, тилегин, ички сезимин, кайгысын, ниетин, жалпы эле көңүлүн билдирүүдө орчундуу роль ойнойт.

Кыргыз тилиндеги көркөм адабиятта жүрөк сезимдердин локализацияланган жери катары сезимдердин жүрөктө жайгашышы статикалык абал же динамикалык процесстер аркылуу чагылдырылат.

«Жүрөк» концептинин статикалык аспектиси сезимдердин туруктуу жайгашуусун чагылдырат. Бул модель боюнча эмоциялар жүрөктү өзүнүн туруктуу «үйү» катары пайдаланат:

- Сезимдердин туруктуу жайгашуусу: «*Бул адам, **жүрөгүнө чоң сүйүү алып жүргөн** адам!*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),

- Эмоционалдык тажрыйбанын аккумуляциясы: «**Жүрөктө черге айланган кектери бар, О балам, өтүп кеткен көп күндөн**» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»).

Концептуалдык системанын динамикалык компоненти сезимдердин жүрөк менен болгон өз ара аракеттенүүсүнүн ар түрдүү процесстерин камтыйт. Динамикалык процесстер төмөндөгү этиштер аркылуу актуалдашат:

- келүү: «*Катынын төркүнүнө жиберген болуп, өзү артынан кетип калдыбы?*» **деп, жүрөгүнө таарыныч келди**» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- кирүү: «*Түшүндө тиши түшкөн жаман! О, бул эмне сыр бергениң, жараткан?!*» – Сарыбайдын **жүрөгүнө чындап чочулоо кирди**» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- түшүү: «*Кас деген кастыгын акыры кылбай коёбу? Неткен менен, Мусулманкулдун жүрөгүнө кооп түшүп калган*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- толуу: «*Эртеси күнү ойгонгонумда, таң кызуу атып калган экен, ушул таң кандай таза болсо, менин көңүлүм да ушундай ачылып, жүрөгүм кубанычка толуп, алда кандай жакшылыктын келерин күткөнсүп туйлады*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- бийлөө: «*Мүмкүн, ал сезим башта ар кимибизде билинбей жашыруун болгон чыгар, эми болсо анын күнү тууп, сааты жеткен өңдүү күч алып, жүрөктөрдү бийледі*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- сыйуу: «*Өз кызы үчүн жүрөгүнө кыргыздын, Сыйбаган кез сыймык менен мактаныч*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- төгүлүп чыгуу: «*Эми, үкөм, башынан ырчы көп өткөн, баарысы кайгы жеп өткөн, алакчы күндөн тарыгып, арман төгүп жүрөктөн*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- салуу: «*Кейишти салып жүрөккө, Кетесиң эми бөлүнүп*» (Сүйүү ырлары),
- түйүү: «*Жыл ойногон, ай ойногон ашыктык, Жааштык сырын жааш жүрөккө түйгөндүн*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы).

Dictionary.com сөздүгү HEART лексемасынын бир маанисин «the center of emotion, especially as contrasted to the head as the center of the intellect» деп аныктайт. Англис тилиндеги адабий чыгармалардагы heart сөзүнүн колдонулушу ар түрдүү сезимдердин кеңири спектрин камтыганын тастыктайт.

- сезимдер жүрөктө пайда болот: «*She sang first of the **birth of love in the heart of a boy and a girl***» (Wilde, The Nightingale and the Rose),
- жашайт: «*As time passed away I became more calm; misery had her **dwelling in my heart**, but I no longer talked in the same incoherent manner of my own crimes; sufficient for me was the consciousness of them*» (M.W.Shelley, Frankenstein, or the Modern Prometheus),
- уктап жаткан сезимдер ойгонот: «*The child paused with the cup in her hand, and answered with a look of gratitude that **awoke** to new life old human feelings which had been **slumbering in her heart** for half a score of years*» (T.S. Arthur, An Angel in Disguise),
- сезимдер жүрөккө ар кандай жолдор менен кирет: «*But, where is Faith?*» *thought Goodman Brown; and, as **hope came into his heart**, he trembled*» (Hawthorne, Young Goodman Brown), «*The voice of the strong, rough man shook, and he turned his head away, so that the moisture in his eyes might not be seen. Mrs. Thompson did not answer, but a soft **feeling crept into her heart***» (T.S. Arthur, An Angel in Disguise),
- сезимдер жүрөккө толот: «*The strain was new to me, and yet it was so old that it **filled my heart** brim-full; like a friend come back from a long absence*» (Dickens, David Copperfield),
- төмөн жактан көтөрүлөт: «*Tears from the depths of some divine despair rose in her heart and gathered to her eyes*» (O. Henry, Springtime a la Carte),
- сезимдер жүрөктө от сыяктуу жалындайт: «*A flame of **envy lighted in her heart***» (Dreiser, Sister Carrie), «*Love was not **blazing in her heart***» (Dreiser, Sister Carrie),
- кайнайт: «*Self-commiseration **brewed in her heart***» (Dreiser, Sister Carrie),

- ташкындайт: «*A man of Hurstwood's age and temperament is not subject to the illusions and burning desires of youth, but neither has he the strength of hope which **gushes as a fountain in the heart** of youth*» (Dreiser, Sister Carrie),
- сезимдер жүрөктөн чыгып кетет: «*If there ever had lurked any **feeling in her heart** against him, it **deserted** her now*» (Dreiser, Sister Carrie).

«Сезимдердин топтолгон жери» когнитивдин моделинин варианты катары «боору ачуу, аёо, сүйүү» белгисин белгилесек болот (Merriam-Webster's Dictionary) Англис тилинде «бирөөгө боору оору, жаны ачуу» белгиси sympathy зат атоочу жана анын туунду сөздөрү (*Miss Martha was forty, her bank-book showed a credit of two thousand dollars, and she possessed two false teeth and **a sympathetic heart***. (O. Henry, Witches' Loaves)), (*She had gone willingly to seek him, with **sympathy in her heart**, when Hurstwood had reported him ill*. (Dreiser, Sister Carrie)), pity зам атоочу (*He handed over a dime with an upwelling feeling of **pity in his heart*** (Dreiser, Sister Carrie)), touch этиши менен актуалдашат (*The sad eyes and patient face of the little one **touched many hearts**, and even knocked at them for entrance* (T.S. Arthur, An Angel in Disguise)).

HEART лексемасы *love, affection* сөздөрүнүн синоними катары дагы колдонулат:

«*One of the actresses playing the part of a modest **sweetheart** gave notice of leaving and Carrie was selected*» (Dreiser, Sister Carrie), «*I loathe like beer but I **heart beer** commercials*» (Merriam-Webster's dictionary)

«Жүрөк» концепти үчүн да сүйүү жана анын белгилери мүнөздүү. Сүйүү менен байланышкан тилдик жана маданий көрүнүштөрдө жүрөк төмөнкүдөй жол менен символдоштурат:

- сүйгөн адамга жүрөк энчиленет «*Көкүрөктө **жүрөктү**, Сиз үчүн койдум **энчилеп***» (Сүйүү ырлары),
- тартылат «*Өнөрүң кылдат токуучум, **Өзүңө тартып жүрөктү***» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- жоопсуз сүйүү оору жаратат «*Дартка салдың сүйүүң менен **жүрөктү***» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),

- сүйгөн адам гана оорунун дарысы боло алат *«Сарысы белең жибектин, Дарысы белең жүрөктүн»*. (Сүйүү ырлары),
- сүйүү жүрөктү жаралайт *«Өткөн сүйүү жүрөгүңдү жаралап, Билем, алтын, санааң алыс таралат»* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- эзет *«Ар кими өзүн бактылуу сезип Ашыктык отко жүрөгүн эзип»* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- күү чалат *«Ал күчтөн мукам күүлөр жаралуучу, Ашыктык жүрөктөрдүн кылын терип»* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- так салат *«Сууга жуусам, отко алсам өчпөдү Жүрөгүмдө сүйүү салган асыл так»* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- ашык болгон жүрөк күйөт *«Күйүп-жанып от болот, Сүйгөндү жүрөк эстесе»* (Сүйүү ырлары),
- жалындайт *«Салам бир айтам мен сизге Жалындап соккон жүрөктөн»* (Сүйүү ырлары),
- сагынат *«Сүйөм» деген сөзүмдү Сүйүп жүрөк сагынды»* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- дегдейт *«Бастырсам ойдон кетпейсиң, Барбасам жүрөк дегдейсиң»* (Сүйүү ырлары).

Бул мисалдарда сүйүү жана жүрөктүн байланышы айкын көрсөтүлөт, анда жүрөк сүйүүнүн символу катары кабыл алынат. Бул маанилер тилдик жана маданий контексттерде адамдын ички дүйнөсүн, сезимдерин жана эмоционалдык байланышын чагылдырат.

ЖҮРӨК лексемасы — тилдик жана маданий контексттерде кеңири колдонулуп, адамдын ички дүйнөсүн, жашоо образы жана мүнөзүн чагылдырган символ. Анын мааниси кеңири жана көп кырдуу, ал адамдын ички сапаттары жана социалдык мамилелери менен тыгыз байланышта болот. Ошондуктан англис тилинде HEART лексемасы «адамдын мүнөзү» маанисин алып жүрөт. Мисалы, Cambridge сөздүгү «used to refer to a person's character, Collins сөздүгү «personality, disposition», Dictionary.com сайты «emotional constitution, basic disposition, or character» аныктамаларын берет. Айрыкча боорукердик, мээримдүүлүктү

түшүндүрөөрү Merriam-Websters сөздүгүндөгү маанисинен көрүнүп турат: «You use heart when you are talking about someone's character and attitude towards other people, especially when they are kind and generous».

Англис тилинде мүнөз белгисин вербалдаштырууда көбүнчө курама сын атоочтор же дефистик композиттер колдонулат. Мисалы, «Heart» концептинин ак көңүл, боорукер, мээримдүү мүнөзү төмөнкү сын атоочтор менен берилет:

- *good* «To her, and indeed to all the world, he was a nice, **good-hearted** man. There was nothing evil in the fellow». (Dreiser, Sister Carrie),
- *kind* «But he is a **kindhearted** man, and it would be as much as my life's worth to let a kinsman of his turn away from the door». (Nathaniel Hawthorne The Haunted Mind),
- *warm* «The daughter was of a good, amiable disposition, but affectionate and **warm-hearted** in her ways, so that it was evident that with her fair personal advantages, and her little income, she would not be allowed to remain single long» (Doyle, The Adventures of Sherlock Holmes),
- *tender* «We have known each other since we were little children, and I know his faults as no one else does; but he is too **tender-hearted** to hurt a fly» (Doyle, The Adventures of Sherlock Holmes),
- *soft* «The placable and **soft-hearted** Briggs speechlessly pushed out her hand at this appeal» (Thackeray, Vanity Fair),
- *gentle* «Our **gentle-hearted** Captain felt a guilty shock as he looked at her» (Thackeray, Vanity Fair).

Айтылган сын атоочтордон сырткары асыл таштар же баалуу металлдардын «Heart» концептинде колдонулушу анын баалуулук белгилерин күчөтүү функциясын аткарат. Бул «алтын жүрөк» заттык метафорасында «He had a **heart of pure gold**» (BNC) жана күмүш жүрөк образында көрүнөт: «The **silver heart** left the office, swinging and banging itself independently against the office furniture as it indignantly departed» (O. Henry, The Romance of a Busy Broker).

Жүрөктүн жакшы сапаттарына төмөнкүлөр кирет:

- ишенимдүүлүк «*In vain beats the **faithfullest heart** above a 52-inch belt*» (O. Henry, The Skylight Room),
- чынчылдык «*It is not possible to know how far the influence of any amiable **honest-hearted** duty-doing man flies out into the world; but it is very possible to know how it has touched one's self in going by, ..., and not of restlessly aspiring discontented me*» (Dickens, Great Expectations),
- кең пейилдик «*Was it that his **generous heart** warmed to her at the prospect of misfortune; or that the idea of losing dear little prize made him value it more?*» (Thackeray, Vanity Fair),
- жупунулук, жөнөкөйлүк «*I want a **humble heart** and a chastened mind*» (Hardy, Jude de obscure), «*His simple heart had taken to despairing more entirely from its very simplicity*» (M.E.Wilkins, A New English Nun),
- ичинде арамы жок, дили таза болушу «*It shows, I think, that although the tramp is physically grotesque, he is actually **pure at heart**, like a' ruined temple' which, although a wreck and a complete mess, is still arguably sacred and a place of purity*» (BNC),

Жаман сапаттар төмөнкүлөрдү камтыйт:

- таш боордук «*Somewhere in the heart of the great Grimpen Mire, down in the foul slime of the huge morass which had sucked him in, the cold and **cruel hearted** man is forever buried*» (Doyle, The Hound of the Baskervilles),
- ырайымсыздык «*Oh, I'll help you,» said Carrie, feeling quite **hardhearted** at thus forcing him to humbly appeal, and yet her desire for the benefit of her earnings wrung a faint protest from her*». (Dreiser, Sister Carrie),
- кара ниеттүүлүк «*That proves you have a **wicked heart**; and you must pray to God to change it: to give you a new and clean one: to take away your heart of stone and give you a heart of flesh*» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- өзүмчүлдүк «*Pity, Jane, from some people is a noxious and insulting sort of tribute, which one is justified in hurling back in the teeth of those who offer it; but that is the sort of pity native to callous, **selfish hearts**; it is a hybrid, egotistical*

pain at hearing of woes, crossed with ignorant contempt for those who have endured them» (Ch.Bronte, Jane Eyre),

- мепездик «That is the shopgirl smile, and I enjoin you to shun it unless you are well fortified with **callosity of the heart**, caramels and a congeniality for the capers of Cupid» (O.Henry, A Lickpenny Lover).

Кыргыз тилинде адамдын мүнөзү колоративдик белгилер аркылуу берилет. Мисалы, ак түстөгү жүрөк – адамдык жакшы сапатты, ак ниеттүүлүктү жана тазалыгын билдирет (*А аскербашы өз иши үчүн бирөөнү жумшамак деген али оюна келбеген, ишин мансап деп эсептебеген, ак жүрөк, таза болучу* (Т.Касымбеков, Manas UdS), Ал эми кара түстөгү жүрөк – арамдык, залымдик жана таш боорлукту символдоштурат (*Мээримсиз, таш боор, кара жүрөк атасы кулак салбады.* (С.Карачев, «Эркесиз күндөрдө»)).

Колоративдик метафоралардан сырткары мүнөз белгисин вербалдаштырууда баалык жана стихиялык белгилер колдонулат:

- баалык: таза «*Менин жүрөгүм таза эле. Жапаш менен бирге өмүр сүрүп, эл үчүн эмгек сиңирсем дечү элем*» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015),
- стихиялык: муз «*Эгерде ал дити сунсак, жүрөгү муз адам болсо, Данияр азыр минтип ырдай албайт эле*» (Ч. Айтматов, Manas UdS),
- стихиялык: таш «*Кантейин короолорго кол салдырды, Боору таш, жүрөгү таш ачкачылык*» (Т.Кожомбердиев «Оттон өскөн кызыл гүл»).

Жүрөктүн «кайраттуу, тайманбас» түшүнүктүк белгиси мотивациялоочу белги менен дал келет. 2.1-параграфта «Манас» эпосунан жана фольклордон келтирилген мисалдарда көрсөтүлгөндөй, адамда жүрөктүн болушу кайраттуулуктун кепилдиги, ал эми анын жоктугу коркоктуктун белгиси катары таанылат. Түшүндүрмө сөздүктөрдүн материалы бул баалоонун системалуу образдык классификациясын ачып берет.

Кыргызча түшүндүрмө сөздүктөрдөгү ЖҮРӨК лексемасынын «эрдик, баатырдык, тайманбастык» мааниси төмөнкү белгилер аркылуу актуалдашат:

- зооморфтук белгилер аркылуу: жалдуу арстан *«Жапашым жүрөгүндө жалы бар, күйүп турган от эле, – деп, каңырыгын түтөттү карыя»* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015),
- стихиялык белгилер: от *«Турмуш чиркин эми күлдү, эми сырын чечти... изденген кыйналган жаш жүрөктүн оту дүрүлдөдү»* (С.Карачев, «Эрксиз күндөрдө»),
- мейкиндиктик: тоо *«Барамын мен, Кызылдардын сабына, **Жүрөгү тоо, Каармандар жанына»*** (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015)),
- сандык: эки *«Коркок бала мен беле я, **Кош жүрөгүм** алгандай»* (фольк. Manas UdS),
- колоративдик: кара *«**Жүрөгүндө кара жок, Өкүмдүгү бар экен»*** («Семетей», Manas UdS),
- артефакт: бычак *«Буга жанагылардай **жүрөгү курч, жалынга толгон жаштар керек»*** (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015),
- тамак: май *«Ак тамагы балкылдап, Айдай бети жаркылдап, Чын сулууну көргөндө, Сырттан заада Төштүктүн **Май жүрөгү** калкылдап»*. (фольк. Manas UdS),

Ал эми «коркок» белгиси төмөкүдөй белгилер аркылуу актуалдашат:

- зооморфтун белгилер: коркок коён *«Тынч, **коён жүрөктөр!** – деп кыйкырып турду»*. (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- стихиялык белгилер: суу *«Ал эр жүрөк же **суу жүрөк**, акылдуу же акмак, айкөл же ичи тар»*. (С.Байгазиев, «Иниме кат»),
- биоморфтук белги: бок *«– Эмне, жүрөгүң түшүп кеттиби, **бок жүрөк?! – тигил ынтыга, кекээрлей сүйлөдү»***. (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- артефакт: бычак *«**Жүрөгүм мокоп** калыптыр»* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015).

Кыргыз тилинде адамды коркутуу, аны психологиялык кысымга алуу максатында ЖҮРӨК лексемасы менен түзүлгөн көптөгөн фразеологиялык бирдиктер системалуу колдонулат. Бул фразеологизмдер коркутуунун ар түрдүү деңгээлдерин жана методдорун чагылдырат.

Мисалы:

- жүрөгүн алуу «Алардын бар максаты: жаат курап жайлоо талашуу, ..., өчүккөнүн жасоолдорго, полицияларга сабатып, ыза көрсөтүү, **жүрөгүн алуу**, алсыздарды ыйлатуу, улуктарга, сотторго жагынуу, парага семирүү, өз кулкундарын тойгузуу... алардын бар ою ушул». (М.Элебаев, «Узак жол»),
- жүрөгүнүн үшүн алуу «Мен кудай бар дегенде революцияга чейин эмгекчи калкты эзип келгендер ойлорунан чыгарып, адамдардын **жүрөгүнүн үшүн алып** келген кудай деген жалган түшүнүктү айтыбатканым жок» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- жүрөгүнүн сары суусун алуу «Пенде тең келе албаган кара күчү, биртке эле кемсинткенге өчүгө кыжырланган албуут жаалы бирөөнү таң калчырып, бирөөнүн **жүрөгүнүн сары суусун алып**, баш ийдирип, «жигит жыйнап», ал ушундай өзүнчө бир топтошкон көшкөйлөргө айтканы эки болбогон «амири» болуп алган» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- түшүрүү «Көзүнө жаны көрүнгөн учкуч эми өзүнө келерде дагы бир шумдук **жүрөгүн түшүрдү**» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- мокотуу «Кааласа, терс аяктанган букараларды экинчи менин бийлигиме кыңк эткис кылып **жүрөгүн мокотуп**, Мамбеттей бирди-жарымын. байлап кетсин» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015),
- майтаруу «Мындай неменин жаштайынан **жүрөгүн майтаруу** керек» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015),
- өлтүрүү «Күйөө чанган бышык келиндин ушинтип сазайын окутуу, **жүрөгүн өлтүрүү** кайнене, кайнатанын максаты болучу» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015).

Кыргыз тилинде коркуу сезими жүрөктүн ар түрдүү кыймылдары аркылуу вербалдашат. Бул кыймылдар адамдын эмоционалдык абалынын физиологиялык индикаторлору катары кызмат кылат.

Мисалы:

- Коркунучтан жүрөк шуулдайт «*Танабай аттын көзүн үңүлө карап алып, жүрөгү шуулдады*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- опкоолжуйт «*Улам көрүстөнгө жакындаган сайын Азыктын жүрөгү опкоолжуп, эмнегедир тамагы жашка муунуп баратты*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- үшүйт «*Өз кулагыңыздан өзүнүз үркүп, жедеп жүрөгүңүз үшүп калган окшобойбу!*» (Т.Абдумомунов, «Сүйүү жана үмүт»),
- оозуна/алкымына тыгылат «*Мен жүрөгүм алкымыма тыгылып, ашыгып бараткам*» (Ч.Айтматов, Manas UdS), «*Жүрөгүм оозума тыгылып, дем бербей, бутум чөпкө оролуп, кадамым арбыбайт*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- калтырайт «*Бирок, сөзүнөн мурда төрөнүн темир менен таш чапкандай чагыр үнү быт-чыт кылчудай каардуу үрөйү анын эч ырайым кылбай тургандыгын бат туйдуруп, тигинин эт-жүрөгү калтырады*» (Т.Касымбеков Manas UdS),
- титирейт «*Левитан укмуштуудай жүрөктү титиреткен үнү менен элге жеткишип турган*» (Manas UdS),
- калат «*Он алтынчы жылы жүрөгү калган кургурлар, адегенде батынбай турду көрүнөт*» (М.Элебаев, «Кыйын кезең»),
- түшөт «*Кээде энесиз, аялзатысыз жашоону элестетсем жүрөгүм түшөт*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- жарылат «*Жүрөгүм жарылып кетчүдөй дикилдеп, кош теректин шуулдаганын кыялга батып тыңшаар элем*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- өлөт «*Же атасын өлтүргөндү «ата» деп, запкыдан жүрөгү өлүп, коргон ит кунуно конуп, тегин, ата наркын унутуп, жумиаса күлү, минсе малы болуп кала береби?*» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

Коркуу сезими үчүн 2.1-параграфта сүрөттөлгөн жүрөктүн вертикаль боюнча кыймыл модели өзгөчө мүнөздүү: коркконда жүрөк жогору көтөрүлөт (*Жүрөгү оозуна тыгылды, көзүн кайра-кайра ирмеп алды, дал астынан дене-башы канга боёлгон, тоонун сеңириндей болгон барс чыкты.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), же төмөн түшөт (*Солдат бери дөңсөөгө келип жетип, айылдын четинде козголбой*

калдайган элди көрүп, **жүрөгү түштү** окшойт, ал да чочуп туруп калды (Ч.Айтматов, Manas UdS)). Жүрөктү ордуна келтирүү үчүн көтөрүлгөн жүрөктү ылдыйлатып (*Эмне экени түшүнүксүз бир күн кечке тынчсызданган, зарыгып ичтен тына күткөн Борктун жүрөгү болуп жаткандарды көрүп, ылдыйлай түштү, өзүн ашкере санаакорлугу үчүн жемеледи* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), ал эми ылдый түшкөн жүрөктү көтөрүү керек (*Бир таштын караанын көрүп жүрөгү түшүптүр, кемпирлерге жүрөгүн көтөрттүк* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015)). Коркунуч кетип, эмоционалдык абал турукташканда жүрөк кабына келет (*Кабылдын жүрөгү кабына келе түшкөн экен.* (М.Элебаев, «Кыйын кезең»)).

Жүрөксүү этиши дагы коркуу, даай албоо маанисин берет «**Жүрөксүн** мизи кайтып, жүктүү, арабалуу чубалып келаткан бухаралыктар камына алышпай, байпастап кай жакка бой таштаса да кылычтын мизине, найзанын учуна урунуп кырылышты» (Т.Касымбеков, Manas UdS).

Англис тилинде «Heart» концептинин репрезентантынын «эрдик, баатырдык» белгиси бир канча мисалдарда табылган:

*«I now inform you that she is my wife, whom I married fifteen years ago, – Bertha Mason by name; sister of this resolute personage, who is now, with his quivering limbs and white cheeks, showing you what a **stout heart** men may bear»* (Ch.Bronte, Jane Eyre)

*«You can be proud over the way everyone speaks of you with trust and honour, and about how **brave of heart** and strong of body you are»* (Stratton-Porter. Freckles)

*«About this time I had, by a certain wicked attempt – for I had a **bold heart** which rather put me upon courting than avoiding danger – set a hornet's nest about my ears so I thought it better to remove myself to France and be a little more discreet in my armours»* (BNC)

Бирок ал концептин «эрк, чечкиндүүлүк, чыдамкайлык» мааниси басымдуулук кылат:

The Britannica Dictionary: «emotional strength that allows you to continue in a difficult situation» «confidence and courage»

Longman Dictionary: «courage or enthusiasm especially when maintained during a difficult situation»

Merriam-Webster's Dictionary: «courage, determination, or hope»

Англис тилиндеги «эрк, чечкиндүүлүк, чыдамкайлык» белгиси төмөндө берилген этиштер аркылуу актуалдашат:

- have (бар болуу) «*I came to tell you this, before I went to India, but you didn't care, and I **hadn't the heart to speak***» (Thackeray, Vanity Fair),
- gather (monmoo) «*He left me thus – he couldn't **gather heart** to take a farewell of me*» (Wordsworth, The excursion),
- take (алуу) «*But we can **take heart** from the Celtic and Leeds results and carry a lot of optimism with us into the first leg in Germany*» (BNC),

Корккондо адамдын жүрөгү жоголот (*Don't lose heart – when they hit the enemy vengeance will be yours* (BNC)), же иштебей калат (*I trembled, and **heart failed** within me*. (Shelly, Frankenstein, or the Modern Prometheus)), кээде чечкиндүүлүк кайтып келет (*Eve, **recovering heart**, replied ...* (BNC)).

Кайраттуулукту кайтарыш үчүн жаңы жүрөк салынышы керек (*Recent Ministerial changes at the Department of the Environment may **put new heart** into the environmentalists but, so far, there is little sign of the emergence of a more coordinated approach to planning in the South East*. (BNC)). Кимдир бирөө адамдын рухун көтөрүшү (*Khalifah took his meaning, and **heartening his heart** and summoning spirit, replied*. (Burton, The Arabian Nights)), же түшүрүшү мүмкүн (*Therefore when he sees the reason of fears, as we do, his fears, out of doubt, be of the same relish, as ours are: yet, in reason no man should possess him with any appearance of fear, lest he, by showing it, should **dishearten** his army*. (Shakespeare, The life of King Henry the Fifth)).

«Жүрөк» концептинин семантикалык структурасында «борбор, негиз, эң маанилүү бөлүк» белгиси кыргыз тилиндеги көркөм чыгармаларда системалуу түрдө объективдешет. Бул когнитивдик белги концептин ядросунун маанилүү компонентин түзөт жана ар кандай контексттерде реализацияланат.

Концептин аталган белгиси адам үчүн эң баалуу нерселердин жүрөктө сакталышын көрсөткөн метафоралык конструкцияларда ачык байкалат. Мисалы, эне образы жүрөктүн эмоционалдык борборлук функциясын белгилейт:

«Алдейлеп баккан, энеке, Кадырың өттү жүрөккө» (Арман ырлары).

«Жүрөк» концептинин аксиологиялык мазмуну адам үчүн эң маанилүү баалуулуктардын – күн, эл, ыйык сезим, тилектер, сыр, сүйүү, махабат – жүрөктүн ичинде сакталышы аркылуу ачылат. Бул семантикалык байланыштар төмөндөгү сүйлөмдөрдө туюнтулат:

- күн: «*Досум болсо жүрөгүнө күн каткан, Бир саатта кутулар элем миң дарттан*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- эл: «*Себеби жүрөгүмдө дайым элим, Сөздөрүн сөөлөт кылып багып карайм*» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- ыйык сезим: «*Бул тилек жүрөктөгү ыйык сезим, Жөнү бар мен ушуну ыйык дешим*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- тилектер: «*Жүрөгүнө чоң медеп тутуп жүргөн тилеги ушул эле болуп бүтүп калышына ыраазы болбоду*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- сыр: «*Чакырттым элге силерди, жүрөктөгү сырды айтып, жүз көрүшүп алганы*» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- махабат: «*Махабатты жүрөккө катып жүрөм*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- ыр: «*Ал ырымды жүрөгүңө катып ал!*» (А. Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
- сүйгөн адам: «*Бирок да сен жашаган мобул жүрөк! Ишенип, кубангамын да бир ойдон*» (Т.Кожомбердиев «Оттон өскөн кызыл гүл»))
- сүйгөн адамдын элеси: «*Кош, замандаш, жүрөктөрдө элесиң, Кайда кеттиң таштап өмүр кемесин?*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),

«Жүрөк» концептинин семантикалык структурасында «интенсивдүүлүк жана чыныгылык» белгиси да маанилүү орунду ээлейт. Бул когнитивдик компонент ар кандай аракеттердин жана сезимдердин терең, чыныгы мүнөзүн билдирүү үчүн колдонулат.

«*Андай болсо жүрөгүңдү берип жаз. Арты-кийнин акыл менен көрүп жаз*» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)

Сүйүүнүн чыныгы табиятын билдирүүдө «Жүрөк» концепти интенсивдүүлүктүн маркери катары пайдаланылат:

«Сени **сүйдүм жүрөктөн аябай**» деп, Себеп кылып колумдан кармагың бар»
(Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)

Коммуникативдик актыларда жүрөк ачыктыктын жана чынчылдыктын критерийи болуп эсептелет:

- «Көп жүрдүк го **сыр чечишип жүрөктөн**, Көп ойнодук, шап алышып билектен» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)

«Саамайымды ак чалса да, **жүрөктө самайм** сүйүү элестерин түнөтүп»
(Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)

Концепттин структурасында жүрөктүн жаратуучулук функциясы да белгиленет:

«Бала түшкүр эне үчүн дайыма бала, эси болобу, эси болбойбу, бою болобу, бою болбойбу, ичтен чыккан ийри жылан **эт-жүрөктөн жаралып**, дайыма түзү ысык болот турбайбы?!» (Т.Касымбеков, Manas UdS)

Жүрөккө жакындык семасы жагымдуулук, жылуулук концепттери менен ассоциативдик байланышта турат жана төмөнкү мисалдарда ачык көрүнөт:

«Шат күлкүдөн, **жүрөккө жакын** жылуу сөздөн жат» (Т.Касымбеков, Manas UdS)

«Миң убакыт өткөн менен закымдап Мени айланып **жүрөгүмө жакындап**»
(Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)

«Heart» концептинин репрезентантынын эң негизги маанилеринин бири «борбор, эң маанилүү бөлүк». Бул түшүнүктүк белги мотивациялоочу белги менен төп келишет (2.1-параграфта анын этимологиялык негизи – cride, serda сөздөрүнүн ‘борбор’ мааниси – каралды) жана бардык каралган түшүндүрмө сөздүктөрдө берилген:

«The heart of something is the most central and important part of it., The heart of a place is its centre» (Collins Dictionary)

«The most important or central part of a problem, question etc ., the middle part of an area furthest from the edge» (Longman Dictionary)

«The central or most important part» (Cambridge Dictionary)

«The most important part of something, the part that is in the centre of something»
(Oxford Learner's Dictionary)

«The central or most important part of something» (Britannica Dictionary)

«The central or innermost part, the essential or most vital part of something»
(Merriam-Webster's Dictionary)

Борбор бардык конкреттүү жана абстракттуу заттарда болот. Мисалы:

- абстракттуу: табият «*A ye! dreams unfulfilled – gnawing, luring, idle phantoms which beckon and lead, beckon and lead, until death and dissolution dissolve their power and restore us blind to **nature's heart***» (Dreiser, Sister Carrie),
- конкреттүү: роза «*But the thorn had not yet reached her heart, so the rose's heart remained white, for only a Nightingale's heart's-blood can crimson the **heart of a rose***» (Wilde, The Nightingale and the Rose),

Бир жердин борбору – ал жердин так ортосу, четинен эң алыс бөлүгү:

- шаардын «*They now ran into the business **heart of Brooklyn** uninterrupted. People gazed at the broken windows of the car and at Hurstwood in his plain clothes*» (Dreiser, Sister Carrie),
- региондун «*It was, as far as I can ascertain, in September of the year 1811 that a post-chaise drew up before the door of Aswarby Hall, in the **heart of Lincolnshire***» (M.R. James, Lost Hearts),
- тоонун «*To reach that place – and the map spoke true – in the **heart of the great mountains**, we cut ice steps against the wall of a divide*» (J.London, The son of the wolf),
- деңиздин «*One day a great ship steering through the **heart of the sea** presently cast anchor by the shore and landed a company of merchants, who proceeded to sell and buy and barter their goods for coconuts and other commodities*» (Burton, The Arabian Nights),
- адамдардын тобунун «*He made his way into the **heart of the small group**, eyed by policemen and the men already there*» (Dreiser, Sister Carrie).

«Heart» концептинин «маңыз, негиз» белгилери «борбор, эң маанилүү бөлүк» когнитивдик моделине кирет. Ал маанилер төмөнкү фразеологиялык конструкцияларда чагылдырылган:

- иштин маңызы «*This brings us to **the heart of the matter***» (BNC),
- теориянын негизи «*At the **heart of his theory** is a concern about the basic difference between such everyday objects as clusters of real Brillo boxes and putative artworks like Warhol's Brillo Boxes, the respective physical features of which are virtually identical*» (BNC),
- саясаттын негизи «*Europe 92 in particular required joint decisions on thousands of details concerning regulation and taxation that are at the **heart of domestic policy making in every country***» (BNC).

Ал эми HEART лексемасынын «өзөк» мааниси өсүмдүктөрдүн анатомиялык структурасындагы борбордук бөлүктөрдү сүрөттөө үчүн пайдаланылат (*the heart of a lettuce, cabbage, rose*).

Жүрөк – адамдын жан дүйнөсүнүн борбору. Адамдын маңызын жүрөгүнөн билет ('*Man, ' said the Ghost, 'if **man you be in heart**, not adamant, forbear that wicked can't until you have discovered What the surplus is, and Where it is.* (Dickens, A Christmas Carol)), жакшы көргөн адамды (*Now the sweetness of that sick child, looking ever to her in love, patience, and gratitude, was as honey to her soul, and she **carried her in her heart** as well as in her arms, a precious burden.* (T.S. Arthur, An Angel in Disguise)), же андай адамдын элесин жүрөктө алып жүрөт (*The Chief came to an hour or so later and found the woman near, pale and tragic, and not so young as he had **kept her in his heart**.* (M. R. Rinehart, The Game)), чын дили менен ишенүү жүрөктө болот (*He waited, though he **knew in his secret heart** what she was about to say, so visible was her thought process to him.* (Dickens, Martin Eden)).

Жүрөктүн борбору – эң негизги, эң ыйык, эч ким билбеген бөлүгү, адамдын эң терең психологиялык мейкиндиги. Англис тилинде жүрөктүн борбору *heart of hearts* жана *heart's core* фразеологизмдери, ал эми кыргыз тилинде *жүрөктүн толтосу* туюнтмасы аркылуу берилет:

«*In his heart of hearts, also, he felt the dignity and use of the police force, which commanded order*» (Dreiser, Sister Carrie),

«*It was not often that she came to the play stirred to her **heart's core** by actualities*» (Dreiser, Sister Carrie),

«Толгонткон мендей баланын, **Толтосу сенсиң жүрөктүн**» (Сүйүү ырлары).

«Heart» концептинин репрезентантынын *intellect, imagination* мааниси өтө сейрек кездешет.

- Адамдын жүрөгү – анын башы (мээси) «*An artist's heart is his head,*»- *replied Trevor, «and besides, our business is to realise the world as we see it, not to reform it as we know it. a chacun son metier*» (Wilde, The Model Millionaire),
- адам жүрөктөн ойлонот «*She was **thinking in her heart**, «It was George Osborn who prevented my marriage*» (Thackeray, Vanity Fair),
- ишенет «*When you talk of Mr. Murdstone 's good intentions, and pretend to slight them for I don't **believe** you really do, **in your heart**, Peggotty*» (Dickens, David Copperfield),
- ойду алмаштырат «*At first Mother said we couldn't go, but she had a **change of heart** and let us*» (Collins Dictionary).

Көпчүлүк контексттерде бул *heart* менен *mind* бирге колдонулуп, эмоционалдык жана рационалдык сфераларды ажыратылып каралат: «*But, still in a faint, golden glow from her dandeleonine dream, she fingered the typewriter keys absently for a little while, with her **mind and heart** in the meadow lane with her young farmer*» (O. Henry, Springtime a la Carte).

Көп өлкөлөрдүн маданиятында жүрөктүн анатомиялык формасы башка объекттерди номинациялоодо концептуалдык негиз болуп кызмат кылат. Бул үлгү эки тилде да продуктивдүү, бирок ар башка лексикалык-семантикалык чөйрөлөрдө реализацияланат. Эки тилде тең «жүрөктүн калыбы» эң жаңы белгилерге кирет. Кыргыз тилинде жүрөктүн формасы ландшафттык жана этномаданий объекттерди мүнөздөөдө колдонулат. «Жүрөкчө» сөзү өтө бийик эмес дөңчөнү билдирип, рельефтин контурлары менен физиологиялык органдын формасынын окшоштугуна негизделет. «Жүрөк мончок» туюнтуусу коркуп калган балага ырым

кылып тунук таштан жасалган жүрөк формасындагы тумарды түшүндүрө. Мында формалык окшоштук этномаданий символикага, коргоо функцияларына, шилтеме кылат.

Англис тилинде дагы ушундай сыяктуу метафоралык механизм иштейт. «Heart-shaped» (жүрөк формасындагы) атрибутивдүү туюнтуусу ар кандай объекттерди сыпаттоодо кеңири колдонулат: «heart-shaped face» (жүрөк формасындагы жүз), «heart-shaped leaf» (жүрөк формасындагы жалбырак), «heart-shaped box» (жүрөк формасындагы куту). Символикалык контексттерде стилизацияланган жүрөк формасы сүйүүнүн универсалдуу визуалдык кодуна айланган. «Sweetheart neckline» (жүрөк формасындагы жака), «heart-shaped pond» (жүрөк формасындагы көлмө) сыяктуу туюнтуулар дизайн, мода жана ландшафттык архитектурада колдонулат.

Өзгөчө семантикалык өзгөрүү карталык оюндардын терминологиясында байкалат. Англис тилинде «hearts» карталардын төрт түрүнүн бирөөсүнүн аты жана карта оюнунун аталышы катары колдонулат. Карталык системада hearts кызыл түстөгү жүрөк формасындагы символ тартылган карта. (*It was a playing card, the jack of hearts, and one corner was scorched and shrivelled by fire.* (M.E.Wilkins, The New English Nun).

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин түшүнүктүк белгилери төмөнкү таблицада (Таблица №2) берилди (түшүндүрмө сөздүктөрдүн анализи 2-тиркемеде).

Таблица №2. Түшүнүктүк белгилер

№	Түшүнүктүк белгилер	Жүрөк	Heart
1	адамдын жүрөгү	+	+
2	жаныбарлардын жүрөгү	+	+
3	көкүрөк	+	+
4	сүйүү	+	+
5	боор оруу	+	+
6	тынчсыздануу	+	+
7	кайгы	+	+
8	коркуу	+	+

№	Түшүнүктүк белгилер	Жүрөк	Heart
9	каардануу, жинденүү	+	-
10	сагыныч	+	+
11	кубаныч	+	+
12	эрдик, баатырдык	+	-
13	тайманбастык, чечкиндүүлүк	+	+
14	кайраттуулук	+	+
15	чыдамкайлык	-	+
16	эрк	+	+
17	боорукер	+	+
18	мээримдүү	+	+
19	таш боор	+	+
20	ак ниеттүү	+	+
21	ишенимдүү	-	+
22	чынчыл	+	+
23	кең пейил	+	+
24	жупуну, жөнөкөй	-	+
25	арамдыгы жок	+	+
26	өзүмчүл	-	+
27	борбор, чордон	+	+
28	өзөк	-	+
29	маңыз / негиз	+	+
30	жүрөк формасы	+	+
31	карта оюну	-	+
32	вертикаль боюнча	+	+
33	айлана боюнча	+	-
34	толкуу	+	-
35	титирөө	+	+
36	акыл	+	+
37	эс тутум	+	+
38	ой	-	+
39	каалоо	+	+
40	ниет	-	+
41	семиз (жер)	-	+
42	жакшы көргөн адам	+	+

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин түшүнүктүк белгилерин салыштырмалуу талдоо эки тилдик дүйнө таанымдардын ортоктук жана өзгөчө белгилерин аныктоого мүмкүндүк берет. №2 таблицада берилген 42 түшүнүктүк белгинин ичинен 29у (*адамдын жүрөгү, жаныбарлардын жүрөгү, көкүрөк, сүйүү, боор оруу, тынчсыздануу, кайгы, коркуу, ж.б.*) эки тилде тең актуалдашса, 9у

англис тилине гана мүнөздүү (*чыдамкайлык, ишенимдүүлүк, жупунулук*, ж.б.), ал эми 4өө кыргыз тилине гана таандык (*каардануу, эрдик-баатырдык, айлана багыты, толкуу*). Бул сандык көрсөткүчтөр эки концепттин негизги түшүнүктүк ядросу бирдей болгону менен, алардын периферияларында маанилүү айырмачылыктар бар экендигин далилдейт.

Айырмачылыктардын табияты ал элдердин маданий-тарыхый өзгөчөлүктөрүн чагылдырат. Кыргыз тилинде жүрөктүн «эрдик, баатырдык» белгисинин басымдуулугу 2.1-параграфта мотивациялоочу белгилердин деңгээлинде аныкталган көчмөндүк маданияттын баатырдык-эпикалык салтынын таасирин түшүнүктүк деңгээлде дагы бир жолу тастыктайт. Ал эми англис тилинде «чыдамкайлык» белгисинин басымдуулугу батыш маданиятынын рационалдуулукка жана эмоцияны көзөмөлдөөгө багытталгандыгын көрсөтөт. «Каардануу, жинденүү» белгиси кыргыз тилинде жүрөк менен байланышса, англис тилинде бул эмоция башка концепттер (*head, mind*) аркылуу берилет, бул акыл-эмоция чек арасынын англис тилинде айкыныраак бөлүнгөндүгүн көрсөтөт. «Акыл» белгиси эки тилде тең катталганы менен, «ой» жана «ниет» белгилери англис тилине мүнөздүү болушу «Heart» концептинин когнитивдик зона кеңирирээк өнүккөнүн көрсөтөт, ал эми кыргыз тилинде «Жүрөк» концепти биринчи кезекте эмоционалдык-руханий сферага тиешелүү экени байкалды. Мейкиндиктик багыттарда дагы айырмачылык байкалат: жүрөктүн «вертикаль боюнча» (*жүрөгү оозуна келди, жүрөгү түшү, heart sank, heart rose*) кыймылы эки тилге тең мүнөздүү болгону менен, жүрөктүн «айлана боюнча» кыймылы (жүрөгү айланды), кыргыз тилинде гана колдонулат. Бул эки тилдик дүйнө таанымдардагы мейкиндиктик ориентациянын айырмачылыгын көрсөтөт.

Ошентип, түшүнүктүк белгилердин талдоосу эки концепттин түшүндүрмө сөздүктөрдө катталган синхрондук картинасын аныктап, 2.1-параграфта каралган мотивациялоочу белгилер менен түшүнүктүк белгилердин ортосундагы улантуучулукту көрсөттү. Аныкталган белгилердин категориялык уюмдашуусу кийинки параграфта каралат.

2.3 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин категориялык белгилери

Адамдын тилдик аң сезиминде концепттерди категоризациялоо азыркы лингвокогнитологиянын актуалдуу маселелеринин бири болуп саналат. (А. Вежбицка, В.А.Маслова, В.И. Карасик, С.Г. Воркачев, А.П.Чудинов, С.Л. Fillmore, W.Labov, Е.Рosh ж.б.). Тилдик категориялоо процесси, адам аң сезими менен улуттук тилдин категорияларды калыптандырууга тийгизген таасири, категориялардын түзүлүшү, алардын белгилерин сыпаттоо мүмкүнчүлүгү, ж.б. акыркы убакка чейин толук чечилбей келет.

Категориялык белгилер түшүнүктүк белгилер менен бир убакта өнүгөт. Категориялык белгилерге дименсионалдык (чен, өлчөм), квалитативдик (сапат), квантитативдик (сан), колоративдик (түс), мейкиндиктик, темпоралдык, баалык белгилер (мүлк, баалуулуктар, жалпы жана жеке баа (жакшы/жаман), рационалдуу, эмоционалдуу, пайдалуу, утилитарлык жана башка баалоо түрлөрү) (Колесов В.В. Концептология: учебное пособие. Кемерово: КемГУ, 2012. 18-б.).

«Heart» концептинин «оордук» белгилеринен оор (*I came home with a **heavy heart** and wondered how on earth I could foster vocations.* (BNC)), жана жеңил сын атоочтору жана алардын дериваттары аркылуу актуалдашат (*He had come away to this place with the **lightness of heart** which characterises those who put weariness behind.* (Dreiser, Sister Carrie)).

«Көлөм» белгиси чоң сын атоочу (*She's only small, but she's got a **big heart** and that's what counts,' said Roberts* (BNC)), жана кичуеүү (*She walked into the wholesale district, but as the thought of applying came with each passing concern, her **heart shrank.*** (Dreiser, Sister Carrie)), жана кеңейүү этиштери аркылуу вербалдашат. (*It was a grand boon doubtless; and independence would be glorious – yes, I felt that – that thought **swelled my heart.*** (Ch.Bronte, Jane Eyre))

«Жүрөк» концептинин дименсионалдык белгилери жеңилдөө (Жана көптөн күттүргөн телефон чалуу болгондо гана, алар сезим көлүнө чөмүлгөндө, ал өз иштери тууралуу ага, ал эми ал – өзүнүкү тууралуу айтып берип, алар бири-бирине жакында жолугушарын убадалашкан соң гана **жүрөгү жеңилдей** түштү ... (Ч.Айтматов, Manas UdS)), кысылуу этиштери (Башы маң болду, бүгүнкү

үмүттөнгөнү ишке ашпай калаарын түшүнүүдөн, кечиккендигинен **жүрөгү кысыла** баштады. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), жана жоон сын атоочу аркылуу актуалдашат (*Жолборс кайрат, жоон жүрөк, Жологонго салгыдай Арылбаган чоң дүмөк.* (фольк. Manas UdS)).

Ошондой эле аталган концепттин «көлөм» белгиси кыйыр мааниде берилгени байкалды: *чоң* – тоо «*Кебелбеген, кенебеген, эч коркконду билбеген, солк этпеген, баатыр. Барамын мен, Кызылдардын сабына, **Жүрөгү тоо**, Каармандар жанына*» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015)), *кичине* – томуктай «*Ал **томуктай жүрөгүнө** ааламды батырды*» (Ч.Айтматов, Manas UdS).

Англис тилиндеги концепттин квалитативдик белгилери *simple* (жөнөкөй) (*His simple heart had taken to despairing more entirely from its very simplicity* (M.E.Wilkins, A New English Nun)), *hard* (катуу) (*She conceived a true estimate of Drouet. Crack my son over the head, will you, you **hardhearted**, murtherin' divil?* (Dreiser, Sister Carrie)), *soft* (жумшак) (*The placable and **soft-hearted** Briggs speechlessly pushed out her hand at this appeal* (Thackeray, Vanity Fair)), *tender* (назик) сын атоочтору аркылуу объективдешет (*We have known each other since we were little children, and I know his faults as no one else does; but he is too **tender-hearted** to hurt a fly.* (Doyle, The Adventures of Sherlock Holmes)).

Кыргыз тилиндеги «Жүрөк» концептинин квалитативдик белгилери *назик* (Анткени, жүрөгү сезгич, **жүрөгү назик**, ачуусу келсе да анын артында кайсы бир адамдыктын учкундары көрүнүп турат. (С.Раев, Manas UdS), *куркак* (Ал калың: биринчи, кийиктин он улагын, жыйырма түлкү, отуз карышкыр, кырк арстан, элүү ат, алтымыш чидер, жетимиш аркан, сексен каны жок **куркаган жүрөк** берсин деңиз. (фольк., Manas UdS)), *сезимтал* (Солк этти **сезимтал** байкуш **жүрөк**, «кач» деди, кача албады канча куу болсо да, «бери апкелгиле ошону, тактап сурайлы дешкен го» деп байлады үмүт, азгырылды, ырсайып бет ала басты... (Т.Касымбеков, Manas UdS)). Ал эми «жумшак/катуу» белгилери катыга элек сөз айкашы (*Эч нерсе түшүнбөй, бирок байкеси тигинтип отурса али **жүрөгү катыга элек** наристе чыдай албай ыңылдап, эзиле бышактап кошо ыйлап турду.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *элжиретүү* этиши (*Жолдун*

ортосунда селейип каткан Жамийла, ошондо **жүрөктү элжиреткендей**, муңга чайылган, жалынычтуу көз караи менен бир топко чейин Даниярды узата карап анан кайра артынан сендиректей келет. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), жана **таиш** зат атоочтору аркылуу берилет (*Билеги жоон, таиш жүрөк* Миң дөөнү аман коёбу Бул өңдөнгөн бадирек? (фольк. Manas UdS)).

Каралып жаткан концепттердин баалык-баалуулук белгилери:

- моралдык баа: жакшы «*To her, and indeed to all the world, he was a nice, **good-hearted** man*» (Dreiser, Sister Carrie), жаман «*They must be **bad-minded** and **hearted**, she imagined. Still, a place had been offered her*» (Dreiser, Sister Carrie);
- мүлктүк баа: алтын «*He had a **heart of pure gold***» (BNC), күмүш (*The **silver heart** left the office, swinging and banging itself independently against the office furniture as it indignantly departed*» (O. Henry, The Romance of a Busy Broker),
- эстетикалык-гигиеналык баа: таза «*It shows, I think, that although the tramp is physically grotesque, he is actually **pure at heart**, like a 'ruined temple' which, although a wreck and a complete mess, is still arguably sacred and a place of purity*» (BNC), «Менин **жүрөгүм таза** эле. Жапаиш менен бирге өмүр сүрүп, эл үчүн эмгек сиңирсем дечү элем» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015), жана кир белгилерин камтыйт. «*Анын **жүрөгүндө** кенедей да **кири жок***» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 1980).

Квантитативдик белгилер эки тилде тең сейрек кездешет. Англис тилиндеги «Heart» концептине жарым белгиси мүнөздүү: «*At last she yielded enough to ask Hanson. It was a **half-hearted** procedure without a shade of desire on her part*» (Dreiser, Sister Carrie); кыргыз тилиндеги концепт болсо, эки квантитативдик белгилерин алып жүрөт: «*Коркок бала мен беле я, **Кош жүрөгүм** алгандай*» (фольк. Manas UdS).

Колоративдик белгилер да эки тилде тең өтө сейрек кездешет. «Жүрөк» концептинин колоративдик белгилери эки гана өң аркылуу берилет: ак (*А аскербашы өз иши үчүн бирөөнү жумшамак деген али оюна келбеген, ишин мансап деп эсептебеген, **ак жүрөк**, таза болучу.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), жана кара (*Кокондо туруп, бүткүл тайпанын көңүлүнө медеп болуп, чыйралтып, касам урган*

Насирдинге да, **кара жүрөк** залым жарымпашага каршы күрөш алпара беришибиз ылайык (Т.Касымбеков, Manas UdS)). Ал белгилер аталган сын атоочтордон сырткары *агаруу* (Курумбай кудасына берген сөзүн жокко чыгарган Осмонкулга эми **жүрөгү агарбай** калган (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015)), жана *караруу* этиштери аркылуу актуалдашат (*Кимиси чыккынчы болду экен? – деп жүрөгү карайды* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *Жүрөгүндө кара жок* сөз айкашы кайраттуу (*Эр эле жүрөгүндө карасы жок, көгөрсө душманынан кун төлөткөн* (фольк. Manas UdS)), жана ак ниеттүү маанилерин камтыйт (**Жүрөгүндө кара жок**, *бажактаган Тезекбай эми чындоочудай тебетейин тизесине кийгизе, багжайды досуна* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015)).

Англис тилдеги «Heart» концептинин бир гана *кара* колоративдик белгиси табылды: «*Anyone who hates Sister Jean and this level of happiness has a **black heart***» (<https://www.dictionary.com>).

Изилденип жаткан концепттердин мейкиндиктик белгилери көбүнчө образдык түрдө берилээри байкалды. «Heart» концептинин эң кеңири таралган мейкиндиктик белгилерине «ландшафт» кирет. Ал белги *деңиз* (*And Catherine has a **heart as deep** as I have; the sea could be as readily contained in that horse-trough as her whole affection be monopolized by him.* (E.Bronte, Wuthering Heights)), *адам жашабаган арал* (*My feelings towards Miss Dombey is of that unspeakable description, that my **heart is a desert island**, and she lives in it alone.* (Dickens, Dombey and Son)), *жол* (*They listened a few moments in silence, touched by the same feeling, only hers **reached her through the heart**.* (Dreiser, Sister Carrie)), *үй* (*As time passed away I became more calm; misery had her **dwelling in my heart**, but I no longer talked in the same incoherent manner of my own crimes; sufficient for me was the consciousness of them.* (M.W.Shelley, Frankenstein, or the Modern Prometheus)), *умарам* (*He was close to tears when he started to read a statement in which he **opened his heart** as never before.* (BNC)), *караң* (*In the depths of every **heart** there is a **tomb and a dungeon**, though the lights, the music and revelry, above may cause us to forget their existence and the buried ones or prisoners whom they hide.* (Hawthorne, The Haunted Mind)), *коргоо* зат атоочтору аркылуу объективдешет (*A man of Hurstwood's age and temperament is not*

*subject to the illusions and burning desires of youth, but neither has he the strength of hope which gushes as a **fountain in the heart** of youth.* (Dreiser, Sister Carrie)).

Ал эми кыргызча конценттин мейкиндиктик белгилери кыйла кенен. Аларга *асман* (Алтындан сенин күбөгүң, **Ай жаркырайт жүрөктө**. Күмүштөн сенин күбөгүң, **Күн жаркырайт жүрөктө**. (Сүйүү ырлары)), *көл* (**Айланып жүрөк — көлүмдө**, Ак чардак болуп учасың. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), *өлкө* (Себеби **жүрөгүмдө** дайым элим, Сөздөрүн сөөлөт кылып багып карайм. (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *гүлзар* (Тең келбес көлдүн сулуу чүрөктөрү, Ак гүлүң өнүп чыккан жүрөктөгү. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), *бакча* (Жел жүрсө **жүрөгүндө** кубангансып, Жымыңдап **жалбырактар ыгып турду**. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), *имарат* (Салт билги Жаңгара ч бий кадырлуу датка тууганынын урматын аны сайын көтөрүп, ... колунда эмне бар болсо ошонун баарын төгүп, **жүрөгүн ачып**, өлчөмсүз ыклас менен тосту. (Т.Касымбеков, Manas UdS), *үй* белгилери кирет (Ушул тарбияны көрүп эр жеткен жигит карыганга чейин «мен кыргызмын» деген ишеними **жүрөгүндө жашайт** (А.Барыктабасова, Manas UdS)).

Темпоралдык же убакыт белгилери көбүнчө кыйыр мааниде колдонулат. Мисалы, күндүз белгиси күндүн (Күмүштөн сенин күбөгүң, **Күн жаркырайт жүрөктө**. (Сүйүү ырлары), ал эми түн айдын тийиши менен көрсөтүлөт (Алтындан сенин күбөгүң, **Ай жаркырайт жүрөктө**. (Сүйүү ырлары). Англис тилинде жарык убакыт күндүз (*As if the sunshine of the day were met with answering **brightness in the hearts** of all who walked with favoured ground* (Wordsworth, «The excursion»)), аркылуу түшүндүрүлөт.

Эки тилдеги сезондук белгилерге *кыш* жана *жаз* кирет. *Кыш* белгиси муз (Мурунку ысык **жүрөгүм**, **Муз болуп барат** утуру. (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), жана *кыш* зат атоочтору жана алардын дериваттары (**Кыш болуп жалын жүрөк**, кычыраган, Куш болуп, кош канаты бычыраган. (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *Sufficient without such guilt is this nightmare of the soul, this heavy, heavy sinking of the spirits, this **wintry gloom** about the **heart**, this indistinct horror of the mind blending itself with the darkness of the chamber.* (Hawthorne, The

Haunted Mind)), ал эми *жаз* белгиси *эрүү* этиши аркылуу актуалдашат (Тоңгон *жүрөк эрип*, каткан чер жазыла түшсүн, үйгө чакырып ырдатып бериниз десем караманча болбой койдуңуз эле... (Т.Абдумомунов, «Сүйүү жана үмүт»)), (*And when she went out in the morning, instead of working, she went from office to office and let her heart melt away in the drip of cold refusals transmitted through insolent office boys.* (O. Henry, The Skylight Room)).

Метерологиялык белгилер англис тилинде *storm* (алай-дүлөй түшүү) этиши (*...they could be reunited by a brave deed of the man lover, ... by lover storming girl's heart, by lover making long and noble self-sacrifice, and so on, endlessly.* (J.London, Martin Eden)), *cold* (муздак) (*Many of them are extremely cold-hearted, have no good feeling for any class but their own, are distant – even hostile to all others; call them useless.* (Ch.Bronte, Shirley)), *жана* *warm* (жылуу) сын атоочтору аркылуу берилет (*She must have a warm heart, when she loved her father so, to give so much to me.* (E.Bronte, Wuthering Heights)).

Кыргыз тилиндеги «Жүрөк» концептинин аба-ырайы белгиси жылуу (Ал «Ниваны» токтотту, Элес ылдам түшүп, алдыңкы орундукка олтурду жана дароо анын жүрөгү ого бетер жылый түштү. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), ысуу (*Жүрөгү бир ысып, өлгөнү тирилгендей кубанып, оозуна сөз кирбей, комузду кармалап, сыйпалап, туруп калды.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), жана муздоо этиштеринин жардамы менен вербалдашат (*Аны уксак Баштан тартып бутка чейин Дүрр – этип Муздайт жүрөк, муздайт дене.* (Б.Сарногоев, «Кошмо Штаттар, кулак сал»)).

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин категориялык белгилери төмөндөгү таблицада берилди (Таблица №3)

Таблица №3. Категориялык белгилер

№	Концепттердин белгилери	жүрөк	heart
1	Дименсионалдык белгилер		
	оорлук	+	+
	көлөм	+	+
2	Квалитативдик белгилер		

№	Концепттердин белгилери	жүрөк	heart
	жөнөкөй	-	+
	сезимтал	+	+
	назик	+	+
	катуу	(+)	+
	жумшак	(+)	+
	куркак	+	-
3	<i>Квантитативдик белгилер</i>		
	жарым	-	+
	эки	+	-
4	<i>Баалык-баалуулук белгилер</i>		
	моралдык	-	+
	мүлктүк	-	+
	эстетикалык, гигиеналык	+	+
5	<i>Колоративдик белгилер</i>		
	ак	+	-
	кара	+	+
6	<i>Мейкиндиктик белгилер</i>		
	ландшафт	+	+
7	<i>Темпоралдык белгилер</i>		
	сутканын бөлүгү	(+)	(+)
	сезон	+	+
	аба-ырайы	+	+

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин категориялык белгилеринин салыштырмалуу анализи эки тилдик дүйнө таанымдардын структуралык уюштурулушундагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды так көрсөтөт. Дименсионалдык белгилер (оорлук, көлөм) эки концептте тең толук актуалдашса, квалитативдик белгилерде маанилүү айырмачылыктар байкалат. Англис тилинде «Heart» концептинин сапаттык мүнөздөмөлөрү (simple, hard, soft, tender-hearted, ж.б.) туунду композиттер аркылуу толук вербалдашса, кыргыз тилинде «Жүрөк» концептинин «катуу/жумшак» белгилери *катыга элек, элжиретүү, таш жүрөк* сыяктуу туюнтмалар аркылуу кыйыр берилип, *назик, куркак, сезимтал* белгилери гана түз сын атоочтор менен актуалдашат. Квантитативдик белгилерден кыргыз тилине «эки/кош жүрөк» (тайманбастык), англис тилине «half-hearted» (кайдыгер) конструкциялары мүнөздүү, бул сандык метафоралардын маданий өзгөчөлүгүн чагылдырат. Баалык-баалуулук белгилер системасында англис тилинин

артыкчылыгы так көрүнөт: «Heart» концепти моралдык (good-hearted, bad-hearted) жана мүлктүк (heart of gold, silver heart) маанилерди толук камтыса, кыргыз тилинде жүрөк негизинен эстетикалык-гигиеналык (таза/кир жүрөк) маанилер менен чектелет.

Колоративдик белгилер тилдик дүйнө таанымдардын маданий детерминациясын ачып көрсөтөт. Кыргыз тилинде «ак жүрөк» (жаман оюн жок, ак ниет) жана «кара жүрөк» (кара ниет) оппозициясы түшүнүктүк дуализмди түзөт. Ал эми англис тилинде «white heart» (ак жүрөк) сөз айкашы колдонулбайт, жана колоративдик белгилерден бир гана «black heart» колдонулары байкалды. Мейкиндиктик белгилер (ландшафт) эки тилде тең метафоралар аркылуу актуалдашат. Англис тилинде жүрөк деңизге, аралга, жолго, үйгө, сарайга теңештирилсе, кыргыз тилинде ал асман, көл, өлкө, гүлзар, бакча, имарат сыяктуу образдар аркылуу кыйла кенен мейкиндик катары концептуалдаштырылат. Темпоралдык белгилерде эки концепт тең бирдей мүнөздөлөт. Мисалы, сутканын бөлүктөрү кыйыр түрдө күн менен айдын, жарык менен караңгынын образдары аркылуу, ал эми сезондук (кыш, муз, эрүү) жана аба-ырайы (жылуу, ысуу, муздоо) белгилери метафоралар аркылуу берилип, универсалдуу болуп эсептелет. Жалпысынан алганда, англис тилиндеги «Heart» концептинин категориялык белгилери кыргыз тилиндегиге караганда толуктуураак вербалдашып, лексикалык-семантикалык өрүсү кеңирээк болсо, кыргыз тилиндеги «Жүрөк» концепти эмоционалдык-руханий сфераны тереңирээк чагылдырат. Бул анализ эки маданияттын өзгөчөлүктөрүн жана баалуулуктар системасын көрсөтөт.

2-баптан алынган тыянактар

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин кыргыз жана англис тилдериндеги лингвомаданий өзгөчөлүктөрүнүн салыштырмалуу анализи тилдик дүйнө сүрөтүнүн универсалдуу жана улуттук өзгөчө белгилерин көрсөттү. Изилдөөнүн жыйынтыгында концептин мотивациялоочу, түшүнүктүк жана категориялык белгилери системалуу түрдө талданып, эки маданияттагы «Жүрөк» концептине болгон мамиленин окшоштуктары жана айырмачылыктары аныкталды.

Изилдөө учурунда сегиз этимологиялык сөздүк талданып, «ички, ичтеги», «борбор», «жан», «кайраттуулук, эр жүрөктүүлүк» жана «кыймыл» деген беш когнитивдик моделге бириктирилген 36 мотивациялоочу белги аныкталды (Таблица №1).

«Ички, ичтеги» белгиси эки тилде тең жүрөктүн дененин ичинде жашыруун, коргоолуу жайгашкан органдык мааниси менен байланыштуу болуп, кыргызча *терең, түпкүр* сөздөрү, англисче *depth, down* сөздөрү аркылуу вербалдашат. Бул моделдин варианты катары «ички органдар» белгиси бөлүнүп чыкты: кыргыз тилинин этимологиялык сөздүктөрүндө жүрөк сөзүнүн *ашказан, курсак, өт* маанилери, англис тилинде *kardia* сөзүнүн *ашказан* мааниси жана *kalon* сөзүнүн *ичеги-карын* маанисине барып такалышы белгиленди. Герман тилдеринин сөздүктөрүндө «калта» белгиси аялдын репродуктивдик органы (жатын) маанисине чейин кеңейген. Ошондой эле жүрөктүн «өпкө» белгиси кыргызча *дем алуу* этиши, англисче *sigh* зат атоочу аркылуу актуалдашары аныкталды.

«Борбор, чордон» эки тилде тең негизги универсалдуу белгилерге кирет. Эски Ирландияча *críde*, славянча *serda* «борбор» дегенди билдирет. Англис тилинде *HEART* лексемасы этимологиялык деңгээлде *сүрөттүн, жалындын, табияттын, мезгилдин* ортосун, ал эми *core* сөзү менен байланышта өсүмдүктөрдүн өзөгүн (*розанын, карагайдын жүрөгү*) белгилөө үчүн колдонулат. Кыргыз тилинде «борбор» мааниси бир гана этимологиялык сөздүктө берилгени менен, жүрөк сөзү бир нерсенин эң маанилүү бөлүгү катары колдонулары мисалдардан аныкталды

«Жан» белгиси «Жүрөк» концептинин эң сакралдуу аспекти чагылдырып, жүрөктү жандын жайгашкан жери, материалдык дене менен руханий жандын ортосундагы көпүрө, өмүр менен өлүмдүн чеги катары концептуалдаштырат. Эки тилде тең *жүрөк* менен *жан* синоним катары колдонулуп, бул байланыш параллелдүү фразаларда айкын көрүнөт: *жүрөгү/жаны жок, жүрөгү/жаны оозуна келүү, жүрөгү/жаны күйүү, жүрөгү/жаны ордуна келүү, жүрөгү/жаны түтөө; pour one's heart/soul out, bless one's heart/soul, poor heart/soul* ошондой эле *heart and soul* бирдиги «толугу менен» маанисинде колдонулат.

«Кайраттуу, эр жүрөк» белгиси түрк элдери үчүн өзгөчө маанилүү. Түрк тилдеринде жүрөк сөзү жана анын дериваттары аркылуу кеңири көрсөтүлөт: *жүрөктүү/жүрөксүз, жүрөктү/жүрөксиз*. Адамда жүрөктүн болушу тайманбастыктын кепилдиги. Англис тилинде *courage* сөзү латынча *cor* уңгусунан келип чыкканы менен, «эрдик» мааниси 14-кылымда гана пайда болгон. Азыркы учурдагы «чечкиндүү» белгиси *have heart to/for* фразасы жана *hearten/dishearten* этиштери менен вербалдашат.

«Кыймыл» белгиси жүрөктүн эч токтобостон согуу табиятына таянат, жана йүр- «жүрүү, кыймылдоо» этишинен келип чыккан деп эсептелет. Кыргызча *козголуу, солкулдоо, толкуу, делбирөө, титирөө* ж.б. этиштер, англисче *quake, tremble, flutter, leap, jump* этиштери аркылуу актуалдашат, ал эми жүрөктүн секирүү, ыргуу сценарийи (*leap, jump, bound*) эки тилде тең кеңири колдонулат. Жүрөктүн вертикаль жана айлана боюнча кыймылы, ошондой эле анын көлөмүнүн өзгөрүшү эки тилде тең көрсөтүлсө, ичинен сыртты карай (аңтарылуу) жана астынан үстүн көздөй (оодарылуу) кыймылы кыргыз тилинде гана катталды. Каралган сөздүктөрдө эң сейрек кездешкен маанилер катары HEART лексемасынын «эс» белгиси (*by heart* фразасында) жана ЖҮРӨК лексемасынын «көңүл» белгиси аныкталып, *жүрөгү жибүү – көңүлү жибүү, жүрөгү айнуу – көңүлү айнуу* сыяктуу синонимдик фразаларда чагылдырылат.

Мотивациялоочу белгилердин эки концепт боюнча бөлүштүрүлүшү (Таблица №1) төмөнкүдөй сүрөттү берди: 36 белгинин 23ү «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринде тең катталып, эки тилдин ортосундагы жалпы концептуалдык уюткуну түздү. Беш белги — энергия, эмгекчилдик, боорукердик, кыймылдоо/басуу жана адеп-ахлак — бир гана «Жүрөк» концептине, сегиз белги — калта, өзөк, ишенимдүүлүк, каалоо, сүйүү, тынчсыздануу, эс тутум жана секирүү — бир гана «Heart» концептине таандык болуп чыкты. Жалпы саны боюнча «Жүрөк» 28, «Heart» 31 белги менен катталды.

Бул көрсөткүчтөр эки концепттин универсалдуу физиологиялык өзөгү бирдей болгону менен, алардын улуттук-маданий периферияларынын айырмаланарын тастыктайт: кыргыз тилинде концепт кайраттуулук, кыймыл жана

адеп-ахлактык өзөк маанилерине карай тереңдесе, англис тилинде борбордук-структуралык, репродуктивдик (калта → жатын) жана рационалдык-когнитивдик (by heart) маанилерге карай кеңейген.

Түшүнүктүк белгилер концепттин семантикалык өзөгүн түзүп, анын негизги мааниси катары сөздүктөрдө берилет. Салыштырмалуу анализдин жыйынтыгында «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин 42 түшүнүктүк белгиси аныкталып, алар орган, кан айландыруучу, дененин бөлүгү, сезимдер топтолгон жер, кыйынчылыкты жеңүүчү күч, мүнөз, руханий дүйнө, борбор, оюн, кыймыл, акыл жайгашкан жер, адеп-ахлактык сапаттар ж.б. топторго бөлүндү. Алардын бөлүштүрүлүшү (Таблица №2) төмөнкүдөй: 42 белгинин 29у эки тилде тең актуалдашып, жалпы түшүнүктүк ядрону түздү; 9 белги — чыдамкайлык, ишенимдүүлүк, жупунулук, өзүмчүлдүк, өзөк, карта оюну, ой, ниет жана семиз жер — англис тилине, ал эми 4 белги — каардануу, эрдик-баатырдык, айлана боюнча кыймыл жана толкуу — кыргыз тилине гана мүнөздүү болду. Жалпы саны боюнча «Жүрөк» 33, «Heart» 38 белги менен катталды.

Органдык жана физиологиялык белгилер эки тилде тең негизги мааниде берилет. Жүрөк адамдын жана жаныбарлардын кан айландыруучу борбордук органы катары, «согуу» жана «уруу» касиеттери менен мүнөздөлөт. Жүрөктүн тушу жана көкүрөк белгилери да эки тилге тең мүнөздүү. Ички органдар белгисинин аныкталышы, бул мотивациялоочу белгинин сакталып калгандыгын көрсөтөт.

Сезимдер топтолгон жер эң чоң топтордун бири болуп саналат. Эки тилде тең жүрөк сезимдердин топтолгон жери катары көрсөтүлөт. Сүйүү, боор оруу, коркуу, кайгы, кубаныч жүрөктө топтолот. Сүйүү белгиси өзгөчө кеңири: кыргызча жүрөк энчиленет, тартылат, жаралайт, эзет, күйөт, жалындайт, сагынат. Англисче *compassion, love, affection* маанилери, *sympathetic heart, sweetheart* туюндурмалар колдонулат.

Кыйынчылыкты жеңүүчү күч белгиси эки тилдеги улуттук өзгөчөлүктөрдү ачык көрсөтөт. Кыргызча *жүрөктүүлүк* эрдикти, баатырдыкты, ал эми *жүрөгү жоктук* коркоктуку билдирет. Баатырдык же коркоктук зооморфтук (арстан —

коён), стихиялык (от – суу), мейкиндиктик (жүрөгү тоо) ж.б. белгилер аркылуу актуалдашат. Англис тилинде «баатырдык» белгиси эмес, «эрк, чечкиндүүлүк, чыдамкайлык» мааниси басымдуу: *emotional strength, confidence and courage*.

Мүнөз белгиси эки тилде тең жүрөктүн адамдын мүнөзүнүн көрсөткүчү экендигин чагылдырат. Жакшы сапаттарга боорукердик, чынчылдык, кең пейилдик, жупунулук (*kind-hearted, honest heart, warm-hearted*), ал эми жаман сапаттарга таш боордук, өзүмчүлдүк, мерездик (*cruel hearted, selfish heart*) кирет. Адамдын мүнөзү кыргыз тилинде *ак жүрөк – кара жүрөк, таза жүрөк – кир жүрөк, муз жүрөк – таш жүрөк* оппозициялары аркылуу сүрөттөлөт. Мында «таш жүрөк» фраземасы эки мааниге ээ экенин эске алуу зарыл: 1) «тайманбас, кайраттуу» (*Билеги жоон, таш жүрөк, Миң дөөнү аман коёбу?* (фольк., Manas UdS)) жана 2) «ырайымсыз, таш боор» (*Кантейин короолорго кол салдырды, Боору таш, жүрөгү таш ачкачылык*. (Т.Кожомбердиев, «Оттон өскөн кызыл гүл»)). Биринчи мааниде ал «Манас» эпосундагы *коргошун жүрөк, темир жүрөк* образдары менен бир катарга турат.

Борбор белгиси «Heart» концептинин негизги маанилеринин бири. Борбор конкреттүү жана абстракттуу заттарда болот: жашоонун, теориянын, проблеманын, иштин маңызы. Жүрөк адамдын жан дүйнөсүнүн борбору, ал эми жүрөктүн борбору – анын эң негизги, эң ыйык бөлүгү (*heart of hearts, heart's core*).

Акыл-эс белгиси азыркы учурда сейрек кездешет. «Heart» концептинин «intellect» белгиси бир канча фразада сакталган: адам жүрөктөн ойлонот, ишенет. Көп учурда *heart* менен *mind* чогуу колдонулат. «Жүрөк» концептинин «акыл-эс» белгиси *түшүнүү, билүү, угуу, көрүү* этиштери аркылуу актуалдашат.

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин мотивациялоочу жана түшүнүктүк белгилеринин талдоосу эки башка элдин дүйнө көрүшү алардын тилдик аң-сезиминде кандай калыптанганын жана өнүккөнүн көрсөттү. Кан айландыруучу борбордук орган, көкүрөк, сезимдердин топтолгон жери, кыйынчылыкты жеңүүчү күч, борбор, кыймыл мотивациялоочу белгилери өзгөрүүсүз калып, мүнөз, карта оюну, жүрөк символу сыяктуу жаңы белгилер кошулганы байкалды. Ал эми адеп-

ахлактык белгилер, акыл жайгашкан жай, ички органдар жашырын метафоралар катары фразаларда сакталган.

«Heart» концептинин категориялык белгилеринин ичинен дименсионалдык белгилерге *салмак* (heavy/light heart), жана *көлөм* (big heart, shrink/dilate) кирет, ал эми кыргыз тилинде ал белгилер *жеңилдөө*, *кысылуу* этиштери жана *жоон* сын атоочу аркылуу, ошондой эле кыйыр түрдө *тоо* (чоң) жана *томуктай* (кичине) образдары менен актуалдашат.

Квалитативдик белгилер англисче *simple, hard, soft, tender-hearted* композиттери аркылуу, кыргызчада *назик, кургак, сезимтал* сын атоочтору жана *катыга элек, элжиретүү, таш жүрөк* туюнтмалары аркылуу вербалдашат.

Баалык белгилерге *моралдык* (good/bad-hearted), *мүлктүк* (gold/silver heart), *эстетикалык* (pure heart, таза/кир жүрөк) кирет. Англис концепти үч типтеги бааны тең толук камтыса, кыргыз концепти негизинен эстетикалык-гигиеналык баа менен берилип, бул эки лингвомаданияттын баалуулук багыттарынын айырмасын чагылдырат.

Квантитативдик белгилер сейрек кездешээри белгилүү болду. Англис тилинде *жарым* (half-hearted), ал эми кыргыз тилинде *эки* (эки жүрөк, кош жүрөк) белгиси табылды.

Колоративдик белгилерден кыргыз тилинде *ак жүрөк (таза), кара жүрөк (жаман)* фразалары жана *агаруу/карауу* этиштери, ал эми англисчеде болгону бир өң *black heart* аныкталды.

Мейкиндиктик белгилер эки тилде тең ландшафт метафоралары аркылуу берилет: англис тилинде *деңиз, арал, жол, үй, сарай* образдары, кыргыз тилинде *асман, көл, өлкө, чер, бакча, гүлзар, ж.б* образдары колдонулат.

Темпоралдык белгилер негизинен кыйыр мааниде берилип, эки концепт үчүн универсалдуу болуп саналат: сутканын бөлүктөрү *күн/ай, жарык/караңгы* образдары аркылуу, «сезон» белгиси *кыш, муз* зат атоочтору жана *эрүү, melt* этиштери аркылуу, «аба ырайы» белгиси англисче *storm* этиши менен *cold/warm-hearted* сын атоочтору, кыргызча *жылуу, ысуу, муздоо* этиштери аркылуу актуалдашат.

Жалпылап айтканда «Жүрөк» концепти эки маданиятка тең тиешелүү универсалдуу символ. Ал концепттин адамдын физиологиялык, эмоционалдык, интеллектуалдык жана руханий жашоосунун борбору катары колдонулушун «ички», «борбор», «жан», «кыймыл» белгилеринин эки тилде тең сакталып калышы тастыктап турат.

«Жүрөк» концептинин улуттук өзгөчөлүгү «кайраттуулук, эрдик» белгисинде айкын көрүнөт. Кыргызча жүрөк тайманбастыктын, баатырдыктын символу болсо, англисче чечкиндүүлүк, эрк, чыдамкайлык маанилери басымдуу. Бул түрк элдеринин согуш маданиятынын тилдик аң-сезимде чагылдырылышын көрсөтөт.

Эки тилдеги концепт үчүн бардык сезимдик белгилер, жана алардын ичинен сүйүү белгиси эң кеңири колдонулаары байкалды. Кыргызча сүйүү жүрөккө физикалык таасир тийгизүүчү күч (энчилейт, жаралайт, эзет, күйөт) болсо, англисче ал символикалык жана абстракттуу түрдө берилет.

Мүнөз белгилери жакшы жана жаман сапаттарга бөлүнүп, кыргызчада колоративдик (ак/кара), стихиялык (муз/таш), баалык (таза) белгилер, англисчеде аналитикалык сын атоочтор (good/kind/warm/cold-hearted) аркылуу актуалдашкандыгы белгилүү болду.

Категориялык белгилерден дименсионалдык, квалитативдик, жана баалык белгилер кеңири колдонулуп, квантитативдик жана колоративдик сейрек кездешээри, ошондой эле мейкиндиктик жана темпоралдык белгилер образдык мааниде, метафоралар аркылуу актуалдашары аныкталды.

Жыйынтыктап айтканда, «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин салыштырмалуу изилдөөсү тилдик дүйнө таанымдын универсалдуу жана улуттук өзгөчө касиеттерин аныктоого, эки элдин маданий баалуулуктарын жана дүйнө көрүштөрүн түшүнүүгө мүмкүндүк берди. Концептуалдык анализдин методологиясы тилдик материалдын ар кыйла катмарларын (этимологиялык, лексикографиялык, текстуалдык) системалуу изилдөөгө, концепттин түзүлүшүн жана өнүгүшүн реконструкциялоого шарт түзөт.

3-БАП «ЖҮРӨК» ЖАНА «HEART» КОНЦЕПТТЕРИНИН ОБРАЗДЫК, СИМВОЛДУК ЖАНА ПРОВЕРБИАЛДЫК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСЫ

3.1 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин образдык белгилери

Образдуу каражаттар – сезүү жана көрүү элементи камтыйт, эки өлчөмдүү мүнөзгө ээ, ассоциативдик түрдө кабыл алынат жана кептин экспрессивдүүлүгүн жана көрсөтмөлүүлүгүн жогорулатуучу функцияны аткарат. (Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка. СПб.: Наука, 1993. 89-б.).

Образдуулук чындык менен анын чагылдырылышын жана түшүнүлүшүн байланыштыруучу функцияны аткарат. Образ – чындыктын мүмкүн болушунча алыстатылган жана орточолоштурулган көрүнүшү. Бирок ошол эле учурда ал чындык жөнүндө ой жүгүртүүгө таасир этүүчү рычагдардын бири катары белгилүү бир маданиятта чындыкты өзгөртүүчү фактор да болуп саналат. (Песина С.А. Философия языка. М.: Флинта, 2014. 300-б.)

Арутюнованын пикири боюнча кандайдыр бир образды кабылдоо, эс тутум, элестетүү жана жашоодогу топтолгон таасирлер түзөт, ал эми метафора объекттердин бир классы жөнүндө түзүлгөн образын башка класска же башка класстын белгилүү бир өкүлүнө карата колдонот. (Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999. 318–323-бб.)

Дж.Лакофф «Метафоры, которыми мы живем» атуу эмгегинде «Метафора тилге же сөзгө гана таандык эмес. Адамдын ой-жүгүртүү процессинин өзү метафоралык мүнөздө болгондуктан, адамдын концептуалдык системасы метафора аркылуу түзүлөт.» деген оюн билдирет. Анын айтымында адамзаттын жашоосунун бардык чөйрөлөрү тилде концептуалдык метафоралар менен чагылдырылат, бирок күнүмдүк кепте колдонулган лингвистикалык сөз айкаштар өзүнүн образдуулугун жоготкондуктан, эне тилинде сүйлөгөндөр үчүн байкалбай калат. (Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. М.: Эдиториал УРСС, 2004. 27-б.)

Арутюнова Н.Д. дагы Дж.Лакоффтун оюн кайталайт: «Сенсордук механизмдердин өзгөчөлүктөрү жана алардын психикага тийгизген таасири адамга салыштырылгыс нерсени салыштырып, ченелбегенди ченөөгө мүмкүндүк берет. Бул аппарат тынымсыз иштеп, ар кандай дискурста метафораны жаратат.

Күнүмдүк колдонууда метафора өчүп, жалпы негизде тилдин сөздүк курамына кирет.» (Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: Языки русской культуры, 1999. 374-б.)

Образдык белгилердин келип чыгышы көп изилдөөчүлөр үчүн кызыгуу жаратат, анткени концептуалдык метафоралар улуттук жана маданий мурастарды чагылдыруунун өзгөчө формасы болуп саналат. «Өз маданиятындагы символдорду билгенде гана, өчүп калган метафоралардын негизинде жайгашкан образдарды пайда кылуучу ой жүгүртүү механизмдин түшүндүрүүгө болот.» (Бакирова А.А. Ментальные образования звезда и star в русской и английской лингвокультурах: дис. ... канд. филол. наук. Тверь, 2020. 105-б.)

3.1.1 Жансыз табияттын образдык белгилери

Жансыз табияттын концептуалдык метафораларына стихиялык, заттык, буюмдук, тамактык жана артефакттык моделдер кирет.

1. Стихиялык белгилер

Табият стихияларынын негизги элементтери – от, суу, жер жана аба – адам организмдеги кан айлануу жана зат алмашуу процесстерин камсыз кылуучу борбордук орган катары жүрөктүн концептуалдаштырылышында өзгөчө роль ойнойт. Бул стихиялык белгилер жүрөктүн физиологиялык функцияларынан тышкары, анын эмоционалдык жана символикалык мааниси менен тыгыз байланышта турат.

Жүрөктүн «суу» белгиси эки тилде тең эң продуктивдүү когнитивдик моделдердин бири болуп саналат. Дж.Купердин айтымында «Жүрөктүн каны – бул өмүр» (Купер Дж. Энциклопедия символов. М.: Золотой век, 1995. 237–238-бб.), ал эми М.В. Пименова «Жүрөк тирүүлүктүн ички суу булагы» деп белгилейт. (Пименова М.В. Концепт Сердце. Образ. Понятие. Символ. Кемерово: КемГУ, 2007. 31-б.) Кыргыз тилинде «Жүрөк» концептинин «суу» когнитивдик модели бир катар динамикалык этиштер аркылуу актуалдашат:

- *чайпалуу «Жүзүңдү көрө калганда, жүрөгүм менин зыя этти, козголуп жүрөк чайпалды, ким экениң билбеймин, атыңды мурун айтпады»* (Т.Касымбеков, Manas UdS),

- толкуу «Барабыз улуу максат – ал чоң үйгө. Баарыбыз **толкуп жүрөк**, толуп билек» (Б.Сарногоев, «Жашасын»),
 - болкулдоо «Ошо Гекесинин алдында эт **жүрөгү болкулдап**, өңгүрөп ыйлап жиберер абалда калды Текеси» (Т.Касымбеков, Manas UdS)) этиштери менен,
 - көл «Айланып **жүрөк — көлүмдө**, Ак чардак болуп учасың» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
 - ташкын «Бу кандай жаштык талабы **жүрөктө ташкын** сыйбаган» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
 - толкун «Деңиз – акын, **жүрөк – толкун**, шамал – шык». (Кыргыз поэзиясынын антологиясы) зат атоочтору менен актуалдашат.
- Англис тилинде «Heart» концептинин «суу» белгилери
- *depth* зат атоочу («*The poorly clad girls who went blowing by her window evenings, hurrying home from some of the shops of the West Side, she pitied from the **depths of her heart***» (Dreiser, Sister Carrie),
 - *pour* «*Richards, culprit Richards, alone **poured out her heart** in broken words of welcome*» (Dickens, Dombey and Son),
 - *melt* этиштери менен актуалдашылганы байкалды «*And when she went out in the morning, instead of working, she went from office to office and let her **heart melt** away in the drip of cold refusals transmitted through insolent office boys*» (O. Henry, The Skylight Room). Бу метафоралар жүрөктүн эмоционалдык толкундануусун сууга мүнөздүү табигый көрүнүштөр аркылуу концептуалдаштырат.

«Муз» концептуалдык модели «суу» макромоделинин варианты катары колдонулат. Эки тилде тең жүрөктүн «муз» белгиси аркылуу эмоционалдык салкындык же сезимдердин тоңушу чагылдырылат. Бул белги кыргыз тилинде муз зат атоочу (Эгерде андай эмес башкача болсо, эгерде ал дити сунсак, **жүрөгү муз** болсо, жаратылыш аны кандай гана таңдайы жок обончу кылбасын, ал азыр минтип ырдай албайт эле (Ч.Айтматов, Manas UdS)), жана тоңуу этиши (**Жүрөк тоңгон** суукта жылуу жазсын жаркындугу. (А.Осмонов, «Чыгармалар

жыйнагы»)), ал эми англис тилинде *ice* зат атоочу (*He told me and my own heart grew cold as ice as I listened.* (Doyle, His Last Bow)) менен объективдешет.

«Аба» белгиси кыргыз тилиндеги концептке гана мүнөздүү жана *шуулдоо* этиши менен объективдешет: «*Курмандын чаап келгенин көргөндө эле жүрөгү шуу деп, бардыгын түшүндү*» (Ч.Айтматов, *Manas* UdS).

Жүрөктүн «от» концептуалдык модели эң продуктивдүү жана семантикалык жактан байыркы стихиялык белгилердин бири болуп эсептелет. Кыргыз тилинде жүрөктүн «от» модели көптөгөн концептуалдык метафоралар аркылуу актуалдашат. Жүрөктүн *жалыны* түшүнүгү ички сезимдердин күчтүүлүгүн жана тазалыгын отко теңеп көрсөтөт:

«*Анткени менен, бул сүрөт мен үчүн дүйнөдө эң кымбаттуу зат, анткени жүрөктүн эң асыл, алгачкы жалынын мен ушул сүрөткө бергенмин*» (Ч.Айтматов, *Manas* UdS)

«Жүрөк» *жагылат, тутандырылат* деген метафоралар сезимдердин козголушун от жагуу процессине теңештирет.

«*Ойлоп өткөн чагыңды От жүрөгүң жагылды*» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)

«*Өзүң гана тутандырган бир кезде Өчөөр эмес жүрөгүмдүн жалыны*» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)

Күчтүү эмоциялардын таасиринен жүрөк *күйөт* (*Ата-энелүү балдарды, Көргөндө күйөт жүрөгүм.* (Арман ырлары)), *алоолойт* (*Антсе да ойлоп кыйналып, Алоолоп күйөт жүрөгүм.* (Арман ырлары)), *өрт болот* (*Санаага жүрөк өрт болду, Боздогон күнүм көп болду.* (Арман ырлары)). Бул сыяктуу этиштик туюндуруулар отко мүнөздүү касиеттерди жүрөккө жүктөйт.

Кызык туудурган метафораларга жүрөктүн жалынсыз күйүшүн киргизсек болот: «*Жарк этип үйдөн сен чыксаң, Жалынсыз күйөт жүрөгүм*» (Сүйүү ырлары)). Бул образ ички азаптын көзгө көрүнбөгөн табиятын чагылдырат.

Жүрөктүн *түтөшү* (*Тамызылып унутулган чылымдай, Түтөйт жүрөк сүйүү отуна жылынбай.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *чок болушу* (*Күндө ыйлайм, арманым күч, жүрөгүм чок.* (Арман ырлары)), *өчүшү* (*Өзүң гана*

тутандырган бир кезде, **Өчөөр эмес жүрөгүмдүн жалыны**. (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)) аркылуу жүрөктүн отко мүнөздүү ар түрдүү абалдарды көрсөтүлөт.

«Heart» концептинин «от» белгиси *glow* (*These reflections have dispelled the agitation with which I began my letter, and I feel my **heart glow** with an enthusiasm ... the soul may fix its intellectual eye.* (M.W.Shelley, *Frankenstein, or the Modern Prometheus*)), жана *burn* («*I swear,*» he cried, «*by the sun, and by the blue sky of Heaven, and by the fire of love that **burns my heart**, that if you grant my prayer, while they exist you shall never behold me again*» (M.W.Shelley, *Frankenstein, or the Modern Prometheus*)) этиштери менен актуалдашып, жүрөктөгү күчтүү сезимдердин отко окшош табиятын баса белгилейт.

Жүрөктүн «жер» концептуалдык модели *топурак* белгиси менен тыгыз байланышта турат. Кыргыз тилинде жүрөктө *гүл өнөт* метафорасы аркылуу жүрөк жерге, ал эми сезимдер өсүмдүктөргө салыштырылат:

«*Тең келбес көлдүн сулуу чүрөктөрү, Ак гүлүң өнүп чыккан жүрөктөгү*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)

Англис тилинде «Heart» концептинин «жер» белгиси продуктивдүү моделдерге кирет. Бул белги *root* (*I have to tell you, that for four years you have been growing in my tutor's heart, and that you are rooted there now.* (Ch.Bronte, *Shirley*)), *sow* (*To sow in her heart cravings for social position.* (Hardy, *The woodlanders*)), *plant* (*So I got up in haste, and, and, taking the knife, ... I fell heavily upon the youth holding in my hand the knife, which ... buried itself, as if **planted in youth's heart**.* (Burton, *The Arabian Nights*)) этиштери менен объективдешет.

Кыргыз тилинде «жер» элементинин бөлүгү катары *таш* (*Кантейин короолорго кол салдырды, Боору таш, жүрөгү таш ачкачылык.* (Т.Кожомбердиев «Оттон өскөн кызыл гүл»)), жана *кен байлык* (*Бүткүл элдин жүрөк каны, **Кен байлыгы** жердеги.* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)) белгилерли дагы стихиялык белгилерге кирет.

Англис тилиндеги «таш» когнитивдик моделинин белгилери *stone* («*I don't know,*» he laughed, «*unless just by loving you, for I loved you hard enough to melt the*

heart of a stone, much less the heart of the living, breathing woman you are». (Dickens, Martin Eden)), *flint* (*But my **heart was flint**, for he endured nothing which my innocent darling hadn't felt before him*. (Doyle, His Last Bow)), *marble, paving-stone* (*I often wish my **heart was a marble slab, or a paving stone***. (Dickens, Dombey and Son)) зат атоочтору, аркылуу актуалдашат, жана бул белги жүрөктүн катуулугун, сезимдердин жоктугун же эмоционалдык кыстоону чагылдырат.

2. Заттык белгилер

«Жүрөк» концептинин заттык метафоралары лингвомаданияттык өзгөчөлүктөрдү чагылдырып, адам психикасынын ар түрдүү абалдарын материалдык дүйнөнүн объектилери аркылуу концептуалдаштырууга мүмкүндүк берет. Бул метафоралык моделдер жүрөктүн эмоционалдык, физикалык жана символикалык касиеттерин конкреттүү заттардын мүнөздөмөлөрү менен байланыштырып көрсөтөт.

«Күйүүчү зат» когнитивдик модели «Жүрөк» концептинин заттык метафораларынын ичинен эң продуктивдүүлөрүнүн бири болуп саналат. Кыргыз тилинде бул модель биринчи кезекте күйүү этиши менен актуалдашат

*«Жарк этип үйдөн сен чыксаң, Жалынсыз **күйөт жүрөгүм**»* (Сүйүү ырлары)

Күчтүү эмоционалдык абалдарда жүрөк күйүүчү заттын касиеттерин алат. Кайгы жүрөктү куйкалайт (*Береги биздин маңдайыбызда калың апийимде жүргөн үч дуңгандын бири, Бежинден чыкканы, кырк жылдан бери жаңы эсине түшүп тургандай кишинин **жүрөгүн куйкалаган** бир түрдүү муңдуу, каралуу, обон салып узакка созуп, ысык күндү калтыратып барып коё коёт*. (М.Элебаев, «Узак жол»)), *өрттөйт* (*Ичтеги арман, ичтеги от жалындап-жалындап Жыпардын **жүрөгүн өрттөйт***. (С.Карачев, «Эркисиз күндөрдө»)),

«Heart» концептинин «күйүүчү зат» белгиси

- *flame* (*The **flame** that feeds upon my **heart** fades or flares, by wild winds controll'd*) (Ch. J.Brennan, The Twilight of Disquietude),
- *fire* зат атоочтору (*«When from Heavens I saw her first descend My **heart** took **fire**, and only burning pains They were my pleasures – they my Life's sad end;*

Love pour'd her beauty into my warm veins» (Keats. Translated from a Sonnet of Ronsard),

- *burn «Birds, yet in freedom, shun the net Which Love around your haunts hath set; Or, circled by his fatal fire, Your **heart shall burn**, your hopes expire»* (Byron, Translation of a Romaic Love Song),
- *inflame «A few adroit words, one or two knowing tender glances of the eyes, and his **heart was inflamed** again and his doubts and suspicions forgotten»* (Thackeray. Vanity Fair),
- *kindle «For then her **heart shall kindle** (Wordsworth, The excursion)), жана *strike (It **strikes** to the **heart** of all life, animate and inanimate»* (Dreiser, Sister Carrie) этиштери аркылуу объективдешет. Бул метафоралык мисалдар жүрөктү күйүүчү материалга теңештирип, адамдын жүрөгүндөгү эмоционалдык реакцияларды ар түрдүү интенсивдүүлөктөгү күйүү процессине окшоштугун баса белгилейт.*

«Күйүүчү зат» когнитивдик моделинин варианты «жарылуучу зат» белгиси жүрөктүн эмоционалдык толкундануусунун эбегейсиз күчүн чагылдырат. Кыргыз тилинде күйүттөн, кайгыдан, коркуудан жүрөк *жарылат* (*Бир күнү таң эрте үйүрдө жүргөн Гүлсарыны көрүп, Танабай кубанганынан жүрөгү жарыла жаздады.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *атат* (*Муну көрүп Мусулманкулдун жүрөгү атып кетти.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)). Англис тилинде «жарылуучу зат» белгисин вербалдаштыруу үчүн *burst* этиши колдонулат: «*The **heart** of poor Freckles almost **burst** with dull pain and his great love for her»* (Stratton-Porter, Freckles). Бул белги аркылуу жүрөктү жарылуучу заттын деструктивдүү табиятына теңештирип, анын эмоционалдык чыңалуусунун чексиз эмес экендигин метафоралык жол менен көрсөтөт.

«Жүрөк/Heart» концептилеринин башка заттык метафораларына металлдар менен байланышкан когнитивдик моделдер кирет.

- *коргошун «Кара жалгыз бир башы, сан кишиге теңебес, сан-сагаксыз жоо келсе, шашылып койор бенде эмес, **коргошун жүрөк**, жел билек, корко*

турган мен эмес» («Манас» Manas UdS), «*My heart had turned to lead*» (Doyle, The Adventures of Sherlock Holmes),

- металл «Мен мынча неге күйөмүн? **Металлдан болбой жүрөгүм**» (Сүйүү ырлары), алтын «*Not very prepossessing externally, as you can see, but a **heart of gold**, and devoted to the child*» (Doyle, The Adventures of Sherlock Holmes),
- күмүш «*The **silver heart** left the office, swinging and banging itself independently against the office furniture as it indignantly departed*» (O. Henry, The Romance of a Busy Broker),
- болот «*Rose was to have a fine, generous soul, a noble intellect profoundly cultivated, a **heart** as true as **steel**, but the manner to attract was not to be hers*» (Ch.Bronte, Shirley),
- темир «*And to that subtly a **heart of iron**. Yet the young Lady makes it melt.* » (Fletcher, The Island Princess),
- магнит («Бир күч бар сенде сыйкырдуу, **Акындын тарткан жүрөгүн**» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы).

Бул метафоралар жүрөктүн катуулук-жумшактык, баалуулук, тартуу күчү сыяктуу ар түрдүү касиеттерин металлдардын физикалык мүнөздөмөлөрү аркылуу концептуалдаштырат. Мисалы, «алтын жүрөк» метафорасы адамдын ички баалуулугун, жакшылыгын билдирсө, «темир жүрөк» түшүнүгү эмоционалдык катуулукту же чыдамкайлыкты чагылдырат. Жүрөк-магнит анын тартуу күчүн, адамдарды же сезимдерди өзүнө тартуу касиетин көрсөтөт.

Англис тилинде жүрөк *чопого* (*Well, this cold **clay** clod was man's **heart**.* (Browning, In a Year)), жана *чаңга* салыштырылат, (*A wicked whisper came, and made my **heart** as dry as **dust*** (Coleridge, The Rime of the Ancient Mariner)), жана эмоционалдык кууркактыкты же сезимсиздикти метафоралык жол менен билдирет.

«Катуу/жумшак зат» когнитивдик моделдери жүрөктүн текстуралык мүнөздөмөлөрүн чагылдырат жана адамдын эмоционалдык абалы менен байланышын көрсөтөт. Катуу затка *так калат* (*Сууга жуусам, отко алсам өчпөдү **Жүрөгүмдө** сүйүү салган асыл **так**.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *жик кетет* (*Ошондон бери кыздын **жүрөгүнө жик кетип**, атасы менен*

сүйлөшпөй жүрөт (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015)), *сынат* (*She will have no heed of me, and my **heart will break*** (Wilde, The Nightingale and the Rose)), ал *жибийт* (*Ырас Түкө, дале жашсың, жигитсиң, Ырың менен эл жүрөгүн жибииттиң* (Б.Сарногоев, «Түмөнбай акынга»)). Бул метафоралар жүрөктү катуу, бирок сына турган материалга теңештирип, анын эмоционалдык таасирлерге берген реакциясын көрсөтөт.

Жумшак зат *эзилет* (*Тыңшап, **эт-жүрөгү кайра эилип**, жаны кайра ным чычала болуп күйүп жатты*. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *элжирейт* (*Сейде жүрөгү **элжиреп**, аны көзүнөн, маңдайынан өптү, – уюңар туусун, айланайын, анан жейбиз*. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *эрийт* (*Might have **dissolved his heart into tenderness*** (Wordsworth, The Excursion)), *жанчылат* (*Жалгызы элем бирөөнүн, **Жанчылып барат жүрөгүм***. (Арман ырлары)). (*Танабай болсо, коштошорунда досунун жүрөгүнө **ийнедей сайылып**, чоктой куйкалаган сөздөрдү айтып салып, артына бир кылчайып койбостон кетти* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), (Т.Касымбеков, Manas UdS), *Бул сөз Мала-хандын жүрөгүнө **тикендей келип сайылды***. (Т.Касымбеков, Manas UdS), «*Look, look!*» *cried the Tree, «the rose is finished now»; but the Nightingale made no answer, for she was lying dead in the long grass, **with the thorn in her heart***. (Wilde, The Nightingale and the Rose)). Мындай метафоралар жүрөктүн жумшактыгын, эмоционалдык өткөрүмдүүлүгүн, сезгичтигин баса белгилейт.

Англис тилинде жүрөктүн жумшактыгы жана катуулугу адамдын мүнөзүн мүнөздөөдө маанилүү роль ойнойт. Жүрөктүн жумшак болушу мээримдүү, ак көңүл, кайрымдуу, боорукер (*Dobbin was very **soft-hearted*** (Thackeray, Vanity Fair)), ал эми катуулугу каардуу, кара мүртөз, ырайымсыздыкты билдирет. (*There was something cruel somewhere, and not being able to track it mentally to its logical lair, she concluded with feeling that he would never understand what Hurstwood had done and would see **hard-hearted** decision in her deed; hence her shame*. (Dreiser, Sister Carrie)). Кыргыз тилинде бул оппозициянын баалуулук багыты башкача: катуулук ырайымсыздыкты гана эмес, кайраттуулукту да билдирет. «Манас» эпосунда баатырдын жүрөгү дал ушул катуулук сапаттары аркылуу сүрөттөлөт: коргошун

жүрөк, темир жүрөк, таш жүрөк. Демек, «катуу/жумшак зат» модели эки тилде тең катталганы менен, анын аксиологиялык мазмуну дал келбейт: англис тилинде жүрөктүн катуулугу терс баа гана берсе, кыргыз тилинде ал терс баа менен катар оң баага да ээ.

«Тамак» белгиси

«Жүрөк» концептинин тамак концептуалдык модели байыркы мифологиялык түшүнүктөрдөн келип чыккан терең семантикалык негизге ээ. Славян мифологиясында жезкемпирлер адамдардын жүрөгүн жеп, анын жанын уурдап, адамды жансыз өлүккө айландырат деген түшүнүк болгон. Скандинавия мифинде баатыр Сигурд ажыдаар жыландын жүрөгүн бышырып жегенде келечекти көрүү жөндөмүнө ээ болот. Манас эпосунда Чыйырды жолборстун жүрөгүнө талгак болгону жазылат. Бул мифологиялык түшүнүктөр жүрөктү тамак катары концептуалдаштыруунун архетиптик негизин түзөт жана анын символикалык маанисин тереңдетет.

Кыргыз тилинде жүрөктүн тамак белгилери ар түрдүү формада берилет. Мисалы:

- май «Бала да... **Жүрөгү майлуу** да азыр булардын» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015),
- алма «Кыпкызыл **алмадай жүрөгүм**, Карс этип экиге бөлүнөт» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)),
- бир жутум тамак «Боз асман анын **жүрөгүн байкатпай** лук жутуп коюп, анан өзүн мисирейип карап тургандай болду» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- мите курт тамагы «Аман чыгып кеткен соң өкүнө баш чайкап, **жүрөгүн митедей жеген күдүгү** эми заарга, күйүткө, ачууга айланып, жаак териси тырышты» (Т.Касымбеков, Manas UdS), «Мына азыр да Момун небересин өңөрүп, анын көңүлү ачылганга, марал келгенге өзү жаркып баратса, тыякта Орозкул эмне шумдук ойлоп жатты экен деген түпөйүл коопчулук **жүрөгүнүн түбүн курттай оюп жеп келатат**» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- куш тамагы «**Кайманага жүрөгүмдү чокутуп**, Какшык уусун баштан ылдый төгүшөр» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы).

Англис тилиндеги концепттин «тамак» белгисин актуалдаштырган метафораларга төмөнкүлөр кирет:

- *таммуу* «His **sweetheart** viewed him with the most affectionate glance, her answer ready before the words were out of his mouth» (Dreiser, Sister Carrie),
- *ачуу* «We stood with **bitter hearts** on either sides of the mangled body, overwhelmed by this sudden and irrevocable disaster which had brought all our long and weary labours to so piteous and end» (Doyle, The Hound of the Baskervilles),
- *чийки* «You made me tell you when it was like tearing the **heart raw** from my breast» (Stratton-Porter, Freckles),
- *таза, бузулбаган* «Our client appeared to have taken **fresh heart** at the little glimpse of hope which had been presented to him, and he even broke into a desultory chat with me over his business affairs» (Doyle, The Adventures of Sherlock Holmes),
- *бузулган* «But his **heart** is more **tainted**, and his soul more guilty» (Fielding, The crisis),
- *желчү* «These miserable details **ate the heart out** of Carrie» (Dreiser, Sister Carrie),
- *кемирилүүчү* «I wake to weep, And sit through the long day **gnawing** the core of my bitter **heart**, and like a miser, keep» (P.B.Shelley, Rosalind and Helen)
- *вино* «And love he sent to bind The disunited tendrils of that vine Which bears the **wine of life, the human heart**» (M.W.Shelley, Frenkenstein, or the Modern Prometheus),
- *салам* «Madam, I dare you to smile until you suffer this test: Let the Marechal Niel roses that Percy brought you on the night you gave him your **heart be served as a salad** with French dressing before your eyes at a Schulenberg table d'hote» (O. Henry, Springtime a la Carte).

«Жүрөк–олжо» белгиси «тамак» макромоделинин компоненти болуп саналат жана ал жүрөктү өзүн коргой албаган алсыз кылып сүрөттөйт. Жүрөккө *жебе* (Мунун баары Кубан үчүн айыккыс арман, эт **жүрөгүнө сайылган жебе** болгон.

(Ж.Исабаева, «Махабат мазары»)), (*With poison tipt, his **arrow** flies, Deep in my tortur'd **heart** it lies* (Byron, From Anacreon)), *найза* (*It sent a **shaft** like ice **through the heart** of the living man* (Lawrence, Women in Love)), *бычак кирет* (*Бирок, кемпир оозун жапканы менен Карасакал өзү нес болуп, жер тиктеп отуруп калды, ошол замат **жүрөгүнө бычактай тийген** күдүк кирип, ... отуруп калды.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), (*Once the «World» came out with a flaring announcement about «80,000 people out of employment in New York this winter,» which **struck as a knife at his heart.*** (Dreiser, Sister Carrie)).

Бул сыяктуу метафоралар күчтүү эмоционалдык реакцияларды, катуу, орой сөздөрдү же окуяларды өткүр куралдарга теңеп, алардын жүрөккө тийгизген деструктивдүү таасирин көрсөтөт.

Жүрөктүн капаска («Келме кезек! Эми мени Мырза-Салиге башма-баш кылышат» деп өлүм азабы көңүлүнө кире берген сайын тула бою оорлошо чымырап, **жүрөгү капилет капаска камалган чымчыктай алдас ура тынырап жатты.** (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *торго* (*Курманжан оозуна кеп кирбей кеңгиреп, **жүрөгү капилеттен торго чалынган чымчыктай** алдас ура тыбырап, тула боюнан тер кетип, отуруп калды.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *капканга* (*By Allah, O Ja'afar, this is not of my choice, but my **heart is caught in the snare** of love and wot I not what is to be done!* (Burton, The Arabian Nights)) түшүшү эмоционалдык тоскоолдуктун күчүн, адамдын алдастаганын, маселенин чечилиш жолун таба албай кыйналган абалын көрсөтөт.

Ар түрдүү сезимдер жана окуялар жүрөктү *жаралайт* (*Көңүлдү бузуп ичине туз салып, **жүрөгүмдү** далай **жаралаган.*** (М.Элебаев «Узак жол»)), (*You have been in every line I have ever read since I first came here, the rough common boy whose poor **heart** you **wounded** even then.* (Dickens, Great Expectations)), *сыдырат* (*Ыракмат, ажсы, кудай эки дүйнөңүздү берсин! – деди Момун. Бирок, «менин куржунчум болуп келип» деген сөз **жүрөгүн сыдырып өттү.*** (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *сыйырат* (*Бир гана «чөктүм» деген гана **жүрөк сыйрыган** бир арман сезим араң келип, ал арман сезим менен кошо, коркунуч менен кошо өзүнө байкоосуз жан үчүн далбас күч да келгендей.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *тилет* (... а «малай», «дырдай

томаяк» деген заар сөз ошол эле жерде **жүрөгүн** ырайымсыз **тилип**, үшүк алып, *Маамыт эси энги-деңги.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), (*He signed her to precede him; and casting back a look that **cut my heart**, she obeyed.* (E.Bronte, Wuthering Heights)), *эзет* (*Убайым - муңга салып, жүрөктү эзген* күдүк түпөйүл калтырып жоголгон, мына таң ата издеп чыкканы жаткан уулунун ашын да берди (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *мыжыгат* («Кана, эми өзүңүз жоксуз го?...» деп азыр армандуу көңүлү, ушул бойдон бир көрүшпөй күйөөгө атказылып, түбөлүккө айырылып, жат болуп кетүү сезими жүрөгүн мыжыкты. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), (*Since school, which wasn't long ago, he'd worked as a butcher, **squeezed a heart** in a sink and got blood all over – sickened me, and latterly as a – guess it – hairdresser.* (BNC)), *мыкчийт* (**Жүрөктү мыкчыганды** коёсуңбу? Же көздү тирүү бойдон оёсуңбу? (Т.Кожомбердиев «Оттон өскөн кызыл гүл»)), (*Miss Keeldar, ... but seeing her change and sink from time to time when she paid her visit, alarm **clutched her heart*** (Bronte, Shirley)), *канталатат* (О, кудай ай, **жүрөгүмдү канталатты** көз жашың... айтайынчы атаңа, айтайынчы – деп, үйдөн чыгып кетти. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *жанчат* (**Жанч жүрөктү**, жанчыш үчүн жаралсаң, Жаны чыгып кетсе гана тез ара. (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»)), *толгойт, сыгат* (*He squeezes my hand tightly, much the same way as he might **wring my heart**.* (BNC)), *сындырат* (*What did **break her heart**, though, were the accusations that she had ruined the interior of one of England's most distinguished houses.* (BNC)), *саят, меуем* (*All night long you must sing to me, and the thorn must **pierce** your **heart**, and your life-blood must flow into my veins, and become mine.* (Wilde, The Nightingale and the Rose)), *жыптам, айрам* (*It was horribly painful, and his **heart was torn*** (Maugham, Of Human Bondage)), *муумеім, чагам* (*He travelled with **biting, stinging** jealousy in his **heart*** (Stratton-Porter, Freckles)), *оопымат* (*See those fiendish lineaments graven on the darkness, the writhed lip of scorn, the mockery of that living eye, the pointed finger **touching the sore place in your heart!*** (Hawthorne, The Haunted Mind)).

«Жүрөк-олжо» белгисинин колдонулушунун кенири вербалдык диапазону жүрөккө тийгизилген моралдык жана психологиялык зыяндын ар түрдүүлүгүн

көрсөтүп, адамдын эмоционалдык жактан кыйналуусун физикалык азап чегүү менен салыштырат.

3. Буюмдук белгилер

«Жүрөк» концептинин буюмдук белгилери анын материалдык касиеттерин чагылдырып, адамдын эмоционалдык абалын физикалык объектилердин мүнөздөмөлөрү аркылуу концептуалдаштырат.

Эки тилде тең жүрөк жеңил же оор болушу мүмкүн: «*He halted in the district where by night are found the **lightest** streets, **hearts**, vows and librettos*» (O. Henry, The Cop and the Anthem), «*I came home with a **heavy heart** and wondered how on earth I could foster vocations*» (BNC), «Жана көптөн күттүргөн телефон чалуу болгондо гана, алар сезим көлүнө чөмүлгөндө, ал өз иштери тууралуу, ал эми ал – өзүнүкү тууралуу айтып берип, алар бири-бирине жакында жолугушарын убадалашкан соң гана **жүрөгү жеңилдей** түшүтү» (Ч.Айтматов, Manas UdS).

Ар кандай нерсенин касиетин чагылдырып, жүрөк

- *жоголуп кетем* («*And the little one will **lose heart** and its life will drift away if it's cut off for too long from its own animal world*» (BNC),
- *бирөөгө берилет* «Андай болсо **жүрөгүңдү берип** жаз. Арты-кийнин акыл менен көрүп жаз». (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»), «*Let the woman ... she has but one thing she can really **give or refuse** – **her heart***» (Dreiser, Sister Carrie),
- *сынам* «*What did **break her heart**, though, were the accusations that she had ruined the interior of one of England's most distinguished houses*» (BNC).

4. Артефакттык белгилер

Артефакт адамдын колу менен жасалган материалдык объект катары «Жүрөк» концептинин кеңири топтоу түзгөн когнитивдик модели. Кыргыз жана англис тилдеринде жүрөктүн артефакттык белгилери адамдын жашоо-турмушуна тиешелүү ар түрдүү буюмдар менен ассоциацияланат.

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин артефакттык белгилеринен төмөнкүлөр аныкталды:

- кеме «*At this decision her **heart sank**, until she was the old Carrie of distress*» (Dreiser, Sister Carrie),
- сүрөт «*Кош, замандаш, жүрөктөрдө элесин, Кайда кеттиң тааштап өмүр кемесин?*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- кимен «*There were others there who were almost **reading his heart**, so close was their observation*» (Dreiser, Sister Carrie), «– Сен менин ойлорумду, **жүрөгүмдү окуй албаганыңа!**» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- кагаз «**Жүрөк кагаз** – жаштык күндөр катталган» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы), «– Адамды жаратканда, сөзсүз анын сүйүүсүн **жүрөгүнө жазып** туруп, кошо берет дейт, – деди Канат» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»), «*Thus Jeremiah speaks of a «new covenant being **written in the heart**».* (BNC),
- альбом «*Бул дипломдук иш – көптөн бери ниет кылып, жүрөгүмө сактап жүргөн сүрөт эле*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- бычак «*Буга жанагылардай жүрөгү курч, жалынга толгон жаштар керек*» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015), «**Жүрөгүм мокоп калыптыр**» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015),
- казан «*Self-commiseration **brewed in her heart**.* (Dreiser, Sister Carrie),
- балка «*With my **heart** beating like a heavy **hammer** of disordered action, I rose out of my chair*» (Dickens, Great Expectations),
- бурама «*Кыдырып шаар ичин кара көпөлөк, кор кылып желдеттердин көзүн көзөп, адамдын канына мас мырзаларды муунтуп жүрөктөрүн бурап өтөт*» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
- шам чырак «*Ойнотуп күлкүңдү бийикке, От коюп, жүрөктө биликке*» (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»),
- кулпу «*Ачкычы болсом жүрөктүн, Дарысы болсом мүрөктүн*» (Сүйүү ырлары),
- сейф «*Ал ырымды жүрөгүңө катып ал!*» (А. Осмонов «Чыгармалар жыйнагы»), «*I will honour Christmas **in my heart**, and try to **keep** it all the year*» (Dickens, A Christmas Carol),

- *төөнөгүч «When she entered the store, she already had her **heart fixed upon the peculiar little tan jacket with large mother-of-pearl buttons which was all the rage that fall**» (Dreiser, Sister Carrie).* Бул көп түрдүү артефакттык ассоциациялар жүрөктүн функционалдык көп кырдуулугун көрсөтүп, анын баалуулугун, сактоочу касиетин, жана аны коргоонун зарылдыгын чагылдырат.

Музыкалык аспаптар менен байланышкан метафоралар «Жүрөк» концептинин өзгөчө тобун түзөт, анткени жүрөк адамдын эмоционалдык дүйнөсүнүн борборунда туруп, ар түрдүү сезимдердин «добушун» чыгарат: *«Кубанычтын күүсүн толгойт жүрөгүң, Бакыт ыры бардык жасктан угулуп»* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы).

Кыргыз жана англис тилдеринде жүрөктүн кылдуу аспап (*Ошондой эле бул повесттен чыңалган драматизм, трагизм менен катар «кара сөз түрүндө ыр жараткан» жазуучунун көпчүлүк сынчылар тарабынан берилген мүнөздүү белгилеринин бири – жүрөктүн назик кылдарын күүгө келтирээр жумшак лиризмдин илеби уруп турат.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), (*Yes, Mrs.Reed, to you I owe some fearful pangs of mental suffering, but I ought to forgive you, for you knew not what you did: while rending my heart-strings, you thought you were only uprooting my bad propensities.* (Ch.Bronte, Jane Eyre)), *барабан (His **drumming heart** cheers up his burning eye.* (Shakespeare, The Rape of Lucrece)), *коңгуроо* белгиси дагы музыкалык аспап белгисинин вариациясы катары кабыл алынат (*His **heart rang like a bell clanging inside*** (Lawrence, Women in Love)).

«Кездеме-кийим» метафоралары продуктивдүү когнитивдик модель болуп саналат. «Кийим» модели эки тилде кийүү (*Your father soon **wore his heart out in prison.*** (BNC)), *сызуу ((He squeezes my hand tightly, much the same way as he might **wring my heart.*** (BNC)), *бырышуу («Well,» he said, as he took her arm – and there was an exuberance of good-fellowship in the word which fairly warmed the **cockles of her heart.*** (Dreiser, Sister Carrie)), *купун кемүү (She walked into the wholesale district, but as the thought of applying came with each passing concern, her **heart shrank.*** (Dreiser, Sister Carrie)), *айрылуу* этиштери аркылуу актуалдашат (*Мына бу чалынан...*

Жашынын кекиртеги корулдап жатканын көрсүн да. Ыя, баласыдыр, же үкесидир, көрүү сөөгү сыздасын, жүрөгү айрылсын да, ыя? (Т.Касымбеков, Manas UdS)), (*His heart was torn in anguish.* (Maugham, Of Human Bondage)).

«Жип» модели «Кездеме-кийим» макромоделинин вариациясы болуп саналат. «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин бул белгиси байлануу (*Ак эркем ошондо он беште экен, даланын кызыл гулкайырындай ачылып калган кези экен, көрүп жүрөгүм байланып калды* (Касымбеков)), жана түйүү/түйүлүү этиштери аркылуу вербалдашат (*Көптөн бери жүрөгүмө түпөйүл болуп түйүлгөн, бир зил кайгы бар шыпаасы табылбай жүргөн.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), (*Унчукпайм, жүрөккө түйүп коём, бир күнү ага да кезек келер.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), (*He cannot tie a knot of two more equal hearts and blood.* (BNC)). «Жүрөк-кездеме» метафоралары жүрөктүн физикалык таасирлерге болгон реакциясын көрсөтсө, жүрөк менен жиптин ассоциациясы адамдын эмоционалдык байланыштарын чагылдырат.

«Белек», «байге» жана «оюнчук» белгилери жүрөктүн эмоционалдык мамилелердеги ролун көрсөтөт. Жүрөктү белек катары берет (*Көкүрөктө жүрөктү, Сиз үчүн койдум энчилеп.* (Сүйүү ырлары)), («Ашыктык кат» деп башына кооздоп жазды да, анан: «Ушул алакандай кагазга жүрөгүмдү ороп, сулуулугу караңгы түндөгү чырактай көзүмө жарык, көңүлүмө жылуулук берген айлымдагы «М» тамгага арнаймын» деди. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), (*Let the woman you look upon be wise or vain,» said Carrie, her eyes bent sadly upon the lover, who had sunk into a seat, «beautiful or homely, rich or poor, she has but one thing she can really give or refuse—her heart.»* (Dreiser, Sister Carrie)), же байге катары жеңип алат (*The grace of this woman had won Carrie's heart.* (Dreiser, Sister Carrie)), кээде бирөөнүн колунда оюнчук болуп калат (*«What a noble heart that man has,» she thought, «and how shamefully that woman plays with it!»* (Thackeray, Vanity Fair)). Мында жүрөк адамдардын ортосундагы эмоционалдык алмашууну, бирөөгө берилүү же манипуляцияга кабылуу касиетти чагылдыруучу объект катары көрсөтүлөт.

Жүрөктүн «контейнер» модели *канчык* ((*He gave her the money out of a good heart – out of a realization of her want. (Dreiser, Sister Carrie)*)), *бааштык* (*Now the sweetness of that sick child, looking ever to her in love, patience, and gratitude, was as honey to her soul, and she carried her in her heart as well as in her arms, a precious burden. (T.S. Arthur, An Angel in Disguise)*), куту белгилери менен актуалдашат (*Капкасы жүрөгүңдүн алтында алган, Аччу жол ача электе калтылдаган. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)*)).

«Механизм» модели англис тилинде жүрөктүн физиологиялык функциясына негизделип, анын кан айландыруучу органдын ролун баса белгилейт. Ал *механизм* («*Meanwhile, my dear Mr. Begbie, knowing how essential a part of the human mechanisma heart truly is – I send you mine to take the place of the other. (J. K. Bangs, Lost and Found)*»), жана *насос* белгилери аркылуу объективдешет (*He did this for five minutes, violently, and his heart pumped enough blood to the surface of his body, and to all the extremities. (J.London, To Build a Fire)*).

«Жүрөк-үй» когнитивдик модели «Жүрөк» концептинин эң кеңири жана семантикалык жактан эң эски метафораларынан болуп эсептелет. «Жүрөк-үйгө» сезимдер, ойлор келет (*Бирок, эки жак тең сак болгонсун, эки жагынын тең жүрөгүнө келип турган Нүзүптүн өмүрү жактан кепке гана өтүшпөдү (Т.Касымбеков, Manas UdS)*), кирет (*Айланайын абаке, акылдын кени береке, жеткирдин эми тилекке, жатса уйку кайгысыз, сүйүнүч кирди жүрөккө. (Т.Касымбеков, Manas UdS)*), чыгат/чыкпайт (*Байкачы, Бермет сулуунун жүрөгүнөн чыккан бул күйүт анын ошол эски замандын караңгы чөйрөсүнү н бөпөлөп өстүргөн кол баласы экенин айгинелеп турат. (С.Байгазиев, «Иниме кат»)*)).

«Жүрөк-үйдүн» дубалы (*Кадырың жандан өзгөчө, Кадалып кетпей жүрөктөн. (Сүйүү ырлары)*), каалгасы (*Салт билги Жаңгара бий кадырлуу датка тууганынын урматын аны сайын көтөрүп, ... ага кошумча астейдил жадырап кубанып, жүрөгүн ачып, өлчөмсүз ыклас менен тосту. (Т.Касымбеков, Manas UdS)*), төрү бар (*Сени ойлосо канат бүткөн көңүлгө, Бек сакталып жүрөгүмдүн төрүндө. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)*) «жаныбар үйү, чээн, ийин» «жүрөк-

үй» моделинин варианты катары колдонулат. (*Кескелдирик уя кылсын Жүрөгүңдүн толмосун.* (Т.Кожомбердиев «Оттон өскөн кызыл гүл»)).

«Heart» концептинин «үй» моделин актуалдаштырган белгилер абдан кенен. Ал белгилер *күрүү* (*But affection for thee hath **entered into my heart.*** (Burton, The Arabian Nights)), *уурданын күрүү* (*Mrs. Thompson did not answer, but a soft **feeling crept into her heart.*** (T.S. Arthur, An Angel in Disguise)), *чыгуу* (*It was most likely that; for his will showed that the hatred which he had so long cherished **had gone out of his heart.*** (Thackeray, Vanity Fair)), *жаашоо* этиштери аркылуу вербалдашат (*What passion can **dwell in the heart** of a child?* (Byron, When I Rov'd a Young Highlander))

«Жүрөк-үйгө» адамдарды *кабыл алат* (*You will not exclude me from your confidence if you **admit me to your heart.*** (Ch.Bronte, Jane Eyre)), кээде «жүрөк-үй» бош калат (*Next morning, I met the whole family at the coach office, and saw them, with a **desolate heart,** take their places outside, at the back.* (Dickens, David Copperfield)). «Жүрөк-үйдүн» дубалы (*I am wearying to escape into that glorious world, and to be always there – not seeing it dimly through tears, and yearning for it through the **walls of an aching heart,** but really with it and in it.* (E.Bronte, Wuthering Heights)), *каалгасы бар* (*Just allow your intuitive faculties to operate, **open your heart** and be honest with yourself and the landscape* (BNC)).

«Жүрөк-үй» макромоделинин англис тилиндеги вариациясы катары «жүрөк-төшөк» модели колдонулат. «Heart» концептинин «жүрөк-төшөк» белгиси *жатуу* (*No other youth **upon my heart shall lie,** So do it often, dear, and do it long.* (Burton, The Arabian Nights)), *укмоо* (*The child paused with the cup in her hand, and answered with a look of gratitude that awoke to new life old human **feelings** which had been **slumbering in her heart** for half a score of years.* (T.S. Arthur, An Angel in Disguise)), *ойгонуу* этиштери аркылуу объективдешет (*And now **in her heart** the queer wonder of him was **awake.*** (BNC)).

Жүрөк / Heart концепттеринин «үй» макромоделине «очок» белгисин киргизсек болот. Ал белги «от» стихиялык белгиси жана «күйүүчү зат» заттык белги менен дал келет, жана *жагылуу, күйүү, жалындоо* сыяктуу этиштер аркылуу

вербалдашат: «*Ойлоп өткөн чагыңды От жүрөгүң жагылды*» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»), «*A flame of envy **lighted** in her **heart***» (Dreiser, Sister Carrie).

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жансыз табияттын образдык белгилеринин жалпыланган көрсөткүчтөрү №4 таблицада берилди (белгилердин толук тизмеси 3-тиркемеде).

Таблица №4. «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жансыз табияттын образдык белгилеринин жалпыланган көрсөткүчтөрү

Белгилердин тобу	Бардыгы	Эки тилде тең	«Жүрөк» гана	«Heart» гана
1. Стихиялык белгилер	4	3	1	0
2. Заттык белгилер	5	5	0	0
3. Тамак белгилери	14	2	5	7
4. Буюмдук белгилер	5	2	0	3
5. Артефакттык белгилер	29	9	8	12
Бардыгы	57	21	14	22

Таблицадан көрүнүп тургандай, жансыз табияттын 57 образдык белгисинин 21и эки тилде тең кездешет. Окшоштуктар негизинен стихиялык жана заттык категорияларга топтолгон: заттык белгилерде толук симметрия байкалып, беш белги тең эки тилде катталды. Эң чоң асимметрия тамак жана артефакттык категорияларда аныкталды: «Жүрөк» концептине гана мүнөздүү 14 белгинин 13ү, ал эми «Heart» концептине гана мүнөздүү 22 белгинин 19у ушул эки категорияга туура келет.

Стихиялык белгилер категориясында эки концепт тең суу, от жана жер элементтери менен байланышып, бул универсалдуу космологиялык метафоралардын тереңдигин көрсөтөт. Бирок аба элементи кыргыз тилинде гана катталды: бул кыргыз маданиятында жүрөктүн дем алуу, өмүр процесси менен тыгыз байланышта концептуалдаштырылышын айгинелейт. Заттык белгилердин толук дал келиши белгилердин курамына тиешелүү: анын аксиологиялык жүктөлүшү айырмаланат, анткени кыргыз тилинде жүрөктүн катуулугу терс баа менен катар оң баага да ээ.

Тамак белгилери категориясында эки концепттин образдык структурасындагы эң олуттуу контраст аныкталат. Кыргыз тилиндеги жүрөктүн өзү азык катары концептуалдашса (*май, алма, бир жутум тамак, куш тамагы* ж.б.), англис тилинде жүрөктүн абалы даамдык-сапаттык белгилер (*таттуу, ачуу, чийки*, ж.б.) аркылуу сүрөттөлөт. Демек, эки маданиятта эки башка метафоралык стратегия өнүккөн: кыргыз тилинде «жүрөк – тамак-азык», англис тилинде «жүрөктүн абалы – даам сезими». Артефакттык белгилерде да маанилүү дифференциация байкалат: кыргыз концептинде визуалдык образдар жана сактоо функциясына байланышкан буюмдар (сүрөт, альбом, кулпу, куту ж.б.) басымдуулук кылса, англис концептинде техникалык механизмдер, ыргак-добуш жана функционалдык объектилер (механизм, насос, барабан, коңгуроо ж.б.) менен байланыш ачык көрүнөт. Бул айырмачылык эки маданияттын жүрөктү ар кандай буюмдук-функционалдык сфералар аркылуу түшүнүүсүн далилдейт.

3.1.2 Жандуу табияттын образдык белгилери

1. Вегетативдик белгилер

«Жүрөк» концептинин вегетативдик белгилери жүрөктү өсүмдүктөр дүйнөсү менен байланышып, аны органикалык, өсүп-өнүгүүчү объект катары концептуалдаштырат. «Жүрөк» концептинин вегетативдик белгилерине *бакча (Жел жүрсө жүрөгүндө кубангансып, Жымыңдап жалбырактар ыгып турду.* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), *гүлзар (Күнүм белең, бактым үчүн атылган? Гүлүм белең, жүрөгүмдө ачылган?* (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»)), *алма (Кыпкызыл алмадай жүрөгүм, Карс этип экиге бөлүнөт.* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), *гүл (Убара кылды махабат, Умсунтуп жүрөк гүлүнө.* (Сүйүү ырлары)), *чөп* белгилери кирет (*Ошого өзү ыктоо, ойгонсо да көзүн ачпай, былк этпей күүгө кошулуп жүрөгү ыргалып, көңүлү жубанып, кубанычтуу түш көрүп жаткандай жүзү нурлана уурту асте жымыйып жата берет* (Т.Касымбеков, Manas UdS)).

Англис тилинде «Heart» концептинин вегетативдик белгилеринин «жемиш» белгиси *fruit* зат атоочу (*O my beloved, and very fruit of my heart, there is none left to cheer me but thy dear self, and, if thou cast me off, who shall take me in?* (Burton, The

Arabian Nights)), «гүл» белгиси *гүлдөө* этиши (*He felt like a prince returned from exile, and his lonely **heart burgeoned** in the geniality in which it bathed.* (J.London, Martin Eden)), «өсүмдүк» белгиси *root* зат атоочу (*A grief that smites My **heart at root.*** (Shakespeare, Antony and Cleopatra)), жана *grow* (*Both of them had sold him out, so to speak; but the woman had **grown up with his heart** and the boy was his by right of salvage—only he thought of the woman as he dreamed of her, not as he had seen her on the deck.* (BNC)), *wither* этиштери аркылуу актуалдашышы (*Besides, there is that peculiar voice of hers, so animating and piquant, as well as soft: it cheers my **withered heart**; it puts life into it.* (Ch.Bronte, Jane Eyre)) жүрөктүн физиологиялык жана эмоционалдык өзгөрүшүн өсүмдүктүн өсүшү, гүлдөшү же солушу менен ассоциацияда көрсөтөт. *Ripe* сын атоочун колдонуу менен жүрөктүн жетилгендигин же жетилбегендигин өсүмдүктүн бышуу процесси аркылуу концептуалдаштырат: «*Unripe state of intellect and **heart***» (Wordsworth, The Prelude)).

2. Соматикалык белгилер

«Жүрөк» концептинин соматикалык белгилери анын адам денесинин башка органдары менен тыгыз байланышын чагылдырат. Кыргыз тилиндеги «Жүрөк» концептинин соматикалык белгилери төмөнкүлөр:

- дене «Сүйүүмдү **жүрөгүмө канат кылып**, Сезимдин жайлоосунан гүлдөр терем» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),
- көкүрөк «Мындай карай калсам, Жамийла Даниярды бек кучактап, бир оокумга аны **жүрөгүнө кысып алган экен**» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- эмчек «Буудай жүз, саргылт көз наристелерден Камчыбектин үрөйүн дагы сезип, аны сайын **эт-жүрөгү ийикти**» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- баш «Ийкем менен салам айтып, эки колуң тең сунган бектин колун кыса, коё бербей туруп, «э, түзүк, кабагы жайнап келди го» деген жакшы үмүткөр ой-кыял анын **жүрөгүн сылай** жылытып өттү» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- моюн «Жазуудагы жалындай жылуулукту, **Жагоо кылып жүрөккө байлап алам**». (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),

- жүз «Мейли эрте, мейли кечте чыкканда үйдөн муздак **жел жүрөктү өбөт**, мен да сүйгөм» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
- кол «**Туу тутуп жүргөн жүрөккө, Жетпедим сага жетпедим**» (Manas UdS),
- өпкө «Келчи кана сагынычтык тарасын, күткөн **жүрөк демин кенен ала алсын**» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
- ашказан «**Жүрөктөрүнө чай барбай** эле бата кылып дасторкон жыйналды» (фольк. Manas UdS),
- кулак «**Жүрөгүмө жакшы ырларды шыбырап**, Эрте чыкты ушул жаздын гүлдөрү» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- көз «Ай-ааламды **жүрөк менен көрчү элең**, Айтыштарда жалын элең, өрт элең» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- тери «Топчубайым болсо кана?! Сүйүнүп ала барып бербейт белем...» деп **жүрөгү сыйрылды Токтогулдун**» (Т.Касымбеков, Manas UdS), «Бул жашырын сыр Макеңдин **жүрөгүн көп өйкөйт**, көп сар-санаа кылат» (С.Карачев, «Эркесиз күндөрдө»).

Англис тилинде «Heart» концептинин соматикалык белгилери дагы кеңири спектрди камтыйт:

- дене «*That opening sepulcher, **the naked heart** Bares with its buried woes – till Pride awake, To snatch the mirror from the soul, and break*» (Byron, The Corsair),
- көкүрөк «*Whilst the girl stood still, half smiling, with her **hands clasped over her heart**, the boy, a thin shape, with black hair and ragged clothing, raised his arms in the air with an appearance of menace and of unappeasable hunger and longing*» (M.R. James, Lost Hearts),
- баш «*An **artist's heart is his head**,*» replied Trevor; «and besides, our business is to realise the world as we see it, not to reform it as we know it. a chacun son metier» (Wilde, The Model Millionaire),
- жүз «*My **heart** shall never **have a wrinkle** in it as long as I can cry hem with a clear voice*» (Dekker, The Honest Whore),

- кол «*Charge their wives, their children, and their virgin loves, Or whatsoever else the **heart holds dear***» (Wordsworth, The Prelude),
- бум «*It is young Orlando, that **tripped up** the wrestler's heels and your **heart both, in an instant***» (Shakespeare, As You Like It),
- көз «*No you shall be Lucretia, Acte, or anybody your little **heart sees fit to become***» (J.London, The Son of the Wolf),
- кулак «*When the distraction of the tongue is removed, the **heart listens***» (Dreiser, Sister Carrie),
- мепу «*That is the shopgirl smile, and I enjoin you to shun it unless you are well fortified with **callosity of the heart**, caramels and a congeniality for the capers of Cupid*» (O. Henry, A Lickpenny Lover),
- эрин «*She had such a kindly, **smiling**, tender, gentle, generous **heart** of her own.* » (Thackeray, Vanity Fair) моделдерин белгилесек болот.

Бул метафоралар жүрөккө дененин ар түрдүү бөлүктөрүнүн касиеттерин жүктөп, анын адам организмндеги интегративдүү ролун баса белгилейт.

3. Виталдык белгилер

Виталдык код бардык жандуу организмдерге тиешелүү болгон касиеттерди камтып, «Жүрөк» концептинин биологиялык табиятын чагылдырат. Кыргыз тилинде «Жүрөк» концептинин виталдык белгилери жандуу организмге мүнөздүү этиштер аркылуу актуалдашат:

- каруу/жашаруу «*Мен айтамын: «Ак жибектей созулган Кыз тыңшаган **ыр жүрөгү карыбайт!**»* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы), «*Сүйүшүү жок кеткен кептер азандан, сүйүшүү бар, солгон **жүрөк жашарган***» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
- жаралануу «***Жарадар кылып жүрөктү**, Болжолсуз санаа чер жатат.* » (Арман ырлары),
- ооруу/айыгуу «*Оң келбеди тилегим, **Оорукчан болду жүрөгүм***» (Сүйүү ырлары), «*Жараланган **жүрөк** кантип **айыгат**, көңүлдү ороп, андан бетер басты дат*» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»), «*Махабат жок!*» –

деген өксүк кейиштен, **Жүрөктөрдү сакайтууга келишкен**» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),

- ойгонуу «Үйгө кирери менен суйсалган Карачач мойнуна асылып эркеледи, Ныязаалы көкүрөгүнө басып, мойнунан жыттап, жаш жувандын аңкыган жыпар жыты **жүрөгүн селт ойготуп жиберди**» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- өлүү «Кайсы күнү Кара Каган олжо кылып ат соорусуна салганда, колумду кайрып төшөгүнө алганда, «күн токол» атка конуп, ошол күнү шагым сынган, ошол күнү **жүрөгүм өлгөн**» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- жылуу «Бексаат менен Сейде анын айткандарына ого бетер **жүрөктөрү жылып**, кубанып олтурушту, себеп дегенде үчөөнүн тең ой-санаасын туюктан чыгарган, үчөөнүн тең ой-санаасын эми бир тарапты көздөй, Чаткалды көздөй жетелеген амал табылды» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- үшүү «Ошондуктан, эзелтен **жүрөк үшүп** жалкотой болгон кургурлар не бир бороондогон айсыз караңгыда, сак жат-кан кулактар алда кайдан ызылдап келе жаткан коңгуроонун дабышын уга коюп, төшөктөн ыргып туруп, бүлүк түшүп калар эле» (М.Элебаев, «Узак жол»),
- ырдоо «Билсең эгер далай күрөш өткөргөм, Аны **жүрөк ырдоо менен сездирет**» (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»),
- ыйлоо «Сүйүү аталган ырымды сенден көрдүм, Ыргып чыгып ыйлаган **жүрөгүмдөн**» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы), «Бирок, баары бир эле эненин жүрөгү ыйлап туруп алган!» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»).

Жүрөктүн үнү бар жана ал ички билимге, туура интуицияга ээ. Жүрөк кеңеш берет (**Жүрөктүн** «кайырчылыгыңды кыл да жөн жүр» дегенине адамдагы ачкөздүк напси деген болчубу? (Ч.Абыке уулу, «Миллионго бааланган өмүр»)), талап кылат (**Ырда деп жүрөк зырпылдайт**, Станок менен тең болуп. (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)).

Тирүү жандыктарга кыймыл мүнөздүү болгондуктан, жүрөк дагы кыймылдуу объект катары концептуалдашат. «Жүрөк» концептинин «кыймыл» белгиси козголуу (*Кандайча кабар угам деп, Капалуу **жүрөк козголду***. (Арман

ырлары)), *титирөө* (Себеби эненин азабында – ойго келбес кырсыктар ээрчиген, **жүрөктөрдү титиреткен** бүтүндөй дүйнөнүн азабы жатат. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *айлануу* (Кордук көрүп, жапа чеккен башым бу кермек жыты **жүрөк айланткан** шыбактуу сур талааны сенделе кезип эмне азап? (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *түшүү* (Сенин жылмайып өлгөнүндөн ак падышанын **жүрөгү түшөр**, ээ! (Т.Абдумомунов, «Сүйүү жана үмүт»)), *көтөрүлүү* этиштери аркылуу вербалдашат (Көңүлүм караңгылап, **жүрөгүм көтөрүлүп** турат (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015)). Бул кыймылдар эмоционалдык толкундануунун, коркуунун, кубанычтын же башка сезимдердин физикалык көрүнүштөрүн чагылдырат.

Англис тилинде изилденип жаткан концепттин виталдык белгилери дагы жандуу организмге мүнөздүү касиеттер аркылуу берилет. Ал белгилерге:

- күчтүү «*Having stamina, the ability to keep the body going, means having efficient muscles, good circulation and a **strong heart***» (BNC),
- алсыз «*He supplicated strength for the **weak-hearted**; guidance for wanderers from the fold: a return, even at the eleventh hour, for those whom the temptations of the world and the flesh were luring from the narrow path*» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- тупүү «*Why, bless your **heart alive**, my dear, how late you are*» (Dickens, A Christmas Carol),
- өлүү «*Her **heart** was **dead** long before her body*» (Thackeray, Vanity Fair),
- уктоо «*The **heart** of man **sleeps***» (Wells, The War of the Worlds),
- ойгонуу «*When should I **awaken the heart** within her that was mute and sleeping now?*» (Dickens, Great Expectations).
- жаралануу «*His **heart was wounded**; he was touched; he was in love*» (Dickens, Dombey and Son),
- оорую «*Her **heart ached** to add something good to eat to his meagre purchase, but her courage failed at the act*» (O. Henry, Witches' Loaves),

- чарчоо «*His chest heaved once, as if his large **heart**, weary of despotic constriction, had expanded, despite the will, and made a vigorous bound for the attainment of liberty.!*» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- эс алуу «*Alone there with serene, the blue, the sunlit sea, his **heart relaxed a little***» (Galsworthy, The Apple Tree),
- ачка болуу/моюу «*But I always woke and found it an empty mockery; ... my soul athirst and forbidden to drink – my **heart famished and never to be fed***» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- жылуу «*Once the **heart was warm** with every feeling soft as thine*» (Byron, And Wilt Thou Weep When I am Low),
- үшүү «*And men forgot their passions in the dread of this their desolation; and all **hearts** were **chilled** into a selfish prayer for light*» (Byron, Darkness),
- сүйлөө «*And what does your **heart say?***» demanded St. John» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- ыйлоо «*Farewell!*» was the **cry of my heart** as I left him» (Ch.Bronte, Jane Eyre),
- шылдыңдоо «*We are going to supper, of course,*» he said, with a voice that was a **mockery of his heart**» (Dreiser, Sister Carrie),
- жааш «*The sight of a few boats in the Harlem and more in the East River tickled her **young heart***» (Dreiser, Sister Carrie),
- кары кирет «*It was all over so ... which was to lighten this load, too heavy for **old hearts** to bear*» (W.W. Jacobs, The Monkey's Paw)).

«Heart» концептинин кыймыл белгисин актуалдаштырган этиштер: көтөрүлүү (*She gazed ahead through a long reach of future days strung together like pearls in a rosary, every one like the others, and all smooth and flawless and innocent, and her **heart went up** in thankfulness.* (M. E. Wilkins Freeman, A New England Nun)), мүшүү (*Some old tunes crept to her lips, and, as she sang them, her **heart sank**.* (Dreiser, Sister Carrie)), секупүү (*His **heart** seemed to **be leaping** when his first rattler disputed the trail with him.* (Stratton-Porter Freckles)), мушурөө, калтыроо (*Unlike the head-jutting ectothermic desert lizard, who warms his head first, the hibernating homeotherms would **shiver** and warm the **heart** first, then pass warm blood outwards to the body and brain.*

(BNC)). Бул метафоралар жүрөктүн эмоционалдык реакцияларынын динамикасын физикалык кыймыл аркылуу көрсөтөт.

«Жүрөк–оору» концептуалдык модели виталдык коддун ичине кирет. Жүрөктү *ишиик* басат (*Шишик басып жүрөгүн, Ирип кетсин дедиңби?* (Арман ырлары)), жүрөк *сары зил* болот (*Жүрөгүм күчтүү, тил күчсүз, Болбосун жүрөк сары зил.* (Сүйүү ырлары)), «жүрөк-оорунун» *дабасы* (*Андай учурларда менин жүрөгүмдүн дабасы – сүрөттөгү Данияр менен Жамийла, алар көзүмө ушундай ысык көрүнүп, мени өзүнө тартып тургансышат.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *дарысы* болот (*Жерим жүрөк дарысы.* (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»)).

«Жүрөк-оору» моделинин варианты «жүрөк-жара». «Жүрөк-жара» *канайт* (*Бирөөлөр чоң бакытка батып келсе, Бирөөлөр ызасына жүрөк канап.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *ооруйт* (*Баарысын жоруп коюп жакшылыкка, Баш катат болбогонго жүрөк ооруп.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *ачышат* (*Айталбай сырдын түгөлүн, Ачышып кетти жүрөгүм.* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), *зырпылдайт* (*Муну ойлогондо Орозкулдун жүрөгү зырп этет.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *сыздайт* (*Келинимдин ушундай абалга жеткенине жүрөгүм сыздап, өлүп кете жаздадым.* (Ч.Айтматов, Manas UdS))).

«Heart» концептинин «оору» белгиси вариативдүү. Ал *disease* (*When the doctors came they said she had died of heart disease – of the joy that kills.* (Chopin, The Story of An Hour)), *ache* (*If she could but stroll up yon broad walk, cross that rich entrance-way, which to her was of the beauty of a jewel, ... in an instant, would the heartache end.* (Dreiser, Sister Carrie)), *pain* (*As Carter glided away from the Biggest Store with his mother in his electric runabout, he bit his lip with a dull pain at his heart.* (O. Henry, A Lickpenny Lover)), *trouble* зат атоочтору (*Knowing that Mrs. Mallard was afflicted with a heart trouble, great care was taken to break to her as gently as possible the news of her husband's death* (Kate Chopin The Story of An Hour)), *sick* сын атоочу аркылуу актуалдашат (*Sick at heart and in body, she turned to the west, the direction of Minnie's flat, which she had now fixed in mind, and began that wearisome,*

baffled retreat which the seeker for employment at nightfall too often makes. (Dreiser, Sister Carrie)).

Англис тилинде жүрөктүн ооруларынан *эми ысуу* (*And vainly by all other means, he strove To mitigate the fever of his heart.* (Wordsworth, The Excursion)), *тапамыш тырышуу* (*I believe the deadly spasm passed from his heart.* (Ch.Bronte, Shirley)), *бааш айлануу* (*Such giddiness of heart and brain Comes seldom save from rage and pain.* (Coleridge, Christabel)), жана *чума* белгилери аныкталды (*They can only be a daily plague to your unnatural heart.* (E.Bronte, Wuthering Heights)). Бул метафоралар эмоционалдык азапты ар түрдүү оору симптомдору аркылуу концептуалдаштырып, психологиялык жана физикалык оорунун өз ара байланышын көрсөтөт.

4. Эмотивдик белгилер

Дене адамдын руханиятынын негизи, ал эми жүрөк денедеги эң негизги орган. Ал адамдын денесинин борборунда жайгашып, сезимдердин топтолгон жери болуп эсептелет.

Кыргыз тилинде жүрөктөгү сезимдердин жаралышы адамдын эмоционалдык тажрыйбасынын пайда болуу процессин чагылдырат.

«Ошентсем да, өз эл-журтун, тууган жерин мындай сүйгөндүк, мындай өлчөмү жок сагынуу, көп жылдар бою алыста, четте жүрүп, көрүүгө зар болуп, эңсеген адамдын жүрөгүндө гана жаралып, пайда болорун өз акылымда түшүнүп да жүрдүм» (Ч.Айтматов, Manas UdS)

Жүрөктө жаңы сезимдер ойгонот (*Анткени, анын да көкүрөгүн кандайдыр туюк эңсөө кыстап, анын да жүрөгүндө жаңы тилектер ойгонгонун ичимден сезип жүрдүм.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), жүрөктүн тереңинде сезимдер бар (*Балким, анын ар тараптан кыйын адам экенин сезгениненби, генералдын жүрөгүнүн тереңинде тең көрүү, кадырлоо сезими жүрөр эле* (Т.Касымбеков, Manas UdS)),

Жүрөктүн эмотивдик белгилери эң чоң жана продуктивдүү топтордун бирин түзөт. Кыргыз тилинде «Жүрөк» концептинин эмотивдик белгилери *чоочуу, селт этүү* (*Муну генерал баамдап кое тургандай же бироо жеткирип сала тургандай*

жүрөгү чоочулап, ичи бир кымылдап, бир сыйрылып, жаны түтөп баратты. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), («Пуф!! – деп кыйыкырды, ал атканы экен, «пуф» деген өз оозунун желин өзү гана укту, **жүрөгү селт этти**, «эшендин замбиреги» атылбай койду. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *сестенүү* (Кернайлардын, дабылдардын тынымсыз дүргүрөшү, кан көксөгөн салтанаттын муздак сүрү **жүрөк сестенет**. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *алдастоо* (Эми катаал суракка кириптер болорун билип, тула бою дүркүрөп, **жүрөгү алдастап**, Канаат-ша эки колун көкүрөгүнө ала бет алдына чөк түшүп отурган бойдон дагы бешенесин жерге ура бүгүлдү. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *апкааруу* (Жолду андан ары улантуудан **жүрөгү апкаарыйт**. (С.Байгазиев, «Иниме кат»)), *тартынуу, уялуу, жалтануу* (Көк көйнөгүң чатырдай, Кара көз, **Көргөндө жүрөк батынбай**. (Сүйүү ырлары)), (**Жүзүңдөн жүрөк жалтанат**, Жүрсөк да дайым бирге эле. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), *нестейүү* (Ай... үнүңдөн айланайын ай. – деп, токтоно албай, **жүрөгү бир нестейип**, бир чайпалып кетти Токтогул. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *опкоолжуу* (Ушу Кароол дөбөдө Ак кемени алгач көргөндө суктандырган көркүнө **жүрөгү опкоолжуп**, атам ушул кемеде иштейт деп ойлоду. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), *капалануу* (Кандайча кабар угам деп, **Капалуу жүрөк** козголдү. (Арман ырлары)), *кабатыр болуу* (Элчинин **жүрөгү кабатыр боло түштү**. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *убайымдануу* (Бир өз энеси Бурма, бир сырдаш Төрө гана билет, «сары ооруу болду кайран балам» деп, эне **жүрөгү** тымызын **убайым жейт**. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *кыйналуу* (Канчалык кайрат кылсам да, **Кыйналып турат жүрөгүм**. (Арман ырлары)), *дегдөө* (Бастырсам ойдон кетпейсиң, Барбасам **жүрөк дегдейсиң**. (Сүйүү ырлары)), *энтелөө* (Издегенде таба албай, **Энтелетти жүрөктү**. (Сүйүү ырлары)), *алпыгуу* (Мына Сарыбай азыр бу байыркы күнү **жүрөктү алпыктырган** кендик камтый, сезимди дүркүрөткөн кубаттуу сүр менен, убакытты тык токтотуп, жай ачты. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *элирүү* (Ашыктыктын айынан, Албырып **жүрөк элирет**. (Сүйүү ырлары)), *эригүү* (Элибиз көчтү козголуп, **Эригип жүрөк** оштонуп. (Сүйүү ырлары)), *ашыгуу* (Келсең эркем батырак, Көрсөм деп **жүрөк ашыгат**. (Сүйүү ырлары)), *талыгуу* (Ар нерсени көп

ойлоп, *Жаш жүрөгүм талыкты*. (Сүйүү ырлары)), эркелөө (Даниярдын обону бөтөнчө бир назик күйүт менен жалгыздыктын арманына толуп, адамдын жүрөгүн эркелетип муңкантты. (Ч.Айтматов, Manas UdS)), кусалануу (Аруу, эңсөө *кусалантат жүрөктү*, Көңүлүңдө таркабаган кумардай. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), сагынуу (Мен жүрөмүн сабылып, *Жүрөгүм сени сагынып*. (Арман ырлары)), ыраазы болуу (Ушунчалык дилин сезип, элдин түгүл ырчысынын адат үйүтүнө чейин баамы бар бул жашыл көз адамга таң калып, *жүрөгү жымырап ыраазы болуп*, эми «ичип жибер» дегидей болсо, ... бу күнөө тамакты тартып жиберер абалга кабылды. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), сүйүнүү (Эт *жүрөгүм сүйүнөт*, Боз шинель адам көрүнсө. (Сүйүү ырлары)), сүйүү этиштери аркылуу актуалдашат (Элестетем, эч убакта унутпайм, *Эркелетип эрип жүрөк сүйгөндү*. (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)).

Англис тилиндеги «Heart» концептинин эмотивдик белгилери да өтө кеңири спектрди камтыйт. HEART лексемасынын эмотивдик белгилери төмөнкү этиштер аркылуу вербалдашат: кабатыр кылуу (...*I can so sincerely forgive the first while I abhor the last: with this creed revenge never **worries my heart**, degradation never too deeply disgusts me, injustice never crushes me too low: I live in calm, looking to the end.* (Ch.Bronte, Jane Eyre)), тынчсыздандыруу (*Her **heart was troubled** by a kind of terror.* (Dreiser, Sister Carrie)), кыйноо (*It was my doing and one of those silly deeds it **distresses the heart** and sets the face on fire to think of.* (Ch.Bronte, Shirley)), кубантуу (*And a meek exultation **gladdened** her kind **heart** as she felt herself able to answer clearly and promptly the eager questions put by the two young girls.* (Ch.Bronte, Shirley)), таңдантуу (...*And indeed to open his eyes, through which she intended to **surprise his heart**.* (Fielding, The History of Tom Jones, a Foundling)), коркуу (*And the **heart** of man **dread** nothing* (Wordsworth, The Prelude)), сагынуу, куса болуу (*They were expensive combs, she knew, and her **heart** had simply craved and **yearned** over them without the least hope of possession.* (O. Henry, The Gift of the Magi)), элүү (Answer, first, why the ***heart thrills***; explain wherefore some plaintive note goes wandering about the world, undying; make clear the rose's subtle alchemy evolving its ruddy lamp in light and rain. (Dreiser, Sister Carrie)).

«Heart» концептинин эмотивдик белгилерин актуалдаштырган зат атоочторго *delight* (кубаныч) (*Hush! say nothing – my **heart is full of delight** – my senses are entranced – let the time I marked pass in peace.* (Ch.Bronte, Jane Eyre)), *gratitude* (ыраазычылык) (*Jane! you think me, I daresay, an irreligious dog: but my **heart** swells **with gratitude** to the beneficent God of this earth just now.* (Ch.Bronte, Jane Eyre)), *pity* (аёо) (*He handed over a dime with an upwelling feeling of **pity** in his **heart**.* (Dreiser, Sister Carrie)), *striving* (умтулуу) (*Oh, Carrie, Carrie! Oh, blind **strivings** of the human **heart**!* (Dreiser, Sister Carrie)), *sympathy* (боорукерлик) (*She had gone willingly to seek him, with **sympathy in her heart**, when Hurstwood had reported him ill.* (Dreiser, Sister Carrie)), *despair* (үмүтсүздүк) (*Tears from the depths of some divine **despair** rose **in her heart** and gathered to her eyes.* (O. Henry, Springtime a la Carte)), *affection* (сүйүү) (*Love may, as Shakespeare said, feed on itself: but Sarah could not bring herself to eat the dandelions that had graced, as ornaments, the first spiritual banquet of her **heart's** true **affection**.* (O. Henry, Springtime a la Carte)), *disgust* (жийиркенүү) (*Soapy, with **disgust in his heart**, loafed along, twice unsuccessful* (O. Henry, The Cop and the Anthem)), *fluttering* (толкундануу) (*When he had gone, after an unusually pleasant little chat, Miss Martha smiled to herself, but not without a slight **fluttering of the heart**.* (O. Henry, Witches' Loaves)), *tumult* (алпыгуу) кирет (*But the **tumult in his heart** gave him courage* (O. Henry, A Lickpenny Lover)).

«Жүрөк» концептинин эмотивдик белгилери эки тилде тең анын адамдын эмоционалдык жашоосунун негизги борбору экендигин баса белгилейт. Жүрөк сезимдердин пайда болуучу, сакталуучу жайы катары концептуалдаштырылып, позитивдүү жана негативдүү эмоциялардын бүткүл спектрин камтыйт. Эмотивдик белгилердин лингвистикалык көп түрдүүлүгү жүрөктүн адам психикасындагы борборлук ролун, анын эмоционалдык тажрыйбанын маанилүү компоненти экендигин көрсөтөт.

5. Зооморфтук белгилер

Зооморфтук код адамзаттын эң байыркы метафоралык ой жүгүртүү системаларынын бирине кирет жана «Жүрөк» концептинин концептуалдашуусунда маанилүү роль ойнойт. Бул белгилер жаныбарлардын

(анималисттик), куштардын (орнитологиялык), балыктардын (ихтиологиялык) жана курт-кумурскалардын (энтомологиялык) метафораларын камтып, жүрөктүн ар түрдүү абалдарын жана касиеттерин жаныбарлар дүйнөсүнүн өкүлдөрү аркылуу чагылдырат.

«Жүрөк» концептинин орнитологиялык белгилерине *куш* (*Эргиген куштай жүрөгүң.* (Жеңижок, Ырлар жыйнагы)), *чымчык* (*Курманжан оозуна кеп кирбей кеңгиреп, жүрөгү капиеттен торго чалынган чымчыктай алдас ура тыбырап, тула боюнан тер кетип, отуруп калды.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *бөдөнө* (*Анан тийген жоо, ... азыркы бардык кишилик өмүрдүн үмүтсүз кезинде, эт жүрөгү торго түшкөн бөдөнөдөй тыпырап, кантип чыгып, кантип канат серпип көккө эргип кетүүнү самайт.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *балапан* (*Сүйүүнүн татаал жолунда, Жүрөгүм сага талпынат.* (Сүйүү ырлары)), *сайран куш* (*Күздүн бул сандугачы бирде көңүлү эргип көтөрүңкү, ... өзү эрип жүрөгүнүн алабын сайрады, бирде жараткан аны алмусактан ылдыйбап жаратканына өктө айтып, өмүр өксүгүн муңканып кошту.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *туйгун* белгилери кирет (*Туйгун болуп туйлайт жүрөк, Туруп жүрөм минтип басып.* (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»)). Жүрөктүн «куш» метафоралары жүрөктүн эркиндикке умтулуусун, бийик сезимдерге көтөрүлүүгө болгон аракетин чагылдырат.

«Жүрөк» концептинин «жаныбар» моделине кирген *арстан* (*Жапашым жүрөгүндө жалы бар, күйүп турган от эле, – деп, каңырыгын түтөттү карыя* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015)), *ат* (*Күзөттө турган жүрөгүм айыл арасында ит үрүп, үн чыккан сайын үркүй берип, тамакка да табитим чаппады.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), (*Калганча денесинде жарты жаны, Бир жигит, жаш жүрөгүн камчылады.* (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»)), *тай* (*Эки жактан тен ат дүбүртү катуулап, дүбүр-дүбүр деп, эки жактан тең сестенген жүрөк тайдай туйлап, дүбүрткө дүбүрт кошулгандай, жер түйшөлгөндөй болуп кетти.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *коён* (*Тынч, коен жүрөктөр! – деп кыйкырып турду.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), *балык* (*Отура-отура жүрөгү суудан чыгып калган балыктай алдастайт.* (Т.Касымбеков, Manas

UdS)) метафоралары кайраттуулукту жана коркоктукуту, контролсуз кыймылды жана кыйналууну көрсөтөт.

Англис тилинде зооморфтук белгилер да өзүнчө продуктивдүү топту түзөт жана жүрөктүн ар түрдүү абалдарын жаныбарлар дүйнөсүнүн өкүлдөрү аркылуу концептуалдаштырат. «Heart» концептинин зооморфтук белгилери *арстан* (*Here this young fellow, ... had an undoubted courage and a **lion's heart**, poised, tried, bent, and balanced a weapon such as he thought would do execution amongst Frenchmen.* (Thackeray, *Vanity Fair*)), *ам* (*By Jove! What a rate my **heart is galloping** at.* (Eliot, *Mr. Gilfit's Love Story*)), *ум* (*But I knew better – knew that her **heart harked** back to her own people by the yellow beach of Akatan.* (J.London, *The Son of the Wolf*)), *куш* (*When he had gone, after an unusually pleasant little chat, Miss Martha smiled to herself, but not without a slight **fluttering of the heart**.* (O. Henry, *Witches' Loaves*)), *көгүчкөн* зат аоочтору аркылуу вербалдашат (*His **heart beat like a pigeon** in a trap* (Maugham, *Of Human Bondage*)).

Зооморфтук метафоралардын колдонулушу эки тилде тең бир катар жалпы өзгөчөлүктөргө ээ. Биринчиден, баатырдыкты билдирүү үчүн арстан образы универсалдуу колдонулат. Экинчиден, куштар менен байланышкан метафоралар негизинен эркиндикке умтулууну, же тескерисинче, тузакка түшүп калууну чагылдырат. Үчүнчүдөн, ат образы жүрөктүн тез согуусун, кыймылдуулугун көрсөтүүдө эки тилде тең колдонулат. Төртүнчүдөн, коркуу, үрөй абалын билдирүү үчүн алсыз жаныбарлардын же тузакка түшкөн куштардын образдары пайдаланылат.

Ушул сыяктуу «Жүрөк» концептинин зооморфтук белгилери эки тилде тең адамдын жаныбарлар дүйнөсү менен узак тарыхый байланышынын натыйжасы болуп саналат. Бул метафоралар жүрөктүн эмоционалдык жана физикалык абалдарын жаныбарлардын касиеттери, инстинкттери, жүрүм-турумдары аркылуу концептуалдаштырууга мүмкүндүк берет. Зооморфтук код жүрөктүн баатырдыгын, коркуусун, эркиндикке умтулуусун, кыймылдуулугун, үрөйүн жана башка көптөгөн мүнөздөмөлөрүн конкреттүү, образдуу жол менен чагылдырып, лингвокультуралык универсалдуу жана идиоэтникалык өзгөчөлүктөрдү камтыйт.

Жаныбарлар дүйнөсүнүн ар түрдүү өкүлдөрүнүн тартылышы «Жүрөк» концептинин семантикалык байлыгын жана анын адам турмушундагы көп кырдуулугун көрсөтөт.

6. Антропоморфтук белгилер

«Жүрөк» концептинин антропоморфтук белгилери адамга тиешелүү ар түрдүү социалдык роллорду, кесиптерди, лингвомаданий типтерди, мүнөз өзгөчөлүктөрүн жана жаш-жыныс мүнөздөмөлөрүн камтып, жүрөктү адамга окшотуунун кеңири спектрин түзөт. Бул белгилер жүрөктүн антропоцентристтик табиятын баса белгилеп, анын адамдын ички дүйнөсүнүн борборунда турганын көрсөтөт.

«Кесип» модели жүрөктү ар түрдүү профессионалдык ишмердүүлүк менен байланыштырат. «Жүрөк» концептинин «кесип» модели учкуч (*Мекенине Лениндин, Учуп келди бир жүрөк.* (Б.Сарногоев, «Салам сага, Корвалан»)), жоокер (*Айтканга жүрөк багынбас, Сүйбөскө сөздөр табылбас.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), зергер (*Элесиң жүрөгүмө жакут болуп, Эстесем тоодой болгон бакыт болуп.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), ырчы (*Билсең эгер далай күрөш өткөргөм, Аны жүрөк ырдоо менен сездирет.* (А.Осмонов, «Чыгармалар жыйнагы»)), жана *сом* белгилерин камтыйт (*Махабатта акыл бей тарап, жүрөк сом.* (Макалдар, Manas UdS)).

«Heart» концептинин «кесип» модели да продуктивдүү. Англис тилинде жүрөк ырчыга (*As Freckles followed into the light and sounds of the camp, his **heart** and soul were **singing** for joy.* (Stratton-Porter, Freckles)), музалимге (*To minister to pain and grief, or the rough hard Captain Cuttle hand, that the time when the **heart** teaches, guides, and softens in a moment!* (Dickens, Dombey and Son)), *сомко* (*Ah! You **judge** me **with** your **heart**, Lina: you should judge me with your head.* (Ch.Bronte, Shirley)), чиновникке (*There is a chef in its kitchen who will prepare for you brook trout better than the White Mountains ever served, ... and Maine venison that would melt the **official heart** of a game warden.* (O. Henry, Transients in Arcadia)), *башикаруучуга* салыштырылат (*Further this act of grace: and from this hour The **heart** of brothers **govern** in our loves And sway our great designs!* (Shakespeare, Antony and Cleopatra)).

Лингвомаданий типтер модели жүрөккө социалдык статустарды жана абалдарды жүктөйт. «Жүрөк» концептинин «лингвомаданий типтер» модели туткун («Келме кезек! Эми мени Мырза-Салиге башма-баш кылышат...» деп өлүм азабы көңүлүнө кире берген сайын тула бою оорлошо чымырап, **жүрөгү** капилет **капаска камалган** чымчыктай алдас ура тыпырап жатты. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), кеңешчи (**Жүрөктүн** «кайырчылыгыңды кыл да жөн жүр» дегенине адамадагы ачкөздүк напси деген болчубу? (Ч. Абыке уулу, Миллионго бааланган өмүр)), ыр сүйүүчү (**Ырда деп жүрөк зырпылдайт**, Станок менен тең болуп. (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), көзү ачык, олуя (**Жүрөгү бирдемени сезип**, ылдый тиктеп, Атакул шалдырады. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), сүйүүгө чалдыккан адам («Сүйөм» деген сөзүмдү **Сүйүп жүрөк сагынды**. (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), алсыз адам (**Ырыс** алды — ынтымак, күч—биримдик деп, ... кай бир «эртең эмне болот» деген ойдо калтылдап тургандын да колуна таяк карматкандай кайрат, **жүрөгүнө төтөк берди** Токтогул. (Т.Касымбеков, Manas UdS)), оорукчан (Оң келбеди тилегим, **Оорукчан болду жүрөгүм**. (Сүйүү ырлары)) белгилерин камтыйт.

Англис тилиндеги концептин «лингвомаданий типтер» модели абдан чоң топту түзөт. Ал моделге жолоочу (*And how her overcharged young **heart** was **wandering** to find some natural resting place.* (Dickens, Dombey and Son)), диктатор (*Whether it was the **heart** which **dictated** this new system of complaisance and humility adopted by our Rebecca, is to be proved by her after-history.* (Thackeray, Vanity Fair)), баатыр (*It is not that the hand is heavy and will fall down when released; it is not that the heart and pulse are still; but that the hand was open, generous, and true; **the heart brave**, warm, and tender; and the pulse a man's.* (Dickens, A Christmas Carol)), жеңилген адам (*The grace of this woman had **won** Carrie's **heart**.* (Dreiser, Sister Carrie)), багынган адам (*Carrie turned her face to the west with a **subdued heart**.* (Dreiser, Sister Carrie)), козголоңчу (*She felt as though she should be better served, and her **heart revolted**.* (Dreiser, Sister Carrie)), туткун (*So **imprisoned** and **tortured** was this little **heart**, when in the month of March, Anno Domini 1815. Napoleon landed at Cannes, and Louis XVIII fled, and all Europe was in alarm, and the funds fell, and old John Sedley was ruined.*

(Thackeray, *Vanity Fair*)), *адрекам* (*By those things which **address the heart** was she steadily recalled.* (Dreiser, *Sister Carrie*)), *шепук* (*And also in a moment his **heart responded** thrillingly to this novel mood.* (O. Henry, *The Cop and the Anthem*)), *кожойкеси бар адам* (*He paid, if anything, more attention to his old friend than usual, and yet in no way held him up to that subtle ridicule which a lover in favour may so secretly practise before **the mistress of his heart.*** (Dreiser, *Sister Carrie*)), *көчмөн* (*They flit from furnished room to furnished room, transients forever—transients in abode, **transients in heart** and mind.* (O. Henry, *The Furnished Room*)), *кедей адам белгилери мүнөздүү* (*'It'll soften your **poor heart**, Dan'l,' - laying her head upon his shoulder, 'and you'll bear your sorrow better; for you know the promise, Dan'l.* (Dickens, *David Copperfield*)).

«Мүнөз» модели жүрөккө адамдын психологиялык мүнөздөмөлөрүн жүктөйт. «Жүрөк» концептине «мүнөз» моделинин чынчыл (*Санды көрсө көп дебес, шашып **жүрөк калп** дебес.* («Манас», *Manas UdS*)), коркок (*Мынабу наристе өзүнүн бөлтүрүктөрүнүн эле бири сыңары өңдөндү – болгону адамдын баласы – ушул белгисиз туйгу-сезим карышкырга кандайча келди – белгисиз эмне болсо да, бала эч душмандыгы жок бу иттин башын сыламакчы болгондо, Акбаранын кайгыдан канат турган **жүрөгү титиреп кетти.*** (Ч.Айтматов, *Manas UdS*)), тартынчаак (*Көк көйнөгүң чатырдай, Кара көз, **Көргөндө жүрөк батынбай.*** (Сүйүү ырлары)) белгилери, ал эми «Heart» концептинин «мүнөз» моделине *тамашакөй* (*«We are going to supper, of course,» he said, with a voice that was a **mockery of his heart.*** (Dreiser, *Sister Carrie*)), *ынак, кыйбас* (*In vain beats **the faithfullest heart** above a 52-inch belt.* (O. Henry, *The Skylight Room*)), *назик* (*Though rough in exterior, Joe Thompson, the wheelwright, had a **heart**, and it was very **tender** in some places* (T.S. Arthur, *An Angel in Disguise*)), *боорукер* белгилери кирет (*What a thing it would be for art and perspective if genius were backed by two thousand dollars in bank, a bakery, and a **sympathetic heart** to – But these were day-dreams, Miss Martha* (O. Henry, *Witches' Loaves*)).

«Жаш жана жыныс» моделдери жүрөккө демографиялык мүнөздөмөлөрдү жүктөйт. «Жүрөк» концептинин «жаш/жыныс» модели *бала* (*Энеге **бала** кымбат,*

жүрөгүбүз. *Эркиндик, тынчтык биздин тилегибиз.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *жааш адам (Кадырыңа жете албай, Кайгырган биздин жааш жүрөк.* (Сүйүү ырлары)), *эне (Анткени эне жүрөгү – Ар дайым мээрим түнөгү.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)), *жигит (Эликтей түптүз буттарын көрүп, Эркисизден жигит жүрөгү ийип.* (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»)) *ата (Аргасыздан ата жүрөгү тызылдап, бала калды боору катып солуп ыйлап* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015)) белгилерин, ал эми «Heart» концептинин «жааш/жыныс» модели *жааш адам (The sight of a few boats in the Harlem and more in the East River tickled her young heart.* (Dreiser, Sister Carrie)), *кары адам* белгилерин камтыйт (*It was all over so quickly that at first they could hardly realize it, and remained in a state of expectation as though of something else to happen – something else which was to lighten this load, too heavy for old hearts to bear.* (W.W. Jacobs, The Monkey's Paw)). Бул метафоралар жүрөктүн жашка жана жынысына жараша өзгөрүүчү эмоционалдык жана психологиялык касиеттерин чагылдырат.

Антропоморфтук белгилер жүрөккө социалдык роллорду, кесиптерди, мүнөз өзгөчөлүктөрүн, жаш-жыныс мүнөздөмөлөрүн жүктөп, анын адамдын социалдык жана психологиялык портретинин эң маанилүү компоненти экендигин баса белгилейт.

7. Менталдык белгилер

«Жүрөк» концептинин менталдык белгилери анын когнитивдик функцияларын көрсөтүп, өзүнчө маанилүү топту түзөт. ЖҮРӨК лексемасы ЭС (*Бул дипломдук иш – көптөн бери ниет кылып, жүрөгүмө сактап жүргөн сүрөт эле.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)), жана ОЙ лексемаларынын синоними катары колдонулат (*Бирок, эки жак тең сак болгонсун, эки жагынын тең жүрөгүнө келип турган* Нүзүптүн өмүрү жактан кепке гана өтүшпөдү (Т.Касымбеков, Manas UdS),

Англис тилиндеги «Heart» концептинин менталдык белгилери дагы негизинен «эс», «ой» жана «интеллект» белгилерин чагылдырганы менен, кеңири когнитивдик функцияларды камтыйт. Ал концепттин «ой» белгиси *think* (ойлонуу) этиши менен (*Rebecca thought in her heart, «Ah, mon beau Monsieur!»* Thackeray,

Vanity Fair)), ал эми «эс» белгиси *know by heart* (жатка билүү) (*She **knew** its dull, little round **by heart**.* (Dreiser, Sister Carrie)), *forget* (унутуу) этиштери менен вербалдашат («*Dear friend*», *she explained, in a transport of enthusiasm, «some **hearts** can never **forget** benefits; all women are not Blue Crawley's!*» (Thackeray, Vanity Fair)). «Интеллект» белгиси *know* (билүү) (*Whether it be the tinkle of a lone sheep bell o'er some quiet landscape, or the glimmer of beauty in sylvan places, or the show of soul in some passing eye, the **heart knows** and makes answer, following.* (Dreiser, Sister Carrie), *understand* (түшүнүү) этиштери (*The **heart understands** when it is confronted with contrasts.* (Dreiser, Sister Carrie)) жана *watchful* (сак) (*An't my **heart** been heavy and **watchful** always along of him and you?* (Dickens, Dombey and Son)), *determined* (чечкиндүү) (*What can stop the **determined heart** and resolve will of man?* (M.W.Shelley, Frankenstein, or the Modern Prometheus)), *suspicious* (шектүү) сын атоочтору аркылуу актуалдашат (*Nor could she; but she acceded to their overtures with a very heavy and **suspicious heart**, was always uneasy during the child's absence from her, and welcomed him back as if he was rescued out of some danger.* (Thackeray, Vanity Fair)). Менталдык белгилер жүрөктү эс тутуунун, ойлонуунун, түшүнүүнүн, билүүнүн борбору катары концептуалдаштырып, анын когнитивдик функцияларынын кеңдигин көрсөтөт.

8. Перцептивдик белгилер

«Жүрөк» концептинин перцептивдик белгилери анын сезүү органдарынын функцияларын аткаруу жөндөмдүүлүгүн чагылдырат. «Жүрөк» концептинин перцептивдик белгилери көрүү (*Ай-ааламды **жүрөк** менен **көрчү** элең, Айтыштарда жалын элең, өрт элең.* (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)), угуу (*Үндөрдүн бирине бири жалгануусун **жүрөгү** менен **угуп**, кыял эргүүсүнө берилип кетти.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), сезүү/туюу этиштери аркылуу актуалдашат (***Жүрөгү бирдемени сезип**, ылдый тиктеп, Атакул шалдырады.* (Т.Касымбеков, Manas UdS)), ***Жүрөгү бир нерсени туйгандай** лакылдап чыкты.* (Ч.Айтматов, Manas UdS)).

Англис тилинде перцептивдик белги *see* (көрүү) (*No you shall be Lucretia, Acte, or anybody your little **heart sees** fit to become.* (J.London, The Son of the Wolf)),

listen (угуу) (*When the distraction of the tongue is removed, the **heart listens***. (Dreiser, *Sister Carrie*)), *forbode* (сезүү) этиштери (*Yet so my **heart forebodes**, but must not fear, Nor shall my followers find me falter here*. (Byron, *The Corsair*), жана *instinct* (инстинкт) зат атоочу менен объективдешет (*Some make the criterion external to the moment of perception, putting it either in revelation, the consensus gentium, the **instincts of the heart**, or the systemized experience of the race*. (W. James, *The Will to Believe*)).

Бул перцептивдик белгилер жүрөккө сезүү органдарынын функцияларын жүктөп, жүрөктүн физикалык орган эле эмес, эмоционалдык жана интуитивдүү таанып билүү борборуна айландырат.

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жандуу табияттын образдык белгилеринин жалпыланган көрсөткүчтөрү №5 таблицада берилди (белгилердин толук тизмеси 4-тиркемеде)

Таблица №5. «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жандуу табияттын образдык белгилеринин жалпыланган көрсөткүчтөрү

Белгилердин тобу	Бардыгы	Эки тилде тең	«Жүрөк» гана	«Heart» гана
1. Вегетативдик белгилер	7	3	4	0
2. Соматикалык белгилер	14	8	4	2
3. Виталдык белгилер	33	13	6	14
4. Эмотивдик белгилер	27	12	9	6
5. Зооморфтук белгилер	12	3	7	2
6. Антропоморфтук белгилер	38	4	15	19
7. Менталдык белгилер	3	2	0	1
8. Перцептивдик белгилер	3	3	0	0
Бардыгы	137	48	45	44

Аныкталган 137 белгинин 48и (болжол менен үчтөн бири) эки тилде тең кездешти, ал эми 45и кыргыз тилине, 44ү англис тилине гана мүнөздүү болуп чыкты. Окшоштуктар менен айырмачылыктардын категориялар боюнча бөлүштүрүлүшү бирдей эмес: перцептивдик белгилер толугу менен, менталдык

жана соматикалык белгилердин көпчүлүгү эки тилге орток болсо, кыргыз тилине гана мүнөздүү белгилер вегетативдик (4), зооморфтук (7) жана эмотивдик (9) категорияларда, ал эми англис тилине гана мүнөздүү белгилер антропоморфтук (19) жана виталдык (14) категорияларда топтолду. Эки тилге орток белгилер жүрөктүн «жашоонун булагы» жана «сезимдердин борбору» катары кабылдануусу бардык элге ортоктош экенин тастыктайт: *көрүү, угуу, сезүү* перцептивдик белгилери, *эс, ой* менталдык белгилери, ошондой эле *жылуу/үшүү, жаралануу, ооруу, өлүү* сыяктуу виталдык өзөк белгилер жалпы адамзаттык когнитивдик негизди түзөт.

Кыргыз тилинде гана кездешкен белгилер эки багытта топтолгон. Биринчиден, вегетативдик белгилердин басымдуу бөлүгүнүн (бакча, гүлзар, токой, чөп) кыргыз тилинде гана катталышы жүрөктүн жаратылыш, жер жана өсүмдүк дүйнөсү менен органикалык байланышы кыргыз поэтикалык аң-сезимине терең сиңгендигин көрсөтөт. Экинчиден, зооморфтук белгилердин арасындагы *бөдөнө, балапан, туйгун, тай, коён* сыяктуу образдар көчмөн жашоо образынын, мергенчилик маданиятынын жана жаратылышка жакындыктын изи болуп саналат. Эмотивдик белгилердин кыргыз тилиндеги молдугу (*нестейүү, энтелөө, эркелөө* ж.б.) кыргыз тилинин жогорку деңгээлдеги экспрессивдүүлүгүн жана кыргыз элинин ички сезим дүйнөсүнө өзгөчө маани бергенин айгинелесе, *ата, эне, бала* белгилеринин кыргыз тилинде гана кездешиши жүрөктүн «үй-бүлөлүк сүйүүнүн борбору» семантикасы кыргыз маданиятында айрыкча күчтүү экенин далилдейт.

Англис тилине гана мүнөздүү белгилер эки чоң топто топтолгон. Антропоморфтук белгилердин ичинен диктатор, баатыр, козголоңчу, шерик, көчмөн сыяктуу белгилер жүрөктү коомдук ролдор жана социалдык мамилелер системасы аркылуу концептуалдаштырат. Виталдык белгилерде да англис тили алда канча бай экени байкалды: *уктоо, эс алуу, чарчоо, ачка болуу, тоюу* ж.б. белгилер жүрөктү биологиялык жандык катары майда деталдарга чейин конкреттүү сүрөттөйт. Эмотивдик белгилердин ичинен *боор ооруу, аёо, жийиркенүү* ж.б. англис тилинде гана кездешип, жүрөктүн эмоционалдык

диапазонунун кыргыз тилине салыштырмалуу «сырткы», социалдык сезимдерге ыңгайлашканын көрсөтөт.

Ошону менен бирге антропоморфтук категорияны эки тилди бөлүп турган чек катары кароого болбойт. Ал жалпы саны боюнча эң чоң топ (38 белги) болуп, анда орток белгилер аз (4), ал эми уникалдуу белгилер эки тилде тең мол: англис тилинде 19, кыргыз тилинде 15. Демек, айырма категориянын көлөмүндө эмес, анын багытында: кыргыз тилинде жүрөккө үй-бүлөлүк-туугандык жана поэтикалык типтер (*ата, эне, бала, ыр сүйүүчү, кеңешчи*), англис тилинде коомдук-иерархиялык типтер (*диктатор, башкаруучу, чиновник, шерик, көчмөн*) ыйгарылат. Ушул эки нукту айырмалоо салыштыруунун сандык жыйынтыгын мазмундук жактан тактайт

Жалпылап айтканда кыргыз тилинде «Жүрөк» жаратылыш менен синхрондошкон, нукура ички, жымжырт жана лирикалык образ; анын образдуулугу табигый дүйнөдөн, туугандык мамилелерден жана эзелтен сиңген нукура кыргыз сезимдеринен курулган. Англис тилинде «Heart» коомдук ролдорго, социалдык иерархияга жана биологиялык реализмге бет алган, алда канча «экстравертивдик» образ; анын антропоморфтук белгилеринин молдугу жүрөктүн ачык коомдук аренада иш кылган субъект катары концептуалдашканын айгинелейт.

3.2 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин символдук белгилери

Символ өзүнүн жаратылышы боюнча семиотикага тиешелүү. Бирок тил илиминде символ бир белгинин ичиндеги башка бир белгини түшүндүрөт. Көпчүлүк учурда символдоштурууда абстракттуу нерсе конкреттүү нерсе аркылуу көрсөтүлөт.

Э.Бенвенистин айтымында «Символдоо жөндөмү психикалык функциялардын негизинде жатат. Ойлонуунун өзү нерселердин сүрөттөлүштөрүн жаратуу жана бул көрүнүштөр менен иштөө жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Ойлонуунун табияты символикалуу». (Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 1974. 29-б.)

Ал эми М.Л.Ковшова символдор жөнүндө «Символдуулук каада-салттар, жөрөлгөлөр, үрп-адаттар, ырым-жырымдар, маданий көрсөтмөлөр, фольклордук, библиялык, адабий тексттер сыяктуу маданият фактылары аркылуу далилдениши керек, анткени аларды белгилүү бир реалиянын туруктуу мааниси өзүнүн терең чагылдырылышын тапкан» деп жазат. (Ковшова М.Л. On symbols and quasi-symbols in semantics of idiomatic expressions // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2009. 27-32-бб.)

«Жүрөк» жана «Heart» концепттери англис жана кыргыз лингвомаданияттарында кылымдар бою физиологиялык түшүнүктөрдүн, диний ишенимдердин жана маданий практикалардын таасири астында калыптанган бай символдук мазмунга ээ.

1. Жүрөк – жашоонун маңызы

Бул концепттердин эң байыркы жана универсалдуу символдук белгилеринин бири жүрөктүн жашоонун маңызы менен байланышы болуп саналат.

Адамдын жүрөгүнүн согуп турушу тирүүлүктү, ал эми токтошу жашоонун бүтүшүн көрсөтөт.

«Сен токтосоң, анда менин өлгөнүм, Сок **жүрөгүм**, **сого бергин**, өлбөгүн!» (Б. Сарногоев, «Сок жүрөгүм»)

Эки тилде тең жүрөктүн жашоонун булагы символикасы *жүрөк* менен *жандын* синоним катары колдонулушунан көрүнүп турат:

жүрөгү күйүү – жаны күйүү (Жүрөгүм күйүп кайыштым, Таята сенин кебиңе (фольк. Manas UdS)), (Мени келебай кылбагыла, – деп Баяздын жаны күйүп айтты (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015))

*bless one's heart/soul (Why, **bless your heart** alive, my dear, how late you are. (Dickens, A Christmas Carol)), (May God **bless your soul** and keep you safe» (BNC))*

2. Жүрөк – бир нерсенин борбору, маңызы

Англис тилинде жүрөк бир нерсенин маанилүү бөлүгү, маңызы, өзөгү катары колдонулган көптөгөн фразеологиялык бирдиктер жана метафоралык

туюндуруулар бар. «The heart of the matter» (иштин өзөгү/мааниси) туюндурмасы маселенин борбордук, өтө маанилүү бөлүгүн көрсөтөт.

*«He made a China voyage the **heart of this play**, which began to grow in him on the «Arabian Sea en route for China» and on the «China Sea» (BNC)*

«Heartbeat» (жүрөктүн согушу) метафорасы түз физиологиялык мааниде гана эмес, жашоонун ритми, анын пульсу үчүн да колдонулат: «the heartbeat of the city» (шаардын пульсу).

Мисалы: «*Music is the **heartbeat** of our community*» (BNC)

Кыргыз тилинде жүрөктүн жашоонун маңызы борбору катарындагы символикасы дагы да таасирдүү көрүнөт, жана ал кыргыз элинин салттуу дүйнө таанымы менен шартталган. «Жүрөгүм күйгүчө, билегим күйсүн» макалы жүрөк адамдын жашоосунун борбору экендигин тастыктайт. «Жүрөгү күйүү» фразеологизми өтө күчтүү кайгыруунун же кайгыдан азап чегүүнү, «жүрөгү туйлоо, алеп-желеп болуу» толкунданууну, сүйүнүчтү, «жүрөгү калтыроо» өтө коркууну билдирет. «Жүрөгүн алуу, жүрөгүнүн сары суусун алуу, жүрөгүн калтыруу» аркылуу адамдын жашоо күчүн алат.

«Алар тиги байланып турган адам өлсө эле көптөн бери жадааткан, жүрөктөрүнүн сары суусун алган тополоң бутуп кетерине ишенип, үмүт кылып калышты» (Т.Касымбеков, Manas UdS)

3. Жүрөк – эмоциялардын жана сезимдердин орду

Жүрөктүн эмоционалдык чөйрө менен символдук байланышы «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин борбордук белгилеринин бири болуп саналат. Эки лингвомаданиятта тең жүрөк сезимдерди баштан кечирүү жана туюндуруу үчүн жооптуу орган катары концептуалдашат, жана ал фразеологиянын жана метафориканын кеңири катмарында чагылдырылат.

Англис тилинде жүрөктүн эмоционалдык символикасы өтө кеңири. Лакофф жана Жонсондун изилдөөлөрүнө ылайык, *Heart is a container for emotions* (жүрөк – бул эмоциялар үчүн контейнер) концептуалдык метафорасы көптөгөн туюндурмалардын негизинде жатат: «to pour one's heart out» (жүрөгүн төгүү), «to open one's heart» (жүрөгүн ачуу), «to have a heavy heart» (оор жүрөккө ээ болуу).

Мисалы:

«Mrs. Thompson did not answer, but a soft **feeling crept into her heart**» (T.S. Arthur, An Angel in Disguise)

«**Her heart was full of benevolence** to our own species, and most sensitively alive to suffering animals, and might in truth be called as a member of the society to which she belonged, the Animals' Friend» (BNC)

«So, while Martin **poured out his heart** to her, elated with the first success his chosen work in the world had received, she paid heed to his bare words only, gazing now and again about the room, shocked by what she saw» (Dickens, Martin Eden)

Бул метафоралар эмоциялардын жүрөктүн ичинде жайгашкандыгын жана алардан жүрөккө кириши же тескерисинче чыгышы, жүрөктүн толушу жана ашып төгүлүшү мүмкүн экендигин түшүндүрөт.

Эмоционалдык абалдардын жүрөктүн мүнөздөмөлөрү аркылуу дифференцияланышы англис тилинде продуктивдүү модель болуп саналат. Позитивдүү эмоциялар төмөнкү фразалар аркылуу туюндурулат: «light-hearted» (жеңил жүрөктүү, кайгысыз), «loving heart» (сүйгөн жүрөк), «grateful heart» (ыраазы). Терс эмоционалдык абалдар «broken-hearted» (сынган жүрөктүү), «heavy-hearted» (оор жүрөктүү), «cold-hearted» (суук жүрөктүү), «hard-hearted» (катуу жүрөктүү) ж.б. сөз айкаштары менен түшүндүрүлөт.

Мисалы:

«This woman also had a **loving heart** and a capacity to understand another fallible human being» (BNC)

«It's a rough journey, and a **sad heart** to travel it; and we must pass by Gimmerton Kirk to go that journey!» (E.Bronte, Wuthering Heights)

Кыргыз тилинде жүрөктүн эмоционалдык символикасы метафоралык моделдердин системасы аркылуу көрсөтүлөт, алар англис тилиндеги түшүнүктөр менен дал келген жерлери болгону менен, улуттук-маданий өзгөчөлүккө дагы ээ. «Жүрөк» концепти үчүн дагы контейнер метафорасы мүнөздүү. Англис тилиндеги сыяктуу эле жүрөккө сезимдер кирет, чыгат, толот, ташкындайт. Жүрөктө ар түрдүү сезимдер жашайт.

Мисалы:

«Катынын төркүнүнө жиберген болуп, өзү артынан кетип калдыбы?» деп, **жүрөгүнө таарыныч келди**» (Т.Касымбеков, Manas UdS),

«**Жүрөгүм толгон шаттыкка**, Сен бата турган орун жок» (Б.Сарногоев, «Кел жаңы жыл»),

«Ошентсем да, түнкүсүн айылга кайтып бара жатып, Данияр обон салганда, алар үчүн менин ичим ушунчалык жылып, **жүрөккө толгон кубаныч** ушунча **ташкындайт**, жанагынын баары эстен чыгып, мен үчүн анда дүйнөнүн **рахаты гана бар**» (Ч.Айтматов, Manas UdS),

«**Махабат ташып жүрөктө**, Бактылуу болуп жашайын» (Б.Сарногоев, «Бир каксын»)

«Эми, үкөм, башынан ырчы көп өткөн, баарысы кайгы жеп өткөн, алакчы күндөн тарыгып, **арман төгүп жүрөктөн**» (Т.Касымбеков, Manas UdS)

Кыргыз тилинде эмоционалдык абалды чагылдырууда жүрөктүн температуралык мүнөздөмөлөрү менен байланышкан туюндурмалардын бай палитрасын колдонулат:

- өрттөнүү: «Кара түтүндөй каптап келген ыза **жүрөгүн өрттөп**, кыйкырып ыйлап жибере сактады» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- күйүү: «Антсе да ойлоп кыйналып, Алоолоп **күйөт жүрөгүм**» (Арман ырлары),
- ысуу: «Үйрөтүп койгон салт үйүтүн өтөп, колуктуу ага саал таазим кылгандай нышана байкатканда кыраа күйөөнүн **жүрөгү жымырап ысып кетти**» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- жылуу: «Кыйды элчинин **жүрөгү жылыи** түштү» (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- үшүү: «Өз кулагыңыздан өзүңүз үркүп, жедеп жүрөгүңүз үшүп калган окшобойбу!» (Т.Абдумомунов, «Сүйүү жана үмүт»),
- тоңуу: «Мурунку ысык **жүрөгүм**, **Муз болуп барат** утуру» (Ш.Мамбетаипова, «Көл боюна жүз келем»),

Өзгөчө топту жүрөктүн физикалык өзгөрүүлөрү аркылуу эмоционалдык тажрыйбанын динамикасын сүрөттөгөн туюндурмалар түзөт:

- атып кетүү: *«Муну көрүп Мусулманкулдун жүрөгү атып кетти»* (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- жарылуу: *«Ал өлбөсө доңуз копсун, тиги чал ылайым ит өлүмүн тапса экен же жүрөгү жарылып, өзү ушул жерде калса да мейли!»* (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- эзилүү: *«Кыпчактардын канын Мусулманкулдун бутуна чачыратып, жүрөгүн эзип, ошону менен анын эркин сындырмакчы эле»* (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- элжирөө: *«Сейде жүрөгү элжиреп, аны көзүнөн, маңдайынан өптү, – уюңар туусун, айланайын, анан жейбиз»* (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- шишүү: *«Шишик басып жүрөгүн, Ирип кетсин дедиңби?»* (Арман ырлары),
- жанчылуу: *«Жалгызы элем бирөөнүн, Жанчылып барат жүрөгүм»* (Арман ырлары),
- сыйрылуу: *«Жаратын жаап жүрөгүмдүн сыйрыктуу, Жашайм күлүп, ырым менен сыймыктуу»* (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»),
- калтыроо: *«О, атаңдын көрү! Адам баласы деген ушубу?!» деген өкүнүч жүрөгүн калтылдатты»* (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- толкуу: *«Барабыз улуу максат – ал чоң үйгө. Баарыбыз толкуп жүрөк, толуп билек»* (Б.Сарногоев, «Жашасын»),
- ыргалуу: *«Ошого өзү ыктоо, ойгонсо да көзүн ачпай, былк этпей күүгө кошулуп жүрөгү ыргалып, көңүлү жубанып, кубанычтуу түш көрүп жаткандай жүзү нурлана уурту асте жымыйып жата берет»* (Т.Касымбеков, Manas UdS),
- термелүү: *«Бактысын, махабатын издеп чыккан Чолпон деген кыздын тагдыры биздин эки жүрөктү термелтип жатты»* (Ч.Айтматов, Manas UdS).

Кыргыз тилинде эмоционалдык мазмун ЖҮРӨК лексемасы менен гана эмес, КӨҢҮЛ лексемасы аркылуу да берилет. К.К. Юдахиндин сөздүгүндө көңүл сезимдердин, каалоолордун, маанайдын жана ниеттин жайгашкан жери катары аныкталат (Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. М.: Советская энциклопедия, 1985. Т. 1. 423-б.), демек ал орус тилиндеги *сердце* сөзүнүн «ички дүйнө» маанисине түздөн-түз дал келет. Бир катар туруктуу сөз айкаштарда эки лексема эркин алмашып, бирдей эмоционалдык мазмунду туюндурат: *жүрөгү айнуу – көңүлү айнуу, жүрөгү алып учуу – көңүлү алып учуу, жүрөгү жибүү – көңүлү жибүү* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015). «Көңүл» белгиси мотивациялоочу белгилердин катарында да катталып (Таблица №1, 32-позиция), сегиз этимологиялык сөздүктүн бешинде тастыкталат (1-тиркеме).

4. Жүрөк – сүйүүнүн борбору

Жүрөктүн сүйүү менен символдук байланышы англис жана кыргыз лингвомаданияты үчүн мүнөздүү болгон эң туруктуу жана универсалдуу маданий коддордун бири болуп саналат. Бул символика байыркы тамырларга ээ жана азыркы дискурста активдүү колдонулат.

Англис тилинде «жүрөк – сүйүү» ассоциациясы көптөгөн туруктуу туюндурмаларда жана маданий практикаларда бекитилген. «To give one's heart to someone» (бирөөгө жүрөгүн берүү) метафорасы бирөөнү сүйүү дегенди билдирет. «To win someone's heart» (бирөөнүн жүрөгүн жеңүү) туюндурмасы ошол адамдын сүйүүгө ээ болуу процессин сүрөттөйт. «To steal someone's heart» (бирөөнүн жүрөгүн уурдоо) фразеологизми ашык болуунун күтүлбөгөн нерсе экендигин жана ал өз эркинен тышкары болгондугун түшүндүрөт.

Мисалы:

*«I thought it affecting to see such a sturdy fellow as Ham was now, trembling in the strength of what he felt for the pretty little creature who had **won his heart**»* (Dickens, David Copperfield)

*«Let the woman you look upon be wise or vain,» said Carrie, her eyes bent sadly upon the lover, who had sunk into a seat, «beautiful or homely, rich or poor, she has but one thing she can really **give or refuse—her heart**»* (Dreiser, Sister Carrie)

«*As Gwen, an endearing liar and fantasist, Goldie literally invades Martin's home – and ends up **stealing his heart***» (BNC)

Сүйүүнүн башка адамдын жүрөгүнө ээлик катары концептуалдашуусу мындай туюндурмаларда чагылдырылат: «you have my heart» (сен менин жүрөгүмө ээсиң), «she owns his heart» (ал анын жүрөгүнө ээ). Сүйүү мамилелеринин бузулушунун метафорасы сынган жүрөк образы аркылуу берилет: «to break someone's heart» (бирөөнүн жүрөгүн сындыруу).

Мисалы:

«*He stood up and walked about, dreaming his delightful dream of a life continued with this lovely **possessor of his heart***» (Dreiser, Sister Carrie)

«*Daddy, you know it would **break my heart**, if anything happened to you*» (BNC)

Англис макалдарында да бул символика сакталат:

«*Absence makes the heart grow fonder*» – Айрылуу сүйүүнү күчөтөт (түз маанисинде: жоктук жүрөктү мээримдүү кылат).

Жүрөк формасындагы символу батыш маданиятында сүйүүнүн жана романтикалык мамилелердин универсалдуу визуалдык белгиси болуп саналат. Акыркы убактарды Ыйык Валентин күнүндө бардык өлкөлөрдө жүрөк формасындагы валентинкаларды белек кылуу ритуалы калыптанып баратат.

Кыргыз тилинде сүйүү контекстиндеги жүрөк символикасы да өтө таасирдүү көрсөтүлгөн. «Жүрөгүн берди» туюндурмасы ашык болууну, бирөөгө сүйүүсүн берүүнү билдирет. «Жүрөгү ээлеп алды» фразеологизми сүйүктүүнүн жүрөгүн багындыруу процессин сүрөттөйт.

Мисалы:

«*Көкүрөктө **жүрөктү**, Сиз үчүн койдум **энчилеп***» (Сүйүү ырлары)

«*Өнөрүң кылдат токуучум, **Өзүңө тартып жүрөктү***» (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»)

«*Бүт **ээледиң жүрөгүмдү** бийледиң, Тамтаңдаттың такыр көлгө тийбедиң*». (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)

Кыргыз фразеологиясы бир тараптуу сүйүүдөн же сүйгөн адамынан ажыроодон болгон азапты чагылдырган көптөгөн метафораларды камтыйт:

- жаралоо: «*Өткөн сүйүү жүрөгүңдү жаралап, Билем, алтын, санааң алыс таралат*» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы),
- тилинүү: «*Тек гана уулун аягандан жүрөгү барча-барча тилинип, сай сөөгү сыздайт, кабыргасы кайышат*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»),
- ачышуу: «*Өпкөсү кара казандай, ичке толгон ызасы жүрөгүн ачыштырып, көзүн тумандатып барат*» (Ч.Айтматов, Manas UdS),
- тызылдоо: «*– А эмне экен? – деди Зарина жүрөгүнүн саал тызылдай түшкөнүн кыздарга билгизгиси келбей*» (Ж.Исабаева, «Махабат мазары»).

Сүйүү сезиминин интенсивдүүлүгү күйүү, от жана жалындын образдары аркылуу берилет:

«*Жарк этип үйдөн сен чыксаң, Жалынсыз күйөт жүрөгүм*» (Сүйүү ырлары)
 «*Өзүң гана тутандырган бир кезде Өчөөр эмес жүрөгүмдүн жалыны*»
 (Ш.Мамбетайпова, «Көл боюна жүз келем»)

Бул мисалдардан көрүнүп тургандай кыргыз фольклорунда «Жүрөк» концепти сүйүү лирикасында борбордук орунду ээлейт. Көптөгөн ырлар жана поэзиялык чыгармаларда жүрөк сүйүү жашаган жер катары кабыл алынат.

5. *Жүрөк – адеп-ахлактын жана руханияттын борбору*

Жүрөктүн моралдык сапаттардын жана руханий умтулуулардын орду катарындагы символдук белгиси «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин маанилүү бөлүгү болуп саналат. Эки лингвомаданиятта тең жүрөк эмоциялардын орду гана эмес, жеке адамдын адеп-ахлактык башталышынын борбору катары концептуалдашат.

Англис тилинде адамдын моралдык баасы көбүнчө анын жүрөгүнүн мүнөздөмөлөрү аркылуу туюндурулат. Оң адеп-ахлактык сапаттар «a good heart», «a pure heart», «a generous heart» сыяктуу туюндурмалар аркылуу берилет:

- good (жакшы): «*He gave her the money out of a **good heart** – out of a realisation of her want*» (Dreiser, Sister Carrie),
- faithful (ишенимдүү): «*In vain beats the **faithfullest heart** above a 52-inch belt*» (O. Henry, The Skylight Room),

- kind (мээримдүү): «*Be thankful for me, if you have a **kind heart**, as I think you have,*» *she said, «that while I know well what I am, I can be cheerful and endure it all»* (Dickens, David Copperfield),
- gold (алтын): «*He'd do anything for anybody. Anything. Has a **heart of gold***» (BNC),
- pure (таза): «*There is no doubt whatever that I was a lackadaisical young spooney; but there was a **purity of heart** in all this, that prevents my having quite a contemptuous recollection of it, let me laugh as I may»* (Dickens, David Copperfield).

Терс моралдык мүнөздөмөлөр «a cruel heart» «a hard heart» фразалар аркылуу туюндурулат.

hard (катуу): «*Crack my son over the head, will you, you **hardhearted**, murtherin' divil?»* (Dreiser, Sister Carrie)

«Акыл – жүрөк» оппозициясы эки маданиятта тең түзүлөт, бирок анын статусу жана мазмуну айырмаланат. Англис тилинде ал лексикалашкан жуп аркылуу берилип (to follow one's heart – to follow one's head), рационалдык жана эмоционалдык-адеп-ахлактык башаттардын дихотомиясын түзөт. Кыргыз тилинде мындай туруктуу жуп калыптанган эмес жана оппозиция дихотомия эмес, иерархия мүнөзүнө ээ: жүрөктүн өзүнө таанып-билүү функциялары ыйгарылат («жүрөктүн көзү», ислам салтындагы qalb – түшүнүү органы), демек жүрөк акылга каршы коюлбастан, андан жогору турган таанып-билүү формасы катары каралат.

«*Fliess's pseudoscientific numerology probably owes an unconscious debt to cabalistic number mysticism altogether, an unlikely consort for the Helmholtzian, scientifically rigorous Freud, but the **heart has its reason**, and a passionate relationship developed between the two men*» (BNC)

Англис маданиятына олуттуу таасир эткен христиан салтында жүрөк адамдын руханий жашоосунун борбору катары каралат. Библияда жазылган «Blessed are the pure in heart» (Бактылуу таза жүрөктүүлөр, анткени алар Кудайды көрөт) аяты жүрөктүн тазалыгын руханий бийиктик менен салыштырылат. Католик

салтындагы «Sacred Heart» (Ыйык Жүрөк) концепти Ыйса Машайактын кудайлык сүйүүсүн символдоштурат.

Кыргыз тилинде жүрөктүн адеп-ахлактык символикасы ислам дин салты жана кыргыз элинин Аллахка болгон ишенимдери менен тыгыз байланышкан. «Таза жүрөк» туюндурмасы адамдын эң жогорку адеп-ахлактык мүнөздөмөсү болуп саналат, ал чынчылдыкты, ак көңүлдүктү жана руханий ыпласыздыкты чагылдырат. Түрк символикасында ак түс салттуу түрдө тазалык, асылдык жана руханият менен байланыштырылганлыктан, «ак жүрөк» концепти боорукер, чынчыл, адилеттүү адамды сүрөттөйт, Анын карама-каршы мүнөздөмөсү «кара жүрөк» – жамандыкты, бузукулукту билдирет. «Ак жүрөк» жана «кара жүрөк» карама-каршылыгы жакшылык менен жамандыктын фундаменталдык адеп-ахлактык дихотомиясын чагылдырат.

«Досун жолго таштабас, бирөөгө кара санабас ак жүрөк баатыр» (Ч.Айтматов, Manas UdS))

«Мээримсиз, таш боор, кара жүрөк атасы кулак салбады» (С.Карачев, «Эрксиз күндөрдө»)

Ички тазалык зонасында жүрөк менен көңүлдүн синонимиясы сакталат (*жүрөгүндө кири жок – көңүлүндө кири жок, жүрөгү агаруу – көңүлү агаруу*), бирок моралдык баа берүү зонасында ал жоголот: *ак жүрөк – кара жүрөк* оппозициясында КӨҢҮЛ лексемасы колдонулбайт.

Кыргыз маданиятында ислам салты терең таасир эткендиги үчүн, жүрөк (араб. qalb – калб) адамдын руханий борбору, ыйман жайгашкан жер катары каралат. «Жүрөгү ыйман менен толгон» туюндурмасы терең диндүү адамды мүнөздөйт. Куранда адамдын жүрөгү шам чырак, кудайдын жарыгын чагылдырган күзгү менен салыштырылат. (Ал-Газали Ыйман илимдерин кайра жандандыруу Ихйа’ улум ад-дин. М.: Нуруль Иршад, 2007. 232-б.)

Өзгөчө кызыгууну «жүрөктүн көзү» концепциясы жаратат. Ал руханий түшүнүктү, чындыкты акыл менен эмес, жүрөк менен көрүү жөндөмүн чагылдырат. Куранда «көздөр сокур эмес, көкүрөктөгү жүрөктөр сокур» деп жазылган. (Куран, 22:45/46, К.)

«Өзүң – азиз, көздүү эле жүрөгүң, Өргө карай көздүүлөрдү сүрөдүң. Ай-ааламды жүрөк менен көрчү элең» (Кыргыз поэзиясынын антологиясы)

6. Жүрөк – эрдик жана баатырдыктын символу

Англис жана кыргыз тилиндеги «Жүрөк» жана «Heart» концепттери эрдик, баатырдык жана чечкиндүүлүк сапаттарынын символдук белгисин алып жүрөт, бирок алардын символдук даражасы англис жана кыргыз лингвомаданияттарында бирдей эмес.

Эски англис тилинде эрдикти жүрөк аркылуу концептуалдаштыруу чоң мааниге ээ болгон: Тарыхый мисал катары англис королу Ричард I-нин ысымын алсак болот, *Richard the Lionheart*, ал королдун согушта көрсөткөн эрдигин символдоштурат. «Brave heart – faint-hearted» туюндурмалары эрдикти жана коркоктукуту мүнөздөгөн дихотомия болуп саналат.

*«It is not that the hand is heavy and will fall down when released; it is not that the heart and pulse are still; but that the hand was open, generous, and true; the **heart** brave, warm, and tender; and the pulse a man's»* (Dickens, A Christmas Carol)

«Faint heart never won fair lady» (BNC)

Бирок заманбап англис тилинде жана адабий чыгармаларда ал маани жумшарып, чечкиндүүлүк, эрк жана кайраттуулукту билдирет. «To have heart», «To put heart into something», «to take heart» фразеологизми чечкиндүүлүккө ээ болууну билдирсе, «to lose heart» коркуу же бир нерсе кылуу үчүн эркинин, чечкиндүүлүгүнүн жетишсиздигин көрсөтөт.

Кыргыз тилинде эрдик контекстиндеги жүрөк символикасы эң маанилүү орунга ээ. Адамдын «жүрөгү бар» болушу анын тайманбас, коркпос экендигин билдирет, ал эми «жүрөгү жок» фразеологизми коркок адамды мүнөздөйт.

*«Кылыч сууруп кындатып, **Жүрөктүүсүн** эрлерин, Олуязаада эр эле Бакай канга сындатып»* («Манас», Manas UdS)

*«**Жүрөгү жок** ургандар, Качып берип сайдырар»* (фольк. Manas UdS)

Баатырдык сапаттардын деңгээли жүрөктүн көлөмүнө жана санына жараша болот.

«**Жүрөгү тоо, Каармандар жанына**» (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015)

«**Жүрөгү эки**» деп айтып, кыздын баары жагынып» (фольк. Manas UdS)

«Манас» эпосунда жана башка кыргыз фольклор чыгармаларында баатырдын жүрөгү көбүнчө катуулук сапаттары аркылуу сүрөттөлөт:

«**Коргошун жүрөк, жел билек, корко турган мен эмес**» («Манас», Manas UdS)

«Баарысына карасам - Билеги жоон, **таш жүрөк**, Бил мүчөлүү бадирек, Тоодой, таштай бөлүнөт» (фольк. Manas UdS)

Бул метафоралар жоокердин рухунун бекемдигин, коркунучтун алдында кайратын жоготпостугун баса көрсөтөт.

«Эр жүрөк» фразеологизми адамдын баатырдыгынын, эрдигинин түз мүнөздөмөсү болуп саналат. «Эр жүрөк» концепти кыргыз маданиятындагы салттуу эркектик касиеттерине кирет. Белгилей кетсек, бул мүнөздөмө жалгыз эркектер үчүн эмес, эрдик көрсөткөн аялдарга да колдонулушу мүмкүн.

«Сиз **эр жүрөк** адамсыз,» – деп мактады губернатор. (Т.Касымбеков, Manas UdS)

Ошентип, кыргыз тилинде «ички дүйнө» талаасы ЖҮРӨК жана КӨҢҮЛ лексемаларынын ортосунда функционалдык жактан бөлүштүрүлгөн: эмоционалдык абал менен ички тазалык зонасы экөөнө тең ачык, эрдик менен моралдык баа зонасы *жүрөккө*, ал эми маанай, ниет жана мамиле зонасы (көңүлү чөгүү, көңүл буруу, көңүлүн калтыруу, көңүл айтуу) *көңүлгө* таандык. Бул бөлүштүрүү котормо аспектисинде да көрүнөт: англис тилинде сезимди ачык билдирүү жана чынчылдык талаасын тейлеген *heart* компоненттүү бирдиктердин (wear one's heart on one's sleeve, in one's heart of hearts, from the heart) кыргызча дал келүүчүлөрү *жүрөк* аркылуу эмес, *көңүл* аркылуу берилет (3.4-параграфты кара)

3.3 Жүрөк/Heart компоненттүү провербиалдык бирдиктердин когнитивдик семантикалык анализи

Жүрөк адам денесинин физиологиялык органы гана эмес, ар кандай маданияттарда адамдын ички дүйнөсүнүн, эмоционалдык жана руханий жашоосунун символу болуп саналат. Дүйнө тилдеринин көпчүлүгүндө жүрөк сезимдердин, акыл-эстин, баатырдыктын жана адамдык касиеттердин булагы деп эсептелет.

Когнитивдик лингвистиканын көз карашы боюнча, концептуалдык метафоралар адамдардын дүйнөнү кабылдоосунун жана ою жүгүртүүсүнүн негизин түзөт. Лакофф жана Джонсондун теориясына ылайык, метафоралык ойлоо абстрактуу түшүнүктөрдү конкреттүү, материалдык образдар аркылуу түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Макалдар элдик даанышмандыктын, маданий баалуулуктардын жана дүйнө таанымдын эң маанилүү көрсөткүчтөрү болуп саналат. Фразеологиялык бирдиктерден айырмаланып, макалдар толук ойду билдирген, жалпылоочу мүнөзгө ээ сүйлөмдөр. Ошондуктан аларды изилдөө улуттук менталитеттин терең катмарларына киргизет.

«Когнитема – бул курчап турган дүйнөдөгү предметтер жана кубулуштар жөнүндөгү адамдардын элестетүүлөрүн, билимдерин жалпыланган түрдө чагылдырган концепттин бир түрү.» (Зулпукаров К., Калмурзаева А., Сейитбекова С. Концепт «Кудай – Бог» в провербиально-религиозной картине мира // Ош МУ жарчысы. 2012. №4, 71-73 бб.)

Талдоо үчүн эки өз алдынча паремиологиялык корпус түзүлдү. Англис корпусу М.В. Буковская жана башкалар түзгөн «Словарь употребительных английских пословиц» сөздүгүнөн (1990), Г. Бондун «A Hand-book of Proverbs» жыйнагынан (1899) жана Дж. Апперсондун «English Proverbs and Proverbial Phrases» тарыхый сөздүгүнүн «Heart» уясынан (1929) тандалып алынган 100 бирдикти камтыйт; булактарда тастыкталбаган бирдиктер талдоого киргизилген жок. Кыргыз корпусу К.К. Юдахиндин жыйнагынын негизинде түзүлгөн «Тысяча кыргызских пословиц и поговорок» басылмасынан (2000), С. Закировдун (1972)

жана М. Ибраимовдун (2006) жыйнактарынан, «Эл адабияты» сериясынын 10-томунан (2001) жана Ж. Койчуманов менен Ы. Кадыров түзгөн жыйнактан (2012) алынган «жүрөк» компоненттүү 84 макал-лакаптан турат; орфографиялык дублеттер бир бирдикке келтирилди. Ар бир макал жүрөккө кайсы функция таандык кылынганына жараша когнитемалык топторго бөлүштүрүлдү; айрым бирдиктер бир нече белгини айкалыштыргандыктан, алар доминанттуу мааниси боюнча классификацияланды.

1. Сезимдердин жана сүйүүнүн борбору

Англис макалдарынын бир тобу жүрөктү сүйүүнүн, эмоционалдык байланыштын жана сезимдердин топтолгон жери катары көрсөтөт:

«Absence makes the heart grow fonder» (Алыстык сүйүүнү күчөтөт)

«Home is where the heart is» (Үй – жүрөгүң болгон жер)

«Cold hands, warm heart» (Муздак колдор, жылуу жүрөк)

«A light heart lives long» (Жеңил жүрөк узак жашайт)

«The heart that once truly loves never forgets» (Чыныгы сүйгөн жүрөк эч качан унутпайт)

Бул макалдар эмоционалдык тажрыйбанын ички жана туруктуу экендигин баса белгилейт. Жүрөк физикалык алыстыкка карабастан, сезимдерди сактай тургандыгы көрсөтүлөт. «Home is where the heart is» макалында үй түшүнүгү материалдык мекен эмес, эмоционалдык байланыш катары концептуалдаштырылат.

2. Адеп-ахлактын булагы

Бул топтогу макалдар жүрөктү адеп-ахлактык баалоонун, жакшылыктын жана этикалык жоопкерчиликтиң символу катары көрсөтөт:

«Virtue dwells not in the tongue, but in the heart» (Изгилик тилде эмес, жүрөктө жашайт)

«No estate can make him rich that has a poor heart» (Жүрөгү жарды кишини эч байлык бай кыла албайт)

«Kind hearts are more than coronets» (Мээримдүү жүрөк бийик даражадан да баалуу)

«The wicked heart never fears God but when it thunders» (Кара жүрөк асман күркүрөгөндө гана кудайдан коркот)

«A honey tongue, a heart of gall» (Тили таттуу – жүрөгү ачуу)

Адеп-ахлактык же мерездик материалдык байлык менен эмес, ички мүнөз менен өлчөнөрү баса белгиленет. Метафоралык структура жарык/караңгы, жаш/кары оппозициялары аркылуу түзүлөт.

3. Эрдик жана чечкиндүүлүк

Бул когнитемада жүрөк баатырдыктын, аракеттин жана туруктуулуктун булагы катары концептуалдаштырылат:

«Faint heart never won fair lady» (Коркок жүрөктүү сулуу кызды ала албайт)

«Set a stout heart to a stay brae» (Тик аскага бекем жүрөк менен бет ал)

«Nothing is impossible to a willing heart» (Каалаган жүрөккө мүмкүн эмес эч нерсе жок)

«A stout heart crushes ill luck» (Бекем жүрөк жаман тагдырды жеңет)

«A good cause makes a stout heart and a strong arm» (Туура максат жүрөктү бекемдеп, билекти күчтөндүрөт)

Жүрөк мотивациялоочу борбор, иш-аракетти козгогон күч катары көрсөтүлөт. Баатырдык физикалык күчкө эмес, руханий бекемдикке байланыштырылат.

4. Ойлоонун жана даанышмандыктын булагы

Заманбап илим таануу процессин мээ менен байланыштырса да, салттуу англис макалдары көбүнчө ойлоону жүрөккө жайгаштырат:

«Deep lies the heart's language» (Жүрөктүн тили терең)

«The heart has its reasons which reason does not know» (Жүрөктүн өзүнүн акыл билбеген себептери бар)

«The heart of a fool is in his mouth, but the mouth of a wise man is in his heart» (Акмактын жүрөгү оозунда, даанышмандын оозу жүрөгүндө)

«As a man thinketh in his heart, so is he» (Адам жүрөгүндө кандай ойлосо, ал ошондой адам)

«Of the abundance of the heart the mouth speaks» (Жүрөк эмнеге толсо, ооз ошону сүйлөйт)

Бул макалдар эмоционалдык интеллекттин рационалдык эсептөөдөн жогору турганын көрсөтөт. Жүрөк – акыл оппозициясы түзүлүп, жүрөктүн тереңирээк чындыкка жетүү жөндөмү белгиленет.

5. Ички чындык жана жеке инсандык

Бул топтогу макалдар жүрөктү чынчылдыктын жана руханий тереңдиктин орду катары көрсөтөт:

«Where the heart is past hope, the face is past shame» (Жүрөк үмүтсүз калганда, жүз да уяттан кутулат)

«Every heart knows its own bitterness» (Ар бир жүрөк өзүнүн ачуусун билет)

«Hearts may agree though heads differ» (Баштар макул болбосо да, жүрөктөр макул болушу мүмкүн)

«The face is the index of the heart» (Жүз – жүрөктүн көрсөткүчү)

«A leil heart lied never» (Ак (чынчыл) жүрөк эч качан жалган айткан эмес)

Бул макалдарда тышкы жүрүм-турум менен ички чындыктын ортосундагы айырма баса белгиленет жана жүрөк адамдын чыныгы инсандыгы жайгашкан жер катары концептуалдаштырылат.

Кыргыз тилиндеги «Жүрөк» компоненттүү макалдардын когнитивдик-семантикалык талдоосунун жыйынтыгында төмөнкү топтор аныкталды:

1. Күчтүн, баатырдыктын булагы

Кыргыз макалдарында да жүрөк физикалык эмес, руханий күчтүн борбору катары кабылданат:

«Адам жүрөгү менен күчтүү, жыгач тамыры менен күчтүү»

«Баатырдык билекте эмес, жүрөктө»

«Кайраттуу жүрөк таш жарат»

«Эрдик билекте эмес – жүрөктө»

«Эркекке жүрөк, аялга жөлөк керек»

«Кудай ураар жигитке кумгандай жүрөк жаралат»

Бул макалдарда гипербоалык образдар (таш жарат, кумгандай жүрөк) аркылуу жүрөктүн күчү баса белгиленет. Биологиялык метафора (адам-жыгач параллели) адамдын күчүн табигый системалар менен байланыштырат.

2. Сырдын, ички дүйнөнүн сактагычы

Кыргыз макалдарында жүрөк контейнер метафорасы аркылуу концептуалдаштырылат:

«Жүрөк сырын көз билдирет»

«Жүз – жүрөктүн күзгүсү»

«Жүрөктөгү сыр жүздөн байкалат»

«Жүрөк сыры тилден чыгат»

«Тил – жүрөктүн ачкычы»

«Жүрөктөн чыкпай, жүрөккө кирбейт»

Берилген макалдарда көрүнүп тургандай метафоралык структура: жүрөк – контейнер, тил – ачкыч, жүз – күзгү. Ички дүйнө менен тышкы дүйнөнүн байланышынын күчтүү системасы түзүлөт.

3. Эмоциялардын, сезимдердин борбору

«Максат менен соккон жүрөк, бакыт менен өмүр сүрөт»

«Ыйык сезим жүрөктү кытыгылайт»

«Махабатта акыл бей тарап, жүрөк сот»

«Көз көрбөсө, жүрөк сүйбөйт»

«Жаш жүрөк теңди сүйөт»

Бул когнитемада эки багыт айкалышат: сүйүү сферасында жүрөктүн акылдан жогору турушу («Махабатта акыл бей тарап, жүрөк сот») жана сүйүүнүн тышкы кабылдоо менен жаш өзгөчөлүгүнө байланыштырылышы («Көз көрбөсө, жүрөк сүйбөйт», «Жаш жүрөк теңди сүйөт»), бул кыргыз макалдарына мүнөздүү.

4. Сөздүн, маалыматтын кабыл алуучусу

Бул когнитема кыргыз макалдарында өзгөчө кеңири чагылдырылган:

«Жакишыга айткан сөз жүрөктө калат»

«Ачуу сөз – жылаандын зары, таттуу сөз – жүрөккө дары»

«Жаман сөз жүрөккө барып так болот»

«Бир ооз сөз жүрөк жаралайт»

«Сөз жүрөккө сакталат, бөз ийинде какталат»

«Кескен бычак сөөккө токтойт, кесирлүү сөз жүрөккө токтойт»

«Жумшак айткан месел сөз, муз жүрөктү эритет»

«Кулак уккан сасык сөз, жүрөккө барып муз болот»

Сөздүн материалдуулугу медициналык (дары, жара) жана физикалык (бычак, муз, өрт) метафоралар аркылуу берилет. Берилген макалдарда жакшы сөздүн оң жана жаман сөздүн терс таасирин көрсөтүү менен оозеки маданияттын маанилүүлүгү чагылдырылат.

5. Адамдын мүнөзүнүн, табиятынын көрсөткүчү

«Тили – бал, жүрөгү – муз»

«Жакшы нерсе аз болот, жаман жүрөк таш болот»

«Молдонун селдеси ак, жүрөгү кара»

«Өзү кары жүрөгү жааш»

«Мээримдүүлүк – жүрөктөн, мээримсиздик – бөлөктөн»

Жүрөктүн сапаттары температура (муз, жылуу), текстура (таш), түс (кара, ак) жана жаш мүнөздөмөлөр аркылуу берилет.

6. Эстутумдун сактоочусу

«Көздөн кетет, жүрөктөн кетпейт»

«Душман кыйрап, согуш унут болсо да, жүрөктөрдө көксө суубай кек калат»

«Айтпаса жүрөктө калат»

«Чаппаса билекте калат, айтпаса жүрөктө калат»

Бул макалдарда көрүнгөндөй жүрөк узак мөөнөттүү эстутумдун, өтө эле туруктуу маалыматтын сактагычы катары белгиленет.

7. Ооруунун, азаптын сезүүчүсү

«Жүрөгүм күйгүчө, билегим күйсүн»

«Жүрөккө доо кеткенче, өзөккө өрт кеткен жакшы»

«Эл жасаса жүрөгүм ооруйт, өзүм жасасам белим ооруйт»

«Корккондон жүрөк айрылбайт, кубангандан маңдай жарылбайт»

Бул мисалдар кыргыз эли үчүн руханий азап физикалык ооруудан оор экендигин көрсөтөт.

8. Социалдык байланыштын негизи

«Жүрөккө жакын алба, жибитип алда»

«Ата жүрөгү асмандан кенен, эне жүрөгү деңизден терең»

«Адамга эки нерсе тирек деги, бири тил, бири дилиң жүрөктөгү»

«Айтса – жүрөккө, чапса – билекке»

«Билек бирге болсо да манжа башка, тилек бирге болсо да жүрөк башка»

Бул макалдарда социалдык мамилелердеги жүрөктүн ролу чоң экендиги белгиленет.

Салыштырмалуу талдоо англис жана кыргыз тилиндеги Жүрөк/Heart компоненттүү макалдардын универсалдуу жана улуттук спецификалык белгилерди ачып берди.

Эки тилге тең мүнөздүү универсалдуу когнитемаларга төмөнкүлөр кирет:

а) *эмоциялардын жана сезимдердин борбору*: эки тилдик традицияда тең жүрөк сүйүүнүн, сезимдердин жана эмоционалдык тажрыйбанын мекени катары концептуалдаштырылат.

б) *баатырдыктын жана күчтүн булагы*: англисче «Faint heart never won fair lady» жана кыргызча «Баатырдык билекте эмес, жүрөктө» макалдары баатырдыкты физикалык күчтөн айырмалап, аны руханий сапат катары көрсөтөт.

в) *акыл*: эки маданиятта тең да жүрөк – акыл оппозициясы түзүлөт. Англисче «The heart has its reasons which reason does not know» жана кыргызча «Махабатта акыл бей тарап, жүрөк сот» макалдары жүрөктүн өзүнчө логикасын белгилейт.

г) *адеп-ахлактык баалоонун булагы*: англисче «Kind hearts are more than coronets» жана кыргызча «Мээримдүүлүк – жүрөктөн» макалдары жүрөктү адеп-ахлактык сапаттардын борбору катары көрсөтөт.

д) *ички чындыктын сактагычы* кирет: англисче «The face is the index of the heart » жана кыргызча «Жүз – жүрөктүн күзгүсү» макалдары жүрөктүн чыныгы сезимдерди камтыганын баса белгилейт.

Улуттук спецификалык белгилерден кыргыз макалдарына гана мүнөздүү когнитемаларга сөздүн жүрөккө тийгизген таасири («*Бир ооз сөз жүрөк жаралайт*»), руханий азаптын физикалык ооруудан оордугу («*Жүрөккө доо кеткенче, өзөккө өрт кеткен жакшы*»), жана жүрөктүн социалдык байланыштын – туугандыктын, достуктун, ата-эне мээриминин – негизи катары каралышы кирет («*Ата жүрөгү асмандан кенен, эне жүрөгү деңизден терең*»), англис корпусунда бул маанилер өзүнчө когнитема түзбөйт. Ошондой эле «күч, баатырдык» когнитемасынын ичинде гендердик дихотомия белгиси бөлүнүп чыгат («*Эркекке жүрөк, аялга жөлөк керек*»). Мындан тышкары, кыргыз паремиологиясынын өзгөчө структуралык модели катары «жүрөк – билек» оппозициясын бөлүп көрсөтүү зарыл. Бул оппозиция өзүнчө когнитема эмес, бир нече когнитеманы аралап өткөн туруктуу концептуалдык схема болуп саналат: «Баатырдык билекте эмес, жүрөктө», «Чаппаса билекте калат, айтпаса жүрөктө калат», «Жүрөгүм күйгүчө, билегим күйсүн», «Айтса – жүрөккө, чапса – билекке». Бул макалдарда жүрөк ички, руханий күчтүн, ал эми билек тышкы, физикалык күчтүн символу катары карама-каршы коюлуп, чыныгы эрдиктин, таасирдин жана азаптын булагы адамдын ички дүйнөсүнө таандык экени баса белгиленет. Англис паремиологиясында мындай туруктуу соматикалык оппозициянын аналогу кездешпейт, бул аны кыргыз тилдик дүйнө сүрөтүнүн идиоэтникалык өзгөчөлүгү катары кароого негиз берет.

Ал эми англис тилиндеги макалдарга үй культунун чагылдырылышы («*Home is where the heart is*»), романтикалык идеализм («*Absence makes the heart grow fonder*»), эмоциялык жеңилдиктин ден соолукка тийгизген оң таасири мүнөздүү («*A light heart lives long*»).

Англис паремиологиясынын дагы бир өзгөчөлүгү – үмүттүн жүрөктүн өзгөчө абалы катары туруктуу чагылдырылышы: «*Hope deferred maketh the heart sick*», «*Hopes delayed hang the heart upon tenterhooks*», «*If it were not for hope, the heart would break*». Бул макалдарда үмүт жүрөктү «оорутуучу» же, тескерисинче, «жарылуудан сактоочу» күч катары концептуалдаштырылып, англис дүйнө таанымындагы жүрөктүн эмоционалдык-рефлексивдик мүнөзүн тастыктайт.

Кыргыз тилинде тилек мотиви кездешкени менен («Сулууга суктанбаган жүрөк болбойт, таалайга талпынбаган тилек болбойт»), ал үмүт сыяктуу өзүнчө туруктуу топ катары калыптанган эмес.

Паремиялардын логикалык-грамматикалык түзүлүшү жана аны шарттап турган лексикалын жана семантикалык структурасы мазмундуу жана образдуу болгондуктан, анализделип жаткан макалдардын метафоралык моделдерин көрсөтө кетүү маанилүү. Жасалган анализ көрсөткөндөй кыргыз макалдарында Жүрөк көбүрөөк материалдык сапаттар менен сыпатталат (таш, муз, жылуу, суук). Ошондой эле жүрөктү сүрөттөөдө температуралык метафоралар көп колдонулат. Кыргыздар үчүн оозеки маданияттын маанилүүлүгүн тастыктап, жүрөк үчүн сөздүн физикалык таасири баса белгиленет (жара, дары, бычак). Жана эки тилде тең кезиккен, бирок кыргыз тилинде басымдуулук кылган контейнер метафорасы айкын көрүнөт. Англис макалдарында Жүрөктүн сыпатталышы абстрактуу болуп, моралдык-этикалык аспектке көбүрөөк маани берилет. Англис тилинде Жүрөктүн когнитивдик функциялары баса белгиленип (sees, thinks, knows), жүрөк өзү автономиялык субъект катары концептуалдаштырылат

Бул англис жана кыргыз тилдериндеги «Heart/Жүрөк» компоненттүү макалдардын салыштырмалуу когнитивдик-семантикалык талдоосу эки маданияттын дүйнө таанымындагы айырмачылыктарды ачып берди.

3.4 «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгү

Эки башка түзүлүштөгү тилдердин соматикалык фразеологизмдерин салыштыруу концептуалдык мазмундун универсалдуу жана этноспецификалык катмарларын так өлчөөгө мүмкүндүк берет. Кыргыз материалы кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүктөрүнөн (Осмонова Ж. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. 2015; Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү. ред. кол.: Э. Абдулдаев, ж.б. 1980; Мусаева В.И. Фразеологиялык сөздүк. 2016; Эгембердиев Р. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин төркүнү. 2016), англис материалы англис тилинин онлайн сөздүктөрүнөн (Cambridge Dictionary, Merriam-Webster, Oxford Learner's

Dictionaries, Collins English Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English) алынды. Салыштыруу 1.7-параграфта негизделген теориялык алкактын үстүнөн эки катмарлуу ыкма аркылуу жүргүзүлдү. Биринчиден, А.В. Кунин менен Л.К. Байрамова иштеп чыккан эквиваленттүүлүктүн төрт баскычтуу типологиясы боюнча (Байрамова Л.К. 2004; Кунин А.В. 1996) бирдиктер мааниси, образдык негизи (ички формасы), структуралык-грамматикалык модели жана лексикалык курамы (айрыкча *жүрөк/heart* соматизминин сакталышы) боюнча төрт класска бөлүнөт: толук эквиваленттер, жарым-жартылай эквиваленттер, фразеологиялык аналогдор жана эквивалентсиз бирдиктер (лакуналар). Экинчиден, ар бир класс Х.Ф. Айхеланын сактоо – алмаштыруу стратегияларынын шкаласында жайгаштырылып, Ж. Хаустун ачык/жашыруун котормо модели боюнча чечмеленет (Aixelá, J.F. 1996; House J. 1997). Мындай талдоо эквиваленттүүлүктүн деңгээлин гана эмес, котормочу кайсы стратегияны тандоого аргасыз болорун да көрсөтөт.

Мындай салыштыруунун теориялык өбөлгөсү катары 1.7-параграфта каралган салыштырмалуу которулуучулук принциби кызмат кылат: В. фон Гумбольдттун жана Э. Сепир – Б. Уорфтун жоболорунан улам ар кандай мазмун которулушу ыктымал, бирок ар дайым бирдей тилдик каражаттар менен эмес жана ар дайым жоготуусуз эмес. Ошондуктан фразеологиялык бирдиктердин эквиваленттүүлүгүн «бар/жок» деген бинардык категория катары эмес, градациялык шкала катары кароо методологиялык жактан негиздүү. В.Н. Комиссаровдун беш деңгээлдүү теориясы боюнча котормодо коммуникация максаты сакталып, бирок образдык негиз же лексикалык курам ар кандай деңгээлде жоголушу мүмкүн (Комиссаров В.Н. 1990). Төмөнкү төрт баскычтуу классификация так ушул градацияны чагылдырат: толук эквиваленттен лакунага карай жылган сайын котормочунун трансформациялык аракети жана «маданий чыпканын» ролу өсөт.

1. Толук эквиваленттер

Толук эквиваленттер – эң аз кездешкен, бирок котормо үчүн эң ишенимдүү топ (Таблица №6). Аларда маани, образ, структуралык модель жана соматикалык

компонент бирдей келет. Бул топтун болушу соматикалык фразеологиянын жалпы адамзаттык (универсалдуу) концептуалдык негизин тастыктайт.

Таблица №6. Толук эквиваленттер

Кыргызча фразеологизм	Англисче эквивалент/аналог	Жалпы мааниси
<i>жүрөгү таш / таш жүрөк (2-мааниси)</i>	<i>a heart of stone / stone heart</i>	ырайымсыз, таш боор адам
<i>жүрөгү оозуна тыгылуу</i>	<i>heart in one's mouth</i>	капысынан катуу коркуу
<i>жүрөгү жибүү / жүрөгүн жибитүү</i>	<i>to melt one's heart / one's heart melts</i>	ийүү, эрип жумшаруу
<i>жүрөгү каноо / жүрөгүнөн кан тамчылоо</i>	<i>one's heart bleeds (for)</i>	аябай боору ооруу
<i>жүрөк жылытар / жүрөгүн жылытуу</i>	<i>heartwarming / to warm one's heart</i>	көнүлдү, жанды жылытуу

Өзгөчө «жүрөгү оозуна тыгылуу ↔ *heart in one's mouth*» жубу көрсөткүчтүү: мында «жүрөк + ооздо/алкымда жайгашуу» деген структуралык модель да толук дал келет. Тектеш эмес тилдерде мындай структуралык-семантикалык окшоштук сейрек кездешет жана ал денелик тажрыйбага негизделген универсалдуу метафоранын жемиши.

Эквиваленттүүлүктүн деңгээлдик моделдери жагынан толук эквиваленттер өзгөчө статуска ээ: аларда Ю. Найда ажыраткан формалдык жана динамикалык эквиваленттүүлүк дал келет (Nida E.A. 2021) – котормо булак бирдиктин формасында, окурманга тийгизген таасирин да бир эле учурда сактайт. Дж. Кэтфорддун терминдеринде мында формалдык дал келүү (formal correspondence) тексттик эквиваленттүүлүк (textual equivalence) менен биригет, башкача айтканда, котормо жылыштарына (translation shifts) муктаждык жаралбайт (Catford J.C. 1965). Мына ушундан улам толук эквиваленттер котормо практикасында контекстен көз карандысыз «даяр чечимдердин» фондун түзөт.

Х.Ф. Айхеланын шкаласында бул топ сактоо стратегияларынын эң «жеңил» түрүнө – лингвистикалык (маданий эмес) котормого жана калькага – туура келет: булак тилдин образы эч кандай жоготуусуз сакталат. Ж. Хаустун модели боюнча мындай бирдиктер жашыруун котормого толук мүмкүндүк берет: котормо текст котормо тилинде түп нуска катары иштейт, анткени эки лингвомаданияттын образдык негизи дал келгендиктен «маданий чыпканы» колдонуунун зарылдыгы минималдуу.

Ошону менен бирге, толук эквиваленттүүлүк бирдиктин бир гана маанисине тиешелүү болушу мүмкүн. «Таш жүрөк» фраземасы кыргыз тилинде эки мааниге ээ: 1) «ашкан кайраттуу, тайманбаган баатыр» («Манас» эпосундагы коргошун жүрөк, темир жүрөк катарында) жана 2) «ырайымсыз, таш боор». Экинчи маанисинде ал англис тилиндеги a heart of stone бирдигине толук эквивалент болсо, биринчи маанисинде түз котормо жол берилбейт: англис тилинде таш образы эрдикти эмес, сезимсиздикти гана билдирет, ошондуктан a heart of stone мактоону эмес, айыптоону берип, баанын инверсиясына алып келет; бул мааниде дал келүү башка образдар аркылуу (stout-hearted, lion-hearted) гана мүмкүн. Демек, «катуу зат» метафорасы эки тилде тең кездешкени менен, анын баалуулук багыты айырмаланат: кыргыз тилинде катуулук оң сапат (эрдиктин белгиси) да, терс сапат (ырайымсыздыктын белгиси) да боло алат, англис тилинде терс гана. Ушундан улам бир эле фразеологиялык форма маанисине жараша ар башка котормо статусуна ээ болот: 2-мааниси толук эквивалент, 1-мааниси жалган эквивалент. Көп маанилүү бирдиктер ошондуктан эквиваленттүүлүк типтери боюнча бүтүндөй эмес, ар бир мааниси боюнча өзүнчө бөлүштүрүлүүгө тийиш.

2. Жарым-жартылай эквиваленттер

Бул топто маани дал келгени менен образ, лексикалык компонент же грамматикалык модель боюнча айырма пайда болот (Таблица №7). Соматикалык компонент эки тилде тең сакталат, бирок аны сүрөттөгөн образ башкача болот.

Таблица №7. Жарым-жартылай эквиваленттер

Кыргызча фразеологизм	Англисче эквивалент/аналог	Жалпы мааниси
<i>жүрөгү муз / муз жүрөк</i>	<i>cold-hearted / a cold heart</i>	мээримсиз (муз ↔ суук)
<i>жүрөгү болк / солк / селт эте түшүү</i>	<i>heart skips a beat</i>	жүрөгү шуу дей түшүү, чочуу
<i>жүрөгү майлуу / майлуу жүрөк</i>	<i>stout-hearted / a stout heart</i>	кайраттуу, эр жүрөк (май ↔ бекемдик)
<i>жүрөгү ачышуу / сыздоо / жаралуу</i>	<i>to break one's heart / heavy heart</i>	жан кейүү (сыздоо ↔ сынуу)
<i>жүрөгүн сууруп берүү</i>	<i>to give one's heart / one's heart goes out to</i>	жанын аябай берилүү
<i>жүрөгү даабоо / жүрөгү даай албоо</i>	<i>not have the heart to (do)</i>	батынбоо, чечкиндүүлүк кыла албоо
<i>жүрөгүнөн кайнап чыккан</i>	<i>from the bottom of one's heart</i>	чын ыкластан (кайноо ↔ түп/чек)
<i>жүрөгүнүн сары суусун алуу / жүрөгүн түшүрүү</i>	<i>to strike fear into one's heart</i>	биротоло коркутуу

Мисалы, кыргызча кайраттуулуктун образы «май/майлуулук» аркылуу («майлуу жүрөк»), англисче «бекемдик» аркылуу («stout-hearted») курулат. Ал эми коркуунун образы кыргызча «жүрөктүн сары суусун алуу» деген уникалдуу физиологиялык метафора менен берилсе, англисче жалпыланган «strike fear into the heart» аркылуу берилет. Маани бир, образ айырмаланат.

Эквиваленттүүлүктүн деңгээлдик модели бул топтун табиятын так сүрөттөйт: В.Н. Комиссаровдун шкаласы боюнча мында коммуникация максатынын, кырдаалды сүрөттөөнүн жана айтымдын деңгээлдери сакталып, айырма тилдик белгилердин деңгээлинде гана байкалат. Я.И. Рецкердин терминологиясында мындай дал келүүлөр туруктуу эквиваленттерге эмес, варианттык дал келүүлөргө кирет: котормочу мүмкүн болгон бир нече варианттын ичинен контекстке ылайыгын тандап, семантикалык өзөктү сактаган лексикалык трансформация жасоого аргасыз болот (Рецкер Я.И. 1974).

Котормо стратегиясы жагынан бул топ Айхеланын шкаласында алмаштыруу тарабына бир кадам жылат: көбүнчө синонимия жана чектелген универсалдаштыруу колдонулуп, булак образдын бир бөлүгү (май → бекемдик, кайноо → түп) котормо маданиятынын үйрөнчүк образы менен алмаштырылат. Ж. Хаус боюнча котормо дагы эле жашыруун бойдон кала берет, бирок мында маданий чыпка активдүү иштейт: котормочу эки коомдун образдык нормаларынын айырмасын эске алып, семантикалык өзөктү сактоо менен образды котормо тилине ыңгайлаштырат.

3. Фразеологиялык аналогдор

Фразеологиялык аналогдордо (Таблица №8) маани бирдей, бирок образ таптакыр башка негизде курулат; кээде англис аналогунда *heart* соматизми такыр болбойт. Бул топ котормодо образды сактабай, функционалдык дал келүүнү тандоону талап кылат.

Таблица №8. Фразеологиялык аналогдор

Кыргызча фразеологизм	Англисче эквивалент/аналог	Жалпы мааниси
<i>жүрөгү курч / жүрөгү тоо / жүрөгүндө кара жок (1-мааниси) / жүрөгү экөө / кош жүрөк</i>	<i>lion-hearted</i>	эр жүрөк, тайманбас
<i>жүрөгү жок (1-мааниси)</i>	<i>faint of heart / faint-hearted</i>	коркок, жүрөксүз
<i>жүрөгүндө оту бар / жалыны бар</i>	<i>to put one's heart into; fire in the belly</i>	чечкиндүү, «оттуу»
<i>жүрөгү алып учуу / туйлоо / ойноо</i>	<i>one's heart leaps / pounds / races</i>	жүрөгү лакылдап толкундоо
<i>жүрөгү элп-желеп болуу / жарыла жаздоо / кабынан чыгуу</i>	<i>heart pounding; heart nearly jumped out of one's chest</i>	катуу толкундоо/коркуу
<i>жүрөгү муздоо / жүрөгүнө муз бүркүү</i>	<i>to harden one's heart; grow cold (towards)</i>	көңүлү калуу, сууп калуу
<i>жүрөгүндө кара жок (2-</i>	<i>heart in the right place;</i>	ак ниет, таза жүрөктүү

Кыргызча фразеологизм	Англисче эквивалент/аналог	Жалпы мааниси
мааниси) / жүрөгү ак / таза	<i>pure of heart</i>	
жүрөгүн ачуу	<i>to open one's heart</i>	жадырап тосуу, ичин ачуу

Баатырдык микроталаасы бул топто ачык асимметрияны көрсөтөт: англис тили бир образга («арстан/эр жүрөк») топтолсо, кыргыз тили «жүрөгү курч», «жүрөгү тоо», «жүрөгү экөө», «кош жүрөк» сыяктуу образдардын кеңири спектрин пайдаланат. Бул – кыргыз соматикалык микроталаасынын образдык вариативдүүлүгүнүн жогорулугунун белгиси.

Х.Ф. Айхеланын классификациясында аналогдор алмаштыруу стратегияларынын өзөгүн түзөт: толук универсалдаштыруу же натурализация аркылуу улуттук образ (тоо, кош жүрөк, жалын) котормо тилинин үйрөнчүк бирдиги менен алмаштырылат. Ж. Хаустун терминдеринде бул – жашыруун котормонун чеги: функционалдык эквиваленттүүлүк сакталганы менен, булак маданияттын образдык өзгөчөлүгү «чыпкадан» өтпөй жоголот. Демек, аналог менен которуу прагматикалык жактан адекваттуу, бирок лингвмаданий маалыматты жоготкон чечим.

Бул чечимдин маданий-этикалык өлчөмүн Л. Венутинин доместикация – форенизация дихотомиясы ачып берет: аналог менен которуу – доместикациянын таза көрүнүшү, анткени котормо текст котормо тилинин маданий нормаларына толук баш ийип, котормочу «көрүнбөс» абалга келет (Venuti L. 2004). Баатырдык микроталаасы үчүн бул тандоо принципаалдуу мааниге ээ: «жүрөгү тоо», «кош жүрөк» бирдиктерин жалпы *brave, courageous* же даяр *lion heart* аркылуу берүү аларды англис окурманына жеткиликтүү кылганы менен, кыргыз дүйнө таанымына таандык тоо жана эгиз күч образдарын биротоло жок кылат. Форенизациялык альтернатива – *mountain heart, double heart* сыяктуу калькаларды түшүндүрмө менен коштоо – образдуулукту сактайт, бирок котормо тексттин табигыйлыгын азайтат. Демек, аналогдор зонасында котормочу Венути сүрөттөгөн этикалык

тандоонун алдында турат: котормо окурманынын ыңгайлуулугубу же булак маданияттын «үнүбү».

4. Эквивалентсиз бирдиктер (лакуналар) жана жалган эквиваленттер

Бул топ улуттук-спецификалык образдарды жана маанилерди камтыйт; алар *heart* аркылуу берилбейт. Мында эки кичи топ айырмаланат: жалган эквиваленттер жана толук лакуналар.

Терминологиялык жактан бул топ В.Н. Комиссаров аныктаган эквивалентсиз лексиканын фразеологиялык деңгээлдеги көрүнүшү (Комиссаров В.Н. 1990); мындагы лакуналардын өзгөчөлүгү – алардын жоктугу кокустук эмес, эки элдин денелик тажрыйбаны концептуалдаштыруусундагы системалуу айырмага негизделгендигинде.

а) Жалган эквиваленттер (физиологиялык маани). Кыргыз тилинде *жүрөк* жүрөк айлануунун (кускусу келүүнүн) соматикалык борбору катары да чыгат: «*жүрөгү айлануу*», «*жүрөгү көтөрүлүү*» = куксуу келүү. Бул жерде *жүрөк* ≠ *heart*: англис тили бул маанини *stomach* соматизми аркылуу берет. Түз котормо олуттуу катага алып келет.

б) Каада-салттык жана этнографиялык лакуналар. Кыргыз элдик медицинасы менен байланышкан бирдиктердин англисче эквиваленти таптакыр жок: «*жүрөк көтөрүү*» (коркуп жүрөгү түшкөн баланы кемпирлердин ырым-жырым менен эмдеши), «*жүрөгү түшүү*» (2-мааниси – коркуудан пайда болгон, кусуу жана өңдөн азуу менен коштолгон балдардын оорусу). Булар – маданий-маркерленген лакуналар.

С. Влахов менен С. Флориндин терминологиясында бул бирдиктер этнографиялык реалиялардын катарына кирет: алар кыргыз элдик медицинасына жана ырым-жырым практикасына гана таандык болуп, англис лингвوماданиятында дал келүүчү денотаттын өзү жок (Влахов С.И., Флорин С. 2009). Реалиялар теориясы сунуштаган ыкмалардын ичинен бул топко транскрипция же калька түшүндүрмө менен (*to lift the heart*) жана сүрөттөөчү котормо гана жарамдуу; жакындаштырылган котормо ырым-жырымдын

этнографиялык мазмунун жоготуп, реалияны жалпы медициналык түшүнүккө сиңирип жиберет.

в) Улуттук образга негизделген лакуналар. Төмөнкү бирдиктердин образы кыргыз дүйнө таанымына гана таандык: «*жүрөгүнө чок салуу / чок түшүү*» (кызыган чок образы – тынчсыздануу, тоготуу), «*жүрөгүнө сары/чийки майдай тийүү*» (эриген/чийки май образы – жийиркенгенге чейин тажоо), «*жүрөгү туз куйгандай ачышуу*» (туз себилгендей ачышуу), «*жүрөгүнө жик кетүү*» (жүрөктө «жарака» – таарыныч, ишенбестик), ошондой эле «*жүрөгү бүтүн*» (кайгысы жок), «*жүрөк эти толук*» (эрезеге жетүү). Булардын соматикалык дал келүүчүсү англис тилинде жок.

Лакуналар – Х.Ф. Айхеланын аныктамасындагы маданий-спецификалык бирдиктердин (culture-specific items) таза мисалы. Аларды берүүдө котормочу эки жолдун бирин тандайт: сактоо стратегиялары (кайталуу же калька + текст ичиндеги же тексттен тышкары түшүндүрмө) булак маданияттын өзгөчөлүгүн сактаса, алмаштыруу стратегиялары (толук универсалдаштыруу, түшүрүп калтыруу) аны жоготот. Ж. Хаустун модели бул тандоонун жүйөсүн так аныктайт: маданий-маркерленген лакуналар (элдик медицинанын, ырым-жырымдын, «Манас» дүйнөсүнүн бирдиктери) ачык котормону талап кылат – окурман тексттин котормо экенин, башка маданиятка таандык экенин сезиши керек. Ал эми жалган эквиваленттер маданий чыпканы туура эмес колдонуунун коркунучун көрсөтөт: «*жүрөгү айлануу*» бирдигин *heart* аркылуу «жашыруун» которуу семантикалык катага алып келет, анткени англис тили бул физиологиялык маанини *stomach* соматизми аркылуу берет.

Ачык котормонун зарылдыгын Ж. Хаустун модели таянган регистрдик талдоо да тастыктайт: каада-салттык лакуналар кездешкен тексттерде талаа (field) булак маданияттын ырым-жырым практикасына, тон (tenor) салттуу коомдун катышуучуларынын мамилесине түздөн-түз байланган (House J. 1997; Halliday M.A.K., Hasan R. 1976). Бул параметрлерди «которуп салуу» мүмкүн эмес, ошондуктан регистрди бузбай берүүнүн бирден-бир жолу – окурманга тексттин башка маданиятка таандыгын ачык сездирген котормо.

Аныкталган төрт топтун сандык катышы изилдөөнүн бүткүл материалы боюнча эсептелди. Эсептөө бирдиги катары фразеологиялык бирдиктин өзүнчө мааниси алынды: кыргыз корпусу 95 бирдикти, англис корпусу 85 бирдикти камтыйт; көп маанилүү бирдиктер ар бир мааниси боюнча өзүнчө классификацияланып, кыргыз материалы 99 маанини түзөт. Англис материалындагы 15 терминологиялык композит (heart attack, heart block, heart murmur, congenital heart disease, congestive heart failure ж.б.) эквиваленттүүлүк талдоосуна киргизилген жок, анткени алар фразеологиялык бирдик эмес; ошондуктан англис тили боюнча пайыздар 70 бирдиктен эсептелди. Бөлүштүрүү төмөнкү таблицада берилди (Таблица №9).

Таблица №9. Фразеологиялык бирдиктердин эквиваленттүүлүк типтери боюнча сандык бөлүштүрүлүшү

№	Эквиваленттүүлүк тиби	Кыргыз → англис (99 маани)		Англис → кыргыз (70 маани)	
		саны	%	саны	%
1	Толук эквиваленттер	14	14,1	17	24,3
2	Жарым-жартылай эквиваленттер	34	34,3	27	38,6
3	Фразеологиялык аналогдор	38	38,4	19	27,1
4	Эквивалентсиз бирдиктер (лакуналар)	13	13,1	7	10,0
	<i>анын ичинде: жалган эквиваленттер</i>	4	4,0	—	—
	Терминологиялык композиттер (талдоого кирбейт)	—	—	15	—
	Бардыгы	99	100,0	70	100,0

Эскертүү. Жалган эквиваленттер лакуналардын ичиндеги өзгөчө топ, ошондуктан жалпы санга кошумча кошулбайт.

Сандык бөлүштүрүү сапаттык талдоонун жыйынтыктарын тастыктайт. Толук эквиваленттер эки багытта тең аз пайызды түзөт: кыргыз материалында 14,1 %, англис материалында 24,3 %. Алар негизинен универсалдуу физиологиялык тажрыйбага таянган зонада топтолгон: «жүрөгү таш» – a heart of stone, «жүрөгү

каноо» – one's heart bleeds, «жүрөгү оозуна тыгылуу» – one's heart is in one's mouth, «жүрөгү жибүү» – one's heart melts. Башкача айтканда, толук эквиваленттүүлүк концепттердин образдык мазмунунун дал келишинен эмес, дене тажрыйбасынын универсалдуулугунан келип чыгат.

Материалдын басымдуу бөлүгү – кыргыз корпусунда 72,7 %, англис корпусунда 65,7 % – жарым-жартылай эквиваленттерге жана фразеологиялык аналогдорго туура келет. Бул эки топто маани сакталып, образ алмашат; демек, эки лингвомаданияттын ортосундагы негизги айырма маанилердин деңгээлинде эмес, ошол маанилерди берген образдардын деңгээлинде жатат. Ушул көрсөткүч 3.2-параграфта аныкталган асимметрияны сандык жактан бекемдейт.

Багыттардын ортосундагы айырма өзүнчө көңүл бурууну талап кылат: кыргызчадан англисчеге карай фразеологиялык аналогдордун үлүшү 38,4 % болсо, тескери багытта 27,1 %. Бул кыргыз соматикалык микроталаасынын образдык вариативдүүлүгү жогору экенин билдирет: бир эле мааниге («баатырдык») кыргыз тили «жүрөгү курч», «жүрөгү тоо», «жүрөгү экөө», «кош жүрөк», «жүрөгүндө оту бар» сыяктуу образдардын катарын сунуштаса, англис тили негизинен бир образга (lion-hearted) таянат. Ошондуктан кыргыз бирдиктери англис тилине которулганда образдык маалыматтын жоготуусу системалуу түрдө жогору болот.

Лакуналар кыргыз материалында 13,1 %, англис материалында 10,0 % түзөт. Сан жагынан алар эң кичине топ болгону менен, алардын лингвомаданий салмагы башка топтордукунан жогору: дал ушул зонада эки концепттин улуттук өзгөчөлүгү эң ачык көрүнөт. Багыттар боюнча айырма да мааниге ээ: кыргыз материалында лакуналардын үлүшү англис материалындагыдан жогору (13,1 % жана 10,0 %), бул кыргыз соматикалык микроталаасында маданий жактан белгиленген бирдиктердин көбүрөөк экенин көрсөтөт. Кыргыз лакуналарынын ичинен алты бирдик бир бүтүн блоктун түзөт: «жүрөк көтөрүү», «жүрөгү түшүү» (2-мааниси), «жүрөгүнө чок салуу», «жүрөгүнө майдай тийүү», «жүрөгү туз куйгандай ачышуу», «жүрөк эти толуу». Алардын биринчи экөө элдик медицина менен, калгандары чок, май, туз, жүрөк эти сыяктуу турмуштук образдар менен байланышкан; англис тилинде бул образдардын бирөө да *heart* аркылуу берилбейт.

Жалган эквиваленттер бүткүл кыргыз материалынын болгону 4,0 %ын түзөт, бирок алардын котормочулук тобокелдиги бул үлүшкө туура келбейт. Эң мүнөздүү мисал – «жүрөгү ылдыйлоо» бирдиги: сөздүк аны «жүрөгү бөксөрө түшүү» (санаасы тынып, эс ала түшүү) деп чечмелейт, ал эми структуралык жактан дээрлик бирдей англис *one's heart sinks* бирдиги тескерисинче үмүт үзүлүүнү билдирет. Сөзмө-сөз котормо мында семантикалык инверсияга алып келет. Экинчи мисал – физиологиялык маанидеги «жүрөгү айлануу» жана «жүрөгү көтөрүлүү»: англис тили бул маанини *heart* эмес, *stomach* соматизми аркылуу берет.

Бирдиктердин эквиваленттүүлүк типтери боюнча толук тизмеси 5- жана 6-тиркемелерде берилди.

Аныкталган эквиваленттүүлүк типтеринин Айхеланын стратегиялары жана Хаустун модели менен системалуу дал келиши төмөнкү таблицада (Таблица №10) жалпыланды.

Таблица №10. Эквиваленттүүлүк типтеринин дал келиши

Эквиваленттүүлүк тиби (Кунин – Байрамова)	Айхела боюнча стратегия	Хаус боюнча котормо модели
Толук эквивалент	сактоо: лингвистикалык котормо, калька	жашыруун котормо (маданий чыпкасыз)
Жарым-жартылай эквивалент	алмаштыруу: синонимия, чектелген универсалдаштыруу	жашыруун котормо + маданий чыпка
Фразеологиялык аналог	алмаштыруу: толук универсалдаштыруу, натурализация	жашыруун котормонун чеги (улуттук образ жоголот)
Лакуна	сактоо: калька + текст ичиндеги/тышкаркы түшүндүрмө; сүрөттөөчү котормо	ачык котормо (булак маданиятка байлануу сакталат)
Жалган эквивалент	түз котормого жол берилбейт: аналог же сүрөттөөчү котормо	маданий чыпканы милдеттүү колдонуу

Эскертүү: таблицанын акыркы сабы типологиянын өз алдынча бешинчи тиби эмес, лакуналардын ичиндеги өзгөчө топ — формалдык дал келүү катага алып келген жалган эквиваленттер.

Семантикалык талаалардын асимметриясы. Кыргыз *жүрөк* компоненти «коркуу / чочуу / тынчсыздануу» микроталаасында өтө продуктивдүү – ондогон бирдик (*жүрөгү үшүү, титирөө, оңколжуу, зыр дей түшүү, түпөйүл болуу, калтыроо* жана каузативдик *жүрөгүн үшүтүү, түшүрүү, алуу*). Англис *hearti* бул талааны дээрлик тейлебейт; коркуу концепти англис тилинде башка каражаттар менен берилет.

Тескери асимметрия. Англис *hearti* сезимди ачык билдирүү жана чынчылдык талаасында бай: *wear one's heart on one's sleeve, cross my heart, in one's heart of hearts, from the heart*. Алардын көпчүлүгүнүн *жүрөк* сакталган түз кыргыз эквиваленти жок – бул зона кыргыз тилинде *көңүл* компоненти же «*жүрөгүн ачуу*» аркылуу берилет.

Дал келүүчү зоналар. Эквиваленттүүлүктүн эң жогорку деңгээли универсалдуу денелик метафораларда байкалат: ырайымсыздык (таш), боорукердик/боор ооруу (каноо), ийүү (эрүү), капысынан коркуу (*жүрөк оозго тыгылуу*). Бул соматикалык фразеологиянын жалпы адамзаттык концептуалдык негизин тастыктайт. Айхела–Хаус координаттарында дал ушул зона сактоо стратегиялары жана жашыруун котормо аркылуу эч жоготуусуз берилет.

Улуттук-спецификалык образдар. Кыргыз тилинде тынчсыздануунун образы «чок» жана «туз» аркылуу («жүрөгүнө чок салуу», «жүрөгү туз куйгандай ачышуу»), коркуунуку «жүрөктүн сары суусун алуу» деген уникалдуу физиологиялык метафора аркылуу курулат, ал эми физиологиялык жана каада-салттык маанилер (*жүрөк айлануу, балдардын жүрөгү түшүү, жүрөк көтөрүү ырымы*) абсолюттук лакуналардын катмарын түзөт жана ачык котормо менен түшүндүрмөнү талап кылат

Ошентип, эквиваленттүүлүктүн төрт баскычтуу шкаласы Айхеланын сактоо – алмаштыруу континууму жана Хаустун ачык/жашыруун котормо модели менен системалуу дал келет: бирдик универсалдуу денелик тажрыйбага канчалык жакын болсо, сактоо стратегиясы менен жашыруун котормо ошончолук жетиштүү; бирдик улуттук-маданий катмарга канчалык терең кирсе, ачык котормо менен

түшүндүрмө ошончолук зарыл. Котормо ыкмаларынын мындай бөлүштүрүлүшү эки тилдеги концептуалдык асимметриянын өлчөмү болуп саналат. Демек, котормодо образдын сырткы окшоштугу дайыма мазмундук эквиваленттүүлүктү камсыз кылбайт: котормочу концептуалдык мазмунду образдын формасынан ажырата билиши зарыл.

Бул тыянак 1.7-параграфта каралган салыштырмалуу которулуучулук принцибин эмпирикалык жактан тастыктайт: «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык фондунда абсолюттук которулбастык да, тоскоолдуксуз толук которулуучулук да жок – которулуучулуктун чеги тилдин өзүндө эмес, концепттин структурасында жатат.

Алынган жыйынтыктар кыргыз котормо таануусунун контекстинде да өзгөчө мааниге ээ. 1.7-параграфта көрсөтүлгөндөй, Кыргызстанда котормо илими негизинен кыргызча-орусча көркөм котормонун материалында калыптанып (К.Х. Джидеева, В.И. Шаповалов, Т. Абдиев), кыргызча-англисче тил түгөйүндө концепттик деңгээлдеги котормо маселелери азырынча системалуу иштелип чыга элек. Жүргүзүлгөн талдоо бул боштукту жарым-жартылай толтурат: «Жүрөк/Heart» концептинин материалында эквиваленттүүлүктүн төрт баскычтуу шкаласын Айхеланын стратегиялары жана Хаустун модели менен айкалыштыруу кыргызча-англисче фразеологиялык котормонун алгачкы системалуу картасын берет. Мындай карта «Манас» эпосун жана кыргыз көркөм адабиятын англис тилине которууда, ошондой эле эки тилдүү фразеологиялык сөздүктөрдү түзүүдө колдонулушу мүмкүн.

3-баптан алынган тыянактар

3-бапта жүргүзүлгөн изилдөө англис жана кыргыз тилдериндеги «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин образдык жана символдук белгилерин салыштырууга, эки тилдеги жүрөк компоненттүү макалдардын когнитивдик-семантикалык анализине жана «Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгүн талдоого арналган. Изилдөө концептуалдык метафоралар теориясына, лингвомаданият изилдөөлөрүнүн

ыкмаларына, когнитивдик лингвистиканын принциптерине жана котормо таануунун заманбап моделдерине негизделген.

Изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин образдуулугу көп деңгээлдүү жана ар тараптуу структурага ээ. Дж. Лакофф жана М. Джонсондун теориясына ылайык, адамдын концептуалдык системасы метафора аркылуу түзүлөт жана жашоонун бардык чөйрөлөрү тилде концептуалдык метафоралар менен чагылдырылат.

Стихиялык метафоралар «Жүрөк» концептинин эң байыркы жана универсалдуу катмарын түзөт. «Суу» когнитивдик модели эки тилде тең продуктивдүү болуп, кыргыз тилинде *чайпалуу*, *толкуу*, *болкулдоо* этиштери жана *көл*, *ташкын*, *толкун* зат атоочтору аркылуу, англис тилинде *depth* зат атоочу жана *pour*, *melt* этиштери аркылуу актуалдашат. Бул метафоралар эмоционалдык абалдардын динамикасын, сезимдердин көлөмүн жана интенсивдүүлүгүн чагылдырат. «Муз» модели сезимдердин тоңушун, эмоционалдык салкындыкты билдирет. «Аба» модели кыргыз тилинде гана аныкталып, *шуулдоо* этиши аркылуу объективдешет, бул кыргыз тилиндеги эмоционалдык реакциянын үн аркылуу берилишинин өзгөчөлүгүн көрсөтөт.

«От» модели өтө кеңири жайылган жана продуктивдүү. Кыргыз тилинде *жалын*, *жагылуу*, *күйүү*, *алоолоо*, *өрт болуу* сыяктуу бай метафоралык палитра аныкталды. Англис тилинде *glow*, *burn*, *flame*, *inflammе* этиштери колдонулат. «От» метафорасы негизинен интенсивдүү эмоционалдык абалдарды – сүйүү, арман, кайгы, ачуу сезимдерин чагылдырат.

«Жер» концептуалдык модели *топурак*, *таш*, *кен байлык* белгилери менен берилет. Кыргыз тилинде *өнүү*, англис тилинде *root*, *sow*, *plant* этиштери колдонулат. «Таш» когнитивдик модели жүрөктүн катуулугун билдирет: *жүрөгү таш болуу*, *stone heart*, *heart of flint*.

Заттык метафораларга кирген «күйүүчү зат» когнитивдик моделинде жүрөк от жагуучу заттын касиеттерине ээ. «Жарылуучу зат» белгиси эмоциялардын чектен ашкандыгын көрсөтөт: *жүрөгү жарылды*, *атын кемми*, *heart burst*.

Металлдык белгилер (*коргошун, алтын, болот, темир*) жүрөктүн ар түрдүү моралдык жана эмоционалдык мүнөздөмөлөрүн чагылдырат.

«Катуу/жумшак зат» когнитивдик моделдери эмоционалдык сезгичтикти көрсөтөт. Англис тилинде жүрөктүн жумшак болушу мээримдүүлүктү (*soft-hearted*), катуулугу каардуулукту (*hard-hearted*) билдирет. Кыргыз тилинде бул оппозициянын баалуулук багыты башкача: катуулук ырайымсыздыкты гана эмес, кайраттуулукту да түшүндүрөт (коргошун жүрөк, темир жүрөк, таш жүрөк).

«Тамак» белгилери эки концепттин образдык структурасындагы эң олуттуу контрастты көрсөттү: кыргыз тилинде жүрөктүн өзү азык катары концептуалдашса (*май, алма, бир жутум тамак*), англис тилинде жүрөктүн абалы даамдык-сапаттык белгилер (*sweet, bitter, raw*) аркылуу сүрөттөлөт, башкача айтканда, эки маданиятта эки башка метафоралык стратегия өнүккөн.

Артефакттык метафоралар абдан көп белгилерди ичине алган чоң топту түзөт. Жүрөк/Heart *кеме, сүрөт, китеп, альбом, бычак, казан, балка, шам чырак, кулу, сейф* сыяктуу артефакттар менен салыштырылат. Музыкалык аспаптар менен ассоциация жүрөктө ар түрдүү сезимдердин «ойнолушун» чагылдырат.

Жип-кездеме-кийим метафоралары кеңири топту түзөт. Жүрөктү кийүүгө болот (*wear heart out*), жуулган кийимди сыгат (*wring my heart*), ал айрылат, байланат (*жүрөгү айрылды, heart was torn*).

«Жүрөк-үй» когнитивдик модели контейнер метафорасынын варианты болуп, өтө продуктивдүү. Кыргыз тилинде жүрөккө сезимдер келет, кирет, чыгат, жүрөктүн дубалы, каалгасы, төрү бар. Англис тилинде *enter into heart, steal into heart, go out of heart, live in heart, walls of heart* туюндурмалары бул моделди чагылдырат.

Соматикалык белгилер жүрөктүн башка дене бөлүктөрү менен байланышын көрсөтөт. Эки тилде тең *дене, көкүрөк, баш, жүз, кол, көз, кулак, тери* белгилери аныкталса, *моюн, эмчек, өпкө, ашказан* кыргыз тилинде гана, *бут, эрин* англис тилинде гана катталды.

Перцептивдик белгилер жүрөккө *көрүү, угуу, туюу/сезүү* жөндөмдөрүн берет. Кыргыз тилинде *жүрөгү менен көрөт, жүрөгү менен угат*, англис тилинде *heart sees, heart listens, heart feels* туюндурмалары бул белгилерди чагылдырат.

Эмотивдик белгилер эң чоң топтордун бирин түзөт. Кыргыз тилинде *чоочуу, алдастоо, капалануу, кыйналуу, элирүү, сагынуу, сүйүү* ж.б. этиштер, ал эми англис тилинде *worry, trouble, gladden, surprise* этиштери жана *joy, anger, pity, love, despair* зат атоочтору аркылуу ар түрдүү сезимдер көрсөтүлөт.

Виталдык белгилер бардык тирүү жандыктарга тиешелүү белгилерди камтыйт жана жашоо процессин чагылдырат (*каруу/жашаруу, жаралануу, ооруу/айыгуу, уктоо/ойгонуу, тирүү/өлүү, жылуу, ысуу, үшүү, өсүү, чоңоюу, күчтөнүү, алсыроо, чарчоо, сүйлөө, ыйлоо*).

Кыймыл белгиси тирүү жандыктарга мүнөздүү. Эки тилдеги концепттердин «кыймыл» белгиси *козголуу, айлануу, титирөө, түшүү, көтөрүлүү, секирүү* этиштери менен актуалдашышы байкалды.

«Жүрөк-оору» модели виталдык коддун ичине кирет. Кыргыз тилинде *ишик, сары зил* белгилери, англис тилинде *эти ысуу, баи айлануу, тарамыш тырышуу* жана *чума* белгилери аныкталды.

Вегетативдик белгилер (*бакча, гүлзар, гүл, чөп*) негизинен кыргыз тилинде катталып, жүрөктүн жаратылыш жана өсүмдүк дүйнөсү менен органикалык байланышы кыргыз поэтикалык аң-сезимине терең сиңгендигин айгинелейт.

Зооморфтук код байыркы метафораларды камтыйт. Кыргыз тилинде *куш, чымчык, арстан, ат, коён, балык* белгилери, англис тилинде *lion, horse, bird, pigeon* белгилери колдонулат.

Антропоморфтук белгилер «кесип» моделин (*сот, учкуч, жоокер, ырчы, дарыгер, баатыр, мугалим* ж.б.), «лингвомаданий типтер» моделин (*туткун, жеңүүчү, жолоочу, кедей адам* ж.б.), «мүнөз» моделин (*чынчыл, коркок, тартынчаак* ж.б.), «жаш/жыныс» моделдерин (*бала, жаш адам, эне, жигит, ата* ж.б.) камтыйт.

Менталдык белгилер өзүнчө топту түзөт. Жүрөк *эс, ой, акыл* функцияларын аткарат. Англис тилинде ал белгилер *think, know, understand, learn by heart* ж.б. этиштери аркылуу объективдешет.

Жансыз табияттын образдык белгилеринин сандык талдоосу (Таблица №4) аныкталган 57 белгинин 21и эки тилде тең кездешерин, 14ү «Жүрөк», 22си «Heart» концептине гана мүнөздүү экенин көрсөттү; заттык белгилерде толук симметрия байкалса, эң чоң асимметрия тамак жана артефакттык категорияларга туура келди. Жандуу табияттын белгилери боюнча (Таблица №5) аныкталган 137 белгинин 48и эки тилге орток, 45и кыргыз тилине, 44ү англис тилине гана мүнөздүү болду: перцептивдик белгилер толугу менен орток болсо, кыргыз тилине гана мүнөздүү белгилер вегетативдик, зооморфтук жана эмотивдик категорияларда, ал эми англис тилине гана мүнөздүү белгилер антропоморфтук жана виталдык категорияларда топтолду. Жалпылап айтканда, кыргыз тилинде «Жүрөк» жаратылыш менен синхрондошкон, ички, лирикалык образ катары, ал эми англис тилинде «Heart» коомдук ролдорго жана биологиялык реализмге багытталган «экстравертивдик» образ катары концептуалдашат.

«Жүрөк» жана «Heart» концепттери универсалдуу жана улуттук спецификалык компоненттерди камтыган бай символдук мазмунга ээ экендиги аныкталды.

Жүрөк жашоонун булагы катары эки лингвомаданиятта тең негизги символдук функцияны аткарат. Жүрөктүн согуп турушу тирүүлүктү, токтошу өлүмдү билдирет. Эки тилде тең Жүрөк менен Жандын синоним катары колдонулушу байкалат: *жүрөгү күйүү – жаны күйүү, bless one's heart/soul*.

Жүрөк бир нерсенин өзөгү, маңызы катары экинчи символдук функцияны аткарат. Англис тилинде ал бир нерсенин эң маанилүү, борбордук бөлүгүн билдирет: *the heart of the matter* – маселенин өзөгү, *heartbeat* – жашоонун ритми, пульсу (*the heartbeat of the city*). Кыргыз тилинде бул символиканын мааниси чоң: «Жүрөгүм күйгүчө, билегим күйсүн» макалы жүрөктү адамдын жашоосунун борбору катары тастыктаса, *жүрөгүн алуу, сары суусун алуу* туюндурмалары жашоо күчүн жоготууну билдирет.

Жүрөк эмоциялардын жана сезимдердин орду катары концептуалдашат. «Heart is a container for emotions» концептуалдык метафорасы *pour one's heart out, open one's heart, have a heavy heart* сыяктуу көптөгөн туюндурмалардын негизинде жатат. Кыргыз тилинде да контейнер метафорасы продуктивдүү, мисалы, жүрөккө сезимдер *келет, кирет, чыгат, толот*.

Эмоционалдык абалдардын дифференциациясы жүрөктүн мүнөздөмөлөрү аркылуу ишке ашат. Эки тилде позитивдүү эмоциялар *light-hearted, loving heart, жүрөгү жымырап ыраазы болуу* сөз айкаштары, терс эмоционалдык абалдар *broken-hearted, heavy-hearted, cold-hearted, жүрөгү эзилди, жүрөгү тоңду* туюндурмалары аркылуу берилет.

Кыргыз тилинде эмоционалдык абалды чагылдырууда жүрөктүн температуралык мүнөздөмөлөрү менен байланышкан туюндурмалардын бай палитрасы колдонулат: *өрттөнүү, күйүү, ысуу, жылуу, үшүү, тоңуу*. Жүрөктүн физикалык өзгөрүүлөрү аркылуу эмоционалдык тажрыйбанын динамикасы сүрөттөлөт: *атып кетүү, жарылуу, эзилүү, элжирөө, ишишүү, жанчылуу, сыйрылуу, калтыроо, толкуу*.

Жүрөк сүйүүнүн борбору катарында эң туруктуу жана универсалдуу символдук функцияны аткарат. Англис тилинде *give one's heart, win someone's heart, steal someone's heart, break someone's heart* туюндурмалары, кыргыз тилинде *жүрөгүн берди, жүрөгүн ээлеп алды, жүрөгүн жаралады* фразеологизмдери жүрөктүн сүйүүнү чагылдырган лексикалык каражаттарына кирет.

Сүйүүнүн башка адамдын жүрөгүнө ээлик катары концептуалдашуусу эки лингвомаданиятта тең мүнөздүү. Сүйүү мамилелеринин бузулушу *сынган жүрөк* метафорасы аркылуу берилет. Жүрөк формасындагы графикалык символ батыш маданиятында сүйүүнүн универсалдуу визуалдык белгиси болуп саналат.

Кыргыз фольклорунда «Жүрөк» концепти сүйүү лирикасында борбордук орунду ээлейт. Сүйүү сезиминин интенсивдүүлүгү күйүү жана от жалынынын образдары аркылуу берилет, мисалы, *жалынсыз күйөт жүрөгүм, өчөөр эмес жүрөгүмдүн жалыны*.

Жүрөк адеп-ахлактын жана руханияттын борбору катары эмоциялардын орду гана эмес, жеке адамдын адеп-ахлактык башталышынын борбору катары концептуалдашат. Англис тилинде адамдын моралдык баасы жүрөгүнүн мүнөздөмөлөрү аркылуу туюндурулат: *good heart, pure heart, generous heart, kind heart* (оң сапаттар), *cruel heart, hard heart* (терс сапаттар).

«Акыл – жүрөк» оппозициясы эки маданиятта тең түзүлөт, бирок анын статусу жана мазмуну айырмаланат. Англис тилинде ал лексикалашкан жуп аркылуу берилип (to follow one's heart – to follow one's head), рационалдык жана эмоционалдык-адеп-ахлактык башаттардын дихотомиясын түзөт. Кыргыз тилинде мындай туруктуу жуп калыптанбаган: оппозиция негизинен паремиологияда көрүнөт («Махабатта акыл бей тарап, жүрөк сот») жана дихотомия эмес, иерархия мүнөзүнө ээ, анткени жүрөктүн өзүнө таанып-билүү функциялары ыйгарылат («жүрөктүн көзү», ислам салтындагы qalb).

Христиан салтында жүрөк адамдын руханий жашоосунун борбору катары каралат. Библияда «*Blessed are the pure in heart*» аяты жүрөктүн тазалыгын руханий бийиктик менен салыштырат. Католик салтындагы «*Sacred Heart*» (Ыйык Жүрөк) концепти Ыйса Машайактын кудайлык сүйүүсүн символдоштурат.

Кыргыз тилинде жүрөктүн адеп-ахлактык символикасы ислам дин салты жана кыргыз элинин салттуу ишенимдери менен тыгыз байланышкан. «*Таза жүрөк*» адамдын эң жогорку адеп-ахлактык мүнөздөмөсү болуп саналат. «*Ак жүрөк*» концепти боорукер, чынчыл, адилеттүү адамды сүрөттөйт. «*Кара жүрөк*» жамандыкты, бузукулукту билдирет. Бул оппозиция жакшылык менен жамандыктын фундаменталдык адеп-ахлактык дихотомиясын чагылдырат.

Ислам салтында жүрөк (араб. qalb – калб) адамдын руханий борбору, ыйман жайгашкан жер катары каралат. Куранда жүрөк шам чырак, кудайдын жарыгын чагылдырган күзгү менен салыштырылат. «Жүрөктүн көзү» концепциясы руханий түшүнүктү, чындыкты акыл менен эмес, жүрөк менен көрүү жөндөмүн чагылдырат.

Жүрөк эрдиктин жана баатырдыктын символу катары эки лингвомаданиятта тең колдонулат, бирок символдук даражасы бирдей эмес. Эски англис тилинде

эрдикти жүрөк аркылуу концептуалдаштыруу чоң мааниге ээ болгон. *Brave heart – faint-hearted* дихотомиясы эрдик жана коркоктукуту мүнөздөйт. Заманбап англис тилинде бул символика жумшарып, чечкиндүүлүк, эрк жана кайраттуулукту билдирет: *have heart, take heart, lose heart*.

Кыргыз тилинде эрдик контекстиндеги жүрөк символикасы маанилүү орунга ээ. *Жүрөгү бар* тайманбастыкты, *жүрөгү жок* коркоктукуту билдирет. Баатырдык сапаттардын деңгээли жүрөктүн көлөмүнө жана санына жараша болот: *жүрөгү тоо, жүрөгү эки*. «Манас» эпосунда баатырдын жүрөгү катуулук сапаттары аркылуу сүрөттөлөт: *коргошун жүрөк, таш жүрөк, темир жүрөк*. «Эр жүрөк» концепти кыргыз маданиятындагы салттуу эркектик касиеттерине кирет.

Символдук белгилерди талдоо кыргыз тилинде «ички дүйнө» талаасы эки лексеманын ортосунда функционалдык жактан бөлүштүрүлгөнүн көрсөттү. К.К. Юдахиндин сөздүгүндө *КӨҢҮЛ* лексемасы сезимдердин, каалоолордун, маанайдын жана ниеттин жайгашкан жери катары аныкталат: эмоционалдык абал менен ички тазалык зонасы эки лексемага тең ачык (*жүрөгү жибүү – көңүлү жибүү, жүрөгүндө кири жок – көңүлүндө кири жок*), эрдик менен моралдык баа зонасы *жүрөккө* (*ак жүрөк – кара жүрөк, эр жүрөк*), ал эми маанай, ниет жана мамиле зонасы *көңүлгө* таандык (*көңүлү чөгүү, көңүл буруу, көңүл айтуу*). Бул бөлүштүрүү котормо аспектисинде да көрүнөт: англис тилинде сезимди ачык билдирүү талаасын тейлеген *heart* компоненттүү бирдиктердин кыргызча дал келүүчүлөрү *жүрөк* аркылуу эмес, *көңүл* аркылуу берилет.

Жүрөк/Heart компоненттүү макалдардын когнитивдик-семантикалык талдоосу эки тилдик маданияттардын дүйнө таанымындагы универсалдуу жана идиоэтникалык өзгөчөлүктөрдү ачып берди. Англис тилиндеги макалдарда беш негизги когнитивдик тема аныкталды: сезимдердин жана сүйүүнүн борбору, адеп-ахлактын булагы, эрдик жана чечкиндүүлүк, ойлоонун жана даанышмандыктын булагы, ички чындык жана жеке инсандык. Кыргыз тилиндеги макалдарда сегиз когнитивдик тема белгиленди: күчтүн, баатырдыктын булагы, сырдын, ички дүйнөнүн сактагычы, эмоциялардын, сезимдердин борбору, сөздүн, маалыматтын кабыл алуучусу, адамдын мүнөзүнүн, табиятынын көрсөткүчү, эстутумдун сактоочусу,

ооруунун, азаптын сезүүчүсү, социалдык байланыштын негизи. Эки тилге тең мүнөздүү универсалдуу белгилерге эмоциялардын жана сезимдердин борбору, баатырдыктын жана күчтүн булагы, жүрөк-акыл оппозициясы, адеп-ахлактык баалоонун булагы, ички чындыктын сактагычы кирет.

Улуттук спецификалык белгилер эки маданияттын өзгөчөлүктөрүн чагылдырат. Кыргыз макалдарына гана мүнөздүү когнитемаларга сөздүн жүрөккө тийгизген күчтүү таасири, руханий азаптын физикалык оорудан оордугу жана социалдык байланыштын негизи катары каралышы кирет. Ошондой эле кыргыз паремиологиясына «жүрөк – билек» оппозициясы аркылуу ички руханий күч менен тышкы физикалык күчтүн карама-каршы коюлушу мүнөздүү. Англис макалдарына үй культунун чагылдырылышы, романтикалык идеализм, эмоционалдык жеңилдиктин ден соолукка оң таасири, ошондой эле үмүттүн жүрөктүн өзгөчө абалы катары концептуалдашуусу мүнөздүү. Метафоралык моделдердин анализи кыргыз макалдарында жүрөктүн көбүрөөк материалдык сапаттар (*таш, муз, жылуу, суук*), температуралык метафоралар, сөздүн физикалык таасири (*жара, дары, бычак*) жана контейнер метафорасы аркылуу концептуалдаштырылганын көрсөттү. Англис макалдарында жүрөктүн сыпатталышы абстрактуу болуп, моралдык-этикалык аспектке басым жасалып, жүрөктүн когнитивдик функциялары (*sees, thinks, knows*) баса белгиленип, жүрөк автономиялык субъект катары концептуалдаштырылат.

Жалпысынан алганда, провербиалдык бирдиктердин салыштырмалуу анализи «Жүрөк» концептинин эки тилде тең элдик даанышмандыктын, маданий баалуулуктардын жана дүйнө таанымдын борборунда турганын тастыктады. Макалдар сезимдерди, акыл-эсти, адеп-ахлакты, баатырдыкты, социалдык мамилелерди жана адам турмушундагы башка эң маанилүү аспектилерди «Жүрөк» концепти аркылуу метафоралык жол менен чагылдырып, ар бир маданияттын өзгөчө дүйнө таанымын жана универсалдуу адамзаттык баалуулуктарды бирдей көрсөтөт.

Маданий ассоциациялардын салыштырма жыйынтыгы. Образдык, символдук жана паремиологиялык катмарларды камтыган материал эки

концепттин артында турган маданий ассоциациялардын чарбалык-турмуштук негизи да айырмаланарын көрсөттү. Кыргыз образдары көчмөн жана мал чарбачылык тажрыйбасына негизделет (*ат, тай, куш, май, туз, чок*), англис образдары отурукташкан жана шаардык турмушка таянат (*үй, ачкыч, култу, барабан, кылдуу аспап*). «*Home is where the heart is*» макалы англис маданиятындагы үй культун, ал эми «*Баатырдык билекте эмес, жүрөктө*» макалы кыргыз маданиятындагы эрдик культун туюндурат. Жогоруда каралган диний-руханий негиздеги, социалдык багыттагы жана сөзгө болгон мамиледеги айырмачылыктар менен бирге бул фон эки лингвомаданияттын баалуулук багыттарынын системалуу айырмасын тастыктайт.

«Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгүнүн анализи А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын типологиясы боюнча төрт класстын — толук эквиваленттердин, жарым-жартылай эквиваленттердин, фразеологиялык аналогдордун жана лакуналардын — эки тилдеги бөлүштүрүлүшүн аныктады. Универсалдуу денелик метафораларга негизделген бирдиктер (*таш жүрөк (ырайымсыздык мааниси) ↔ heart of stone, жүрөгү оозуна тыгылуу ↔ heart in one's mouth*) толук же жарым-жартылай эквиваленттер аркылуу берилип, Х.Ф. Айхеланын сактоо стратегияларына (лингвистикалык котормо, калька) жана Ж. Хаустун жашыруун котормо моделине туура келет. Фразеологиялык аналогдор алмаштыруу стратегияларын (универсалдаштыруу, натурализация) талап кылып, функционалдык маанини сактаганы менен улуттук образды жоготот. Улуттук-спецификалык лакуналар (*жүрөк көтөрүү, жүрөгү түшүү, жүрөгүнө чок салуу*) жана жалган эквиваленттер (*жүрөгү айлануу ≠ heart*) ачык котормону, калька менен түшүндүрмөнү же сүрөттөөчү котормону талап кылат. Мындан тышкары семантикалык талаалардын асимметриясы аныкталды: кыргыз тилинде «коркуу/тынчсыздануу» микроталаасы, англис тилинде «сезимди ачык билдирүү, чынчылдык» талаасы өзгөчө продуктивдүү; акыркысынын кыргызча дал келүүчүлөрү *жүрөк* аркылуу эмес, *көңүл* компоненти аркылуу берилет. Котормо ыкмаларынын мындай бөлүштүрүлүшү эки тилдеги концептуалдык асимметриянын өлчөмү катары

кызмат кылат: бирдик улуттук-маданий катмарга канчалык терең кирсе, котормо ошончолук ачык котормо менен түшүндүрмө жагына жылат. Сандык бөлүштүрүү мындай көрүнүштү берди: толук эквиваленттер – кыргыз материалында 14,1 %, англис материалында 24,3 %; жарым-жартылай эквиваленттер менен фразеологиялык аналогдор – тиешелүүлүгүнө жараша 72,7 % жана 65,7 %; лакуналар – 13,1 % жана 10,0 %. Демек, материалдын төрттөн үчүнөн ашыгы образ алмашуу менен коштолгон котормону талап кылат.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Диссертациялык иш «Жүрөк» жана «Heart» концепттерин кыргыз жана англис тилдик дүйнө сүрөттөрүндө системалуу салыштырып изилдөөгө арналган. Изилдөө Санкт-Петербург–Кемерово концептуалдык мектебинин (М.В. Пименова) жети баскычтуу комплекстүү ыкмасынын негизинде жүргүзүлүп, 8 этимологиялык жана 10 түшүндүрмө сөздүк, кыргыз жана англис тилдеринин фразеологиялык сөздүктөрү, эки тилдеги макал-лакаптардын жыйнактары, ошондой эле классикалык жана заманбап көркөм тексттердин материалдары колдонулду. Коюлган максатка жана алты негизги милдетке ылайык, иш төмөнкү жыйынтыктарга жетти.

Биринчи милдет боюнча: теориялык негиз

Лингвوماданияттануунун, концептологиянын жана тилдик дүйнө сүрөтүнүн теориялык негиздерин карап чыгуу «Жүрөк/Heart» концептин изилдөөнүн методологиялык алкагын аныктады. Гумбольдттун тил–маданият–менталитет бирдиги жөнүндөгү концепциясы, Сепир–Уорф гипотезасы жана Бахтиндин маданияттар аралык диалог теориясы бул иштин теориялык таянычын түздү. Концептуалдык жана тилдик дүйнө сүрөттөрүнүн катмарлуу мүнөзү жүрөк концептинин семантикалык мазмунун ар кандай деңгээлде, этимологиялык тамырлардан паремиологиялык катмарга чейин, изилдөөнүн зарылдыгын негиздеди. Философиялык, диний, мифологиялык жана фольклордук булактардын анализи «жүрөк» семантикасынын тарыхый тамырларын ачты: батыш (грек→христиан→протестант) линиясы жүрөктүн «жеке адамдын автономдуу ички дүйнөсү» маанисин калыптандырса, ислам традициясы «калб» концепти аркылуу кыргыз тилдик аң-сезиминдеги «таза жүрөк», «ак жүрөк» семантикасынын диний тамырын берди. Ошондой эле 1.7-параграфта котормо таануу боюнча жумушчу аппарат (Кунин–Байрамова, Айхела, Хаус) негизделди.

Экинчи милдет боюнча: мотивациялоочу, түшүнүктүк жана категориялык белгилер

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин базалык когнитивдик белгилерин системалаштыруу 8 этимологиялык сөздүктүн материалы боюнча 36

мотивациялоочу белгини, 10 түшүндүрмө сөздүктүн дефинициялары боюнча 42 түшүнүктүк белгини аныктады. Мотивациялоочу белгилер беш топко бириктирилди: «ички/ичтеги», «жан», «кайраттуулук», «кыймыл» жана «борбор». Бул белгилердин эки тилде тең сакталышы жүрөк концептинин байыркы семантикалык тамырларынын жалпылыгын далилдейт. Маанилүү айырмачылык кыргыз тилинде «кайраттуулук» белгиси тайманбастык жана баатырдык маанисинде айрыкча күчтүү болсо, англис тилинде убакыт өтүшү менен «эрк» жана «чечкиндүүлүк» маанилерине өзгөргөн. Түшүнүктүк белгилердин ичинен сезимдердин борбору, руханий жашоонун орду жана кыймыл-аракеттин булагы эки тилде тең негизги семантикалык аймактарды түзөт. Категориялык белгилердин анализи колоративдик айырмачылыкты ачты. Кыргыз тилинде «ак жүрөк – кара жүрөк» моралдык дихотомиясы туруктуу система болсо, англис тилинде мораль аналитикалык сын атоочтор аркылуу берилет (warm/cold/hard-hearted). Бул жыйынтыктар коргоого коюлуучу биринчи жобону тастыктайт: эки концепт тең базалык когнитивдик белгилердин структуралык-мазмундук өзгөчөлүгүнө ээ, бул өзгөчөлүктөр маданий-спецификалык айырмачылыктар менен шартталган.

Үчүнчү милдет боюнча: образдык-метафоралык белгилер

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин образдык белгилерине жүргүзүлгөн салыштырма анализ жансыз жана жандуу табияттын 194 образдык белгисин аныктады: алардын 69у эки тилде тең кездешет, 59у кыргыз тилинде гана, 66сы англис тилинде гана мүнөздүү. Жансыз табияттын образдык белгилеринде «от» модели эки тилде тең эң продуктивдүү болуп, интенсивдүү эмоциялык абалдарды туюнтат. «Контейнер», «жол» жана «суу» моделдери универсалдуу мүнөзгө ээ. Маанилүү улуттук айырмачылык: кыргыз тилинде вегетативдик белгилер (бакча, гүлзар, чөп) жана температуралык метафоралар бай өнүккөн, ал эми англис тилинде абстрактуу артефакттык образдар (механизм, кийим, төшөк) басымдуулук кылат. Жандуу табияттын образдарына кирген зооморфтук белгилерден бөдөнө, балапан, сайран куш, туйгун, тай, коён, балык ж.б. кыргыз тилинде алда канча бай болушу көчмөн жашоо образынын, мергенчилик маданиятынын жана жаратылышка жакындыктын тилдеги изи. Антропоморфтук белгилер эки тилде тең

продуктивдүү, бирок алардын багыты ар башка: кыргыз тилинде жүрөк үй-бүлөлүк-туугандык жана поэтикалык типтер аркылуу (ата, эне, бала, ыр сүйүүчү, кеңешчи), англис тилинде коомдук-иерархиялык типтер аркылуу (диктатор, башкаруучу, чиновник, шерик, көчмөн) концептуалдашып, «экстраверттик» образды түзөт. Алынган жыйынтыктар коргоого коюлуучу экинчи жобону тастыктайт: образдуу репрезентациянын универсалдуу түрлөрү (от, суу, контейнер) эки тилде тең кездешип, адамзаттык тажрыйбанын жалпылыгын чагылдырат, ал эми маданий-спецификалык метафоралар ар бир элдин тарыхый тажрыйбасынан өсөт.

Төртүнчү милдет боюнча: символдук белгилер

«Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин символдук белгилерине жүргүзүлгөн анализ алты универсалдуу символдук функцияны аныктады: жашоо күчүнүн сактагычы, бир нерсенин өзөгү, эмоциялардын борбору, сүйүүнүн орду, адеп-ахлактын өлчөмү жана эрдиктин символу. Эки тилде тең жүрөк жашоонун, сезимдердин, мүнөздүн жана баатырдыктын борбору катары кабылданат. Бирок символикалык маанинин акцентиндеги айырмачылыктар маанилүү. Кыргыз маданиятында жүрөк – баатырдыктын биринчи белгиси: «Манас» эпосундагы коргошун жүрөк, эр жүрөк, таш жүрөк образдары көчмөн маданияттын баатырдык идеалынын көрсөткүчү. Ислам традициясы кыргыз тилинде «таза жүрөк», «жүрөктүн көзү», «жүрөгү нуру» туюндурмаларынын пайда болушуна алып келди. Англис маданиятында протестант этикасынын таасири менен жүрөк жеке адамдын ички тазалыгы жана Кудай менен жеке мамилесинин символу (pure heart, Sacred Heart) болуп калды. Бул жыйынтыктар коргоого коюлуучу үчүнчү жобону тастыктайт: символдук белгилерде универсалдуу компоненттер (сүйүү, эрдик, жашоо күчү) маданий-спецификалык айырмачылыктар менен айкалышат.

Бешинчи милдет боюнча: паремиологиялык репрезентациялар

«Жүрөк/Heart» компоненттүү макал-лакаптардын когнитивдик-семантикалык анализи изилдөөнүн эң оригиналдуу бөлүгү болуп, маанилүү жаңы илимий натыйжаларды берди. Англис тилиндеги паремиологиялык материалда беш когнитивдик тема аныкталды: *сезимдердин жана сүйүүнүн борбору, адеп-ахлактын*

булагы, эрдик жана чечкиндүүлүк, ойлоонун жана даанышмандыктын орду, ички чындыктын сактагычы. Кыргыз тилиндеги паремиологиялык материалда сегиз когнитема белгиленип алардын үчөө кыргыз тилине гана мүнөздүү болушу өзгөчө илимий мааниге ээ. Биринчи уникалдуу когнитема, сөздүн жүрөккө физикалык таасири («Бир ооз сөз жүрөк жаралайт», «Ачуу сөз – жылаандын зары, таттуу сөз – жүрөккө дары»), оозеки маданияттын жогорку баалуулугун жана сөздүн кыргыз менталитетиндеги сакралдык статусун чагылдырат. Англис паремиологиясында бул когнитема дээрлик кездешпейт. Экинчи уникалдуу когнитема *руханий азаптын физикалык ооруудан оордугу* («Жүрөккө доо кеткенче, өзөккө өрт кеткен жакшы»). Ал жүрөктүн ички дүйнөнүн орду катары каралышы кыргыз дүйнө таанымынын өзгөчөлүгү экенин тастыктайт. Үчүнчү уникалдуу когнитема *социалдык байланыштын негизи* («Ата жүрөгү асмандан кенен, эне жүрөгү деңизден терең»): жүрөк туугандык-үй-бүлөлүк мамилелердин жана ынтымактын борбору катары кыргыз коллективисттик дүйнө таанымын чагылдырат, англис паремиологиясында мындай когнитема калыптанган эмес. Англис паремиологиясынын өзгөчөлүктөрүнө *үй маданияты* («Home is where the heart is») жана *романтикалык идеализм* («Absence makes the heart grow fonder») кирет. Бул жыйынтыктар коргоого коюлуучу төртүнчү жобону толук тастыктайт.

Алтынчы милдет боюнча: котормо эквиваленттүүлүгү

«Жүрөк/Heart» концептинин фразеологиялык бирдиктеринин котормо эквиваленттүүлүгүнүн анализи салыштырма-типологиялык изилдөө менен котормо таануунун органикалык байланышын тастыктады. А.В. Кунин менен Л.К. Байрамованын төрт баскычтуу типологиясы боюнча бирдиктер толук эквиваленттерге, жарым-жартылай эквиваленттерге, фразеологиялык аналогдорго жана лакуналарга бөлүнүп, ар бир класс Х.Ф. Айхеланын сактоо – алмаштыруу стратегиялары жана Ж. Хаустун ачык/жашыруун котормо модели боюнча чечмеленди. Универсалдуу денелик метафораларга негизделген бирдиктер сактоо стратегиялары (лингвистикалык котормо, калька) жана жашыруун котормо аркылуу берилет; жарым-жартылай эквиваленттер менен аналогдор алмаштыруу стратегияларын (синонимия, универсалдаштыруу, натурализация) жана маданий

чыпканы талап кылат; улуттук-спецификалык лакуналар (элдик медицинанын, ырым-жырымдын, «Манас» дүйнөсүнүн бирдиктери) ачык котормону жана сактоо стратегияларын (калька + түшүндүрмө, сүрөттөөчү котормо) талап кылат. Жалган эквиваленттердин аныкталышы түз котормонун семантикалык ката коркунучун көрсөттү. Алар эки типке бөлүнөт. Биринчисинде соматизмдин өзү дал келбейт: физиологиялык маанидеги «жүрөгү айлануу» жана «жүрөгү көтөрүлүү» англис тилинде heart аркылуу эмес, stomach соматизми аркылуу берилет, ошондуктан кыргыз жүрөгүнүн семантикалык зонасы англис heart бирдигиникинен кеңири экени көрүнөт. Экинчи типте форма дээрлик толук дал келип, маани карама-каршы болот: «жүрөгү ылдыйлоо» сөздүктө «санаасы тынып, эс ала түшүү» деп чечмеленсе, структуралык жактан бирдей англис one's heart sinks үмүт үзүлүүнү билдирет; «таш жүрөк» бирдиги биринчи маанисинде эрдикти мактаса, a heart of stone айыптоону гана берип, баанын инверсиясына алып келет. Экинчи тип өзгөчө кооптуу, анткени котормочу үчүн эч кандай формалдык эскертүү белгиси жок: сөзмө-сөз котормо грамматикалык жактан кынтыксыз, бирок семантикалык жактан тескери натыйжа берет. Алтынчы милдеттин чечилиши котормо эквиваленттүүлүгүнүн сандык өлчөмүн берип, аны эки багытта тең аныктады. Кыргызчадан англисчеге карай толук эквиваленттер материалдын 14,1 %ын гана түзсө, тескери багытта алардын үлүшү 24,3 %ка жетет; фразеологиялык аналогдор болсо тескерисинче, кыргыз материалында 38,4 %, англис материалында 27,1 % түзөт; лакуналар – 13,1 % жана 10,0 %. Үч көрсөткүч тең бир багытты көрсөтөт: кыргыз соматикалык микроталаасынын образдык вариативдүүлүгү жана маданий белгиленгендиги жогору, ошондуктан кыргыз бирдиктерин англис тилине которгондо образдык маалыматтын жоготуусу системалуу түрдө көбүрөөк болот. Эки багытта тең материалдын үчтөн экисинен ашыгы (72,7 % жана 65,7 %) маани сакталып, образ алмашкан котормону талап кылат. Демек, эки лингвомаданияттын айырмасы маанилердин эмес, ошол маанилерди берген образдардын деңгээлинде жатат, ал эми котормо эквиваленттүүлүгүнүн деңгээли ушул асимметриянын өлчөнүүчү көрсөткүчү болуп саналат.

Жалпы синтез: эки концепттин диалектикасы

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жалпы илимий жыйынтыгы кыргыз жана англис тилдеринин концептуалдык сүрөтүнүн диалектикалык мүнөзүн ачып берди. Бир жагынан, жүрөк концептинде терең адамзаттык универсалдуулук бар, анткени эки элде тең жүрөк жашоонун, сезимдердин, мүнөздүн жана эрдиктин борбору. Универсалдуу белгилер (69 образдык белги, алты символдук функция, эмоционалдык семантиканын негизги топтору) эки тилдик маданияттын жалпы адамзаттык тажрыйбага таянышын далилдейт. Экинчи жагынан, концептин улуттук өзгөчөлүктөрү жөн гана айырмачылыктар эмес, эки элдин тарыхый, диний жана социалдык тажрыйбасынын уникалдуу издери. Кыргыз элинде жүрөк баатырдыктын, оозеки сөздүн күчүнүн, ислам руханиятынын жана коллективдик жашоонун символу; ал «Манас» эпосунун духу менен жашайт. Англис маданиятында жүрөк жеке адамдын ички дүйнөсүнүн, протестант адеп-ахлагынын, романтикалык сезимдин жана социалдык мамилелердин символу.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси

Диссертациялык иштин теориялык маанисин үч деңгээлде белгилесе болот. 1) методологиялык: изилдөө кыргыз тилиндеги соматикалык концептке Санкт-Петербург – Кемерово мектебинин жети баскычтуу ыкмасын биринчи жолу системалуу колдонуунун мисалын берди жана Кыргызстандагы салыштырмалуу когнитологиянын теориялык базасын бекемдеди. 2) лингвомаданияттык: изилдөө кыргыз жана англис элдеринин менталитетиндеги фундаменталдык айырмачылыктарды, коллективдик жана индивидуалисттик дүйнө таанымды, оозеки маданияттын vs жазма маданияттын приоритеттерин, баатырдыктын жана жеке эркиндиктин баалуулуктарын конкреттүү тилдик далилдер аркылуу кыргыз илимине сунуштады. 3) концептологиялык: кыргыз тилинде жүрөктүн үч уникалдуу когнитемасы, *сөздүн жүрөккө физикалык таасири, руханий азаптын оордугу, социалдык байланыштын приоритети*, биринчи жолу тилдик материалда системалуу далилденди. Практикалык жактан изилдөөнүн материалдары «Жалпы тил илими», «Лингвомаданият таануу», «Паремиология», «Когнитивдик лингвистика» курстарында, кыргыз-англис паремиологиялык жана концептуалдык

сөздүктөрдү түзүүдө, котормо теориясынын практикалык маселелерин чечүүдө жана маданияттар аралык коммуникацияны өнүктүрүүдө колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн котормо таануу боюнча натыйжалары кыргыз-англис котормо практикасы, котормочуларды даярдоо жана эки тилдүү фразеологиялык лексикография үчүн түздөн-түз практикалык мааниге ээ: аныкталган эквиваленттүүлүк типтеринин Айхеланын стратегиялары жана Хаустун модели менен дал келүү таблицасы котормочу үчүн багыт берүүчү практикалык курал катары колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн перспективалары

Бул диссертациялык иш кыргыз тилдик аң-сезиминдеги соматикалык концепттердин системалуу изилдөөсүнүн алгачкы кадамдарынын бири болуп саналат. «Жүрөк» концептинин аныкталган улуттук-спецификалык өзгөчөлүктөрү – баатырдык семантиканын күчтүүлүгү, ислам руханиятынын тереңдиги, оозеки сөздүн ыйыктыгы – кыргыз тилиндеги башка соматикалык концепттердин изилдөөсүнө гипотеза катары кызмат кыла алат. Жакынкы перспектива катары «баш», «кол», «көз», «тил» концепттерин ушул эле жети баскычтуу ыкма аркылуу изилдөө кыргыз концептосферасынын соматикалык аймагынын толук картасын бере алат. Мындай жыйынтыктуу изилдөө кыргыз тилиндеги дене концепциясынын «жан – дене» дихотомиясынын кыргыз маданий вариантында толук ачылышына жол ачат. Алыскы перспективада «Жүрөк» концептин кыргыз тили менен тектеш түрк тилдери болгон казак, өзбек, уйгур ж.б. тилдер менен салыштырып изилдөө түрк концептосферасынын жалпылыктарын жана айырмачылыктарын аныктоого мүмкүндүк берет. Мындай салыштырмалуу изилдөөлөр түркологиянын теориялык базасын байытып, кыргыз тилинин түрк тилдер системасындагы концептуалдык ордун так белгилейт. Паремиологиялык изилдөөнүн перспективасында кыргыз тилиндеги жүрөк компоненттүү макал-лакаптарды корпустук анализ, ассоциативдик эксперимент жана диалект материалдары менен байытуу бул концепттин дагы терең катмарларын ачып берет деп болжолдоого болот. Бул иштеги аныкталган паремиологиялык когнитемалар болсо кыргыз-англис паремиологиялык сөздүгүн түзүүдө концептуалдык негиз

катары кызмат кыла алат. Мындай сөздүк азырынча жок жана маданияттар аралык коммуникация илими үчүн чоң практикалык мааниге ээ болот.

Жыйынтыктап айтканда, «Жүрөк/Heart» концептинин кыргыз жана англис тилдик дүйнө сүрөттөрүндө жүргүзүлгөн салыштырма изилдөөсү коюлган бардык максат жана милдеттерди ийгиликтүү аткарды, коргоого коюлган беш жобону тилдик материалдын негизинде тастыктады жана кыргыз когнитивдик лингвистикасына жаңы теориялык, методологиялык жана эмпирикалык салым кошту деп ишенебиз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

Орус тилиндеги булактар

1. Абыканова, Г. А. Концепт «Вода/суу» в русском и кыргызском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Г. А. Абыканова. – Бишкек, 2012. – 24 с.
2. Ал-Газали. Ыйман илимдерин кайра жандандыруу. Ихйа' 'улум ад-дин / Ал-Газали ; пер. с араб. И. Р. Насырова, А. С. Ацаева. – М. : Нуруль Иршад, 2007. – 585 с.
3. Алдиева, М. Ш. Концепты «Сердце» и «Душа» в английской и арабской языковых картинах мира / М. Ш. Алдиева, Р. Т. Рамазанова // Гуманитарные и социальные науки. – 2020. – № 2. – С. 114–121.
4. Алефиренко, Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, 2010. – 224 с.
5. Аль-Бухари, Мухаммад ибн Исмаиль. Сахих аль-Бухари / Мухаммад ибн Исмаиль аль-Бухари ; пер. на рус. В. (Абдулла) Нирша. – Т. 1. – М. : Эксмо, 2017. – 940 с.
6. Апресян, Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
7. Арутюнов, С. А. Культурная антропология / С. А. Арутюнов, С. И. Рыжакова. – М. : Весь мир, 2004. – 216 с.
8. Арутюнова, Н. Д. Введение / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М. : Наука, 1993. – 176 с.
9. Арутюнова, Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
10. Аскольдов, С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : антология. – М., 1997. – С. 267–280.
11. Асылбекова, Ч. А. Лингвосемантические аспекты соматических фразеологизмов в немецком и кыргызском языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Асылбекова Чырашкан Айтмурзаевна. – Бишкек, 2021. – 152 с.
12. Афанасьев, А. Н. Славянская мифология / Александр Афанасьев. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2008. – 1520 с.

13. Ахмад, А. О. Сопоставительный анализ лексических межъязыковых лакун русского и английского языков / А. О. Ахмад, С. Р. Балуюн // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2017. – № 3 (69), ч. 2. – С. 60–62.
14. Бабушкин, А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
15. Байгобылова, Г. А. Категориальные признаки концептов жүрөк и heart в киргизской и английской языковых картинах мира / Г. А. Байгобылова, А. А. Бектурова // Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8, № 12. – С. 568–575.
16. Байгобылова, Г. А. Метафорические признаки в образном содержании концепта Жүрөк/Heart / Г. А. Байгобылова, А. А. Бектурова // Международный журнал экспериментального образования. – 2024. – № 4. – С. 13–17.
17. Байгобылова, Г. А. Мотивирующие признаки концептов жүрөк и heart / Г. А. Байгобылова // Бюллетень науки и практики. – 2025. – Т. 11, № 9. – С. 643–653.
18. Байгобылова, Г. А. Понятийные признаки концепта жүрөк/heart / Г. А. Байгобылова, А. А. Бектурова // Бюллетень науки и практики. – 2023. – Т. 9, № 12. – С. 461–473.
19. Байрамова, Л. К. Введение в контрастивную лингвистику : учеб. пособие для студентов вузов / Л. К. Байрамова. – 2-е изд., доп. и перераб. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. – 116 с.
20. Бакирова, А. А. Ментальные образования звезда и star в русской и английской лингвокультурах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. А. Бакирова. – Тверь, 2020. – 242 с.
21. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
22. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
23. Большая медицинская энциклопедия : в 30 т. – Калининград : Мастерская Коллекция; Москва : АРИА-АиФ, 2012. – Т. 5. – 224 с.

24. Бондаренко, Г. В. Концепция нравственной сферы личности в восточных учениях : учеб. пособие по психологии личности / Г. В. Бондаренко. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2016. – 41 с.
25. Бутешова, А. Р. Концепт «Жизнь» в русской и кыргызской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. Р. Бутешова. – Бишкек, 2012. – 24 с.
26. Вайсгербер, Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер ; пер. О. А. Радченко. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
27. Василенко, С. С. Ассоциативный эксперимент как способ исследования концепта в лингводидактических целях / С. С. Василенко // Язык и культура. – 2019. – № 48. – С. 76–86.
28. Вежбицкая, А. Понимание культур через посредство ключевых слов : пер. с англ. / А. Вежбицкая. – М., 2001. – 288 с.
29. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание : пер. с англ. / А. Вежбицкая ; отв. ред. М. А. Кронгауз. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
30. Верещагин, Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров ; под ред. акад. Ю. С. Степанова. – М. : Индрик, 2005. – 1040 с.
31. Влахов, С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – Изд. 4-е. – М. : Р.Валент, 2009. – 360 с.
32. Воробьёв, В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьёв. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
33. Воробьёва, М. В. Образ сердца в восточной традиции (на примере философии Древнего Китая) / М. В. Воробьёва // Вестник Русского Христианского Гуманитарного Института. – СПб., 2001. – № 4. – С. 328–334.
34. Вундт, В. Психология народов / В. Вундт ; сост. К. Королёв. – М. : Эксмо ; СПб. : Terra Fantastica, 2002. – 864 с.
35. Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.

36. Губарева, С. А. Концепт «сердце» в русской и турецкой паремиологических картинах мира / С. А. Губарева, А. И. Дорохова, С. А. Красникова // Инновации и традиции в языковой подготовке иностранных студентов : материалы междунар. науч.-практ. конф. – Харьков : ХНМУ, 2016. – С. 38–42.
37. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. под ред. Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
38. Гумбольдт, В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт ; пер. с нем. ; под ред. Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1985. – 452 с.
39. Данилова, Р. Р. Концепт «ЙӨРӨК» («сердце») в татарской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Данилова Рамиля Рафисовна. – Казань, 2009. – 200 с.
40. Дербишева, З. К. Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры : моногр. / З. К. Дербишева. – Бишкек, 2012. – 176 с.
41. Дербишева, З. К. Когнитивно-концептуальный подход к изучению кыргызского языка / З. К. Дербишева // Вестник КРСУ. – 2017. – Т. 17, № 9. – С. 111–115.
42. Дербишева, З. К. Кыргызский этнос в зеркале языка : монография / З. К. Дербишева. – Бишкек, 2012. – 404 с.
43. Дербишева, З. К. Основы лингвокогнитивного сравнения языков / З. К. Дербишева. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2019. – 235 с.
44. Дербишева, З. К. Язык и этнос : монография / З. К. Дербишева. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2017. – 256 с.
45. Джидеева, К. Х. Поэтический перевод и взаимообогащение литератур / К. Х. Джидеева. – Фрунзе, 1972. – 116 с.
46. Дзюба, Е. В. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / Е. В. Дзюба ; Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2018. – 280 с.
47. Дюркгейм, Э. Социология и теория познания / Э. Дюркгейм // История психологии / под ред. П. Я. Гальперина. – М. : МГУ, 1992. – 364 с.
48. Жоломанова, Е. И. Антропоцентризм В. Гумбольдта и эмоциональный концепт «любовь» в русском языке / Е. И. Жоломанова // AUCA Academic Review. – 2008. – С. 97–103.

49. Жолос, Л. М. Сердце и душа как часть внутреннего мира человека в русских, английских и немецких фразеологизмах / Л. М. Жолос, М. С. Шевченко // Гуманитарные и социальные науки. – 2019. – № 1. – С. 221–231.
50. Зализняк, А. А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелёв. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 544 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
51. Зибров, Д. А. Концепт «Сердце» в аспекте концептуальной систематики языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Д. А. Зибров. – Иркутск, 2009. – 158 с.
52. Зиновьева, Е. И. Лингвокультурология: от теории к практике : учебник / Е. И. Зиновьева. – СПб. : СПбГУ ; Нестор-История, 2016. – 182 с.
53. Зулпукаров, К. З. Психолингвистические модели и теории восприятия речи в условиях кыргызско-русского билингвизма / К. З. Зулпукаров, Б. Е. Дарбанов, В. Б. Суркеева. – Бишкек, 2023. – 636 с.
54. Зулпукаров, К. Концепт «Кудай – Бог» в поговорочно-религиозной картине мира / К. Зулпукаров, А. Калмурзаева, С. Сейитбекова // Ош МУ жарчысы. – 2012. – № 4, I чыг. – С. 71–73.
55. Зыкин, А. В. Место и роль языка в структуре традиционной культуры (на материале коренных этносов Южной Сибири) : дис. ... доктора культурологии : 24.00.01 / Зыкин Алексей Владимирович. – Санкт-Петербург, 2019. – 440 с.
56. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
57. Кадырбекова, П. К. Лингвокультурологические и лингвокогнитивные аспекты межкультурной коммуникации (на материале немецкого и кыргызского языков) : монография / П. К. Кадырбекова. – Бишкек : Издательство КНУ им. Ж. Баласагына, 2012. – 419 с.
58. Калмурзаева, А. А. Теологические концепты в поговорочно-языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. А. Калмурзаева. – Бишкек, 2013. – 24 с.
59. Кант, И. Критика практического разума / И. Кант ; пер. с нем. Н. М. Соколова. – М. : Юрайт, 2021. – 177 с.

60. Карасик, В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты : сб. науч. тр. – Волгоград ; Архангельск, 1996. – С. 166–205.
61. Карасик, В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику / под ред. М. В. Пименовой. – Кемерово : Графика, 2004. – С. 84–93.
62. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 389 с.
63. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Ком. кн., 2005. – 264 с.
64. Кассирер, Э. Сила метафоры / Э. Кассирер // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 33–43.
65. Ковшова, М. И. О символах и квазисимволах в семантике идиом / М. И. Ковшова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2009. – № 1. – С. 27–32.
66. Колесов, В. В. Введение в концептологию : учеб. пособие / В. В. Колесов, М. В. Пименова. – М. : Флинта : Наука, 2016. – 248 с.
67. Колесов, В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ / В. В. Колесов // Вестн. Ленингр. ун-та. Сер. 2, История, языкознание, литературоведение. – 1992. – Вып. 3, № 16. – С. 3–40.
68. Колесов, В. В. Концептология : учеб. пособие / В. В. Колесов, М. В. Пименова. – Кемерово : Кемеровский гос. ун-т, 2012. – 248 с.
69. Колесов, В. В. Ментальные характеристики русского слова в языке и в философской интуиции / В. В. Колесов // Язык и этнический менталитет / отв. ред. З. К. Тарланов. – Петрозаводск : Изд-во Петрозаводского ун-та, 1995. – С. 13–24.
70. Колесов, В. В. Русская ментальность в языке и тексте / В. В. Колесов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2006. – 624 с.
71. Колесов, В. В. Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2004. – 240 с. – (Slavica Petropolitana).

72. Комиссаров, В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
73. Кондратьева, О. Н. Концепты внутреннего мира человека в русских летописях: На примере концептов душа, сердце, ум : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Кондратьева Ольга Николаевна. – Кемерово, 2004. – 205 с.
74. Коран. Перевод смыслов и комментарии / [пер. с араб. Э. Р. Кулиева]. – Изд. 6-е, испр. – М. : Умма, 2007. – 688 с.
75. Красных, В. В. Роль и функции языка как объекта современных интегративных исследований (психолингвистический, лингвокультурологический, психолингвокультурологический и комплексный общегуманитарный подходы) / В. В. Красных // Вопросы психолингвистики. – 2015. – № 2 (24). – С. 90–97.
76. Красных, В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология : лекционный курс / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
77. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Изд-во филол. ф-та МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
78. Кубрякова, Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования / Е. С. Кубрякова ; Ин-т языкознания РАН. – М. : Знак, 2012. – 208 с.
79. Кубрякова, Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др.] ; отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – С. 141–172.
80. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке / Е. С. Кубрякова ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
81. Кузьмина, А. А. Концепт «снег» в языковой и фольклорной картине мира коренных народов Якутии / А. А. Кузьмина // Современные исследования социальных проблем. – 2022. – Т. 14, № 2. – С. 295–322.

82. Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высшая школа ; Дубна : Феникс, 1996. – 381 с.
83. Купер, Дж. Энциклопедия символов : Книга-справочник / Дж. Купер ; перевод с английского И. В. Комарова. – Москва : Ассоциация Духовного Единения «Золотой Век», 1995. – 401 с. – ISBN 5-87582-014-X.
84. Курицкая, Е. В. Происхождение морских терминов в английском языке / Е. В. Курицкая // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2019. – Т. 12, № 5. – С. 292–296.
85. Лазариди, М. И. Психические состояния в полевом описании: номинативно-функциональный аспект : монография / М. И. Лазариди. – Изд. 4-е, доп. – Бишкек, 2011. – 356 с.
86. Лакофф, Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
87. Лангакер, Р. Когнитивная грамматика / Р. Лангакер ; пер. С. Н. Петрова. – М. : ИНИОН АН СССР, 1992. – 56 с. – (Актуальные проблемы прикладного языкознания).
88. Лебеденко, А. А. Философия сердца в истории русской религиозно-философской мысли XI–XX вв. : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03 / А. А. Лебеденко. – М., 2010. – 28 с.
89. Леви-Строс, К. Структурная антропология / К. Леви-Строс ; пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. – М. : Наука, 1985. – 399 с.
90. Леонтьев, А. А. Что такое язык / А. А. Леонтьев. – М. : Педагогика, 1976. – 96 с.
91. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования : монография / под ред. С. Г. Воркачёва. – Волгоград : ВолГУ, 2007. – 400 с.
92. Литература Средневековья. Сага о Вёльсунгах / под общ. ред. Р. О. Шор, Б. И. Ярхо ; пер., предисл. и примеч. Б. И. Ярхо. – М. ; Л. : Academia, 1934. – 288 с. – (Скандинавские саги).
93. Лихачёв, Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачёв // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.

94. Логический анализ языка. Культурные концепты / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – 204 с.
95. Лосев, А. Ф. Мифология греков и римлян / А. Ф. Лосев ; сост. А. А. Тахо-Годи ; общ. ред. А. А. Тахо-Годи, И. И. Маханькова. – М. : Мысль, 1996. – 975 с.
96. Лосева, Л. М. Как строится текст : пособие для учителей / Л. М. Лосева ; под ред. Г. Я. Солганика. – М. : Просвещение, 1980. – 94 с.
97. Луна, упавшая с неба. Древняя литература Малой Азии / пер. с древнемалоазиат. яз., вступит. ст. и коммент. Вяч. Вс. Иванова. – М. : Худож. лит., 1977. – 317 с.
98. Ляпин, С. Х. Концептология: к становлению подхода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск, 1997. – Вып. 1. – С. 11–35.
99. Маслова, В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 296 с.
100. Маслова, В. А. Введение в лингвокультурологию : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 208 с.
101. Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
102. Маслова, В. А. Коды лингвокультуры : учеб. пособие / В. А. Маслова, М. В. Пименова. – М. : Флинта, 2018. – 180 с.
103. Маслова, В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
104. Мишанова, С. Г. Архитектоника концептов «Сердце» / «Corazón» в сознании русских и испанцев / С. Г. Мишанова, О. Г. Палутина // Terra Linguae : сб. науч. ст. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2019. – Вып. 5. – С. 23–28.
105. Мосс, М. Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии / М. Мосс ; пер. с фр. А. Б. Гофман. – М. : КДУ, 2011. – 416 с.
106. Насыров, И. Р. Ал-Газали. «О сердце человека, знании рациональном и религиозном и о причине ограниченности людей в Богопознании (ма‘рифа)». Фрагменты из «Возрождения религиозных наук» (Ихйа’ ’улум ад-дин) / И. Р. Насыров // История философии. – М. : ИФ РАН, 2009. – № 14. – С. 207–239.

107. Песина, С. А. Философия языка : учеб. пособие / С. А. Песина. – М. : ФЛИНТА, 2016. – 376 с.
108. Пименов, Е. А. Некоторые особые направления этногерменевтики / Е. А. Пименов // Этногерменевтика: фрагменты языковой картины мира. – Кемерово : Кемеровский гос. ун-т, 1999. – С. 61–65. – (Этногерменевтика и этнориторика ; вып. 3).
109. Пименова, М. В. Введение в концептуальные исследования : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева ; Кемер. гос. ун-т. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2006. – 179 с.
110. Пименова, М. В. Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ : монография / М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с. – (Серия «Концептуальные исследования» ; вып. 9).
111. Пименова, М. В. Концептология на современном этапе (способы исследования концептуальных структур) / М. В. Пименова // Гуманитарный вектор. – 2017. – Т. 12, № 5. – С. 13–22.
112. Пименова, М. В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2018. – 606 с.
113. Пименова, М. В. Концепты внутреннего мира (русско-английские соответствия) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / М. В. Пименова. – СПб., 2001. – 40 с.
114. Пименова, М. В. Ментальность: лингвистический аспект : учеб. пособие / М. В. Пименова. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 1996. – 84 с.
115. Пименова, М. В. Языковая картина мира / М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2011. – 113 с.
116. Попова, З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
117. Попова, З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка : монография / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2007. – 250 с.
118. Попова, З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 2002. – 157 с.

119. Попова, Т. В. Основы культурологии : учеб. пособие / Т. В. Попова. – М. : МИЭТ, 2013. – 272 с.
120. Радбиль, Т. Б. Основы изучения языкового менталитета : учеб. пособие / Т. Б. Радбиль. – 3-е изд., стереотип. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 328 с.
121. Рахимжанов, К. Х. Метафорическо-метонимическая интерпретация сердца в казахском и тувинском языках: взаимодействие языка, анатомии и культуры / К. Х. Рахимжанов, М. К. Акошева, З. К. Темиргазина // Новые исследования Тувы. – 2020. – № 4. – С. 261–271.
122. Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с.
123. Руссо, М. М. Исчезающие и возникающие органы / М. М. Руссо // Лингвистика и методика преподавания иностранных языков : период. сб. науч. ст. – Электрон. науч. изд. – М., 2013. – Вып. 5. – С. 173–199.
124. Рыжкина, А. А. О методах анализа концепта / А. А. Рыжкина // Вестник ОГУ. – 2014. – № 11 (172). – С. 117–120.
125. Сабитова, З. К. Лингвокультурология : учебник / З. К. Сабитова. – М. : Флинта, 2013. – 524 с.
126. Самигулина, Ф. Г. Языковая и концептуальная картины мира: коммуникативный аспект / Ф. Г. Самигулина // Вестник РУДН. Сер. Вопросы образования: языки и специальность. – 2010. – № 3. – С. 82–86.
127. Сапегина, И. А. Концепт сердце как доминанта эмоциональной картины мира в русском языке в зеркале китайского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Сапегина Ирина Александровна. – Москва, 2011. – 202 с.
128. Сартр, Ж.-П. Бытие и ничто / Ж.-П. Сартр ; пер. с фр. В. И. Колядко. – М. : АСТ, 2020. – 1072 с.
129. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии : пер. с англ. / Э. Сепир ; ред. и предисл. А. Е. Кибрика. – М. : Прогресс : Универс, 1993. – 654 с.
130. Серебренников, Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 244 с.

131. Сериков, А. Е. Культурный релятивизм, лингвистическая относительность и пространственная семантика / А. Е. Сериков // Вестник Самарской гуманитарной академии. Сер. Философия. Филология. – 2011. – № 2 (10). – С. 48–67.
132. Серова, И. Г. Концептуальный анализ в лингвокультурологии: методы и возможности / И. Г. Серова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – № 1 (010). – С. 41–49.
133. Складеревская, Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складеревская. – СПб. : Наука, 1993. – 152 с.
134. Слышкин, Г. Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса) / Г. Г. Слышкин // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград, 2000. – С. 38–45.
135. Слышкин, Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Г. Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 40 с.
136. Стадульская, Н. А. Компонентный анализ значения слова как способ выявления содержания концепта / Н. А. Стадульская // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2012. – № 32 (286), вып. 71. – С. 112–117.
137. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
138. Степанов, Ю. С. Концепты. Тонкая плёнка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
139. Стернин, И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И. А. Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 65–69.
140. Стернин, И. А. Основные направления и перспективы развития когнитивных исследований в Кыргызской Республике / И. А. Стернин, М. Дж. Тагаев, У. Д. Камбаралиева // Вестник КРСУ. – 2015. – Т. 15, № 2. – С. 200–204.
141. Султангубиева, А. А. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі Жүрек концептінің салыстырмалы-тарихи, типологиялық және когнитивтік талдауы : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / А. А. Султангубиева. – Алматы, 2010. – 138 с.

142. Тагаев, М. Дж. Когнитивные подходы к лингвистическому описанию русского словообразования в учебных целях / М. Дж. Тагаев // Языковая картина мира: лингвистический и культурный аспекты. – Бийск, 2004. – Т. 2. – С. 113–121.
143. Тагаев, М. Дж. Полипарадигмальное описание морфемики и словообразования (на материале русского и кыргызского языков) / М. Дж. Тагаев. – Бишкек : КРСУ, 2004. – 282 с.
144. Телия, В. Н. Роль образных средств языка в культурно-национальной окраске миропонимания / В. Н. Телия // Этнопсихолингвистические аспекты преподавания иностранных языков. – М., 1996. – С. 86–97.
145. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 288 с.
146. Темиркулова, Ы. А. Языковая картина мира в русско-кыргызском культурно-смысловом пространстве (на материале концептов «глаз/көз» и «лицо/бет») : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Ы. А. Темиркулова. – Бишкек, 2010. – 21 с.
147. Теологический энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://terme.ru/termin/serdce.html> (дата обращения: 30.05.2025).
148. Теория метафоры : Сборник : Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
149. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.
150. Титаренко, Е. С. Символ сердца: от древнегреческой и библейской традиции к ранней восточной патристике : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.14 / Е. С. Титаренко. – Нижний Новгород, 2010. – 22 с.
151. Топоров, В. Н. Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре – SVET / В. Н. Топоров // Языки культуры и проблемы переводимости. – М. : Наука, 1987. – С. 184–252.
152. Трубникова, Н. Н. «Созерцание сердца» (кансин) по учению школы Тэндай (XI–XII вв.) / Н. Н. Трубникова // Вопросы философии. – 2011. – № 10. – С. 130–141.

153. Урысон, Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира: аналогия в семантике / Е. В. Урысон. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 223 с.
154. Филлмор, Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М., 1986. – С. 52–92.
155. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; пер. с англ. Г. Ф. Швейника. – М. : Прогресс, 1990. – 272 с.
156. Фромм, Э. Бегство от свободы. Иметь или быть / Э. Фромм ; пер. с англ. ; общ. ред. В. И. Добренкова. – 2-е изд., доп. – М. : Прогресс, 1998. – 336 с.
157. Фрумкина, Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога / Р. М. Фрумкина // Научно-техническая информация. Сер. 2. – 1992. – № 3. – С. 3–9.
158. Хаврак, А. П. Философия : курс лекций : учеб. пособие для вузов / А. П. Хаврак. – М., 2005. – 391 с.
159. Хомский, Н. Язык и мышление / Н. Хомский ; пер. с англ. Б. Ю. Городецкого ; под ред. В. В. Раскина ; предисл. В. А. Звегинцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с. – (Публикации Отделения структурной и прикладной лингвистики. Серия переводов ; вып. 2).
160. Цримова, З. Р. Концепт «Сердце» в языковой картине мира : (на материале кабардинского, русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / З. Р. Цримова. – Нальчик, 2003. – 145 с.
161. Чич, Б. А. Субстанциальность и метафоричность концепта «Сердце» – «Гу» в языковой картине мира (на материале русского и адыгейского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Б. А. Чич. – Майкоп, 2010. – 190 с.
162. Чхандогья упанишада / пер. с санскрита А. Я. Сыркина. – Кн. 3. – М. : Наука : Ладомир : Восточная литература, 1992. – 256 с. – (Памятники письменности Востока).
163. Шаповалов, В. И. Контексты перевода: статьи разных лет / В. И. Шаповалов. – Бишкек : Просвещение, 2004. – 408 с.

164. Шейхова, Р. О. Соматические фразеологические единицы с компонентами «голова» и «сердце» аварского языка в сопоставлении с русским: на материале бухнадинского говора анцухского диалекта : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Р. О. Шейхова. – Махачкала, 2004. – 179 с.
165. Шелковая, Н. В. Восток и Запад: культура сердца и культура разума = East and West: the culture of heart and the culture of mind / Н. В. Шелковая // Соловьёвские исследования. – 2017. – Вып. 2 (54). – С. 143–150.
166. Шпенглер, О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер ; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. – М. : Мысль, 1993. – 663 с.
167. Шпенглер, О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы / О. Шпенглер ; пер. с нем. и примеч. И. И. Маханькова. – М. : Мысль, 1998. – 606 с.
168. Юнг, К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг. – М. ; Киев : Совершенство : Port-Royal, 1997. – 384 с.

Кыргыз тилиндеги булактар

169. Абдиев, Т. Котормо таануу илимине киришүү / Т. Абдиев. – Бишкек, 2008. – 113 б.
170. Абдразакова, Г. Ш. Когнитивдик лингвистика: концепт жана негизги түшүнүктөр : окуу куралы / Г. Ш. Абдразакова. – Бишкек, 2015. – 96 б.
171. Айтибаева, Ж. К. «Баш» концептинин вербалдашуусу : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.01 / Ж. К. Айтибаева. – Бишкек, 2023. – 28 б.
172. Амиралиева, С. М. Тилдин менталдык семантикасындагы кинологиялык концепттер : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.19 / С. М. Амиралиева. – Бишкек, 2014. – 28 б.
173. Болотакунова, Г. Ж. Таң калуу психикалык абалынын тилдеги номинативдик-функционалдык талаасы : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.19 / Г. Ж. Болотакунова. – Бишкек, 2016. – 28 б.

174. Дарбанов, М. Е. Дүйнөнүн когнитивдик-тилдик сүрөтүндөгү «адам» концепти : филол. илим. д-ру дис. автореф. : 10.02.01 / М. Е. Дарбанов. – Бишкек, 2021. – 46 б.
175. Ибрагимов, С. Лингвокультурология – тилдик маданият таануу. Тарыхы жана теориялык негиздери / С. Ибрагимов. – Бишкек, 2004. – 118 б.
176. Камардинова, У. Н. «Суу» концептинин когнитивдик-тилдик мазмуну : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.01 / У. Н. Камардинова. – Бишкек, 2015. – 24 б.
177. Камбаралиева, У. Ж. Когнитивдик тил илими / У. Ж. Камбаралиева. – Бишкек : Avrasya press, 2019. – 324 б.
178. Камбаралиева, У. Ж. Концептуалдык дүйнөнүн сүрөтүндө темпоралдык категоризация (орус жана кыргыз тилдеринин мисалында) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20, 10.02.19 / У. Ж. Камбаралиева. – Бишкек, 2010. – 330 с.
179. Карасаев, Х. Тил маданияты жөнүндө / Х. Карасаев. – Фрунзе : Илим, 1989. – 215 б.
180. Кочорбаева, Р. Б. «Тамак-аш» лексика-семантикалык талаасы (кытай жана кыргыз тилдеринин материалында) : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.20 / Р. Б. Кочорбаева. – Бишкек, 2025. – 26 б.
181. Мадаминова, Д. Б. Традиция концепти орус жана кыргыз тилдеринде : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.20 / Д. Б. Мадаминова. – Бишкек, 2020. – 26 б.
182. Нишанова, Г. А. Ар түрдүү маданияттардагы «куттуктоо» концепти : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.20 / Г. А. Нишанова. – Бишкек, 2025. – 24 б.
183. Ногоева, Ч. А. «Эркиндик» концепти жана анын англис, түрк тилдеринде туюндурулушу : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.20 / Ч. А. Ногоева. – Бишкек, 2024. – 24 б.
184. Ормокеева, Р. К. «Страх/Коркуу» концепти орус жана кыргыз тилдерин пайдалануучулардын менталдык аң-сезиминде : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.20 / Р. К. Ормокеева. – Бишкек, 2016. – 28 б.
185. Розыкова, М. Б. Орус, кыргыз жана өзбек макал-лакаптарында «жакшылык» жана «жамандык» концепттеринин чагылдырылышы : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.20 / М. Б. Розыкова. – Бишкек, 2023. – 21 б.

186. Советтик энциклопедиялык сөздүк : 4 томдук / КСЭнин башкы ред. Б. Ө. Орузбаева. – Фрунзе : КСЭ, 1987. – 656 б.
187. Сыдыков, А. Н. Кыргыз жана орус тилдериндеги туугандык терминдердин которулушунун өзгөчөлүктөрү / А. Н. Сыдыков, Ч. Ж. Мусаева // Бишкек мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2024. – № 3 (69). – Б. 48–55.
188. Тентимишева, А. К. «Эмгек» концептинин менталдык-тилдик мазмуну : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.19 / А. К. Тентимишева. – Бишкек, 2017. – 24 б.
189. Төлөкова, Э. Т. Кыргыз тилиндеги «бала» концепти (лингвомаданият таануу илиминин аспектиси боюнча) : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.10, 10.02.01 / Э. Т. Төлөкова. – Бишкек, 2012. – 24 б.
190. Чолпонкулова, Г. Б. Кыргыз жана түрк тилиндеги концептуалдык талдоонун негиздери (Сөз концептинин негизинде) : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.06 / Г. Б. Чолпонкулова. – Бишкек, 2015. – 28 б.
191. Эргешова, С. Б. Паремияларда антонимдик концепттер аркылуу тилдик дүйнө сүрөтүнүн жана менталдык пропозициянын берилиши : филол. илим. канд. дис. автореф. : 10.02.19 / С. Б. Эргешова. – Бишкек, 2010. – 19 б.

Латын графикасындагы булактар

192. Aixelá, J. F. Culture-specific Items in Translation / J. F. Aixelá // Translation, Power, Subversion / eds. R. Álvarez, M. C.-Á. Vidal. – Clevedon : Multilingual Matters, 1996. – P. 52–78.
193. Baigobylova, G. A. Interpretation of the concept of Heart in English and Kyrgyz views of the world (based on proverbs and sayings) / G. A. Baigobylova // *Interstudia*. – 2021. – № 31. – P. 85–93.
194. Baigobylova, G. A. The concept of heart in the English and Kyrgyz linguistic view of the world / G. A. Baigobylova, A. Abdykerimova // Вестник Международного университета Кыргызстана. – 2020. – № 2 (41). – P. 44–48.
195. Baugh, A. C. A History of the English Language / A. C. Baugh, Th. Cable. – 5th ed. – London : Pearson Education, 2002. – 459 p.

196. Bestetti, R. B. Development of Anatomophysiologic Knowledge Regarding the Cardiovascular System: From Egyptians to Harvey / R. B. Bestetti, C. B. A. Restini, L. B. Couto // *Arquivos Brasileiros de Cardiologia*. – 2014. – Vol. 103, № 6. – P. 538–545.
197. Bradshaw, D. The Mind and the Heart in the Christian East and West / David Bradshaw // *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers*. – 2009. – Vol. 26, Iss. 5. – P. 576–598.
198. Catford, J. C. A Linguistic Theory of Translation / J. C. Catford. – London : Oxford University Press, 1965. – 103 p.
199. Chittick, W. C. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabi's Metaphysics of Imagination / W. C. Chittick. – Albany : State University of New York Press, 1989. – 504 p.
200. Croft, W. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
201. Croiset, J. Sacred Heart of Jesus / J. Croiset. – London : Burns & Lambert, 1863. – 276 p.
202. Gadjieva, A. A. From Bilingualism to Translingua: Pro and Contra / A. A. Gadjieva // От билингвизма к транслингвизму: про и контра : материалы III Междунар. научно-практ. конф. – М. : РУДН, 2017. – P. 28–31.
203. Halliday, M. A. K. Cohesion in English / M. A. K. Halliday, R. Hasan. – London : Longman, 1976. – 374 p.
204. Haque, A. Psychology from Islamic Perspective: Contributions of Early Muslim Scholars / A. Haque // *Journal of Religion and Health*. – 2004. – Vol. 43, № 4. – P. 357–377.
205. House, J. Translation Quality Assessment: A Model Revisited / J. House. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1997. – 207 p.
206. Jackendoff, R. Semantics and Cognition / R. Jackendoff. – Cambridge : MIT Press, 1983. – 283 p.
207. Jackendoff, R. What is a Concept? / R. Jackendoff // *Frames, Fields, and Contrasts. New Essays in Semantics and Lexical Organisation*. – Hillsdale, 1992. – P. 629–643.

208. Kalieva, K. Representation of the Concept «Water» in Literature: An Eco-Feminist Perspective / K. Kalieva, Ch. Naimanova, G. Baygobylova, A. Bekturova, G. Apsamatova // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 107. – Art. 05005.
209. Kalieva, K. Water as a Commodity Based on Epic «Manas»: A Semiotic Perspective / K. Kalieva, Ch. Naimanova, G. Baygobylova, A. Bekturova, G. Apsamatova // BIO Web of Conferences. – 2024. – Vol. 107. – Art. 04020.
210. Kövecses, Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling / Zoltán Kövecses. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 242 p.
211. Langacker, R. W. Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar / R. W. Langacker. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2006. – 395 p.
212. Langacker, R. W. Grammar and Conceptualization / R. W. Langacker. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. – 427 p.
213. Madaminova, I. The concept of heart in conceptual language system / I. Madaminova // European Scholar Journal. – 2022. – Vol. 3, № 2. – P. 53–55.
214. Mardiev, T. K. Semantic and Metaphorical Aspects of the Heart Concept in Uzbek and English Languages / T. K. Mardiev // Journal of Hunan University (Natural Sciences). – 2022. – Vol. 49, № 09. – P. 1303–1309.
215. Moltmann, J. Theology of Hope / J. Moltmann. – London : SCM Press, 2002. – 350 p.
216. Nasr, S. H. The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity / S. H. Nasr. – San Francisco : HarperSanFrancisco, 2004. – 352 p.
217. Nida, E. A. Toward a Science of Translating / E. A. Nida. – Leiden : E. J. Brill, 2021. – 344 p.
218. Olatoye, R. M. Towards Understanding the Islamic Concept of the Heart and Its Relationship with Man's Intention/Actions / R. M. Olatoye // Proceedings of the 1st Annual International Interdisciplinary Conference, AIIC 2013, 24–26 April, Azores, Portugal. – 2013. – P. 183–189.
219. Oleksowicz, M. Aristotle on the Heart and Brain / M. Oleksowicz // European Journal of Science and Theology. – 2018. – Vol. 14, № 3. – P. 77–94.
220. Pascal, B. Pensées / B. Pascal. – New York : E. P. Dutton & Co, 1958. – 297 p.

221. Ratzinger, J. Introduction to Christianity / J. Ratzinger. – San Francisco : Ignatius Press, 1990. – 280 p.
222. Rybakov, N. The category of the heart in philosophy and religion: from mysticism to pragmatics / Nikolay Rybakov // E3S Web of Conferences. – 2021. – Vol. 284. – Art. № 11024. – P. 1–6.
223. Temirgazina, Z. K. One More Time about the Heart: Naive Anatomy in the Kazakh Language in Comparison with Russian and English / Z. K. Temirgazina, A. Albekova, Z. Kurmanova // Przegląd Wschodnioeuropejski. – 2021. – Vol. 12, № 2. – P. 459–475.
224. Venuti, L. The Translator's Invisibility: A History of Translation / L. Venuti. – London ; New York : Routledge, 1995. – 353 p.
225. Weber, M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism / M. Weber ; transl. by T. Parsons. – Abingdon : Taylor & Francis, 2005. – 198 p.
226. Whorf, B. L. Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf / B. L. Whorf ; ed. by J. B. Carroll. – Cambridge : The Massachusetts Institute of Technology Press, 1956. – 278 p.
227. Winter, T. The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology / T. Winter. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 337 p.
228. Yu, N. Heart and Cognition in Ancient Chinese Philosophy / N. Yu // Journal of Cognition and Culture. – 2007. – Vol. 7, № 1/2. – P. 27–47.

ИЗИЛДӨӨНҮН МАТЕРИАЛЫНЫН БУЛАКТАРЫ

I. Лексикографиялык жана маалымдама булактары

Орус тилиндеги

229. Древнетюркский словарь / АН СССР, Ин-т языкознания ; ред.: В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1969. – 677 с.
230. Дыбо, А. В. Этимологический словарь базисной лексики тюркских языков = An etymological dictionary of the Turkic basic lexis / А. В. Дыбо. – Астана : Prosper Print, 2013. – 616 с.

231. Киргизско-русский словарь. В двух книгах : 40 000 слов / под ред. К. К. Юдахина ; АН СССР, Ин-т языкознания. – Ф: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985. Кн. 1 А-К. 504 стр.
232. Киргизско-русский словарь. В двух книгах : 40 000 слов / под ред. К. К. Юдахина ; АН СССР, Ин-т языкознания. – Ф: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985. Кн. 2 Л-Я. 480 стр.
233. Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин ; лит. ред. М. Д. Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1984. – 944 с.
234. Русско-кыргызский словарь : 51 000 слов / под ред. К. К. Юдахина. – Бишкек : Шам, 2000. – 992 с.
235. Севортян, Э. В. Этимологический словарь тюркских языков : Общетюркские и межтюркские основы на буквы «Ж», «Ж», «Й» / Э. В. Севортян, Л. С. Левитская. – М. : Наука, 1989. – 292 с.
236. Современный кыргызско-русский словарь = Азыркы кыргызча-орусча сөздүк [Текст] : около 25 000 слов и выражений / сост.: Р. О. Бектурова, Ю. А. Иванов, Х. М. Шамбеталиева. — Бишкек : Раритет Инфо, 2008. — 546 с
237. Федотов, М. Р. Этимологический словарь чувашского языка : в 2 т. / М. Р. Федотов. – Чебоксары : ЧГИГН, 1996. – 1038 с.

Кыргыз тилиндеги

238. Асанов, Э. Д. Кыргызча-орусча сөздүк (адабий тилинин нормаларына ылайык) : 51 000ден ашык сөз / Э. Д. Асанов, Н. В. Сучеленков. – Бишкек : Улуу Тоолор, 2015. – 668 б.
239. Кыргыз тилинин сөздүгү. Биринчи бөлүк. Түзгөндөр: Абдувалиев И., Акматалиев А.А., Кадырмамбетов А., Касымгелдиева М., Семенова Ж., Жайлообаев Б., Исабекова А., Коңурбаева Р., Маразыков Т., Мусаев С., Олжобаев С., Осмонова Ж., Толубаев М., Шатманов С – Б.: «Полиграфбумресурсы», 2019. – 800 б.
240. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү / КР ИАнын Тил жана адабият ин-ту ; ред.: Э. Абдулдаев, Д. Исаев. – Фрунзе : Мектеп, 1969. – 776 б.

241. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү / КР ССР ИА, Тил жана адабият ин-ту ; ред. кол.: Э. Абдулдаев, Д. Исаев, Б. Орузбаева, К. Сартбаев, А. Турсунов, К. К. Юдахин ; жооптуу ред. Ж. Осмонова. – Фрунзе : Илим, 1980. – 322 б.
242. Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү / Түзг. : Ж. Осмонова, К. Конкобаев, Ш. Жапаров. – Бишкек : Имак Офсет, 2015. – 800 б.
243. Мусаева, В. И. Фразеологиялык сөздүк / В. И. Мусаева. – Бишкек : Кыргыз энциклопедиясы, 2016. – 112 б.
244. Сейдакматов, К. Кыргыз тилинин кыскача этимологиялык сөздүгү / К. Сейдакматов ; КР ССР ИА, Тил жана адабият ин-ту. – Фрунзе : Илим, 1988. – 322 б.
245. Эгембердиев, Р. Кыргыз тилиндеги фразеологизмдердин төркүнү (этимологиясы) / Р. Эгембердиев. – Бишкек : Турар, 2016. – 336 б.

Латын графикасындагы

246. An Etymological Dictionary of Altaic Languages : in 3 vol. / S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak. – Leiden ; Boston : Brill, 2003. – 1556 p.
247. Cambridge Dictionary [Electronic resource]. – Cambridge University Press, 2026. – Mode of access: cambridge.org (date of access: 18.04.2025).
248. Cambridge International Dictionary of Idioms / ed. by E. Walter. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 587 p.
249. Collins English Dictionary [Electronic resource]. – HarperCollins Publishers, 2026. – Mode of access: collinsdictionary.com (date of access: 25.04.2025).
250. Harper, D. Online Etymology Dictionary [Electronic resource] / Douglas Harper. – 2001–2026. – Mode of access: etymonline.com (date of access: 28.06.2026).
251. Kroonen, G. Etymological Dictionary of Proto-Germanic / Guus Kroonen. – Leiden ; Boston : Brill, 2013. – 794 p. – (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series ; vol. 11).
252. Longman Dictionary of Contemporary English Online [Electronic resource]. – Pearson Education, 2026. – Mode of access: ldoceonline.com (date of access: 20.05.2025).
253. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource]. – Merriam-Webster, Incorporated, 2026. – Mode of access: merriam-webster.com (date of access: 28.04.2025).

254. Orel, V. A Handbook of Germanic Etymology / Vladimir Orel. – Leiden ; Boston : Brill, 2003. – 684 p.
255. Oxford Learner's Dictionaries [Electronic resource]. – Oxford University Press, 2026. – Mode of access: oxfordlearnersdictionaries.com (date of access: 15.04.2025).
256. Seidl, J. English Idioms / J. Seidl, W. McMordie. – 5th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 272 p.
257. Skeat, W. W. An Etymological Dictionary of the English Language / Walter W. Skeat. – Mineola, New York : Dover Publications, 2005. – 832 p.

II. Макал-лакаптардын жыйнактары

Орус тилиндеги

258. Давлетбакова, Д. Т. Тысяча кыргызских пословиц и поговорок из собрания академика К. К. Юдахина / Д. Т. Давлетбакова. – Бишкек : Учкун, 2000. – 116 с.
259. Пословицы и поговорки кыргызского народа : из собрания акад. К. К. Юдахина / сост.: Д. Давлетбакова, Т. К. Ахматова ; вступ. ст. М. А. Рудова. – Бишкек : Илим, 1997. – 232 с.
260. Словарь употребительных английских пословиц : 326 статей / М. В. Буковская, С. И. Вяльцева, З. И. Дубянская [и др.]. – 3-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1990. – 240 с.

Кыргыз тилиндеги

261. Закиров, С. Кыргыз элинин макал-лакаптары / С. Закиров. – Фрунзе : Мектеп, 1972. – 112 б.
262. Ибраимов, М. Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү / жыйнаган М. Ибраимов. – Бишкек : Бийиктик, 2006. – 520 б.
263. Карасаев, Х. Накыл сөздөр / Х. Карасаев. – Фрунзе : Илим, 1987. – 344 б.
264. Макал-лакаптар, нуска сөздөр, накыл кептер, залкар ойлор / түз.: Ж. Койчуманов, Ы. Кадыров. – Бишкек : Бийиктик плюс, 2012. – 540 б.
265. Макал-лакаптар. – Бишкек : Шам, 2001. – 208 б. – («Эл адабияты» сериясы ; 10-т.).

Латын графикасындагы

266. Apperson, G. L. English Proverbs and Proverbial Phrases: A Historical Dictionary / G. L. Apperson. – London : J. M. Dent and Sons, 1929. – 721 p.
267. Bohn, H. G. A Hand-book of Proverbs / Henry G. Bohn. – London : George Bell and Sons, 1899. – 583 p.
268. Ray, J. A Complete Collection of English Proverbs / John Ray. – 5th ed. – London : T. and J. Allman, 1817. – 307 p.

III. Көркөм тексттер жана эпос

Кыргыз тилиндеги

269. Абдумомунов, Т. Сүйүү жана үмүт : пьесалар / Т. Абдумомунов. – Фрунзе : Кыргызстан, 1966. – 392 б.
270. Арман ырлары жана Ак Мөөр / түз.: А. Акматалиев, Ж. Байтерекова, Н. Ыйсаева ; баш сөздөрүн жаз.: Ж. Байтерекова, Б. Кебекова ; жалпы ред. А. Акматалиев ; КР УИА Ч. Айтматов ат. Тил жана адабият ин-ту. – Бишкек : Шам, 2003. – 500 б. – («Эл адабияты» сериясы).
271. Байгазиев, С. Иниме кат : публицистика : жаштар үчүн / С. Байгазиев. – Фрунзе : Мектеп, 1982. – 120 б.
272. Жеңижок. Ырлар жыйнагы [Электрондук ресурс] / Жеңижок ; даярдаган www.bizdin.kg. – 268 б. – Кирүүү режими: <https://new.bizdin.kg/media/books/Jenijok.pdf> (кайрылуу күнү: 20.07.2026).
273. Исабаева, Ж. Махабат мазары : повесть / Ж. Исабаева. – Бишкек : Бийиктик, 2004. – 152 б.
274. Карачев, С. Эркесиз күндөрдө / С. Карачев // Окуучунун китеп текчеси : 10 томдук. – Бишкек, 2013. – 2-т. – 45–120-бб.
275. Кожомбердиев, Т. Оттон өскөн кызыл гүл : ырлар жана поэмалар / Т. Кожомбердиев. – Бишкек : Бийиктик, 2010. – 104 б.
276. Кыргыз поэзиясынын антологиясы : 2 томдон турат. 2-китеп / түз.: С. Акматбекова, С. Тургунбаев, Т. Самудинов ; сүрөтчүсү Т. Курманов. – Бишкек : «Кыргызстан – Сорос» фонду, 2000. – 528 б.
277. Мамбетаипова, Ш. Көл боюна жүз келем : тандалмалар / Ш. Мамбетаипова ; ред. жана түз. Ж. Касаболотов. – Бишкек : Бийиктик, 2007. – 216 б.

278. Осмонов, А. Чыгармалар жыйнагы [Электрондук ресурс] : 1-т. : ырлар / А. Осмонов ; даярдаган www.bizdin.kg. – 1964. – 365 б. – Кирүү режими: https://new.bizdin.kg/media/books/alykul-1-tom_MkPHjz2.pdf (кайрылуу күнү: 20.07.2026).
279. Сарногоев, Б. Ашуудан берген отчетум : ырлар ж-а поэмалар / Б. Сарногоев. – Фрунзе : Кыргызстан, 1982. – 240 б.
280. Семетей : кыргыз элинин баатырдык эпосу / С. Каралаевдин варианты. – Бишкек : Турар, 2013. – Т. 1. – 1432 б.
281. Сүйүү ырлары / түз.: А. Акматалиев, И. Абдувалиев ; баш сөзүн жаз. И. Абдувалиев ; жалпы ред. А. Акматалиев ; КР УИА Ч. Айтматов ат. Тил жана адабият ин-ту. – Бишкек : Шам, 2003. – 544 б. – («Эл адабияты» сериясы).
282. Элебаев, М. Кыйын кезең [Электрондук ресурс] / М. Элебаев ; даярдаган www.bizdin.kg. – 28 б. – Кирүү режими: <https://new.bizdin.kg/media/books/Kyiyyn-kezen-Mukai-Elebaev.pdf> (кайрылуу күнү: 20.07.2026).
283. Элебаев, М. Узак жол : роман / М. Элебаев ; [баш сөзүн жаз. А. Садыков]. – Фрунзе : Кыргызстан, 1984. – 208 б.

Латын графикасындагы

284. Arthur, T. S. An Angel in Disguise [Electronic resource] / T. S. Arthur. – Mode of access: <https://americanliterature.com/author/ts-arthur/short-story/an-angel-in-disguise> (date of access: 20.07.2026).
285. Beaumont, F. Beaumont & Fletcher's Works (8 of 10): The Woman's Prize; The Island Princess; The Noble Gentleman; The Coronation; The Coxcomb [Electronic resource] / F. Beaumont, J. Fletcher. – Project Gutenberg, 2011. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/35303/35303-h/35303-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
286. Beaumont, F. Philaster; Or, Love Lies a Bleeding [Electronic resource] / F. Beaumont, J. Fletcher. – Project Gutenberg, 2004. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/10850/pg10850-images.html> (date of access: 20.07.2026).

287. Brennan, C. J. *My Heart Was Wandering in the Sands* / C. J. Brennan // Brennan C. J. Poems. – Sydney : G. B. Philip & Son, 1913. – (The Twilight of Disquietude).
288. Brontë, Ch. *Jane Eyre: An Autobiography* [Electronic resource] / Ch. Brontë. – Project Gutenberg, 1998. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/1260/pg1260-images.html> (date of access: 20.07.2026).
289. Brontë, E. *Wuthering Heights* [Electronic resource] / E. Brontë. – Project Gutenberg, 1996. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/768/pg768-images.html> (date of access: 20.07.2026).
290. Browning, R. *In a Year* / R. Browning // Browning R. *Men and Women* : in 2 vols. – London : Chapman & Hall, 1855. – Vol. 2.
291. Burton, R. F. *Index of the Project Gutenberg Works of Richard F. Burton* [Electronic resource] / R. F. Burton ; ed. by D. Widger. – Project Gutenberg, 2019. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/58722/58722-h/58722-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
292. Byron, G. G. N. *Index of the Project Gutenberg Works of Lord Byron* [Electronic resource] / G. G. N. Byron ; ed. by D. Widger. – Project Gutenberg, 2019. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/59122/59122-h/59122-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
293. Chopin, K. *The Story of an Hour* [Electronic resource] / K. Chopin. – Mode of access: <https://americanliterature.com/author/kate-chopin> (date of access: 20.07.2026).
294. Coleridge, S. T. *Poems of Coleridge* [Electronic resource] / S. T. Coleridge ; ed. by A. Symons. – Project Gutenberg, 2005. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/8208/pg8208-images.html> (date of access: 20.07.2026).
295. Dickens, Ch. *A Christmas Carol in Prose; Being a Ghost Story of Christmas* [Electronic resource] / Ch. Dickens. – Project Gutenberg, 2004. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/46/pg46-images.html> (date of access: 20.07.2026).

296. Dickens, Ch. David Copperfield [Electronic resource] / Ch. Dickens. – Project Gutenberg, 1996. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/766/pg766-images.html> (date of access: 20.07.2026).
297. Dickens, Ch. Dombey and Son [Electronic resource] / Ch. Dickens. – Project Gutenberg, 1997. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/821/pg821-images.html> (date of access: 20.07.2026).
298. Dickens, Ch. Great Expectations [Electronic resource] / Ch. Dickens. – Project Gutenberg, 1998. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/1400/pg1400-images.html> (date of access: 20.07.2026).
299. Doyle, A. C. His Last Bow: Some Later Reminiscences of Sherlock Holmes [Electronic resource] / A. C. Doyle. – Project Gutenberg, 2000. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/2350/pg2350-images.html> (date of access: 20.07.2026).
300. Doyle, A. C. The Adventures of Sherlock Holmes [Electronic resource] / A. C. Doyle. – Project Gutenberg, 1999. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/1661/pg1661-images.html> (date of access: 20.07.2026).
301. Doyle, A. C. The Hound of the Baskervilles [Electronic resource] / A. C. Doyle. – Project Gutenberg, 2001. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/2852/pg2852-images.html> (date of access: 20.07.2026).
302. Dreiser, Th. Sister Carrie: A Novel [Electronic resource] / Th. Dreiser. – Project Gutenberg, 1995. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/233/pg233-images.html> (date of access: 20.07.2026).

303. Eliot, G. Mr. Gilfil's Love-Story [Electronic resource] / G. Eliot. – Mode of access: <https://books.google.mu/books?id=DDgJAAAAQAAJ&printsec=frontcover> (date of access: 20.07.2026).
304. Fielding, H. The History of Tom Jones, a Foundling [Electronic resource] / H. Fielding. – Project Gutenberg, 2004. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/6593/pg6593-images.html> (date of access: 20.07.2026).
305. Galsworthy, J. Five Tales [Electronic resource] / J. Galsworthy. – Project Gutenberg, 2006. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/2684/2684-h/2684-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
306. Hawthorne, N. The Haunted Mind (From "Twice Told Tales") [Electronic resource] / N. Hawthorne. – Project Gutenberg, 2005. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/9209/9209-h/9209-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
307. Henry, O. Index of the Project Gutenberg Works of O. Henry (William Sydney Porter) [Electronic resource] / O. Henry ; comp. by D. Widger. – Project Gutenberg, 2019. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/59637/pg59637-images.html> (date of access: 20.07.2026).
308. Jacobs, W. W. The Monkey's Paw [Electronic resource] / W. W. Jacobs. – Project Gutenberg, 2004. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/12122/pg12122-images.html> (date of access: 20.07.2026).
309. James, M. R. Lost Hearts [Electronic resource] / M. R. James. – First publ. ca. 1894 ; posted 2010. – Mode of access: <https://gutenberg.ca/ebooks/james-hearts2/james-hearts2-00-h.html> (date of access: 20.07.2026).
310. James, W. The Will to Believe [Electronic resource] / W. James. – Project Gutenberg, 2009. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/26659/26659-h/26659-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
311. Keats, J. Translated from a Sonnet of Ronsard / J. Keats // The Poetical Works of John Keats. – London, 1884.

312. Lawrence, D. H. *Women in Love* [Electronic resource] / D. H. Lawrence. – Project Gutenberg, 2003. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/4240/pg4240-images.html> (date of access: 20.07.2026).
313. London, J. *Martin Eden* [Electronic resource] / J. London. – Project Gutenberg, 1997. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/1056/pg1056-images.html> (date of access: 20.07.2026).
314. London, J. *The Call of the Wild* [Electronic resource] / J. London. – Project Gutenberg, 2008. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/215/pg215-images.html> (date of access: 20.07.2026).
315. London, J. *The Son of the Wolf* [Electronic resource] / J. London. – Project Gutenberg, 2000. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/2377/pg2377-images.html> (date of access: 20.07.2026).
316. Maugham, W. S. *Of Human Bondage* [Electronic resource] / W. S. Maugham. – Project Gutenberg, 1995. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/351/pg351-images.html> (date of access: 20.07.2026).
317. Middleton, Th. *The Works of Thomas Middleton* [Electronic resource]. Vol. 3 (of 5) / Th. Middleton, Th. Dekker, W. Rowley ; ed. by A. Dyce. – Project Gutenberg, 2025. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/75605/pg75605-images.html> (date of access: 20.07.2026).
318. Perry, C. W. *Faithful to the End* / C. W. Perry // *Short Stories from “Life”: The 81 Prize Stories in “Life’s” Shortest Story Contest* / introd. by Th. L. Masson. – Garden City, N.Y. : Doubleday, Page & Company, 1916.
319. Poe, E. A. *The Works of Edgar Allan Poe* [Electronic resource]. Vol. 2 / E. A. Poe. – Project Gutenberg, 2000. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/2148/pg2148-images.html> (date of access: 20.07.2026).
320. Shakespeare, W. *The Complete Works of William Shakespeare* [Electronic resource] / W. Shakespeare. – Project Gutenberg, 1994. – Mode of access:

<https://www.gutenberg.org/cache/epub/100/pg100-images.html> (date of access: 20.07.2026).

321. Shelley, M. W. *Frankenstein; or, The Modern Prometheus* [Electronic resource] / M. W. Shelley. – Project Gutenberg, 1993. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/84/pg84-images.html> (date of access: 20.07.2026).
322. Shelley, M. W. *Notes to the Complete Poetical Works of Percy Bysshe Shelley* [Electronic resource] / M. W. Shelley. – Project Gutenberg, 2009. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/4695/4695-h/4695-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
323. *Short Stories from “Life”: The 81 Prize Stories in “Life’s” Shortest Story Contest* [Electronic resource] / ed. by Th. L. Masson. – Project Gutenberg, 2022. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/files/68085/68085-h/68085-h.htm> (date of access: 20.07.2026).
324. Stratton-Porter, G. *Freckles* [Electronic resource] / G. Stratton-Porter. – Project Gutenberg, 2006. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/111/pg111-images.html> (date of access: 20.07.2026).
325. Thackeray, W. M. *Vanity Fair* [Electronic resource] / W. M. Thackeray. – Project Gutenberg, 1996. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/599/pg599-images.html> (date of access: 20.07.2026).
326. Wells, H. G. *The War of the Worlds* [Electronic resource] / H. G. Wells. – Project Gutenberg, 2004. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/36/pg36-images.html> (date of access: 20.07.2026).
327. Wilde, O. *The Happy Prince, and Other Tales* [Electronic resource] / O. Wilde. – Project Gutenberg, 1997. – Mode of access: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/902/pg902-images.html> (date of access: 20.07.2026).

328. Wilkins, M. E. A New England Nun and Other Stories [Electronic resource] / M. E. Wilkins. – Mode of access: <https://books.google.je/books?id=3MBDAQAAMAAJ> (date of access: 20.07.2026).
329. Wordsworth, W. The Excursion [Electronic resource]. Vol. 1 / W. Wordsworth. – Ithaca ; London : Cornell University Press, 2007. – 1226 p.

IV. Тилдик корпустар

330. British National Corpus (BNC) [Electronic resource] : XML Edition. – Oxford : University of Oxford on behalf of the BNC Consortium, 2007. – Mode of access: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/> (date of access: 23.12.2025).
331. Kasieva, A. Manas UdS Corpus [Electronic resource] / A. Kasieva, J. Knappen, S. Fischer, E. Teich. – 2020. – Mode of access: <https://cqpweb.manas.edu.kg/> (date of access: 23.12.2025).

ТИРКЕМЕЛЕР

Тиркеме №1. Мотивациялоочу белгилердин этимологиялык сөздүктөрдө берилиши

	Сөздүктөр								
	Мотивациялоочу белгилер	An etymological Dictionary of Altaic languages S.A. Starostin. Lieden 2003	Этимологический словарь тюркских языков. Е.В. Севортян, Л.С.Левитская М.Навка 1989	An etymological Dictionary of the Turkic languages Dybo A. An etymological dictionary of the Turkic languages Astana. Prosper Print 2013	Этимологический словарь чувашского языка. М.Р. Фелотов. Чебоксары: 1996	Etymonline (онлайн сөздүк)	A Handbook of Germanic Etymology (Vladimir Orel, Brill NV. Leiden Boston 2003)	An etymological dictionary Proto-Germanic (Guus Kroonen. Brill NV. Leiden Boston 2013)	An etymological dictionary of the English language (Walter W. Skeat. Courier Corporation. 2005)
Кан айландыруучу орган, жана анын орду									
1	жүрөк	+	+	+	+	+	+	+	+
2	көкүрөк / көөдөн	+				+	+	+	
Ички / ичинде									
3	ички органдар	+	+	+		+			
4	курсак	+	+	+			+		+
5	ашказан	+	+	+		+			
6	боор		+			+			
7	өт	+	+	+		+			
8	көк боор	+		+		+			
9	ичеги	+				+	+	+	
10	тамак сиңирүү системасы	+	+	+		+	+	+	
11	калта						+		
Руханий дүйнө									
12	жан	+	+	+	+	+	+	+	
13	рух				+	+		+	+
14	энергия		+						
Борбордо жайгашуусу									
15	борбор	+				+	+	+	
16	өзөк					+		+	+
Коркунучка, кыйынчылыкка каршы туруу үчүн психикалык жана моралдык күч									
17	тайманбастык/эрдик	+	+	+	+	+		+	+
18	эрк	+			+	+	+	+	
19	ишенимдүүлүк					+			

	Сөздүктөр	Мотивациялоочу белгилер	An etymological Dictionary of Altaic languages S.A. Starostin. Lieden 2003	Этимологический словарь тюркских языков. Е.В. Севортян, Л.С.Левитская М.Навка 1989	An etymological Dictionary of the Turkic languages Dybo A. An etymological dictionary of the Turkic languages Astana. Prosper Print 2013	Этимологический словарь чувашского языка. М.Р. Фелотов. Чебоксары: 1996	Etymonline (онлайн сөздүк)	A Handbook of Germanic Etymology (Vladimir Orel, Brill NV. Leiden Boston 2003)	An etymological dictionary Proto-Germanic (Guus Kroonen. Brill NV. Leiden Boston 2013)	An etymological dictionary of the English language (Walter W. Skeat. Courier Corporation. 2005)
20	чечкиндүүлүк		+	+	+	+				
21	эмгекчилдик		+	+						
22	каалоо						+		+	
Сезимдер жайгашкан жер										
23	сезим, эмоция	+					+		+	+
24	сүйүү						+		+	
25	ачуулануу				+		+		+	
26	тынчсыздануу								+	
27	боорукердик				+					
Акыл-эс жайгашкан жер										
28	акыл	+					+	+	+	
29	интеллект				+		+	+	+	
30	ойлонуу				+				+	
31	эс тутум						+		+	
32	көңүл	+	+				+	+	+	
Кыймыл										
33	кыймылдоо, басуу		+		+					
34	титирөө, согуу	+								+
35	секирүү									+
Адеп ахлактык сапаттар										
36	адеп-ахлак	+			+					

Тиркеме №2 Түшүнүктүк белгилердин түшүндүрмө сөздүктөрдү берилиши

	Сөздүктөр	Кыргыз тилинин сөздүгү. Биринчи бөлүк. Түзгөндөр: А.Б.Абдураманов, И.А.Абдураманов, А.А.Асанов, Б.Б.Б.	И.Абдураманов. Кыргыз тилинин сөздүгү Б.: Аврасия Пресс, 2011.	Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү / КР ИАнын Тил жана адабият ин-ту; ред.: Э. Абдуллаев, Д.	Юдахин, К. К. Кыргызча-орусча сөздүк : 40 000 сөз / К. К. Юдахин. - СССР ИА. Тил ин-ти ИИЛ-ТУ. —	Асанов, Э. Д. Кыргызча-орусча сөздүк (адабий тилинн нормаларына ылайык) : 51 000 сөз англис тилинде. - Бишкек : ИА "Манас", 2009.	Cambridge dictionary	Longman dictionary	Oxford learner's dictionary	Collins dictionary	Merriam-Webster's dictionary
Түшүнүктүк белгилер											
Орган											
1	адамдын жүрөгү	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	жаныбардын жүрөгү	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3	көкүрөк	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Бир нерсенин эң маанилүү бөлүгү											
4	борбор	+	+	+		+	+	+	+	+	+
5	өзөк	+	+	+		+		+	+	+	+
6	маңыз						+	+	+	+	+
7	негиз	+	+	+		+	+	+	+	+	+
Кыйынчылыкты жеңүүчү күч											
8	тайманбастык	+	+	+	+	+		+	+	+	+
9	баатырдык	+	+	+	+	+					
10	кайраттуулук	+	+	+	+	+					
11	эрк	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
12	чыдамкайлык	-	-	-	-		+	+	+		+
13	каалоо	+	+	+	+	+		+	+	+	+
14	ниет				+						
Сезимдердин топтолгон жери											
15	сүйүү	+	+	+		+		+	+	+	+
16	боор ооруу	+	+	+		+		+	+	+	+
17	кубаныч							+	+		+
18	кайгы	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
19	толкунлануу	+	+	+		+		+	+		+
20	тынчсыздануу	+	+	+	+	+					
21	жинденүү	+	+	+	+	+					
22	коркуу	+	+	+	+	+		+	+	+	+
Мүнөз											
23	боорукер	+	+	+		+		+	+	+	+

	Сөздүктөр	Түшүнүктүк белгилер	Кыргыз тилинин сөздүгү. Биринчи бөлүк. Түзгөндөр: А.Будуралдиев, И.Абдувалиев, А.А.Асанов, Б. — Б.	И.Абдувалиев. Кыргыз тилинин сөздүгү Б.: Аврасия Пресс, 2011.	Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү / КР ИАнын Тил жана адабият ин-ту ; ред.: Э. Абдуллаев, Д.	Юдахин, К. К. Кыргызча-орусча сөздүк : 40 000 сөз / К. К. Юдахин . С.С.С.Р ИА Тил иилими ин-ту —	Асанов, Э. Д. Кыргызча-орусча сөздүк (адабий тилинин нормаларына ылайык) : 51 000 сөз англис тилинде	Cambridge dictionary	Longman dictionary	Oxford learner's dictionary	Collins dictionary	Merriam-Webster's dictionary
24	ишенимдүү					+					+	
25	ырайымсыз					+						
26	мээримдүү	+	+	+			+			+	+	+
27	таш боор	+	+	+	+	+	+		+	+		+
28	чынчыл	+	+	+			+					+
29	жоомарт									+	+	+
30	жөнөкөй, жупуну									+		
Акыл жайгашкан жер												
31	акыл										+	
32	ой							+	+	+	+	+
33	эс							+	+	+	+	+
Кыймыл												
34	жогору	+	+	+	+	+	+					+
35	төмөн	+	+	+	+	+	+					
36	толкуу	+	+	+	+	+	+					
37	айлана боюнча	+	+	+	+	+	+					
38	титирөө	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Калып												
39	жүрөктүн формасы	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
40	карта оюну							+	+	+	+	+
Башка белгилер												
41	семиз жер										+	
42	жакшы көргөн адам					+					+	

Тиркеме №3 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жансыз табияттын образдык белгилери

№	Белгилер	Жүрөк	Heart
<i>I</i>	<i>Стихиялык белгилер</i>		
1	суу	+	+
2	аба	+	-
3	от	+	+
4	жер	+	+
<i>II</i>	<i>Заттык белгилер</i>		
5	күйүүчү зат	+	+
6	жарылуучу зат	+	+
7	катуу зат	+	+
8	жумшак зат	+	+
9	металл	+	+
<i>III</i>	<i>Тамак белгиси</i>		
10	май	+	-
11	алма	+	-
12	бир жутум тамак	+	-
13	мите курт тамагы	+	-
14	куш тамагы	+	-
15	таттуу	-	+
16	ачуу	-	+
17	чийки	-	+
18	бузулган/бузулбаган	-	+
19	желчү	+	+
20	кемирилүүчү	-	+
21	вино	-	+
22	салат	-	+
23	олжо	+	+
<i>IV</i>	<i>Буюмдук белгилер</i>		
24	оор	-	+
25	жеңил	+	+
26	жоголуу	-	+
27	берүү	+	+
28	сынуу	-	+
<i>V</i>	<i>Артефакттык белгилер</i>		
29	кеме	+	-
30	сүрөт	+	-
31	китеп	+	+
32	кагаз	+	+
33	альбом	+	-
34	бычак	+	-

№	Белгилер	Жүрөк	Heart
35	казан	-	+
36	балка	-	+
37	бурама	+	-
38	шам чырак	+	-
39	кулпу	+	-
40	сейф	+	+
41	төөнөгүч	-	+
42	кылдуу аспап	+	+
43	барабан	-	+
44	коңгуроо	-	+
45	кездеме-кийим	+	+
46	жип	+	+
47	белек	+	+
48	байге	-	+
49	оюнчук	-	+
50	капчык	-	+
51	баштык	-	+
52	куту	+	-
53	механизм	-	+
54	насос	-	+
55	үй	+	+
56	төшөк	-	+
57	очок	+	+

Тиркеме № 4 «Жүрөк» жана «Heart» концепттеринин жандуу табияттын образдык белгилери

№	Белгилер	Жүрөк	Heart
I	<i>Вегетативдик белгилер</i>		
1	бакча	+	-
2	гүлзар	+	-
3	токой	+	-
4	жемиш, алма	+	+
5	гүл	+	+
6	чөп	+	-
7	өсүмдүк	+	+
II	<i>Соматикалык белгилер</i>		
8	дене	+	+
9	көкүрөк	+	+
10	эмчек	+	-
11	баш	+	+
12	моюн	+	-
13	жүз	+	+
14	кол	+	+
15	өпкө	+	-
16	ашказан	+	-
17	көз	+	+
18	кулак	+	+
19	тери	+	+
20	бут	-	+
21	эрин	-	+
III	<i>Виталдык белгилер</i>		
22	каруу	+	+
23	жашаруу	+	+
24	жаралануу	+	+
25	ооруу	+	+
26	айыгуу	+	-
27	уктоо	-	+
28	ойгонуу	+	+
29	тирүү	-	+
30	өлүү	+	+
31	күчтөнүү	-	+
32	алсыроо	-	+
33	чарчоо	-	+
34	эс алуу	-	+
35	ачка болуу	-	+
36	тоюу	-	+

№	Белгилер	Жүрөк	Heart
37	жылуу	+	+
38	үшүү	+	+
39	ырдоо	+	-
40	ыйлоо	+	+
41	сүйлөө	+	+
42	шылдыңдоо	-	+
43	козголуу	+	-
44	айлануу	+	-
45	титирөө	+	+
46	көтөрүлүү	+	+
47	секирүү	-	+
48	шишик	+	-
49	сары зил	+	-
50	жара	+	+
51	эти ысуу	-	+
52	тарамыш тырышуу	-	+
53	баш айлануу	-	+
54	чума	-	+
IV	Эмотивдик белгилер		
55	чоочуу	+	-
56	сестенүү	+	-
57	алдастоо, үмүтсүздүк	+	+
58	тартынуу, уялуу, жалтануу	+	-
59	нестейүү	+	-
60	опкоолжуу, тынчсыздануу	+	+
61	капалануу	+	+
62	кабатыр болуу, убайымдануу	+	+
63	кыйналуу	+	+
64	дегдөө, умтулуу	+	+
65	энтелөө	+	-
66	алпыгуу	+	+
67	элирүү	+	+
68	эригүү	+	-
69	ашыгуу	+	-
70	талыгуу	+	-
71	эркелөө	+	-
72	кусалануу, сагынуу	+	+
73	сүйүнүү	+	+
74	сүйүү	+	+
75	тандануу	-	+
76	коркуу	-	+
77	каар, ачуулануу	-	+

№	Белгилер	Жүрөк	Heart
78	боор ооруу	-	+
79	аёо	-	+
80	жийиркенүү	-	+
81	толкундануу	+	+
<i>V</i>	<i>Зооморфтук белгилер</i>		
82	чымчык	+	+
83	бөдөнө	+	-
84	балапан	+	-
85	сайран куш	+	-
86	туйгун	+	-
87	арстан	+	+
88	ат	+	+
89	тай	+	-
90	коён	+	-
91	балык	+	-
92	ит	-	+
93	көгүчкөн	-	+
<i>VI</i>	<i>Антропоморфтук белгилер</i>		
94	учкуч	+	-
95	жоокер	+	-
96	ырчы	+	+
97	зергер	+	-
98	сот	+	+
99	мугалим	-	+
100	чиновник	-	+
101	башкаруучу	-	+
102	туткун	+	+
103	кеңешчи	+	-
104	ыр сүйүүчү	+	-
105	көзү ачык, олуя	+	-
106	сүйүүгө чалдыккан адам	+	-
107	алсыз адам	+	-
108	оорукчан	+	-
109	жолоочу	-	+
110	диктатор	-	+
111	баатыр	-	+
112	жеңилген адам	-	+
113	багынган адам	-	+
114	козголоңчу	-	+
115	адресат	-	+
116	шерик	-	+
117	кожойкеси бар адам	-	+

№	Белгилер	Жүрөк	Heart
118	көчмөн	-	+
119	кедей адам	-	+
120	чынчыл	+	-
121	коркок	+	-
122	тартынчаак	+	-
123	тамашакөй	-	+
124	ынак, кыйбас	-	+
125	назик	-	+
126	боорукер	-	+
127	бала	+	-
128	жаш адам, жигит	+	+
129	кары адам	-	+
130	эне	+	-
131	ата	+	-
VII	Менталдык белгилер		
132	эс	+	+
133	ой	+	+
134	интеллект	-	+
VII	Перцептивдик белгилер		
I			
135	көрүү	+	+
136	угуу	+	+
137	сезүү	+	+

Тиркеме №5. «Жүрөк» компоненттүү фразеологиялык бирдиктердин котормо эквиваленттүүлүгү боюнча бөлүштүрүлүшү

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
1	<i>Жолборс жүрөк</i>	Эч нерседен коркпогон, тайманбас	lion-hearted	жарым-жартылай эквивалент
2	<i>Жүрөгү агарбоо</i>	Көңүлү калуу, жек көрүү сезими пайда болуу, эч кечире албоо	not find it in one's heart to forgive sb	фразеологиялык аналог
3	<i>Жүрөгү айлануу</i>	Кускусу келүү, окшуй тургандай болуп өзүн начар сезүү, жийиркенүү	to feel sick; to turn sb's stomach (heart ЭМЕС)	жалган эквивалент
4	<i>Жүрөгү айрылуу</i>	Аябай сүйүнгөндө же катуу корккондо апкаарып, элөп-желөп болуп өтө толкундоо	one's heart bursts	жарым-жартылай эквивалент
5	<i>Жүрөгү ак</i>	Жүрөгүндө кири жок, эч арам ою жок, көңүлү таза	pure of heart; heart in the right place	жарым-жартылай эквивалент
6	<i>Жүрөгү алып учуу</i>	Кооптуу же кубанычтуу нерсени күткөндөй тынчсыздана берүү, көңүлү эргип токтоно албоо	one's heart leaps / flutters	жарым-жартылай эквивалент
7	<i>Жүрөгү атып кетүү</i>	Капысынан боло калган кубанычтуу же коркунучтуу нерсеге катуу таасирленүү, апкаарып алдастай түшүү	one's heart skips a beat	жарым-жартылай эквивалент
8	<i>Жүрөгү ачышуу</i>	Бир нерсеге аябай кайгыруу, капа болуп туталануу, жүрөгү сыздоо	one's heart aches	толук эквивалент
9	<i>Жүрөгү байлануу</i>	Жакшы көрүү, берилүү, жактырып имерчиктеп калуу	to lose one's heart to sb	жарым-жартылай эквивалент
10	<i>Жүрөгү бөксөрө түшүү</i>	Санаасы тынып, эс ала түшүү	to set one's heart at rest	жарым-жартылай эквивалент
11	<i>Жүрөгү бүтүн</i>	Санаасы тынч, эч кайгы-капасы жок	in good heart; with a light heart	фразеологиялык аналог
12	<i>Жүрөгү даабоо</i>	Бир нерсеге чечкиндүүлүк кыла албоо, белсенип кирише албоо, батына албоо	not to have the heart to (do sth)	жарым-жартылай эквивалент

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
13	<i>Жүрөгү дүк-дүк</i>	Катуу корккондуктан же шашкандыктан жүрөгү тез-тез согуу	one's heart pounds / thumps	жарым-жартылай эквивалент
14	<i>Жүрөгү жаралуу</i>	Кайгылуу, капалуу, санаалуу, абдан оор кайгысы бар	a wounded / heavy heart	жарым-жартылай эквивалент
15	<i>Жүрөгү жарыла жаздоо</i>	Өтө сүйүнүп же катуу коркуудан аябай толкундоо, абдан алдастоо, апкаарып кетүү	heart nearly jumped out of one's chest	фразеологиялык аналог
16	<i>Жүрөгү жибүү</i>	Ийигүү, жакшы көрүү, ыраазы болуп калуу	one's heart melts	толук эквивалент
17	<i>Жүрөгү жок (1-мааниси)</i>	Коркок, өтүмү жок, кайратсыз	faint-hearted; faint of heart	фразеологиялык аналог
18	<i>Жүрөгү жок (2-мааниси)</i>	Ырайымсыз, таш боор	heartless	фразеологиялык аналог
19	<i>Жүрөгү жылуу</i>	Жүрөгү жибүү: ийигүү, жакшы көрүү, ыраазы болуу	one's heart warms to sb	жарым-жартылай эквивалент
20	<i>Жүрөгү жылыбоо</i>	Жакшы көрбөө, ийикпөө, такыр берилбөө	not to warm to sb; to take a dislike to sb	фразеологиялык аналог
21	<i>Жүрөгү зыр дей түшүү</i>	Коркунучтуу же кайгылуу нерсени эстегендей өзүн начар сезип тынчы кетүү, сары санаа болуу	one's heart sinks	фразеологиялык аналог
22	<i>Жүрөгү кабынан чыгуу</i>	Жүрөгү атып кетүү: капасынан катуу таасирленип апкаарый түшүү	heart nearly jumped out of one's chest	фразеологиялык аналог
23	<i>Жүрөгү калтыроо</i>	Катуу коркуу, жүрөксүү	one's heart trembles / quakes	толук эквивалент
24	<i>Жүрөгү калуу</i>	Бир нерседен катуу коркуп же тажап көргүсү келбөө, экинчи кайрылгыс болуу	to lose heart; be sick at heart	фразеологиялык аналог
25	<i>Жүрөгү каноо</i>	Жаны кейүү, кыйналуу, боору ооруп зээни кейүү	one's heart bleeds (for sb)	толук эквивалент
26	<i>Жүрөгү кара</i>	Кара жүрөк: ниети бузук, кара санатай, оң санабаган, кара ниет	a black heart; black-hearted	толук эквивалент

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
27	<i>Жүрөгү караюу</i>	Өзөгү караруу: абдан ачка болуу, ачкалыктан кубаты кетүү	— (англис heart бул мааниде колдонулбайт)	лакуна
28	<i>Жүрөгү көтөрүлүү</i>	Жүрөгү айлануу: кускусу келүү, окшуу	to feel sick; to heave (heart ЭМЕС)	жалган эквивалент
29	<i>Жүрөгү курч</i>	Өтүмдүү, эч нерседен тайманбаган, тартынбаган, эч кайра тартпаган	lion-hearted; brave-hearted	фразеологиялык аналог
30	<i>Жүрөгү күйүү</i>	Катуу кайгыруу, капалануу, ичи уйгугу болуу	one's heart burns; eat one's heart out	жарым-жартылай эквивалент
31	<i>Жүрөгү майлуу</i>	Жүрөгүндө кара жок: тайманбас, эр жүрөк	stout-hearted	жарым-жартылай эквивалент
32	<i>Жүрөгү мокоо</i>	Баштагыдай өткүр, өтүмдүү боло албай, жалтак, коркок болуп калуу	to lose heart	фразеологиялык аналог
33	<i>Жүрөгү муз</i>	Мээримсиз, боору жок, кайрымы жок, таш боор	cold-hearted / a cold heart	жарым-жартылай эквивалент
34	<i>Жүрөгү муздоо</i>	Көңүлү калуу, жаман көрүү, жек көрө баштоо, ичи жылыбоо	to grow cold (towards sb); harden one's heart	фразеологиялык аналог
35	<i>Жүрөгү ойноо</i>	Жүрөгү туйлоо → Жүрөгү алып учуу: токтоно албай толкундоо	one's heart leaps / races	фразеологиялык аналог
36	<i>Жүрөгү оозуна тыгылуу</i>	Капысынан боло калган кооптуу нерседен, кабардан улам катуу коркуп кетүү, апкаарый түшүү	one's heart is in one's mouth	толук эквивалент
37	<i>Жүрөгү оңолжусу</i>	Жаманчылыкты сезгендей кооптонуп, сестенип тынчы кетүү, санаркоо	one's heart misgives sb	фразеологиялык аналог
38	<i>Жүрөгү ордуна келүү</i>	Жүрөгү бөксөрө түшүү: санаасы тынып эс ала түшүү	to set one's heart at rest	жарым-жартылай эквивалент
39	<i>Жүрөгү от</i>	Жүрөгүндө оту бар: өткүр, курч, өтүмдүү	fire in the belly (heart ЭМЕС)	фразеологиялык аналог

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
40	<i>Жүрөгү өлүү</i>	Абдан катуу коркуп, жалкып, баш көтөргүс болуп калуу, бир нерсени экинчи кайталагыс болуу	to lose heart completely	фразеологиялык аналог
41	<i>Жүрөгү сабылуу</i>	Жүрөгү сыздоо: абдан катуу кайгыруу, кайгыга батуу	one's heart aches	жарым-жартылай эквивалент
42	<i>Жүрөгү солк этпөө</i>	Тоотпоо, эч сезбөө, коркуп да койбоо, камырабоо	not to turn a hair (heart ЭМЕС)	лакуна
43	<i>Жүрөгү сыздоо</i>	Абдан катуу кайгыруу, капа болуу, кайгыга батуу, кейүү	one's heart aches; a heavy heart	жарым-жартылай эквивалент
44	<i>Жүрөгү таза</i>	Көңүлүндө кири жок, ак пейил, эч арамчылык ойлобогон	a pure heart; pure in heart	толук эквивалент
45	<i>Таш жүрөк (1-мааниси)</i>	Ашкан кайраттуу, тайманбаган, жалтанбаган баатыр, эр (мисалдар «Манастан»)	stout-hearted; lion-hearted (a heart of stone ЭМЕС — тескери баа)	жалган эквивалент
46	<i>Таш жүрөк (2-мааниси)</i>	Катаал, ырайымсыз, кара мүртөз, боору таш, таш боор	a heart of stone / stone heart	толук эквивалент
47	<i>Жүрөгү титирөө</i>	Кооптуу, айбаттуу нерсеге даай албай жүрөксүү, коркуу, сары санаа болуу	one's heart quakes / trembles	толук эквивалент
48	<i>Жүрөгү тоо</i>	Кебелбеген, кенебеген, эч коркконду билбеген, солк этпеген, баатыр	lion-hearted	фразеологиялык аналог
49	<i>Жүрөгү туз куйгандай ачышуу</i>	Катуу кайгыруу, ичи күйүү, туталануу	— (туз образы англис тилинде жок)	лакуна
50	<i>Жүрөгү туйлоо</i>	Жүрөгү алып учуу: токтоно албай толкундоо, тынчсыздануу	one's heart races / pounds	фразеологиялык аналог
51	<i>Жүрөгү түпөйлү болуу</i>	Кандайдыр бир нерсеге сары санаа болуу, убайым жеп жүрөк заада боло берүү	one's heart is heavy with worry	фразеологиялык аналог
52	<i>Жүрөгү түшүү (1-мааниси)</i>	Абдан катуу коркуу, аябай эси чыгып калуу	to be scared out of one's wits; one's heart sinks	фразеологиялык аналог

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
53	<i>Жүрөгү түшүү (2-мааниси)</i>	Катуу корккон баланын бейтап абалы: кусуу, өңдөн азуу, элирүү	— (кыргыз элдик медицинасынын реалиясы)	лакуна
54	<i>Жүрөгү үшүү</i>	Коркуу, жалкоотой болуу, жалкып калуу, жүрөк заада болуу	one's blood runs cold (heart ЭМЕС)	фразеологиялык аналог
55	<i>Жүрөгү шуу дей түшүү</i>	Күтүлбөгөн жерден коркунучка дуушар болгондой, коркунучту сезгендей катуу чочуп кетүү	one's heart skips a beat	фразеологиялык аналог
56	<i>Жүрөгү ылдыйлоо</i>	Жүрөгү бөксөрө түшүү: санаасы тынып эс ала түшүү	heart sinks ЭМЕС! (тескери маани) — set one's heart at rest	жалган эквивалент
57	<i>Жүрөгү ысуу</i>	Жүрөгү жибүү: ийигүү, жакшы көрүү	one's heart warms	жарым-жартылай эквивалент
58	<i>Жүрөгү эзилүү</i>	Жүрөгү элжирөө: ичти жылыткан жакшы сезим пайда болуу	one's heart melts	жарым-жартылай эквивалент
59	<i>Жүрөгү экөө</i>	Ашкан баатыр, баатырдын баатыры	lion-hearted	фразеологиялык аналог
60	<i>Жүрөгү элп-желеп болуу</i>	Токтоно албай тынчы кетүү (кубанып толкундаган же кооптонгон учурларга карата)	heart pounding	фразеологиялык аналог
61	<i>Жүрөгү элжирөө</i>	Кандайдыр бир ичти жылыткан кубанычтуу, жакшы сезим пайда болуу	one's heart melts; heartwarming	толук эквивалент
62	<i>Жүрөгүн алуу</i>	Жүрөгүнүн сары суусун алуу: биротоло коркутуп көз каранды кылып алуу	to strike fear into sb's heart	жарым-жартылай эквивалент
63	<i>Жүрөгүн ачуу</i>	Абдан берилип, чын ыкласы менен жадырап-жайноо, өтө мээримдүү кабылдоо	to open one's heart to sb	фразеологиялык аналог
64	<i>Жүрөгүн ачыштыруу</i>	Абдан капа кылуу, кайгыртуу, жанына батуу	to make sb's heart ache	толук эквивалент
65	<i>Жүрөгүн жаралоо</i>	Катуу кейитүү, өтө оор кайгыга салуу, тынчын алып кабыргасын кайыштыруу	to break sb's heart; to wound sb's heart	жарым-жартылай эквивалент

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
66	<i>Жүрөгүн жибитүү</i>	Ийиктирүү, жумшартып өзүнө имере баштоо, жакындатуу, макулдатуу	to melt sb's heart	толук эквивалент
67	<i>Жүрөгүн майтаруу</i>	Жүрөгүн өлтүрүү: баш көтөргүс кылып катуу коркутуу	to break sb's spirit	фразеологиялык аналог
68	<i>Жүрөгүн өйүү</i>	Кандайдыр бир нерседен тынчсызданып, сары санаа болуу, санаркап ойлоно берүү	sth gnaws at sb's heart	жарым-жартылай эквивалент
69	<i>Жүрөгүн өлтүрүү</i>	Экинчи кайрылгыс, баш көтөргүс кылып катуу коркутуу, сазайын берүү, запкы көрсөтүү	to break sb's spirit	фразеологиялык аналог
70	<i>Жүрөгүн сууруп алуу</i>	Жанын чыгаруу, коркутуу, бирди көрсөтүү (күч көрсөтүү маанисинде)	tear the heart out of sb (маани жылат)	фразеологиялык аналог
71	<i>Жүрөгүн сууруп берүү</i>	Абдан жакшы көрүү, үстүнө үйрүлүп туруу, жанын да аябоо	to give one's heart; one's heart goes out to sb	жарым-жартылай эквивалент
72	<i>Жүрөгүн токтотуу</i>	Кайраттануу, сабырдуулук кылуу, өзүнө өзү дем берүү; коркконун басып өзүн-өзү кармоо	to take heart	фразеологиялык аналог
73	<i>Жүрөгүн туйлатуу</i>	Катуу ойго салып тынчын кетирүү, жүрөгүн сыздатуу	to make sb's heart pound	жарым-жартылай эквивалент
74	<i>Жүрөгүн түшүрүү</i>	Катуу коркутуу	to strike fear into sb's heart	жарым-жартылай эквивалент
75	<i>Жүрөгүн үшүтүү</i>	Жүрөгүнүн сары суусун алуу: биротоло коркутуу	to strike fear into sb's heart	жарым-жартылай эквивалент
76	<i>Жүрөгүн элжиретүү</i>	Абдан ыраазы кылуу, ийиктирүү, көңүлүн жай кылып жумшартуу	to warm sb's heart	толук эквивалент
77	<i>Жүрөгүндө кара жок (1-мааниси)</i>	Тайманбас баатыр, эр жүрөк, өткүр курч	lion-hearted	фразеологиялык аналог
78	<i>Жүрөгүндө кара жок (2-мааниси)</i>	Ичинде арамдыгы жок, ак ниет, пейли таза	heart in the right place	фразеологиялык аналог
79	<i>Жүрөгүндө кири жок</i>	Көңүлүндө кири жок: ак көңүл, эч бир жаман ою жок, арамдыгы жок	pure of heart	жарым-жартылай эквивалент

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
80	<i>Жүрөгүндө оту бар</i>	Өткүр, курч, эч тартынбаган, өтүмдүү; тайманбас, баатыр	to put one's heart into sth; fire in the belly	фразеологиялык аналог
81	<i>Жүрөгүндө оту жок</i>	Өтүмү жок, тартынчаак, жашык, жалтаң	one's heart is not in it	фразеологиялык аналог
82	<i>Жүрөгүнө жик кетүү</i>	Көңүл калуу, наразылык, ишенбестик пайда болуу	— (жүрөктөгү «жарака» образы англис тилинде жок)	лакуна
83	<i>Жүрөгүнө майдай тийүү</i>	Кайра-кайра боло берип тажатып жиберген нерсени көргүсү келбей калуу, абдан тажоо, зааркануу	— (май образы англис тилинде жок)	лакуна
84	<i>Жүрөгүнө муз бүркүү</i>	Ичин муздатып, көңүлүн калтыруу	to make sb's heart grow cold	жарым-жартылай эквивалент
85	<i>Жүрөгүнө чок салуу</i>	Жүрөгү түпөйүл болуп ичтен сызып кейигендей, тынчы кетип сары санаа болгондой сезим пайда болуу	— (чок образы англис тилинде жок)	лакуна
86	<i>Жүрөгүнөн кайнап чыккан</i>	Бүт мүмкүнчүлүгү, чын ыкласы менен, абдан берилген, дегдеген	from the bottom of one's heart	жарым-жартылай эквивалент
87	<i>Жүрөгүнөн түтүн чыгуу</i>	Ичинен сызып, катуу күйүп туруу	one's heart burns / smoulders	жарым-жартылай эквивалент
88	<i>Жүрөгүнүн сары суусун алуу</i>	Биротоло коркутуп көз каранды кылып алуу, кайратын качыруу, мизин майтаруу	to strike fear into sb's heart	жарым-жартылай эквивалент
89	<i>Жүрөк алды кылуу</i>	Катуу коркутуп, сары санаа кылуу, жүрөк заада кылуу	to strike fear into sb's heart	фразеологиялык аналог
90	<i>Жүрөк жылытар</i>	Адамды өзүнө тартып ийиктирер, көңүлүн жай кылып жибитер	heartwarming; to warm one's heart	толук эквивалент
91	<i>Жүрөк заада болуу</i>	Санаасы тынбоо, коркуп сары санаа болуу, убайым тартып тынчсыздана берүү	one's heart is heavy with dread	фразеологиялык аналог
92	<i>Жүрөк көтөрүү</i>	Коркуп жүрөгү түшүп калган баланы ырым-жырым жасатып, эмдетип-домдотуу	— (кыргыз элдик медицинасынын реалиясы)	лакуна

№	Фразеологиялык бирдик	Мааниси	Англисче дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
93	<i>Жүрөк куушурган</i>	Ичинен сыздырып кайгырткан, катуу ойлонтуп жан кейиткен	heart-rending	жарым-жартылай эквивалент
94	<i>Жүрөк титиретүү</i>	Элжиретип же калтаарытып муун-жүүндү бошотуу (кубанып толкундаган же капа болгон учурларга карата)	heart-stirring; heart-rending	жарым-жартылай эквивалент
95	<i>Жүрөктү шуулдатуу</i>	Катуу коркутуу, үрөйүн алуу, үрөйдү учуруу	to strike terror into sb's heart	жарым-жартылай эквивалент
96	<i>Жүрөктүн башы муз болуу</i>	Капалануу, көңүл чөгүү, көңүл кайтуу	one's heart sinks	фразеологиялык аналог
97	<i>Жүрөк эти толугу</i>	Чоңоюу, өсүп жетилүү, эрезеге жетүү	— (улуттук образ; англис тилинде дал келүүчүсү жок)	лакуна
98	<i>Суу жүрөк</i>	Коркок, кайратсыз, жүрөгү жок	faint-hearted; chicken-hearted	фразеологиялык аналог
99	<i>Эр жүрөк</i>	Коркууну, кайра тартууну билбеген жалтанбас, тайманбас баатыр	lion-hearted; brave-hearted	фразеологиялык аналог

Эскертүү. Бирдиктердин маанилери кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүктөрүнөн алынды. Көп маанилүү бирдиктер ар бир мааниси боюнча өзүнчө катарга бөлүндү, ошондуктан 95 бирдик 99 маанини түзөт. Ар бир типке ылайык келген котормо стратегиялары жана Ж. Хаустун моделдери 10-таблицада көрсөтүлдү.

Тиркеме №6. «Heart» компоненттүү фразеологиялык бирдиктердин котормо эквиваленттүүлүгү боюнча бөлүштүрүлүшү

№	Unit	Мааниси	Кыргызча дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
1	<i>(a man/woman) after one's own heart</i>	көңүлүнө жаккан, тилектеш адам	жүрөктөш адам	фразеологиялык аналог
2	<i>be all heart</i>	өтө боорукер, ак көңүл	жүрөгү жумшак	фразеологиялык аналог
3	<i>at heart</i>	негизинен, ичинен алганда	жүрөгүнүн түпкүрүндө	жарым-жартылай эквивалент
4	<i>be etched on your heart/memory/mind</i>	эсинде түбөлүк калуу	жүрөгүнө оюлуп жазылуу	фразеологиялык аналог
5	<i>break somebody's heart</i>	катуу кайгыртуу, жүрөгүн эзүү	жүрөгүн жаралоо	жарым-жартылай эквивалент
6	<i>(know/learn something off) by heart</i>	жаттоо, жатка билүү	жатка билүү (жүрөк компоненти жок)	лакуна
7	<i>(have) a change of heart</i>	оюн, чечимин өзгөртүү	көңүлү бурулуу	фразеологиялык аналог
8	<i>close/dear/near to somebody's heart</i>	өзгөчө кымбат, жакын	жүрөгүнө жакын	толук эквивалент
9	<i>cross my heart (and hope to die)</i>	ант берүү формуласы	кудай урсун (жүрөк компоненти жок)	лакуна
10	<i>cry/sob one's heart out</i>	буркурап, өпкө-жүрөгүн көтөрө ыйлоо	өпкө-жүрөгүн көтөрө ыйлоо	жарым-жартылай эквивалент
11	<i>do somebody's heart good</i>	кубандыруу, көңүлүн жылытуу	жүрөгүн жылытуу	толук эквивалент
12	<i>eat your heart out</i>	ичи күйүү, кызганып күйүү	ичи күйүү (жүрөк компоненти жок)	фразеологиялык аналог
13	<i>find it in your heart to do something</i>	бир нерсени кылууга батынуу	жүрөгү даабоо (терс формасында)	жарым-жартылай эквивалент
14	<i>from the (bottom/depths of one's) heart</i>	чын жүрөктөн	жүрөгүнөн кайнап чыккан	жарым-жартылай эквивалент
15	<i>from the heart</i>	чын ыкластан	чын жүрөктөн	толук эквивалент
16	<i>give somebody (fresh) heart</i>	кайраттандыруу, дем берүү	жүрөгүнө дем берүү	жарым-жартылай эквивалент
17	<i>give your heart to somebody</i>	сүйүп калуу, өзүн толук арноо	жүрөгүн берүү; жүрөгүн сууруп берүү	толук эквивалент
18	<i>harden one's heart</i>	боорукерлигин таштап катаал болуу	жүрөгүн таш кылуу; жүрөгү муздоо	жарым-жартылай эквивалент

№	Unit	Мааниси	Кыргызча дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
19	<i>have a heart!</i>	боорукер бол!, ырайым кыл!	жүрөгүң барбы?	фразеологиялык аналог
20	<i>have a heart of gold</i>	абдан боорукер, ак көңүл	алтын жүрөк	жарым-жартылай эквивалент
21	<i>have a heart of stone</i>	ырайымсыз, таш боор	жүрөгү таш / таш жүрөк	толук эквивалент
22	<i>have somebody's interests at heart / have at heart</i>	бирөөнүн кызыкчылыгын ойлоо	камын жеп жүрүү	лакуна
23	<i>have/hold a place in somebody's heart</i>	жүрөктөн орун алуу	жүрөгүнөн орун алуу	толук эквивалент
24	<i>(not) have the heart to do something</i>	бир нерсени кылууга батынбоо	жүрөгү даабоо	жарым-жартылай эквивалент
25	<i>heart and soul</i>	толугу менен, бүт жан-дили менен	жүрөгү-жаны менен	толук эквивалент
26	<i>put one's heart and soul into something</i>	бүт күчүн жумшап киришүү	жан-дилини берип киришүү	жарым-жартылай эквивалент
27	<i>somebody's heart bleeds (for somebody)</i>	аябай боору ооруу	жүрөгү каноо	толук эквивалент
28	<i>somebody's heart goes out to somebody</i>	боору ооруп, жаны ачуу	жүрөгүн сууруп берүү; боору ооруу	жарым-жартылай эквивалент
29	<i>somebody's heart is in their boots</i>	үмүтү үзүлүп, жүрөгү түшүү	жүрөгү түшүү	фразеологиялык аналог
30	<i>somebody's heart is in their mouth/throat</i>	капысынан катуу коркуу	жүрөгү оозуна тыгылуу	толук эквивалент
31	<i>somebody's heart is in the right place</i>	ак ниет, жакшы адам	жүрөгүндө кара жок (2-мааниси)	фразеологиялык аналог
32	<i>somebody's heart is (not) in it</i>	көңүлү жок, каалоосу жок	жүрөгүндө оту жок	фразеологиялык аналог
33	<i>somebody's heart leaps</i>	кубанычтан жүрөгү секирүү	жүрөгү алып учуу	фразеологиялык аналог
34	<i>somebody's heart misses/skips a beat</i>	чочуп, жүрөгү бир согуп калуу	жүрөгү болк дей түшүү	жарым-жартылай эквивалент
35	<i>somebody's heart sinks</i>	үмүтү үзүлүп көңүлү чөгүү	жүрөктүн башы муз болуу (ЭСКЕРТҮҮ: «жүрөгү ылдыйлоо» ЭМЕС)	жарым-жартылай эквивалент
36	<i>(in one's) heart of hearts</i>	жүрөгүнүн эң түпкүрүндө	көңүлүнүн түпкүрүндө	жарым-жартылай эквивалент

№	Unit	Мааниси	Кыргызча дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
37	<i>heart of oak</i>	бекем, кайраттуу адам	— (эмен образы жок)	лакуна
38	<i>a heart-to-heart (talk)</i>	ачык, чын дилден маек	жүрөк жарып сүйлөшүү	фразеологиялык аналог
39	<i>in good heart</i>	көңүлү жай, шайыр	жүрөгү бүтүн	жарым-жартылай эквивалент
40	<i>in one's heart</i>	ичинен, жүрөгүндө	жүрөгүндө	толук эквивалент
41	<i>let one's heart rule one's head</i>	акылын эмес сезимин ээрчүү	— (акыл–жүрөк туруктуу жубу жок)	фразеологиялык аналог
42	<i>lose heart</i>	кайраты кайтуу, үмүтүн үзүү	жүрөгү мокоо	фразеологиялык аналог
43	<i>lose one's heart to somebody</i>	сүйүп калуу	жүрөгү байлануу	жарым-жартылай эквивалент
44	<i>pour out / open one's heart to somebody</i>	ичин ачып айтуу	жүрөгүн ачуу	толук эквивалент
45	<i>an open heart</i>	ачык көңүл, жашырбаган	ак көңүл	жарым-жартылай эквивалент
46	<i>out of the goodness of your heart</i>	ак көңүлдөн, эч нерсе күтпөй	жүрөгүнүн актыгынан	жарым-жартылай эквивалент
47	<i>set one's heart at rest</i>	санаасы тынуу	жүрөгү ордуна келүү; жүрөгү бөксөрө түшүү	жарым-жартылай эквивалент
48	<i>set one's heart on something / have one's heart set on</i>	бир нерсени абдан каалоо	көңүлү түшүү, дегдөө	фразеологиялык аналог
49	<i>sick at heart</i>	көңүлү чөгүп, кайгыруу	жүрөгү сыздоо	жарым-жартылай эквивалент
50	<i>steal somebody's heart</i>	сүйүүсүн жеңип алуу	жүрөгүн уурдоо; жүрөгүн ээлеп алуу	толук эквивалент
51	<i>strike at the heart of something</i>	эң негизгисине сокку уруу	өзөгүнө сокку уруу	фразеологиялык аналог
52	<i>strike fear into somebody's heart</i>	катуу коркутуу	жүрөгүнүн сары суусун алуу; жүрөгүн түшүрүү	жарым-жартылай эквивалент
53	<i>take heart (from something)</i>	кайраттануу, дем алуу	жүрөгүн токтотуу	фразеологиялык аналог
54	<i>take something to heart</i>	жанына батыруу, оор кабыл алуу	жүрөгүнө оор алуу	жарым-жартылай эквивалент
55	<i>tear at your heart / tear your heart out</i>	жүрөктү эзүү	жүрөгүн эзүү	жарым-жартылай эквивалент
56	<i>tear/rip the heart out of something</i>	өзөгүн жулуп алуу	өзөгүн жулуу	фразеологиялык аналог

№	Unit	Мааниси	Кыргызча дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
57	<i>to one's heart's content</i>	көңүлү каалагандай, тойгуча	тойгуча, каалагандай	лакуна
58	<i>warm the cockles (of somebody's heart)</i>	жүрөктү жылытуу	жүрөгүн жылытуу	фразеологиялык аналог
59	<i>the way to somebody's heart</i>	жүрөгүнө жол	жүрөгүнө жол табуу	толук эквивалент
60	<i>wear one's heart on one's sleeve</i>	сезимин жашырбай ачык көрсөтүү	көңүлүн жашырбоо (жүрөк аркылуу берилбейт)	лакуна
61	<i>win somebody's heart</i>	сүйүүсүн, ыраазычылыгын жеңип алуу	жүрөгүн утуп алуу; жүрөгүн багындыруу	толук эквивалент
62	<i>with all one's heart / with one's whole heart</i>	бүт жүрөгү менен	чын жүрөктөн	толук эквивалент
63	<i>with half a heart</i>	кайдыгер, көңүлсүз	жарым көңүл	фразеологиялык аналог
64	<i>young at heart</i>	жаш кезиндегидей шайыр	жүрөгү жаш	толук эквивалент
65	<i>heart of glass</i>	сынгыч, назик жүрөк	— (айнек образы жок)	лакуна
66	<i>heart of steel</i>	бекем, кайратуу жүрөк	темир жүрөк	жарым-жартылай эквивалент
67	<i>heart attack</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
68	<i>heart block</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
69	<i>heart complaint</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
70	<i>heart condition</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
71	<i>heart disease</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
72	<i>heart failure</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
73	<i>heart murmur</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)

№	Unit	Мааниси	Кыргызча дал келүүсү	Эквиваленттүүлүк тиби
74	<i>heart rate</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
75	<i>heart surgeon</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
76	<i>heart surgery</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
77	<i>heart transplant</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
78	<i>heart trouble</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
79	<i>heart-healthy</i>	жүрөккө пайдалуу	жүрөккө пайдалуу	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
80	<i>heart-warming</i>	жүрөктү жылытуучу	жүрөк жылытар	толук эквивалент
81	<i>congenital heart disease</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
82	<i>congestive heart failure</i>	медициналык термин	жүрөк оорусуна байланыштуу термин	терминологиялык композит (талдоого кирбейт)
83	<i>kind-hearted</i>	боорукер	жүрөгү жумшак, боорукер	жарым-жартылай эквивалент
84	<i>hard-hearted</i>	ырайымсыз	жүрөгү таш	жарым-жартылай эквивалент
85	<i>broken-hearted</i>	жүрөгү сынган, кайгыга баткан	жүрөгү эзилген	жарым-жартылай эквивалент

Эскертүү. Терминологиялык композиттер (heart attack, heart block, congestive heart failure ж.б.) фразеологиялык бирдик болбогондуктан эквиваленттүүлүк боюнча пайыздык эсепке киргизилген жок. Ар бир типке ылайык келген котормо стратегиялары жана Ж. Хаустун моделдери 10-таблицада көрсөтүлдү.